

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HASIP SAYGILI

ANTEP HARBI'NE YENİDEN BAKMAK

ANTEP HARBI'NE
YENİDEN BAKMAK

HASIP SAYGILI

TİMŞ TARİH

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ANTEP HARBİ'NE YENİDEN BAKMAK

Hasip Saygılı

TİMAŞ YAYINLARI | 5595

Tarih Kitaplığı - Çağdaş Türkiye Tarihi | 84

EDITÖR

Ömer Karabayır

KAPAK TASARIMI

Erdi Demir

İÇ TASARIM

Nur Kayaalp

1. BASKI

Ekim 2022, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-4632-7

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

[timas.yayin grubu](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT

Meteksan Matbaacılık
Beytepe Köyü Yolu:3, 06800
Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 266 41 50
Matbaa Sertifika No: 46519

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

HASİP SAYGILI

ANTEP HARBI'NE YENİDEN BAKMAK

HASİP SAYGILI

Hasip Saygılı, Gaziantep'te doğdu. Kuleli Askerî Lisesi ve Kara Harp Okulundan mezuniyetle 1982 yılında orduya subay olarak katıldı. 31 yıl boyunca Silahlı Kuvvetlerde Takım, Bölük, Batarya, Tabur Komutanlıklarıyla, Kosova'da Tugay Komutan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. Ayrıca kurmay subay olarak çeşitli komutanlıklarda karargâh subaylığı hizmeti gördü. Yurt dışında Kosova, Bosna, Pakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde Türk Temsil Heyeti Başkanlığı, Kıdemli Türk Subaylığı, Askerî Ataşelik, Askerî Danışmanlık gibi görevlerde 5 yıl hizmet etti. 2000 yılında Pakistan Command Staff College'dan mezun oldu, 2012'de İstanbul Üniversitesinde tarih alanında doktorasını tamamladı. Harp Akademilerinde Harp Tarihi Bölüm Başkanlığı, Sınıf Başhocalığı ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü görevlerinde bulunan Hasip Saygılı, Kurmay Albay rütbesiyle 2013 yılında emekliye ayrıldı. Hâlen Prof. Dr. unvanıyla FSMVÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı nöbetini sürdürmektedir. Prof. Dr. Hasip Saygılı evlidir ve cemiyete katkı sunduğuna inandığı, kendi yuvalarını kurmuş üç çocuğun Fatma Hanım'la ebeveynidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİLER, MONDROS VE İNGİLİZ İŞGALİ

Antep Harbi'ne doğru Türk-Ermeni ilişkileri.....	19
Antep'te Ermenistan kurma	37
Mondros'ta Antep'in işgali var mı?	43
İngilizler Antep toprağında.....	46
Ermeniler dönüyor	50
İşgal karşıtı Türklere tutuklama	52
Sivas Kongresi dönüm noktası.....	59
İngiliz-Fransız işgal bölgesi değişimi	62

İKİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA İÇİN TEŞKİLATLANMA VE FRANSIZ İŞGALİ

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilat	
Nizamnamesine Lahika	69
"Ayıntap'ta muazzam bir miting"	73
Ayıntap Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti	76
Kuva-yı Milliye mecburiyeti	94
Fransız işgali devam ederken	101
George Picot Sivas'ta	113
Fiilen mukavemete doğru	115
İşe.....	116
Sıhhiye	118
İmalat-ı Harbiye.....	121
Fransız-İngiliz rekabeti	123
İstiklal-i Osmani g'ünü.....	127
Ocak 1920	128

Şehit Kamil	130
Büyük Araplar'da Fransız tecavüzü	133
Millî mukavemete düşmanlık	137
Şahin Bey'in şehadeti	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM-

ANTEP HARBİ BAŞLIYOR

Harp başlıyor	149
Türk-Arap iş birliği.....	163
Misyonerler	171
Fransızlarla ilk mütareke.....	174
Mustafa Kemal Paşa Antep cephesini değerlendiriyor	180
Eylül 1920'den itibaren	185
Ekim-Kasım 1920	189
'Manda'nın 'mim'ini kabul etmiyoruz.....	197
İkizkuyu muharebesi	202
Antep düşerken huruç.....	208
Gazi Ayıntap	217
Antep niçin düştü?	219

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

9 ŞUBAT'TAN 25 ARALIK'A

Antep düştükten sonra	227
Nisan 1921'den itibaren	228
İşgal biterken.....	232
Düşmanla iş birliği ve Antep Ermenilerinin sonu	241
25 Aralık 1921	254
Kilis'in mağduriyeti ve İzziye'nin kaybı.....	258
Antep tek başına mı?	263
Maraşlılar ve diğer komşular.....	266
Antep destanının kahramanları.....	273
Antep savunmasının can bedeli	283
Gaziantep'in İstiklal Madalyası	292
Ermeni hafızasında Antep.....	295
Değerlendirme	298

EKLER

Ek-1 / Antep Savunmasının Başlangıcı ile İlgili Bir Mitoloji	306
Ek-2 / İngiliz İşgal Güçlerinin Antep Halkına Yayımladığı 8 Mart 1919 Tarihli Beyanname.....	322
Ek-3 / Ayıntap Heyet-i Merkeziye Reisi Ferit Bey'in TBMM Reisliğine 16 Eylül 1920 Tarihli Telgrafı.....	324
Ek-4 / Ankara Anlaşması Sonrası Fransızların Antep, Kilis ve Çukurova Halkına Yayımladığı Beyanname	327
Ek-5 / Antep İçin Söylenenler	331
KAYNAKÇA.....	339
ALBÜM.....	353
DİZİN	371

Antep Harbi'nin **Özdemir Bey**'in şahsında cümle bilinen ve isimsiz kahramanlarıyla bu meyanda **18-19 Ocak 1921 İkizkuyu muharebesinde** Fransız ordusundan kalan patlayıcıların infilakı sonucu hayatını kaybeden amcam **İsmail**'in aziz ruhlarına...

Cemiyete faydalı bir kimse olarak yetişmem için didinen rahmetli babam **Mehmet**'in aziz hatırasına...

Ve temel insanlık değerlerini kendisinden öğrendiğim sevgili anacığım **Ayşe** ve gazi şehrin şerefli müdafilerine layık bir evlat olmasını umduğum Gaziantep'li torunum **Metehan** ile çocuklarım **Sümeyye Esra** ve **Ali Ceyhun Bozkaya**'ya...

ÖNSÖZ

Gaziantep halkının büyük fedakârlık ve cesaretle yürüttüğü şehir savunması hakkında literatürde birçok yayın bulunmaktadır. Bunlardan roman tarzı anlatılar bir tarafa bırakılırsa kalanların arasında, işin bütününe ana düğüm noktalarını aradan yüzyıl bir zaman geçmesine rağmen soğukkanlılıkla izah edildiği kolaylıkla erişilebilecek eserler pek fazla değildir. Ancak son çeyrek yüzyılda yayımlanmış, rahmetli M. Birol Güngör ile Prof. Dr. Bilgehan Pamuk'un ciddi emek mahsulü monografilerine işaret edilmesi gerekir.

Dönemin kahramanlarının hatıralarının da karşılaştırmalı bir tarzda eleştirel tahlilinin yapıldığı bir eser de bildiğimiz kadarıyla henüz yayımlanmamıştır. Bu durum özellikle şehir tarihine ilgi duyan genç araştırmacıları herhangi bir şahsi anlatıda rast geldiği bir iddiayı tenkit süzgecinden geçirmeden esas alma gibi sağlıklı olmayan bir istikamete yönlendirmektedir. Bu durum, gerçek bir kahramanlık hikâyesi olduğu şüphe götürmez olan *Antep Harbi*'nin layık olduğu ciddiyetle ele alınmasını ve sosyal hafızada sağlıklı bir şekilde yer almasını önlemektedir.

Hamaset dozu bazen gerçeküstü tasavvurların üzerine çıkmaktadır. Şehir savunmasının İstanbul'dan veya Ankara'dan herhangi bir yardım ve destek almadan yürütüldüğü şeklindeki anlatı hemşehrilerimizin gururunu okşasa da Antep Harbi'nin, dirayetli kurucu liderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde başarıyla yürütülmüş Millî Mücadele'nin bir parçası olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir.

Oysa Antep savunmasının dönüm noktalarından huruç harekâtının istikameti ve saatinin dahi Millî Mücadele'yi yürüten karargâhlar tarafından şehirdeki mücahitlere emredildiği, bugün artık belgeler üzerinden okunabilmektedir.

Diğer taraftan Millî Mücadele dönemi ile ilgili verilen zayıf rakamlarında şehrin şehit ve malul sayısı hemen hemen yok sayılmaktadır. Binlerle ifade edilen şehit sayısının ülkenin düşman işgalinden kurtarılması için verilen şehit sayısına dâhil edilmemesi ve bu önemli konunun pek fazla gündeme gelmemesi de bir başka garabettir.

Ermenilerin Antep Harbi'ne dair akılalmaz iddialarının yok sayılması da şehir savunması ile ilgili yazılmış eserlerin bir diğer önemli boşluğudur. İddiaları yok saymak yerine bu iddiaları ele alarak tartışmak ve eleştirmek literatürde bir boşluğu kapatmak olacaktır.

Bir başka konu da şehir savunmasının yiğitlik, kahramanlık ve cesaret ekseninde anlatılmasının sosyal tarihle ilgili bazı yönlerin gölgede kalması gibi bir sonucu doğurmasıdır. Şehir savunması ile ilgili hemen her önemli konunun mümkün mertebe dile getirilmesi sadece şehir tarihine karşı değil hakikate karşı da artık geciktirilmekten ödenmesi gereken bir borçtur.

Bu çerçevede gazi şehrimizin düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yıl dönümünde, yukarıda bir kısmına işaret edilen boşlukları mümkün mertebe giderecek bir Antep Harbi kitabı yazmaya çalıştım.

Bu kitap önemli iddiaları güvenilir kaynaklara atfen vermeye çalışmış, hadiseleri soğukkanlılıkla herhangi bir zümre, şahıs ve aileyi yüceltme veya hafifseme gayesi gütmekten izah etmeye çaba göstermiştir. Ancak ölmüşlere saygı yanında, yaşanmış gerçeğe saygılı olmaya çaba göstermiştir.

Eserin dili heyecan ve duygulara dayanan bir tarzda hamaset esaslı değildir. Fedakârlık, kahramanlık, yiğitlik, sadakat ve inan-

mışlık gibi değerlerin hakkı asla göz ardı edilmeden nötr bir dille teslim edilmeye gayret gösterilmiştir. Bu tarzın, Antep Harbi'ne kahramanlık timsali bir mücadele olarak bakmayan kimselerin de ciddiye alacağı bir kaynak yazımına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Eser tabiatıyla sadece akademik çevrelere hitap eden bir dille değil, ortalama bir okuyucuya da hitap eden bir tarzda yazılmıştır. Günümüz Türkçesine mümkün mertebe bağlı kalınmıştır. Ancak dönemin ruhunu yansıtan *Antep Harbi*, *Heyet-i Merkeziye*, *Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı*, *Kuvâ-yı Milliye*, *çeteler*, *mücahitler* gibi tabirlerin herhangi bir sadeleştirmeye ihtiyaç duyulmadan korunması tercih edilmiştir. Diğer taraftan bazı ifadelerin hem dönemin hem günümüzdeki şekliyle yazılmasının faydasına inanılmıştır. Bu çerçevede bazen Ayıntap denilirken bazen Antep denilmiştir. Reis/başkan, müdafaa/savunma, müdafî/savunan, muhasara/kuşatma, kumandan/komutan, zabıt/subay, ihtiyat zabiti/ihtiyat subayı/yedek subay, mülazım-ı evvel/üsteğmen, mülazım-ı sani/teğmen, kaymakam/yarbay, miralay/albay da aynı kapsamdadır. Yine alıntı yapılan özgün metinlerin Türkçesine müdahale edilmeyip, anlaşılması güç ifadeler için gerektiği yerlerde açıklama konulmuştur.

Kitap hazırlanırken, bilinen Türk kaynakları kullanılırken İngilizce ve Fransızca erişilebilen Batılı ve Ermeni kaynaklardan istifade edilmiştir. Antep Harbi hikâye edilirken kaynaklardan aktarılan bilgilerle yetinilmiş, hadise ve şahıslar ile ilgili yorum ve değerlendirmelerden de kaçınılmamıştır. Bu meyanda Antep savunmasında adları bilinen Ali Cenani ve Kılıç Ali ile literatürde pek fazla bulunmayan, yoğun şekilde tekrar edilenlerin dışında farklı değerlendirmeler de dile getirilmiştir.

Kitap, şehir merkezinin gösterdiği fedakârlık ve gayreti asla hafifsemeden şehir mülhakatının ve mücavir komşu şehirlerin savunmaya destek ve katkılarını da vurgulamaya çalışmıştır. Çünkü Antep savunması döneminde Başbakanlık ve Millî Savunma Bakanlığı gibi önemli görevler üstlenmiş Fevzi Çakmak'ın ifadesiyle "Ayıntap

cephesi Fırat garbından denize kadar” geniş bir sahayı kapsamaktadır. Antep’in o dönem en büyük kazası Kilis’in savunmasına ana çizgileriyle temas edilmişken ahalisinin büyük fedakârlığına rağmen köylerinin çoğu kurtarılamayan İzziye nahiyesinin kahramanlarına birkaç paragrafla değinilmiştir.

Yazarın fikrince Antep savunması zaten hudayınabit denilen türden bugünkü Türkiye topraklarında 1918-1922 yıllarında yürütülen Millî Mücadele’den ayrı bir harp değildir. Dirayetli kurucu liderimiz Mustafa Kemal Paşa’nın sevk ve idare ettiği Millî Mücadele’nin bir parçasıdır. Antep Harbi’nin ana mücadele ile bağlantı ve münasebetleri belgeler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Kitapta dört bölüm hâlinde kronolojik-tematik bir sıra takip edilmiştir. Birinci bölümde, Antep Harbi’nin sebeplerinden birinin havalide Küçük Ermenistan kurma niyet ve çabaları olduğundan Antep Ermenileri ve son dönemlerdeki ekonomik ve kültürel gelişmeleri, Mondros Mütarekesi ve 1918’in son günlerinde başlayan İngiliz işgali ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Sivas Kongresi ile Antep havalisinde düşmana karşı önce siyasi, diplomatik girişimlerin hazırlanması, daha sonra peyderpey silahlı mukavemetin hazırlanması çalışmaları ile Fransız işgalinin yarattığı tepkiler ve şehirde 1 Nisan 1920’de başlayacak savaşa giden süreç konu edinilmiştir.

Üçüncü bölümde, Antep’te savaşın başladığı tarihten şehrin açlık yüzünden Fransızlara teslim olduğu 9 Şubat 1921’e kadarki çetin zamanlardaki kritik hadiseler üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise şehrin düşüşünden 25 Aralık 1921 tarihindeki işgalden kurtuluşuna kadarki süreç ele alınmış, bölüm sonunda okuyucuya Antep Harbi ile ilgili bir değerlendirme sunulmuştur. Kitabın sonuna da bazı metinler ek olarak ilave edilmiştir.

Bu kitabı hazırlarken fotoğraflar dahil kıymetli dokümanlarından faydalanmama izin veren Gaziantep Kent Arşivi yanında, 17 yıldır her zaman sıcak ilgisini gördüğüm, İSAM’ın Kütüphane

ve Dokümantasyon Müdürü Mustafa Birol Ülker ve işlerini güler yüze verimli şekilde yerine getiren çalışkan personeli ile Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezinden Süleyman Gümüş ve mesai arkadaşlarına teşekkür etmeliyim. Onların kaynak temininde destek ve tavsiyeleri olmasaydı bu çalışmanın tekemmülü zor olurdu. Ayrıca Kahramanmaraş'tan, dönemle ilgili önemli monografiler kaleme alan ve bunları zahmet edip şahsıma ulaştıran eğitimci İbrahim Kanadıkırık'a da müteşekkirim. Cümlesi var olsun.

Yine bu eserin konusu ile ilgili şifahi kaynaklara ulaşmamı sağlayan havalinin kanaat önderi İsa Bozdoğan'ı da burada katkısı için hatırlamam gerekir. Kitabın bazı kroki ve çizelgelerini benim için tanzim eden, Tarih Bölümünden araştırma görevlimiz Hüseyin Selçuk'u da iyilikle anıyorum. Yine bu kitap tamamlandıktan sonra ayrıntılı okumasını yaparak şekil ve format standartlığı ile gözü-müzden kaçmış sakil ifadeleri tashih eden entelektüel okuryazarlık sahibi redaktör arkadaşım Ömer Karabayır'a da teşekkür etmeliyim.

Nihayet bu çalışmayı yayımlamaya değer bularak gün yüzüne çıkaran TİMAŞ Yayınları ve özellikle Yönetim Kurulu Başkanı Sn. Osman Okçu'ya da şükranlarımı ifade ederim.

Diğer taraftan bu kitabımı ve diğer çalışmalarımı huzur içinde hazırlamamı sağlayan 38 yıllık eşim Fatma'ya da bu vesile ile şahsıma gösterdiği tahammül ve sağladığı müsait çalışma ortamı için minnet duygularımı ifade ederim.

Prof. Dr. Hasip Saygılı

18 Mart 2022

BİRİNCİ BÖLÜM
ERMENİLER, MONDROS VE
İNGİLİZ İŞGALİ

ANTEP HARBİ'NE DOĞRU TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Antep savunmasını ele alırken Ermeni faktörüne, gereken önemi vermenin şart olduğunu düşünüyoruz. Antep Harbi'nin hikâyesinde Batılı işgalci devletleri olduğu kadar onların yerli iş birlikçisi konumunda olan Ermenileri tali bir aktör durumunda göremeyiz. Anlatının başında Antep'teki Türk-Ermeni ilişkilerinin son dönemine işaret etmek yerinde olacaktır.

Bu ilişkilerin nereden nereye geldiğini anlamak Antep Harbi'nin dipte yatan sebeplerini doğru teşhis etmeyi kolaylaştıracaktır. 19. yüzyıla kadar hemen bütün Osmanlı imparatorluk coğrafyasında olduğu gibi Antep'te de Türklerle Ermeniler arasında eğitim, kültür ve iş hayatında bir dengeden bahsetmek mümkün olmaktadır. Bu dengenin Türkler aleyhine bozulması 19. yüzyılın son çeyreğinden 1920'li yılların başlarına gelişen dramatik hadiselerin geri plandaki sebepleri olmuştur.

Antep savunmasının eli kalem tutan kahramanlarından İhtiyat Zabiti Ali Nadi Ünler de Türk-Ermeni ilişkilerine dair bazı gözlem, bilgi ve görüşlerini aşağıdaki gibi ifade etmektedir. Bu görüşlere katılmayanlar en azından Antep Harbi döneminde Türklerin Ermeni algısını öğrenmiş olurlar. Bu dahi meselenin doğruya yakın ele alınmasına hizmet edecektir:

Birinci Dünya Savaşından evvel Gaziantep 83 bin nüfuslu bir şehirdi. Bu nüfusun yüzde 43'ünü yani yaklaşık olarak 35.000'ini Ermeniler teşkil ediyordu. Şehir halkının çoğunluğu ile köyler halkının bütünü Türk idi. Sayısı 200'ü geçen köylerden yalnız Orul köyünde birkaç hane Ermeni vardı. Gavurköyü (Şimdiki Türkyurdu) denilen küçük köyün tümü Ermeni idi. Gaziantep Ermenileri bütünü ile Türk harsını benimsemişlerdi. Âdetleri, görenekleri, dilleri Türklerin aynı idi.¹

1830'lu yıllarda Ayıntap'a da uğrayan Avusturyalı seyyah Madam Helfer de evlerinde misafir kaldığı Ermenilerin birçok yönden Türkler gibi yaşadıklarını yazıyor. Madam'a göre mesela şehirdeki Ermeni kadınları sokağa çıktıklarında yüzünü peçe ile kapatırdı.² Bu satırların yazarı, 1970'li yılların başında şehirde belli bir yaşın üzerinde kadınlar arasında çarşaf ve peçenin pek de seyrek olmadığını hatırlamaktadır. Bu durumda Ermenilerin dönemin Türklerinin yaygın ve Cumhuriyet döneminde de 50 yıl kadar yaşamış bazı göreneklerini kabul etmekte sakınca görmediklerini söylemek mümkündür.

Hepsi Antep şivesiyle Türkçe konuşurdu. Konuşurken bir Ermeniye bir Türkten ayırmak mümkün değil gibiydi. Ancak Türkler "Ağam", Ermeniler "Gülüm" diye hitap ederler idi. Hiçbir Ermeni Ermenice bilmezdi. Kiliselerinde bile ibadetlerini, âyinlerini, vaazlarını Türkçe yaparlardı. Yeni terimler bulacak kadar Türkçeyi benimsemişlerdi. Örneğin, Amerikan hastanesindeki Amerikalı hemşirelere İngilizce "Miss" sözü karşılığı olarak "Kız hanım" derlerdi. Amerikan kolejlerinin kuruluşundan, 1876 tarihinden sonradır ki koleje devam eden Ermeni gençleri Ermeniceyi öğrenmişlerdir. Amerikan Koleji, Ermenilere Ermeniceyi öğrettikten başka milliyet duygusunu ve Türk düşmanlığı-

¹ Ünler, Ali Nadi, **Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması**, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 1969, s. 12.

Travels of Doctor and Madame Helfer in Syria, Mesopotamia, Burmah and Other Lands, Vol I, London, Richard Bentley & Son, 1878, s. 147.

ğını da aşlamıştır. Kolej idaresinin bu alanda izlediği kötü yol Antep Ermenilerinin felâketine sebep olmuş, devlete karşı giriştikleri ayaklanmalar sonunda Ermeniler Türk topraklarından atılmak suretiyle hiyanetlerinin cezasını bulmuşlardır.³

Ali Nadi Ünler iş hayatı ve şehir ekonomisindeki Ermeni ağırlığını da şu şekilde değerlendirmektedir:

Antep Ermenileri, Antebin ve çok geniş olan hinterlandının iktisadi egemenliğini ellerinde tutuyorlardı. Bütün ticaret ve sanat kolları ellerinde idi. Geçmiş çok eski devirlere dayanan Antep dokumacılığı Ermenilere geçmişti. Bu sanat kolunun ayak kalfalığını (çözücülük), boyacılığını, presçiliğini (tahan) ve nihayet patronluğunu Ermeniler yapıyordu. Türkler, bu sanat kolunun, yarı bellerine kadar çukur içinde mekik atan ve az para kazanan işçiliğini yaparlardı. Sabunculuğun büyük kısmı Ermenilerde idi. Çok gelişmiş olan kuyumculuk, bakırcılık, kunduracılık, terzi-lik, yapı ustalığı ve kalfalığı, taş yontuculuğu, kiremitçilik, demircilik, bıçakçılık, çilingirlik, yazmacılık gibi hemen bütün sanatlar da Ermenilerde idi. Bu sanat kollarında çok ileriydiler. Sanatlarını kıskançlıkla korurlar, Türklerle öğretmezlerdi. Büyük sanayiden yalnız tabaklık (debbağ) ile kısmen sabunculuk, küçük sanatlardan marangozluk, sabancılık, tenekecilik, saraçlık, köşkerlik Türklerde idi.

Gaziantep ticareti de Ermenilerin elinde idi. Türkler Ermenilerin büyük tüccarlarına komisyonculuk ederlerdi. Tarım ve sanat ürünlerini yurt içine ve yabancı ülkelere Ermeni tüccarlar sevkeder, dışardan gelen eşyayı da Ermeniler ithal ederlerdi. Amerikaya fıstık, Antep elışleri, üzüm; Mısır deli tütün, Antep sahtiyenleri; Avrupaya cehre (sarı natürel boya), bağırsak ihraç ederlerdi. Dokumaları, sabunu, bakır işlerini, kuyumculuk mamullerini, üzüm, pekmez ve diğer yer ürünlerini yurt içine yükleyen de onlardı. Her biri nefis bir tablo kadar göz alıcı olan Antep işlerinin işçiliğini, göz nuru dökerek Türk kızları yapar, Ermeniler ise patronlu-

³ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 12-13.

ğunu yapar, satıcılığını yapar, parasını kazanırdı. Şehrin en büyük manifatura, tuhafiye mağazaları Ermenilerindi, doktor, eczacı ve dişçilerin (bir Türk dişçi vardı) hepsi Ermeniydiler. Ellerinde tuttıkları bütün sanat ve ticarete ilâveten Osmanlı Bankasından az faizle çektikleri para ile murabahacılık yapar, ağır faizlerle Türk halkını soyarlardı. Bu suretle köylerin ve şehrin en kıymetli, taşınmaz ve taşınır mallarını ele geçirmişlerdi. Ermeni murabahacılara borçlu olmıyan Türk tüccarı ve mülk sahibi yok gibiydi.⁴

Ünler, eğitim ve kültür sahasında iki toplum arasında makasın açılmasını şu şekilde izah etmektedir:

Çocuklarını Türk okullarına göndermezler; Ermeni cemaatinin açtığı kendi okullarında öğretim ve eğitim yaparlardı. Okul çağındaki kız, erkek çocuklarını okutacak ilkokullardan başka bir lise (idadi) ve bir öğretmen okulları vardı. Katolik Fransisken Kilisesindeki Fransız mektebi ile koleje de yalnız Ermeni çocukları giderlerdi. Memlekette hâkim unsur olan Türkler fakr-ü zaruret içinde bocalar, emlâk ve arazi sahipleri atadan kalma nazlı mülklerini Ermeniler lehine ellerinden çıkarırken Ermeniler, sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda elde ettikleri üstünlük ile bu yurdun hakiki hâkimi olarak refah ve bolluk içinde yaşarlardı. Daha önceleri fakirlik ve sefalet içinde ömür süren Ermeniler Tanzimattan, özellikle Amerikan kolejinin kuruluşundan sonra çok ilerlemiş, bu refah ve bolluğa kavuşmuşlardı. O zamanki sosyal ortam da Ermenilerin lehine, Türklerin aleyhine idi. Türkler imparatorluğun çeşitli sınırlarında pençeleşir; Yemen'de, Hicaz'da, Dürzi dağlarında, Rume'li'nde isyanları bastırmak için kanlarını akıtır, gençliklerini çürütürken, Ermeniler, diğer Müslüman olmıyan unsurlar gibi askerlik yapmazlardı. Bu sayede hem çoğalmak hem de memlekete hâkim olmak fırsatını bulmuşlardı. Türkler ne Fransız okuluna ne de koleje rağbet ederlerdi. Bunda, taassup ve cehaletin rolü olduğu kadar bu isteksizliği körukleyen yabancı okullar idarecilerinin din gayretiyle Er-

⁴ Ünler, Ali Nadi, **a.g.e.**, s. 13-14.

meniler lehine Türkler aleyhine yönelen tutumlarının da büyük etkisi vardır.⁵

Ali Nadi Ünler, kitabında ticaret, iş hayatı ve eğitimde Türklerden çok fazla gelişme kaydeden Ermenilerin tutum ve davranışlarının artık bir arada yaşamayı çok zorlaştırdığının örneklerini vermektedir:

Ermeniler 1908 Meşrutiyet inkilâbından ve özellikle Balkan Harbi'nden sonra çok şımarmışlar; evvelce önlerinde boyun kestikleri Türklere âdeta bir hasım durumu almışlardı. Bilhassa Ermeni gençleri çok şımarıktı. Alleben ve Kavaklık mesireleri âdeta Ermenilerin tekelinde idi. Ermeni gençleri buralarda yalnız buldukları Türkleri kovar, döver ve hakaret ederlerdi.⁶

20. yüzyılda Gaziantep'in yetiştirdiği kültür insanı Mitat Enç'in gözlemleri de yukarıda zikredilen tabloyu tamamlamaktadır:

Savaştan önce gül gibi geçinip gittiğimiz şu adamlarla aramızda, yortularda boyalı yumurta ve çörekle donanmış tepsiler; bayramlarda kurban payı, sütlü ve zerde ikramlanır; kadınlarımızın çarşaf ve giysilerini “ardıgüzal” Sira-noş diker, erkeklerimizin feslerini topal Ohanes kalıplardı. Yanlarına asla Türk çırak alıp yetiştirmeden kazan ve sahanlarımızı da çekiçleyip üreten, kalaylayanlar da onlardı. Küçük sanatların bir çoğu tekellerindeydi. Hastaların nabzını sayıp, sırtını dinleyen doktorlar; yazdıkları reçeteleri hazırlayan eczacılar da hep onların soyundandı. Görkemli misyoner okul ve hastaneleri öncelikle onlara hizmet vermek için yapılmıştı. Büyük oğlunu Amerikan kolejine gönderdi diye, konu komşu, dedemin adını “gâvur Mazlum” a çıkarmıştı. Evlerinin damı, avlusu toprak olan yoksuluna az rastlanır; hemen hepsi tabanları mermer döşeli, iki-üç katlı konak yavrusu kâğır yapılarda otururlardı. En varlıklılarının tenis kortlu, yüzme havuzlu bağ evleri olduğu gibi, üstelik de ne sonu gelmeyen Yemen askerliğine

⁵ Ünler, Ali Nadi, **a.g.e.**, s. 14.

Ünler, Ali Nadi, **a.y.**

gitmişler, ne de Kafkas'ta tifüs ve soğuktan kırılmışlardı. Çanakkale cehenneminde canını verenler için "Çanakkale içinde vurdular beni... Ölmeden mezara koydular beni..." diye yanık, yanık inleyen aileleriyse, hiç olmadı. O hâlde, bütün bu nimetleri tepip, komşuluk hukukunu hiçe sayıp bir yana atarak, Fransız gâvuru ile birlikte bize karşı saf tutmalarının nedeni neydi?⁷

Diğer taraftan Mitat Enç, çocukluğunda Müslüman Türk evlerinin dinî ibare ve lafızlarında "Ermeni kızların ürünü, kalın atlas üzerine rengârenk ipek, ipliklerle işlenmiş, 'İnna feteznâ leke', 'Bismillah', 'Tevekkeltü taâlAllah' levhaları" olduğunu hatırlamaktadır.⁸

Bu durumun kanaatimizde tekil örnekler olmadığı Ermenilerle Türkler arasındaki sosyal dengenin 1850'lerden itibaren Ermeniler lehine eğitim, kültür, sanat, ticaret ve iş hayatında bozulmasının bir görüntüsü olduğunu düşünüyoruz. Yeri gelmişken, Antep Harbi'ne doğru işleyen sürecin perde gerisinde, memleketin çoğunluğunu meydana getiren Türkler ve Müslümanlar ile diğerlerinin sosyal gelişmeleri arasında kapatılamayan, günbegün açılan makas olduğuna işaret edilmelidir.

Bahse konu dengesizlik sadece Antep sancağına özgü değildi. Antep'in kuzey komşusu Maraş'ta da durum aynıydı. Mesela 1906 yılında şehirde ilkmektepte okuyan Ermeni öğrenci sayısı 1740 iken, Türklerde sayı 580 idi.⁹ Nüfus olarak Türkler çoğunluk olmalarına rağmen Ermenilerin öğrenci sayısı üç katıydı. Bu durumda ortalama bir Ermeni ortalama bir Türk'ten, kaba bir hespla 9 kat daha fazla eğitim almaktaydı. Eğitim sahasında benzeri dengesizlik Ayıntap için de söz konusu idi. Sözüünü ettiğimiz sosyal gelişmenin eğitim

⁷ Enç, Mitat, **Selâmlık Sohbetleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s. 61-62. Enç, Mitat, **a.g.e.**, s. 22.

Günay, Nejla, "Maraş Ermenilerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", C. 3, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2007, s. 394-395.

alanında yansıması buydu. Ticaret, sanat, sermaye sahalarında da aynı dengesizlikler geçerliydi.

Antep Harbi dâhil Türk-Ermeni çatışmasının tamamının Ermenilerin mal ve servetlerine el koyma girişiminden kaynaklandığını söyleyen, literatüre adında “soykırım ekonomisi” ifadesinin de bulunduğu kitap da yazmış olan bir akademisyen de bu dengesizliğe işaret etmektedir: “Ermeniler Antep nüfusunun orta ve orta üst tabakasını teşkil ediyordu. Onlar sanayi üretimi, zirai üretim ve bölge ticaretinde hâkimdiler.”¹⁰ “Ermeniler Antep’te sadece evler değil tarlalar, hanlar, okullar, mağazalar ve kiliselere de sahipti.”¹¹

Antep’te iş ve ticaret hayatında Ermenilerin kesin hâkimiyetini net olarak gösteren, güvenilir kabul edilecek *Annuaire Oriental* adlı, bütün Osmanlı coğrafyasını kapsayan, nüfus, ekonomi, ticaret ve iş hayatını gösteren yıllıklara bakmamız yeterlidir. 1881 yılından itibaren bazen iki bin küsur sayfa gibi geniş hacimlerde Fransızca olarak İstanbul’da yayımlanan bu koleksiyonda, her şehirde kim hangi sektörde iş hayatındaysa isim isim zikredilmiştir.

Bu koleksiyonun 1891¹² ve Konstantinopol Ticaret Odası ile buradaki İngiliz, Avusturya, Fransız, İtalyan ve Yunan Ticaret Odaları tarafından hazırlanan 1912¹³ baskısını incelediğimizde, Ayıntap sancağında Ermenilerin iş ve ticaret hayatında azınlık olmalarına rağmen neredeyse tekel kurdukları, Türklerin çemberin dışına savrulduğu görülmektedir. Dünya Savaşı’ndan sadece iki yıl önce Antep’in ticari ve iktisadi hayatına baktığımızda, nüfusun

¹⁰ Kurt, Ümit, **The Armenians of Aintab - The Economics of Genocide in an Ottoman Province**, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 2021, s. 212.

Kurt, Ümit, **a.g.e.**, s. 216.

Annuaire Oriental 1891 du Commerce de l’administration et de la Magistrature, Constantinople, Cervati Freres & Cie, 1891.

Annuaire Oriental 1912 Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l’Empire Ottoman, Constantinople, 1912.

üçte ikisini teşkil eden Türklerin şehirde, aşağıda saydığımız iş sahalarında herhangi bir varlığı görülmemektedir:

Düyun-ı Umumiye idareciliği, Tütün rejisi, konsolosluk hizmetleri, sigortacılık, banker/sarraf işleri, fıstık ihracatı, balmumu ihracatı, yumurta ihracatı, nakış işleri ihracatı, yün kemer üretimi, kuyumculuk, bakırcılık, ayakkabıcılık, pamuk ve ticareti, bakır-pirinççilik, hırdavatçılık, yaprak tütüncülüğü, ithal tüketim ürünleri bayiliği, sigara kâğıtçılığı, diş hekimliği, doktorluk, eczacılık, terzilik, halıcılık, boyacılık, dokumacılık, fotoğrafçılık, içme suyu tedariki, demircilik, dökümcülük, nalbantlık, kurutulmuş meyva ihracatı, dikiş makinası işleri, sınai üretim, ince pamuklu kumaşçılık...¹⁴

Diğer sahalarda da manzara yukarıdaki tabloyu tamamlayacak şekildedir. İş hayatında komisyonculuk yaptığı kaydedilen 11 isimden sadece ikisi Türk'tür. Yine şehrin 27 tüccarından sadece birisi Türk'tür. Antep'te kayıt dışı tefecilik işlerini yürütenlerin de tamamına yakınının Ermeni vatandaşlarından olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bir de Ermeni ticarethanelerinin birçoğu "Agopyan Biraderler", "Artin ve oğulları" ya da "Agop ve kardeşleri" şeklinde aile şirketi görünümü arz ederken Türklerde benzeri bir kurumlaşma emaresi söz konusu olmamış gibidir.

1912 itibarıyla Antep merkezinde iş ve ticaret hayatında Türk ve Ermenilerin ağırlığı, aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibidir.

¹⁴ A.g.e., s. 1381-1385.

	Miktar	Türk %	Ermeni %	Diğerleri %
Nüfus	74.000	65	32	3
Duyun-ı Umumiye idarecileri	3		100	
Tütün rejisi	2			100
Ticaret odası	5	40	60	
Konsolosluk hizmetlileri	2		100 ¹⁵	
Sigortacılar	5		60	40
Avukatlar	6	17	83	
Türk hamamcıları	31	100		
Banker/Sarraf	12		100	
Bağırsak ihracatı	3	33	67	
Nakış işleri ihracatı	7		100	
Yün kemer üretimi	5		100	
Bakırcılık	5		100	
Bal mumu ihracatı	3		67	33
Ticari komisyoncular	18	11	72	17
Ayakkabıcılık	8		100	
Pamuk ticareti	4		100	

¹⁵ Antep'teki İran konsolosu ve konsoloshanenin ikinci yetkilisi Antepli iki Ermeni'dir.

Pamuk ipliği ticareti	13	7	62	31
Deri işleme	6	67	33	
Bakır-Pirinç	1		100	
İthal tüketim ürünleri	3		33	67
Diş hekimliği	2		100	
İçme suyu	3		100	
Demirciler	4		100	
Dökümcüler	3		100	
Nalbant	2		100	
Kurutulmuş meyve ihracatı	8		37	63
Hastane idarecileri	2	50		50
Saatçilik	2	50	50	
Zeytinyağcılık	6	50	50	
Yüncülük	2	50		50
Kitapçılık	3	33	67	
Dikiş makinası	1		100	
Sınai üretim	14		100	
Doktorlar	9		89	11
Tuhafiyecilik	9	55	45	
Motorlu değirmen	4	25	50	25
İnce pamuklu muslin kumaşçılık	4		100	

Tüccarlar	27	3	90	7
Yumurta ihracatı	3		67	33
Kuyumculuk	4		100	
Sigara kâğıtçılığı	1		100	
Gaz ticareti	4	25	75	
Eczacılar	4		100	
Fotoğrafçılık	1		100	
Fıstık ihracatı	9		78	22
Hırdavatçılık	5		100	
Sabun imalatçıları	5	40	60	
Yaprak tütüncülüğü	3		67	33
Terziler	6		100	
Halicilik	4		100	
Muhtelif renkler boyacısı	5		100	
Çivit boyacılar	4		100	
Türk kırmızısı boyacısı	5		100	
Dokumacılık	32		100	

Tabloda görüldüğü gibi 54 iş sahasının en önemlisi sayılabilecek 22'sinde Ermeni hâkimiyeti yüzde yüzdür. Türkler sadece hamam işletmeciliğinde rakipsiz görülmektedir. Tabii bu tablodan, Ermeni işletmelerinde ise hiç Türk çalışmıyordu anlamı çıkarılmaması

gerekir. Girişimci, sermaye sahibi ve para kazanan hemen hemen münhasıran Ermeni vatandaşlarımız olmuştur. Türklerin münhasıran uzmanlık ve ihtisas gerektirmeyen, kol gücüne dayanan işlerde Ermenilerin yanında çalıştığı bilinmektedir. Ancak Ermenilerin kendi sanat ve işlerini Türklere asla öğretmemek için önleyici tedbirler aldıkları bilinmektedir.

Zaten 1915 yılında Halep Amerikan Konsolosu, “Memlekette iç ticaretin yüzde doksanı Ermenilerin elinde” demektedir.¹⁶

İki toplum arasındaki iş hayatı, ticaret ve eğitim sahalarında dengenin bozulmuş olması konusunu Mustafa Güzelhan şu şekilde izah etmektedir: “Ondokuzuncu asırda Antep bölgesinde iktisadî alanda hâkimiyet Ermenilerin eline geçmişti. Nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Türklerin çoğu iktisadi sahada Ermeni müteşebbislerin emrine girmişlerdi.”¹⁷ Güzelhan’a göre bunun başlıca sebebi Türklerin yoğun askerlik mükellefiyettir:

Osmanlı devletinin takip ettiği çok yanlış siyasetti. Devamlı savaşlar için Antep bölgesi Türk gençleri cepheden cepheye sevk edilmiştir. Birçok Türk genci on, onbeş yıllık en verimli gençlik çağlarını cephelerde, kışlalarda geçiriyorlardı.

Ardı arkası kesilmeyen savaşlarda Antepli Türk gençlerinden şehit düşenler çok olmuştur. Bunlardan sakatlananlar veya artık işe yaramaz derecede yaşlanmış olan erkeklerimize memleketlerine dönme izni veriliyordu.

Her Türk ailesinde birçok şehit, yaralı, hasta veya uzun askerlik yılları sebebiyle işe yaramıyan mesleksiz erkekler çoğunluğu teşkil etmiye başlamıştı. Bu durum Türk ailelerinin varını yoğunu satmaya sebep oluyordu. İktisadî çökme-yi kültür çökmesi de takip etmişti.

¹⁶ “Armenia for Armenians”, C. 11, **The New Armenia**, (06.1919), s. 88.

Yetkin, Hulusi, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1962, s. 105.

Ermeni gençler ise askerlikten uzak, çiftçilik, ticaret ve sanayi ile meşgul oluyorlar ve gittikçe zenginleşiyorlardı. Maarif alanında da Türkleri kat be kat geçmeye başlamışlardı. İktisadî ve maarif sahasında üstünlük, Ermenilerin bir kısmında bağımsız bir Ermenistan kurma fikrini tekrar canlandırmıştı. Ermeni milliyetçileri, bölgede iktisadî ve kültürel üstünlüklerini süratle artırmaya gayret ederlerken, diğer yandan da siyasî üstünlüklerini kurmak için Ermeni halkı arasında fikrî hazırlığa girişmişlerdi.¹⁸

Bizim fikrimizce, merhum Güzelhan'ın Türklerin iş hayatı ve ticarete geri kalmalarının esas sebebi olarak görülen uzun askerlik yılları süreci izah etmekten uzaktır. Osmanlı'nın önceki yüzyıllarında da askerlik Müslümanların bir vazifesi olarak görülüyordu. Hatta Türklerin iş, iktisat ve kültür hayatında, Ayıntap için konuşursak Ermeni hemşehrilerinden geriye düşmelerinin başladığı dönemde daha önceki uzun yüzyıllarda olmadığı kadar devlet, gayrimüslimleri askere almaya çalıştı ve sınırlı sayıda da olsa aldı. 1912-1913 Balkan Harbi ile 1914-1918 Seferberlik yıllarında daha önceki uygulamalarla karşılaştırılmayacak derecede, Ermeniler askere alındılar.

Diğer taraftan Türklerin askerlik vazifesi hâli vakti yerinde, çifti çubuğu sağlam olanları fiilen pek kapsamıyordu. Kesesi sağlam olan, bedel ödeyerek veya yerine bir başkasını göndererek bu hizmete yanaşmıyordu. Milletin bütün kesimlerinin müşterek fedakârlığı ile yürütüldüğünü söylediğimiz, Antep Harbi'nin de bir parçası olduğu Millî Mücadele'de fikirlerini serbestçe söyleyebilen mebuslar Meclis'te "ağniya ve eşraf" çocuklarının askerlik vazifesine yanaşmadıklarını dile getiriyordu.¹⁹ Yani zengin ve nüfuzlu ailelerin

¹⁸ Yetkin, Hulusi, **a.g.e.**, s. 105-106.

¹⁹ TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Antep cephesindeki gelişmeleri değerlendirdiği 21 Ağustos 1920 tarihli gizli celsede Kütahya mebusu Ragıp Bey: "Geçenlerde cepheye gidip gelen rüfekaımızdan birisi, cepheleri teftiş esnasında efrat ile temas ettikleri sırada, ağniya ve eşrafın harbe iştirak etmediklerinden şikâyet ettiklerinden bahis buyurmuşlardı." : **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1**, 2. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1985, s. 370.

çocukları düşmanla Ankara önlerinde boğuşulan günlerde bile tam olarak seferber edilememiştir.

Bu çerçevede ömürleri askerlik hizmetinde geçen Türklerin büyük çoğunluğu zaten iktisadi bir girişimde bulunacak maddi ve manevi birikimden uzaktılar. Ermeniler Antep'te aile işletmeleri kurarken Türklerin bu tarz aile işletmeleri mevcut değildi. Burada kastettiğimiz Türkler de orta ve ortanın üzeri seviyede olanlardır.

Diyeceğimiz incelediğimiz dönemde askerlik vazifesi olmasa dahi askerlik yapan kitlelerin eğitim, kültür, sanat ve ticarette girişimde bulunacak potansiyelden uzak olduğudur. Mektep açacak, sanat öğretecek, cemiyetin orta ve uzun vadeli çıkarlarını hedefleyen girişimleri yapabilecek olan birileri Antep'te de vardı şüphesiz. Bu sınıf prensip olarak fiilen askerlik mükellefi de değildiler. Bunlar Ermenilerle Türkler arasında makas açılırken süreci durduracak ve yavaşlatacak teşebbüslerde bulunmadılar. Mecazen söylersek *Tahmis Kahvesi*'nde oturmaya devam ettiler.

Tabii *Tahmis Kahvesi* müdavimleri cemiyete hayırları olmayan olumsuz kimseler değildi, şüphesiz. Fakir fukaraya da yardım ederler, yoksulu da doyururlardı. Ramazan ve bayramlarda çevreye cömertliklerini sergilerler, bazı garibanların senelik yiyeceklerini de temin ederlerdi. Bütün bu güzel işleri de gösteriş ve övünme konusu yapmadan, kimsenin gözüne sokmadan ve başına kakmadan, efendilikle yerine getirirlerdi. Bunları inkâr etmek haksızlıktır. Ama sadece bu çeşit hayır hasenat ile hâli vakti yerinde müreffeh zümrenin cemiyetin geri kalanına karşı sorumluluklarını yerine getirdiklerini iddia edemeyiz.

Zaten bunlar takdir edilmesi gereken, erdemli ve vicdanlı davranışlardı. Ancak günübürlük, çok kısa vadeli, cemiyete kalıcı bir iz bırakmayan, suyun üzerine yazı yazmak kabîlinden şeylerdi. Gayrimüslimler gibi yaygın mektepleşme, ticari ve sosyal sahada kurumsallaşma Türklerde mevcut değildi. Bu durum, Antep için söylersek Ermeniler lehine makasın açılmasına fırsat verdi.

Bizim tezimiz, yüzlerce senedir zaten Ermeniler kültür, sanat, ticaret ve iş hayatının hâkimi; Türkler ise medeni kabiliyetten yoksun, yaratıcılık yeteneği olmayan, askerlik ve kol gücüne dayanan ziraat dışında bir varlık göstermemiş olan bir millettir, şeklinde değildir. Böylesi bir iddia Türklere iftiradır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından imparatorluğun sonuna kadar Ayıntap'ta Türklerin neredeyse çemberin dışına atılmış bir manzara gösterdiğini kabul etmemek de bir başka garabettir.

1764 tarihinde Ayıntap'ta mimar, yapı ve taş ustalarından bahseden bir şer'îye sicilinde Türklerin sayısı Ermenilerin beş katı gibi görünmektedir.²⁰ Ama 1900'lü yıllara gelindiğinde artık şehirde Alaüddevle Camiini yeniden inşa için Müslüman mimar ve yapı ustası bulunamamıştır. Cami-i şerifi Mimar Armenak ile Kırkor Usta inşa etmiştir.²¹ Tam da söylemek istediğimiz budur.²² Yaklaşık üç nesil içinde Türkler kendi mabetlerini yapacak mimar ve ustalardan yoksun hâle düşmüştür.

Tanzimat'tan önceki yıllarda Avrupalı bir gözlemcinin tespitleri de sosyal dengenin Ermeniler lehine nasıl değiştiğini gözler önüne sermektedir. 1835 ve 1836 tarihlerine ilişkin, Madam Helfer adlı

²⁰ Güzelbey, Cemil Cahit, Yetkin, Hulusi (ed.), **Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Seçmeler, Miladi 1729-1825**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1970, s. 78-79: İlgili sayfaları dikkatime sunan kadim arkadaşım Yük. Mimar Atılay Kızılkın'a teşekkür ederim.

Çam, Nusret, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 189.

Diğer taraftan yaygın hamaset bir yüzyıl öncesi için dahi sağlıklı bir muhasebeye yanaşmamaktadır. Dayanaksız şifahi anlatıya göre hâlen Şahinbey ilçesi Tepebaşı Mahallesi'nde Kurtuluş Camisi olarak hizmet gören kilisenin 1890'larda inşasını Antep halkı, mimarın ancak benzeri bir cami inşası şartıyla kabul etmiştir. Mimar da Alaüddevle Camisini inşa etmiştir. Bu rivayetin aslı astarı yoktur. Ama anlatı, 120 yıl sonra bile sağlıklı bir değerlendirme yerine hayali rivayetlerle, halkın hamiyeti ile Ermeni mimara cami yaptırdık, demekten tatmin olmaktadır. İmparatorluğun son döneminde büyük bir cami yapacak Müslüman mimarımız niçin yoktu, sorusu ile karşılaşmayı ise keyif kaçırıcı bulmaktadır.

bu seyyahın gözlemlerine göre Antep Ermenilerinin ticaretle zenginleşmelerine rağmen kendilerini güvende hissetmediklerinden fakir görünümlü bir hayatı tercih ettikleri kaydedilmiştir.²³ Madam Helfer şehri ziyaret ettiği dönem için Ermeniler ve Türkler arasında medeniyet açısından bir farkın olmadığını da not etmiştir. Ermenilerin, idarecilerine karşı gizliden tiksindiklerine rağmen görünüşte çekingenlik ve eziklikle itaat etmekte oldukları değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁴

1870'li yılların sonlarında Ayıntap'ı ziyaret eden Henry C. Barkley'in Ermeniler hakkındaki düşünceleri ilginçtir. Bu gözlemcinin değerlendirmelerinde de Ermenilerin hemen her sahada başat olduklarına dair bir not yoktur. Ermeniler hakkında ağır eleştiriler mevcuttur. Barkley'e göre, yeni açılmış, resmî adı Merkezî Türkiye Koleji olan Ayıntap Amerikan Kolejindeki Ermeni öğrencileri okumaya hevesli değildiler, azıcık bir para kazanma fırsatı görenler eğitimi çok genç yaşta yarıda bırakıp gitmekteydiler. Dahası kolejin Ermeni öğrencileri kirli yüzleri, uzun tırnakları ve kılık kıyafetleri ile çok sünepeydi. Bu görünüşle bunlara bir şey öğretmenin mümkün olmadığını söyleyen Barkley, Ermenilerin "kendilerine saygı"yı ihmal ettikleri sürece hâlen oldukları gibi "zavallı mahluk" olarak kalmaya devam edeceklerini söylemektedir.²⁵

Söylemeye gerek yok, Antep Harbi'ne geldiğimizde Ermeniler artık yabancı gözlemcilerin ifadesiyle ne 1830'ların "ezik tipleri" ne 1870'lerin "zavallı mahlukları"dır. Antep toprağında Ermenistan kurmak için, "dünyada tek bir Türk kalmayınca kadar" savaşma-

²³ Uyanık, Feyzullah, "Antep'e Yabancı Gözüyle Bakmak: 19. Yüzyıl Seyyahlarının Antep İzlenimleri", **"Tarih Yolunda Bir Ömür" Prof. Dr. Hale Şıvgın'a Armağan**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2020, s. 1079.

²⁴ **Travels of Doctor and Madame Helfer in Syria, Mesopotamia, Burmah and Other Lands, Vol I**, s. 147.

Barkley, Henry C., **A Ride Through Asia Minor and Armenia: Giving a Sketch of the Characters, Manners, and Customs of Both the Mussulman and Christian Inhabitants**, London, John Murray, 1891, s: 217-218.

ya kararlı²⁶ bir topluluktur. Bu değişimin arkasında Ermenilerin ticaret, sanat, iş hayatı ve eğitimde Türklerle mesafeyi neredeyse kapatılmaz görünecek kadar açmaları yatmaktadır.²⁷

Antep Harbi'nin derinlerdeki sebebi Türk tarih yazımında pek fazla vurgulanmasa da bizce buradadır. Örneklerine işaret ettiğimiz sosyal çelişki daha önceki denge zamanlarında karşılıklı hoşgörü ve saygı esasına dayalı ortamı yok etmiştir. Eğitim, kültür, iş hayatında nüfuslarının çok üzerinde bir ağırlığa kavuşan Ermeniler artık en yakın hamileri tarafından, “bir Türk şehri” görülen Antep'i²⁸ Ermenistan'ın bir parçası hâline getirme hayali kuran hayalperest, zorba maceracıların etkisi altına girmiş; “Kahrolsun Al-i Osman, Yaşasın Ermenistan” sloganını benimser hâle gelmişlerdi.

İleride görüleceği gibi güney bölgesinde işgal güçleri artık tutunamaz hâle gelince Ermeniler Batılı koruyucularına, bölgeyi Türklerle terk etmemeleri çağrısı yapacaklardır. Çünkü Ermenilere göre Türkler, “yarı vahşi ve göçebe” bir topluluktur.²⁹ Yukarıda izah etmeye çalıştığımız, Türklerin son 3-4 nesil içinde çok fazla sosyal gelişme kaydetmiş olmamaları, Ermenilerin ve destekleyicilerinin Türkleri bu derece aşağılayıcı bir gözle görmelerinin de sebebi olmuştur.³⁰ Antep Harbi tarihini okumaya değer bulanlara eğitim,

²⁶ Sarafian, Kevork A., **A Briefer History of Aintab**, USA, Union of the Armenians of Aintab, 1957, s. 50.

Balkan Harbi'ni konu alan bir makalede bu hususları ve manevi değerlerdeki sarsıntıyı “insan kalitesi” kavramı çerçevesinde izah etmiştim: Saygılı, Hasip, “Balkan Harbi'nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi”, **Türkiye Günlüğü**, No: 112, 2012, s. 136-146.

²⁸ Güllü, Ramazan Erhan, Dağ, Murat, **Ayntab Amerikan Koleji ve Son Başkanın Hatıraları**, Ankara, Şehitkamil Belediyesi, 2020, s. 112-113.

²⁹ Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. bs, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s. 703.

³⁰ Osmanlı İmparatorluğunun harpten mağlup çıkmasıyla Türklerin artık siyasi bir varlık göstermelerine gerek kalmadığı, uluslararası ortamlarda cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanları seviyesinde yetkililerce dile getirilmişti. Şark meselesinin nihai hedefi olan bu tasarıların arkasındaki gerekçe de

ticaret, kültür ve iş hayatında birkaç nesillik bir geri kalmanın insanlık tarihine kayda değer katkılar yapmış Türklerin birilerinin gözünde “yarı vahşi ve göçebe” olarak görülmesinin gerekçesi yapıldığına da burada işaret etmiş olalım.

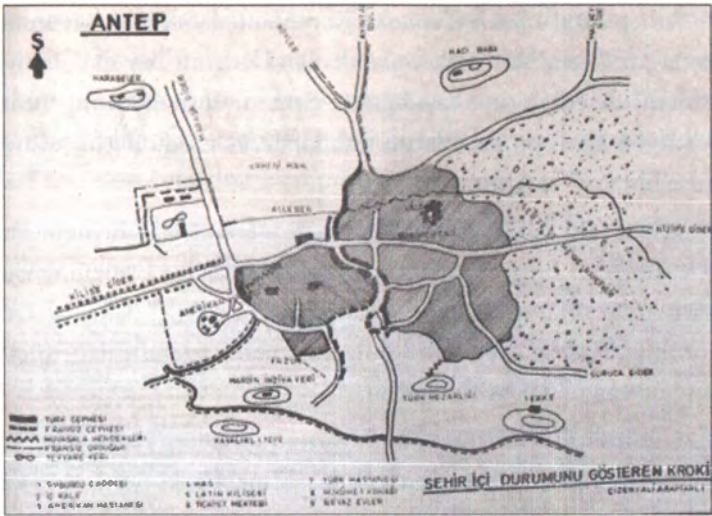
Fikrimizce Türklerle Ermeniler arasındaki sosyal gelişme maksı bu derece açılmamış olsaydı, diplomatik misyonların, yabancı emellerin Ermeniler üzerindeki etkileri onları felakete sürükleyen, baştan çıkarıcı bir zemine oturmazdı. Burada yeri gelmişken Osmanlı sisteminin 1454'ten itibaren gayrimüslimleri millet-i mahkûme olarak görüp onlara ikinci sınıf insan muamelesi yaptığını ve bu bakış açısının Osmanlı sonrasında da sürdürüldüğü görüşünü hatırlamalıyız. Özellikle Prof. Dr. Baskın Oran tarafından akademik ve popüler yazılarda sık kullanılan argümana göre, “Millet Sistemi ise Müslümanları millet-i hâkime, yani hüküm veren millet, gayrimüslimleri de millet-i mahkûme, yani hakkında hüküm verilen millet ilan etti. Millet Sistemi günümüzde de olduğu gibi devam” etmektedir.³¹ Baskın Oran, azınlıklar hakkında hazırladığı kitaplardan birinde de aynı görüşü dile getirmektedir.³²

Bu durumda Osmanlı'nın ikinci sınıf gördüğü ve negatif ayrımcılık uyguladığı düşünülen Ermeni azınlığın 19. yüzyıldan itibaren Antep sancağında ve bütün Osmanlı ülkesinde ekonomi, iş hayatı ve kültür üretiminde “millet-i hâkime”yi fersah fersah geride bıraktığının izahı imkânsız hâle gelmektedir. Bu tutarsızlığa burada temas edilmesinin de Antep Harbi'nin derinlerde yatan sebepleri ile ilgili tartışmaya katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Türklerin medeni bir kabiliyetinin olmadığı iddiasıydı. Ermenilerin efendilerine söylediklerinin benzerleri Paris Barış Konferansında da ifade edilmişti. Dirayetli Kurucu Lider Mustafa Kemal Atatürk rehberliğinde başarıyla yürütülen Milli Mücadele, aynı zamanda Türklere yöneltilen ön yargılı ithamların da harp meydanları ve diplomasiyle reddedilmesiydi. Antep Harbi de bu geniş kapsamlı mücadelenin bir parçasıydı.

“Sür-dü-rü-le-mez!”, 1+1 **Express**, 28.05.2018, (Çevrimiçi) <https://birartir-bir.org/sur-du-ru-le-mez/>, 04.08.2021.

Oran, Baskın, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, 6. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Kroki- 1 Antep şehir krokisi.³⁴

ANTEP'TE ERMENİSTAN KURMA

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğunun harpten çekilmesinden hemen sonra Amerikan Başkan Wilson'a Ermeniler tarafından sunulan bir muhtıradan, Ermenilerin müttefik ordulara Türkiye aleyhine sağladığı destek ifade edilmiştir. Bu çerçevede Filistin ve Suriye'de İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Allenby'nin Paris'te Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar'a gönderdiği telgrafta, zaferlerinde Ermeni birliklerinin payına işaret edilmiştir.³⁴

Amerikan Başkanı Wilson'a sunulan Ermeni muhtırasında Ermenistan'ın güney sınırının İskenderun'un doğuya uzanan hattın Kilis güneyinden geçerek Antep'i de kapsaması öngörülmüştür.³⁵

³³ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 144.

³⁴ "Armenia for Armenians", s. 87.

A.g.e., s. 90.

Antep Etraf-ı Şehir Cepheler Komutanı olarak şehir savunmasında çok önemli hizmetleri olacak olan Özdemiş Bey'in ifadesiyle "sinemizde tebaa diye taşıdığımız Ermeni Taşnaklarının hudut bilmeyen kanlı programlarını tatbik edecekleri günlerin şeâmeti hissedilmeye" başlanmıştı.³⁶

Diğer taraftan 1919 Paris Barış Konferansında Ermeni ileri gelenlerinden Bogos Nubar Paşa'ya, Kilikya'da bir Ermeni devleti kurulacağı sözü verilmişti.³⁷ Bilindiği üzere, aşağıdaki haritada görüldüğü gibi Antep dâhil bölge, Ermeniler tarafından Küçük Ermenistan olarak görülüyordu.

Günümüzde de Ermeni tarih yazımında Antep Harbi'nin "Ermenilerin varlık mücadelesi" ya da "Ermenilerin nefsi müdafaa savaşı" olarak görülmesi³⁸ şehri Ermenistan yapma niyetinin kapalı bir şekilde ifadesi olarak da yorumlanmaya müsaittir.

Ermeniler saf bir şekilde, Fransız işgali biter bitmez bölgede Küçük Ermenistan'ın kurulacağını düşünmüşlerdi. Bu yüzden Ermeni Patrikhanesi tarafından gayriresmî olarak Ermenilerin bölgede Fransız subaylarının emri altına girmeleri talimatı verilmişti.³⁹

Güney bölgesinde Fransız işgaliyle beraber "Adana'daki Ermenilere ait bina ve kurumlarda, Fransız Komutanlığınca yasaklı olmasına rağmen Ermeniler, bazı bölgelerde kesintisiz bayraklarını asmışlardı." Özellikle Saimbeyli ve Zeytun'da kiliselerde, Fransız bayrağı yanında Ermeni bayrağı asılı kalmıştır.⁴⁰

³⁶ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri: Sessizliğin Çığlığı**, 2. bs, Şehitkamil Belediyesi, Gaziantep Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 2017, s. 442.

Selehattin Sert, **Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı: Kilikya, 1918-1922: Haçın Ölüm Kampı**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2005, s. 404.

³⁸ Baboian, Kevork, **The Heroic Battle of Aintab**, ed. Sarafian, Kevork A., çev. Kurt, Ümit, London, Gomidas Institute, 2018, s. XX.

Selehattin Sert, **Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı**, s. 404-405.

⁴⁰ Selehattin Sert, **a.g.e.**, s. 403.

Antep savunmasında Türk-Ermeni mücadelesinin gerisinde Ermenilerin, şehri Ermenistan'ın bir parçası olarak görmeleri önemli bir faktördür. Antep Harbi süresince de yayımlanan *The New Armenia* adlı aylık yayın organının hemen her sayısında aşağıdaki harita ve nüfus dağılımı verilmiştir.

Harita- 1 Ermenistan haritası.⁴¹

Ermeniler için Antep, bir Ermeni şehridir. 1924 tarihli bir yayına göre de Antep, Küçük Ermenistan'ın Fırat kesiminde bir şehirdir.⁴² Ancak savaş sırasında Türk karşıtlığı ve Ermeni taraftarlığı kuşkuya yer bırakmayacak şekilde olan Ayıntab Amerikan Koleji Müdürü Dr. Merrill ise 1920'de yayımladığı anılarında Antep'in bir Türk şehri olduğunu itiraf etmektedir.⁴³

⁴¹ Benzeri harita için kitabın baş tarafındaki sayfa numarasız kısma bkz: Sarafian, Kevork A., **A Briefer History of Aintab**.

Macler, Frederic, **La Nation Armenienne son Passe, ses Malheurs**, Paris, Librairie, 1924, s. 17.

⁴³ Güllü, Ramazan Erhan, Dağ, Murat, **Ayntab Amerikan Koleji ve Son Başkanın Hatıraları**, s. 113.

Antep'in Küçük Ermenistan içerisinde bir şehir olarak gösterilmesi nostaljik romantik bir rüya olarak görülmemelidir. Burada bu konuyu tartışmadan, tanınmış Ermeni asıllı Amerikalı akademisyen Hovannisian'ın görüşünü aktarmak, problemin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Profesör Hovannisian'a göre Sevr'de, Anadolu'da geniş bir plato Ermenistan'a bahşedilmişti. Ancak Türk milliyetçi hareketinin doğuşu ve diğer bazı sebepler Sevr'in öngördüğü genişlikte topraklardan Ermenileri yoksun bırakmıştı.

Oysa İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'ın öngördüğü ve Hovannisian'ın gerçekleşmemesinden hayıflandığı Ermenistan şu şekilde idi:

Akdeniz'in Doğusunda Mersin'den başlar; Toroslar'ı takiben Sivas'ı dâhil ederek Karadeniz'e uzanmakta ve iki önemli liman şehri olan Giresun ile Trabzon'u dâhil etmekte; Doğuya doğru Erzurum, Bayazıt, Muş, Bitlis ve Van'ı ihtiva etmektedir. Güney sınırında da İskenderiye Körfezi güneyinden başlayıp Antalya'nın, Antep'in, Diyarbakır ve Siirt'in kuzeyinde "Kürdistan" sınırlarına uzanmaktadır. Doğu Anadolu'da kurulması düşünülen bu Ermeni devlete Kafkas Ermenistanı'nın da dâhil olacağı beklenmekteydi.⁴⁴

Buna rağmen Lord Curzon'a göre Anadolu'ya neredeyse hâkim geniş bir coğrafyada Ermenistan kurulmasının önünde büyük bir engel vardı:

Bu bölgenin başlıca Ermeniler tarafından iskân edildiğini düşünmek çok büyük hata olacaktır. Kanaatimce hiç birimiz bölgedeki nüfusun oranı hakkında kesin bir rakama sahip değiliz. Fakat benim fikrim, özellikle savaş ve katliamlar sebebi ile meydana gelen göçleri de dikkate alırsak, bölgedeki Ermeniler şu anda çok küçük bir azınlıktır. Buna karşılık Türkler, Kürtler, Afganlılar ve diğer Asya kökenli insanlar, ezici bir çoğunluğa sahiptir.⁴⁵

⁴⁴ Çağlayan, Kaya Tuncer, "Büyük Oyun (2)", **Türk Ermeni İhtilafı**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2007, s. 446.

Çağlayan, Kaya Tuncer, **a.y.**

Bu durumda Millî Mücadele sürerken Ermenilerin efendileri Türkiye’de Büyük Ermenistan hülyasını gerçekleştirme imkânının bulunmadığını görünce, hiç olmazsa “Ermeni yurdu”, “Ermeni ocağı” adı altında, tam bağımsız olmasa da özerk bir Ermeni toprağı yaratmaya kalktılar.

Buna nüfus ve coğrafi zemin hazırlamak için de Birinci Dünya Savaşı sırasında tehcir edilen Ermeniler, kendi memleketleri yerine Küçük Ermenistan olarak düşünülen Çukurova, Maraş ve Antep havalisine yönlendirildi:

Bu yıllarda yaklaşık 120.000 Ermeni iskân edilmek üzere Kilikya’ya sevk edilmiştir. Bunlardan yalnız 70.000’i Adana’ya, 12.000’i Dörtyol’a, 8.000’i Saimbeyli’ye, geri kalanı Osmaniye, Kadirli ve Kozan’a iskân edilmiştir. Bunlara ilâveten İstanbul ile Anadolu’nun başka yerlerinden 50.000 Ermeni de Antep, Maraş, Zeytun’a iskân edilmiş olup bu faaliyetin hedefi Fransız’ın devamlı himayesi altında, Kilikya’da bir Ermeni devleti teşkil etmektir.⁴⁶

Millî Mücadele komutanlarından Ali Fuat Paşa da hatıralarında benzeri tehlikeyi haber vermektedir: “Memaliki Osmaniye’nin sair yerlerinde mukim Ermeni unsurunun buralara hicretinin teshil ve nüfusunun teksif edilmesi” ve buna karşılık bölgedeki Müslüman halkın iktisadi ve diğer baskılarla göçe zorlanarak dağıtılması.⁴⁷

Harp Tarihi belgelerine göre de Küçük Ermenistan olarak düşünülen Çukurova ve mücavir alanda Ermeni nüfusu yoğunlaştırılmaktaydı:

Adana’da bulunan İtilaf devletleri temsilcileri, bu amaçla harp bölgesi dışına çıkarılan Ermenileri yaptıkları bir organizasyonla Adana ve havalisinde yerleştirmeye başlamışlar-

⁴⁶ Shaw, Stanford J., “Ermeni Lejyonu ve Kilikya’daki Ermeni Topluluğunun Tahribatı”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2002, s. 173.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953, s. 257.

dır. Ermeniler bu şekilde hem Adana ve havalisinde çoğunluk oluşturmak ve hem de buralarda Türklere karşı silahlı mukavemette bulunmak için bölgeye gelmeye başlamışlardır. Temsilcilerin ortaklaşa alınan kararına göre Fransız hükûmeti, Adana'da bulunan Patrik Vekiline yerleştirmeye ilgili bazı emirler vermişti. Verilen emre göre Maraş'tan Sivas'a kadar her nerede Ermeni muhacirleri varsa bunların ve ayrıca Tokat, Amasya, Kayseri, Yozgat, Ankara, Konya, Ereğli, Karaman, Afyonkarahisar, Eskişehir, İzmir ve çevresindeki muhacirlerin Adana'ya gönderilmesi ve her gün kaç kişi gönderilecek ise isimleri ile gönderildikleri tarihin İngiliz Komutanlığına bildirilmesi istenmiştir.⁴⁸

Bu çerçevede 1921 yılı Ekim ayında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon müttefiklere Türkiye'de Ermeniler için bir bölge ayrılması hususunda ısrar edilmesini öneriyordu. Curzon'a göre, Ermenilere verilecek bölgede Türk ya da yabancı bir vali görev yapacaktı. Bu kişi Türk olursa müttefikler arası veya Milletler Cemiyeti ile Türkiye arasında anlaşma ile tespit edilecekti. Yabancı birinin olması hâlinde ise tercihen Fransız vatandaşı olacak ve Milletler Cemiyeti tarafından seçilecekti.

Ermenilere ayrılan vilayet Antep'i ve Maraş'ı da kapsayan bütün bir Adana vilayeti ya da sadece Adana ve Mersin'i kapsayacak daha dar bir sahada olabilecektir.⁴⁹

Ermeni tarih yazımı Antep Harbi'ni ısrarla Ermeni servet ve varlığına el koymak isteyen Türklerin çıkardığını yazıyor. Oysa dönemin inkâr edilemez olaylarına baktığımızda bölgede nüfusun ezici çoğunluğunu meydana getiren Anteplilerin ve mücavir

⁴⁸ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi: İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009, s. 46. Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", Los Angeles, University of California, Doktora Tezi, 1992, s. 329-330.

sahadaki komşularının topraklarının Ermenistan hâline gelmemesi için savaştıkları görülecektir. Antep'li ve Adana, Maraş, Urfa ve Mardin'deki komşuları sadece Batılı işgal güçlerine karşı değil, belki ondan daha fazla, Ermenistanlaşmaya karşı durmuş ve başarılı olmuşlardır.

MONDROSTA ANTEP'İN İŞGALİ VAR MI?

Filistin'de 1918 Eylülünde Yıldırım Ordular Grubunun uğradığı ağır bozgun Osmanlı Devleti'nin mütareke talep etmesi sonucunu doğurdu. 30 Ekim 1918'de İngiltere ile imzalanan mütareke öncesinde Osmanlı temsilcileri şartları mümkün olduğunca hafifletmeye çalıştılsa da ortaya bilinen metin çıktı. Antep'in Sis,⁵⁰ Haçin⁵¹ ve Zeytun'la⁵² beraber işgali hükmüne Osmanlı temsilcileri şiddetle itiraz edince bu ifadeler metinde yer almadı.⁵³ Ancak Mütareke'nin 7. maddesine göre "Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyiş [strateji] noktasını işgal hakkını haiz olacaklar"dı.⁵⁴ Yani müttefikler kendi güvenliklerini tehlikeye düşürecek gelişmeler ortaya çıktığında ülkenin herhangi bir stratejik noktasını işgal edebileceklerdi. Antep'in de Suriye ile İç Anadolu ve Urfa ile Adana arasında stratejik ulaştırma yolları ve askerî yaklaşma istikametleri açısından stratejik düğüm noktası olarak görüldüğü bilinmekteydi. Bunun dışında metinde geçen, Suriye ile ilgili hüküm ağırdı. 16. maddeye göre Hicaz, Yemen, Asir ve Irak'la beraber Suriye'de bulunan "muhafız kıtaat [birlikleri] en

⁵⁰ Kozan.

Saimbeyli.

Kahramanmaraş'ın kuzeyinde Süleymanlı.

⁵³ Türkgeldi, Âli, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1948, s. 73.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953, s. 520-521.

yakın İtilaf kumandanına teslim olunacak” idi.⁵⁵ Başka bir ifade ile buralarda hiçbir Türk birliği kalmayacak, hepsi düşman komutanlıklarına savaş esiri olarak teslim olacaktı. Ancak Suriye için Millî Mücadele komutanlarından Ali Fuat Cebesoy Paşa bu maddeye ilişkin “Biz Suriye’deki ordularımızı anavatan topraklarına çekmiş ve süngümüzün hakkıyla yeni bir cephe kurmuştuk. Suriye ile bir alâkamız kalmamıştı” diye yazarak bu maddenin ileride Türkiye’nin başını ağrıtmaya potansiyeli taşıdığını ima edecektir.⁵⁶

Mütareke’nin yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918 itibarıyla Ayıntap’ın tamamı ve Kilis merkezi mütareke hattının berisinde kalmıştı. Türkler Antep ve Kilis’i zaten coğrafi açıdan hiçbir zaman Suriye toprağı olarak görmemişlerdi.⁵⁷ Suriye, Osmanlı idari yapısında hiç de İngilizlerin anladıkları gibi görülmemektedir.⁵⁸ Daha sonra ayrıntılarını ifade edeceğimiz gibi, Antep işgal edilince şehirde 25 Ekim 1919’da yapılan büyük mitingde konuşan Belediye Başkanı Mehmet Lütfi Bey⁵⁹ Antep’in Suriye vilayeti ile herhangi bir ilgisinin olmadığını vurgulayarak işgali sert bir dil ile kınayacaktır.⁶⁰ Osmanlı bakış açısına göre Halep dahi Anadolu’nun bir parçasıydı. Suriye vilayeti ile kastedilen Şam vilayeti idi.⁶¹ Halep ayrı bir vilayetti.⁶² Bu görüş 19. yüzyılda yabancılar tarafından kabul edilmiş olmalı ki Ayıntap’ta misyonerler tarafından 1876 yılında açılan kolejın

⁵⁵ Erim, Nihat, **a.g.e.**, s. 522.

⁵⁶ Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 27.

Baykara, Tuncer, “Gaziantep Müdafaasının Tarihi ve Coğrafi Kökleri”, t.y., s. 34.

⁵⁸ Baykara, Tuncer, **Millî Mücadele (1918-1923)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 32, 72.

Pamuk, Bilgehan, **Antep Savunması Kronolojisi 1918-1921**, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 2019, s. 17.

⁶⁰ Çay, Abdulhaluk, “Millî Mücadelede Gaziantep”, **Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı**, Gaziantep, ODTÜ Gaziantep Mühendislik Fakültesi, 1985, s. 20. **Syria and Palestine**, London, H. M. Stationery Office, 1920, s. 1.

Baykara, Tuncer, “Millî Mücadele’de Antep Etrafındaki Mücadelenin Tarihi Kökenleri Üzerine”, **Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep**, Ankara, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, s. 576-577.

adı “Merkezî Türkiye Koleji” konulmuştu.⁶³ Söz konusu devirde Osmanlı İmparatorluğu hudutları içindeki Arap bölgeleri Yemen, Hicaz, Irak, Trablusgarp, Suriye olarak kabul ediliyordu. İngilizlerin bölge hakkındaki yayımladıkları mavi kitap ve diğer yayın serilerinde bu isimlerin yayın adı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu durumda Antep’in merkezî Türkiye toprağı olarak görülmesi Türk kültür ve nüfusunun güneyde de devam ettiğinin kabul edildiğinin karinesi olarak görülebilir.

Ama iş kurtlar sofrasında pay kapma yarışına gelince işgalci güçler, yukarıda bir kısmını aktardığımız gerçeklere saygı gösterme gereğı duymadılar. Antep’in Suriye toprağı olduğunu ileri sürerek, yaptıklarını gerekçelendirmeye çalıştılar. 1920 yılında İngiltere’de Dışişleri Bakanlığınca yayımlanan bir kitapta Suriye’nin kuzey sınırının Antep’in kuzeyinden geçtiği ileri sürüldü.⁶⁴ Fransızlar daha da ileri giderek sadece Antep’in değil daha kuzeydeki Maraş’ın da Suriye toprağı olduğunu ifade etmeye başladılar.⁶⁵ Zaten ileride izah edeceğimiz gibi Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması’ndan sonra Çukurova, Antep ve Kilis halkına bir beyanname yayımlayan General Gouraud (Goro) Kilis ve Antep’in tahliyesini Fransa’nın cömertliği ile izah ederken bölgenin işgalini Mondros Mütarekesi maddelerine göre gerekçelendirmişti.⁶⁶

Bütün bu gerekçelerle Mondros Mütarekesi’nden sonra Ayıntap dâhil Türkiye’nin güney bölgesi de müttefikler tarafından işgal edilecekti. Millî Mücadele’nin dirayetli lideri Mustafa Kemal Paşa’ya

⁶³ Taşkın, Faruk, “Amerikan Misyoner Okullarından ‘Merkezî Türkiye Koleji’ (1876-1924)”, Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

⁶⁴ **Syria and Palestine**, s. 1-2.

Redan, Pierre, **La Cilicie et le Problème Ottoman**, Paris, Imprimerie Gauthier-Villars, 1921, s. 174.

⁶⁶ “Message du Général Gouraud aux Habitants de la Cilicie, d’Aintab et de Killis”, **Correspondance d’Orient**, C. 14, No: 275, 1921, s. 880. General’in mesajında birçok defa Ekselansları Mustafa Kemal Paşa ifadesi geçmekte; onun dirayetli bir asker olduğu kadar büyük bir devlet adamı olduğu vurgulanma lüzumu görülmüştü.

göre de bu durum mütareke hükümlerine aykırıdır.⁶⁷ Bu işgallere dair, mütarekede bir madde de yoktur.⁶⁸

Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Güney cephesindeki mücadeleyi bu gayrimeşru gördüğü emrivakiyi kabul etmeme ve ret esası üzerine bina edecektir.

İNGİLİZLER ANTEP TOPRAĞINDA

Mondros Mütarekesi ile önce İngilizler daha sonra da Fransızlar bölgeye girmeye başlamışlardı. İngilizler ilk önce Antep toprağından Kilis'i 6 Aralık 1918'de işgal etti. Ancak İngilizlerin elinde bölgeyi tamamen işgal etmek için yeterli kuvvet olmadığından "buralara ilkin Arap çapulcularını sürdürdüler ve 10 Aralık 1918 tarihinde de âsi şerife mensup 400 kişilik bir Arap müfrezesi Çobanbey, Akçakoyunlu ve Cerablus'u işgal etti."⁶⁹

Fırat doğusunda daha sonra 13. Kolordu adını alacak olan, Türk birliklerinden bir tabur 26 Aralık 1918'de Cerablus'tan Asi Hüseyin'in çapulcularını püskürttü. Ancak Halep ve Kilis'ten kuvvet sevk eden İngilizler Cerablus'u tekrar ele geçirdiler. 1 Ocak 1919 günü de Antep'i işgal ettiler.⁷⁰

İngilizler Antep'in ardından 22 Şubat 1919'da Maraş'ı ve 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal etmişlerdi. Bu işgaller müttefikler arası paylaşım

⁶⁷ Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt I**, 10. bs, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1970, s. 1.

⁶⁸ Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt III Vesikalar**, 19. bs, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 1180.

⁶⁹ Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. bs, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999, s. 105.

⁷⁰ Bıyıklıoğlu, Tevfik, **a.y.**

anlaşmalarından Sykes-Picot'ya aykırıydı. Problem kendi aralarında daha sonra Suriye İtilafnamesi ile çözülmeye çalışılacaktı.⁷¹

Coğrafi olarak daha güneyde olması sebebiyle Ayıntap'ın üç kazasından en büyüğü ve gelişmiş olan Kilis'in, dönemi yaşayan bir görgü tanığına göre, 6 Aralık 1918 tarihindeki işgali şu şekilde gerçekleşti:

İngiliz askerleri 1918 Aralık'ında Kilis'i işgal etti. İşgal keyfiyeti de İngilizlere has bir hululü muslihane şeklinde vukua geldi: ilk evvel zahire almak bahanesile gelen birkaç zabıt sonradan kaymakamlık makamına müracaat ederek bu kış Kilis'te kışlamalarına müsaade etmelerini istemiş, hükûmet de ister istemez buna muvafakat etmiş idi.

Fakat çok geçmeden muhtelif vesilelerle müteferrik surette getirdikleri Hint askerlerle memleketi tamamen işgal eylediler. İngiliz işgali bir sene kadar devam etti. Bu müddet zarfında Kilis hükûmetini Babialıye merbut bir Osmanlı idaresi tanıdılar. Fakat birçok meselede hükûmete müdahale ediyorlardı. Bilhassa ilk önce Ermenilerin haklı haksız bütün taleplerini yerine getirmeye taraftar göründüler. Bunların emvalini istirdat için komisyonlar teşkil ederek Türkler aleyhinde birçok haksızlıklar yapılmasına alet oldular. Ekserisi Hint Müslümanlarından mürekkep olan İngiliz askerleri Türklerin mal ve canına karşı bir tecavüzde bulunmadıkları gibi bir taşkınlık da yapmadılar. İngilizlerin zahirde mülâyim ve fakat hakikatte milletlerin benliğini tedricen öldürmek gayesine matuf olan idare tarzına karşı halk sesini çıkarmıyordu zaten sesini çıkaracak bir kudreti de yoktu.

Resmî Harp Tarihi neşriyatına göre ise Kilis işgaliyle işgalcinin tipik davranışı olan Türkleri aşağılaması ve baskı ile kaba muamelesi kendini göstermeye başlamıştır:

⁷¹ Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 53.

6 Aralık 1918'de bir İngiliz Hint Taburu ile bir İngiliz süvari bölüğü Kilis'i işgal etmiştir. Kilis'teki Ermeniler büyük bir sevinç içinde onları törenle karşılamışlardır. İngiliz kuvvetlerindeki Hintli Müslüman askerler, ağlayan Kilisli Türklerin yanından geçerken selam vererek üzgün bir hâlde ağır ağır ilerliyorlardı. Müslüman İngiliz askerlerinin bu selamını işiten Ermeniler üzüntü içinde idiler. İngilizler Kilis'te askerleri yerleştirmek üzere önemli binaları ve özellikle lise binasını işgal etmek suretiyle millî eğitim işine son vermişlerdir. Telgrafhane işgal edilerek muhabere kontrol altına alınmıştır.

Civardaki tepelere de gerekli emniyet müfrezeleri yerleştirilerek Kilis tamamen Osmanlı Devleti ile ilişkisi kesilmiş bir hâle getirilmiştir. İngilizlerin Kilis'e gelişinde memleketin ileri gelenleri işgal komutanını ziyarete gitmemiş ve yalnız kaymakam ile iki memur usulen gitmek zorunda kalmışlardır.

İngilizler burada da baskıya başlamışlardır. Nitekim halk tarafından bildirilen fiyatların fazlalığını bahane ederek rayicin birkaç misli altında düşük değerle ve zorla tahıl almışlardır. Türk halkının gelişigüzel ateş ettiğinden şikâyet ederek silah toplamaya başlamışlardır. Diğer taraftan da Kilis Ermenilerini silahlandırmaktan çekinmemişlerdir.⁷²

Harp Tarihi'nin bir diğer neşriyatına göre de "Halep'te 22 Şubat 1919'da çıkarılan kargaşalıkta, Kilis'teki Türklerin ilgisi olduğu bahane edilerek, aydın ve ileri gelenlerden 16 kişiyi tutuklayan İngilizler, bölgedeki bütün yiyecek maddelerine el koyarak halka çok az yiyecek bıraktılar."⁷³

Antep'in bir diğer kazası Nizip de yine İngilizler tarafından 23 Aralık 1918'de işgal edilmiştir.⁷⁴

⁷² Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 52-53. Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi**, s. 106. Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-1 Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne**, Ankara, Öğretmen Yayınları, 1986, s. 79.

Türk Harp Tarihi resmî yayınlarından Güney cephesini ele alan bir yayına göre Antep'in işgali şu şekilde olmuştur:

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı tarihte Türk kuvvetlerinin elinde kalan Katma İstasyonu'ndan 80 km içeride bulunan, bölgenin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Antep 17 Aralık 1918'de⁷⁵ İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

İşgal kuvvetleri 5'inci İngiliz Tümeninden 3'üncü Süvari Tugayı, bir istihkâm müfrezesi, bir batarya ve otomobilli ağır makineli tüfek birliklerinden ibaretti. İngilizler bu işgali ateşkes anlaşmasının 7'nci maddesine dayanarak yaptıklarını iddia etmişlerdir. İşgalin diğer bir sebebi de sözde, kış mevsiminde süvari hayvanlarının iâşesini sağlamaktır.⁷⁶ Gerçekte gerek İngilizlerin ve gerekse İtilaf devletlerinin güvenini sarsacak bir durum yoktu. Bu sebeple işgal hareketleri Antep'ileri son derece üzmüş ve yurtlarını savunmak için onları her türlü çareye başvurmaya zorlamıştır. İngilizler, Antep'te Ermeniler tarafından büyük bir sevinç içinde törenle ve çiçek buketleriyle karşılanmışlardır. Şehirde bulunan Ermeni azınlığı aşırı taşkınlıklar yapmaya ve rastladıkları Türklere hakaret etmeye başlamışlardır.⁷⁷

İşgali müteakip İngilizler Ayıntap'ta resmî haberleşmeleri de kontrol altına alacaktır.⁷⁸

⁷⁵ Antep'in işgal tarihinin kaynaklarda farklı tarihlerde gösterilmesinin sebebi şehrin işgalinin bir günde tamamlanmayıp işin tabiatı gereği peyderpey yapılmasındandır.

⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa daha 6 Kasım 1918'de İstanbul'a çektiği bir telgrafta İngilizlerin Halep civarındaki birliklerini beslemek için İskenderun'dan faydalanma gerekçesini samimiyetsiz ve kötü niyetli bulmuştu: Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, ed. Arsan, Nimet, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1964, s. 19-20.

⁷⁷ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 54.

⁷⁸ Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi**, s. 137.

ERMENİLER DÖNÜYOR

Antep'in İngilizler tarafından işgalinden önce tehcirle şehirden göçürülen Ermeniler Antep'e dönmüştür. Ermeni taraftarı bir yayına göre bu sırada Suriye'de tehcirle göçürülmüş, açlık sınırında 200 bin civarında Ermeni bulunmaktaydı. Bunların kendi şehirlerine dönmeleri sorumluluğu müttefik komutanlar tarafından Fransız Albay Brémond'a verildi. 170 bin Ermeni'nin geriye dönüşleri sağlandı. Bu sayının 120 bini Kilikya şehirleri diye zikredilen Maraş, Zeytun, Ayıntap ve Haçin'e döndü.⁷⁹

Amerikalı Ermeni akademisyen Hovannisian da 1920 başlarında Adana vilayeti ile Antep ve Maraş sancaklarına 150 bin Ermeni'nin döndüğünü ifade etmektedir.⁸⁰

İngiliz arşiv belgelerinde herhangi güvenilir bir karine gösterilmeden, şehirden 25 bin Ermeni'nin göçürüldüğü, bunun da 20 bine yakınının kırıldığı ileri sürülmüştür.⁸¹ Ermeni ve Ermeni yanlısı kaynaklar da benzeri rakamları vermektedir. Ümit Kurt'un ağırlıklı olarak Ermeni kaynaklarına atfen verdiği rakam; 1915'te Antep'in 80 bin nüfusunun 36 bini Ermeni'dir.⁸² Yine aynı kaynağa göre:

Tehcir edilen 32.000 Ermeni'den 20.000'inin soykırım uygulamaları sonucu öldürüldüğü ve 12.000 Ermeni'nin hayatta kaldığı tahmin edilmektedir. Homs-Hama-Şam hattı civarındaki yerlere tehcir edilen Ermeniler ihtida etmek

⁷⁹ Kerr, Stanley Elphinstone, **The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922**, 1. bs, Albany, State University of New York Press, 1973, s. 36.

⁸⁰ Hovannisian, Richard G., **The Republic of Armenia - From Versailles to London, 1919-1920**, C. 2, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1982, s. 416.

Yeghiayan, Vartkes, **Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası**, çev. Değirmenciler, Julide, İstanbul, Belge Yayınları, 2007, s. 295.

Kurt, Ümit, "Babayan'ın Tanıklığıyla Antep 1915-22", **Agos**, (09.05.2021), (Çevrimiçi) <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19686/babayanin-tanikligiyla-antep-1915-22>.

suretiyle hayatta kalmayı başaramamışlardır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki süreçte, diğer yerlerde olduğu gibi Antep'e de Ermenilerin geri dönüşleri başlamıştır. Yine Ermenice kaynaklara göre, Aralık 1918'den 1919 senesinin sonuna kadar Antep'e dönen Ermenilerin sayısı yaklaşık olarak 18.000'i bulmuştur. Başrahip Nerses Babayan, Antep'e geri dönen Ermenilerin sayısının 21 Kasım 1919 tarihi itibarıyla 17.000-18.000 arası olduğunu günlüğüne not etmiştir.⁸³

Ermeni yanlısı bir kaynağın anlatımına göre, dönen Ermenilerin geride bıraktıkları malların iadesi en hassas konuydu. Çukurova'da Fransız Albay Brémond'un tarafsızca adalet tatbiki bazı Ermenileri rahatsız etmişti. Bazı Ermeniler, himayesinde oldukları Fransızların Türklere göre kendilerini kollaması gerektiğini düşünüyorlardı. Ermeni ihtirasları kaçınılmaz olarak Türklerinkilerle çatışacaktı.⁸⁴

Ümit Kurt ise Ermeni mallarının iadesi konusunda İngiliz ve Fransız politikalarını Ermeniler aleyhine dönek, kalles, sebatsız anlamına gelebilecek bir sıfatla anmaktadır. Ayrıca Ermeni evlerine yerleştirilmiş olan muhacirlerin de önemli bir problem olduğunu söylemektedir.⁸⁵ Ümit Kurt tabii Antep'te Ermeni evlerine yerleştirilmiş muhacirlerin Doğu Anadolu'da Rus ordusunun iş birlikçisi Ermeni komitelerinin elinden canını ve namusunu kurtarmak için yüzlerce senelik topraklarını terk eden mağdurlar olduğunu kimseye pek hatırlatmak istememektedir.

1918-1921 arası Türk-Ermeni düşmanlığının bir diğer sebebine de Ermeni yanlısı Kerr vurgu yapmaktadır. Ona göre esasen mağlup Türk kuvvetleri Pozanti'ya doğru çekilirken peşlerindeki, Fransız bayrağı altındaki Ermeni lejyonundan başkası değildi. Bu durum Türklerde, Wilson'ın Türklerin kendi bağımsızlıklarına yeşil

⁸³ Kurt, Ümit, **a.g.e.**, s. XXI-XXII.

⁸⁴ Kerr, Stanley Elphinstone, **The Lions of Marash**, s. 36.

⁸⁵ Kurt, Ümit, **The Armenians of Aintab**, s. 215.

ışık anlamına gelen beyanatının 12. maddesine ilişkin şüpheleri yoğunlaştırıyordu.⁸⁶

İŞGAL KARŞITI TÜRKLERE TUTUKLAMA

Ermeni yanlısı bir kaynağa göre Antep'in "Müslüman cemaati" geri dönen Ermenilerin güvenliğini tehlikeye düşürecek tek bir hadise olmamasını ileri sürerek İngiliz işgalini infialle karşılamış ve işgali gayrimeşru olarak görmüştü.⁸⁷ Aynı kaynağın Ermeni literatürüne atfen yazdığına göre 1919 başlarından itibaren İttihat Terakki'nin Antep şubesi önde gelen şahsiyetleri işgalciler tarafından hedef alınmaya başlamıştı.⁸⁸

Bu şahsiyetler Antep Ermenilerinin tehcirinden sorumlu tutulmuşlardı. İngilizlerin hedef aldığı, şehrin İttihatçıları arasında Taşcızâde Abdullah, Kethüdazâde Hüseyin Cemil Bey, Hafız Şahin Efendi, Kürt Hacı Osman Ağa ile Mamat Ağazâde Ali Efendi bulunuyordu. Bu kişilerin maksadı işgale karşı bir mukavemet hareketi yaratma ve Müslümanları mücadeleyi sürdürmeye kışkırtmaktı. Fakat başarılı olamadılar. İngilizler duruma el koydu, işgal güçlerinden Müfreze Komutanı Binbaşı Mills Müslüman halkın elindeki silahları toplatırken diğer taraftan tehcirden sorumlu görülenleri "adalet"e teslim etmek için işlemler başladı. İngilizler tarafından bu ithamlarla tutuklanan Eyüp Sabri Bey'in hatıralarına göre de 1919 Ocak ayı ortalarında tehcirin beyni olarak görülenlerden Muhasebeci Besim Bey, Evkaf Memuru Hakkı Bey, Tapu Memuru

⁸⁶ Kerr, Stanley Elphinstone, **The Lions of Marash**, s. 36.

⁸⁷ Kurt, Ümit, "The Curious Case of Ali Cenani Bey: The Story of a Génocidaire During and After the 1915 Armenian Genocide", **Patterns of Prejudice**, C. 52, No: 1, 2018, s. 66.

⁸⁸ Zaten Ermeni yanlısı bir misyonerin tespiti için derinde yatan gerekçesini işaret etmektedir: "Türk milliyetçi hareketi ruhu, hedefleri ve kadrosuyla İttihat ve Terakki'nin doğrudan mirasçısıdır": Shepard, Lorrin, "Fighting the Turks at Aintab", C. XIV, **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, (07.1921), s. 590.

Eyüp Sabri Bey, “Kasap” İncözâde, Kürt Hacı Ali Bey ve diğer bir kısım şahıslar Amerikan Kolejine götürüldü ve yargılama için 23 Ocak 1919’da Halep’e sevk edildiler.⁸⁹

Eyüp Sabri Bey’in dönemle ilgili yazdıkları Türk karşıtlığının derecesini göstermektedir:

Resmî haberleşme üzerinde dehşetli ve şiddetli kontroller uygulanıyordu. Müfreze kumandam her gün üç beş defa hükümete gelerek, memlekete dönmekte olan Ermenilerin yerleştirilmesi, iâşeleri ve rahatlarının sağlanması hakkında âdeta emirler veriyor, güya daireler bu konuda görevlerini bilmez ve yapmıyormuş gibi, hükümet ve dairelere azarlama yollu tenkit ve tebligatta bulunuyordu. Zavallı Türk muhacirleri, kışın o usandırıcı soğuklarında, kollarından tutup dışarıya atıyor, bir Ermeninin gösterdiği evler, gerek kendi mülkü olsun ve gerek başkasına ait bulunsun, hemen boşalttırılıyordu.⁹⁰

Odamızın içinde iki süngülü ve bir de dışında kapının önünde olmak üzere üç asker nöbetçi bulunuyordu, ilk gittiğimiz günler ekmek ve sigara hattâ bir bardak su dahi verilmeyişi gibi birbirimizle konuşmaya da izin verilmiyordu.⁹¹

Bizler tarifi mümkün olmayan tecavüz ve hakaretlere mâruz kaldık. Her gün sabahtan akşama kadar ve hattâ geceleri saat sekize kadar, erkek ve kadın binlerce Ermeni, mevkuf bulunduğumuz ahırın karşısında seyirci olarak toplanırlar, bize karşı her türlü galiz kelimeleri bağırarak söylerler, taş atarlar, saniye göz açtırmazlardı. Medeniyet ve

⁸⁹ İşgal güçlerinin Ermeni tehcirinden suçlu görerek güya yargılama için tutuklayıp Halep’e gönderdiği, orada da herhangi bir yargılama yapmadan 2 Mart 1920’de Mısır’da Seydibeşir Esir Kampına sürdüğü varanseverler arasında bulunan Antep Tapu Müdürü Eyüp Sabri Bey’in birinci elden tanık olduğu kin-dar ve düşmanca muamelenin canlı anlatımları için bkz. [Akgöl], Eyüp Sabri, **Esaret Hâtıraları: Bir Esirin Hâtıraları, Gaziantep’te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Türk Üserasına Zulüm ve İşkenceler**, çev. Sefercioğlu, Nejat, İstanbul, Tercüman, 1978, s. 13-50.

⁹⁰ [Akgöl], Eyüp Sabri, **a.g.e.**, s. 20.
[Akgöl], Eyüp Sabri, **a.g.e.**, s. 38.

insanlık dışı olan bu muamele, o pis ahırda tamam onsekiz gün aralıksız devam etti. Bir kaç defa, bize tercüman olarak gönderilen Ermeni Zurnacıyan vasıtasıyla, oradaki İngiliz polis müfettişliğine şikâyet ettik ise de faydası görülmedi.⁹²

İlk işgal döneminde Ermenilerin İngilizleri mümkün olduğunca kendi çıkarlarına göre kasıtlı yönlendirdiklerinden bahsedilmektedir:

İngilizler şehre yerleşince Ermeniler Türklere iftiralar yapmaya başladılar. Çarşıda ve pazarda satılan her eşyaya sahip çıkıyorlardı. İngilizlere şikâyet edip herkesi hapsedtiriyorlardı. Fakat iş uzayınca İngiliz komutanı bu şikâyetlerden şüphelendi. Pazardan muhtelif halı, kilim ve diğer eşyaları satın alıp karargâhlarına götürdüler. Bir zaman sonra gizlice pazarda satışa çıkardılar. Ermenilerin her biri birer eşyaya benimdir diyerek sahip çıkıp İngiliz karargâhına şikâyetinde bulundular.⁹³ Hakikat hep anlaşıldı. Yalancı, iftiracı Ermeniler tevkif edildi. Bundan sonra şikâyetler hiç dinlenmedi. Ermenilere İngilizlerin itimadı kalmamıştı. İngilizler, Ermenilerin kendilerini bir savaşa sürüklemek istediklerini, Türklerin de savaşı göze alacaklarını anlamışlardı.⁹⁴

Kilis'te de benzeri Türk mallarının üzerinde Ermenilerin sahiplik iddiaları görülmüştü. Kilis mücadelesinin kahramanlarından Hasan Kâmil Demirbaş'ın hatıralarına atfen Kilislilerin Kadı Camisinin halılarını Tellal Sabri eliyle satışa çıkardıkları ve İngiliz işgal kumandanına da bilgi verdikleri bilinmektedir. Ermeniler beklendiği gibi caminin halılarına da bizimdir diye sahip çıkıp İngiliz makamlarına baş vurmuşlardı.⁹⁵

⁹² [Akgöl], Eyüp Sabri, **a.g.e.**, s. 43.

Maraş'ta da benzeri uygulamalar vaki olmuştur: Doğan, Orhan, "Milli Mücadelede Sebil'ür-Reşâd Dergisi ve Eşref Edib'in 'Maraş ve Ayntablıların Kahramanlıkları' İsimli Makalesi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 4, No: 10, 2011, s. 1449.

⁹⁴ Yetkin, Hulusi, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, s. 108-109. İnce, Halil İbrahim, **Millî Mücadele'de Kilis**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 141.

Ermenilerin İngilizleri kasıtlı yönlendirmeleri elbette mümkündür. Ancak hadiselere bir bütün olarak bakıldığında İngiliz işgal gücünün Türklerin uğradığı mağduriyetlerde bulunmadığı anlamına gelebilecek bir akıl yürütmenin isabetli olmayacağını düşünüyoruz. Ermenilerle önce İngilizler, daha sonra Fransızlar arasında maksat birliği olduğunu kabul etmeliyiz. Kanaatimizce İngiliz ve Fransızlar arasında Ermeni yandaşlığı ve Türk karşıtlığında mahiyet farkı yoktur, belki derece ve üslup farkı olabilir.

Daha önce zikrettiğimiz, Güney cephesi ile ilgili yayın da İngilizlerin Antep'te Türklere karşı ön yargılarla dolu olarak icraat yaptıklarını aktarmaktadır:

23 Ocak 1919'da Hükûmet Konağı İngilizler tarafından basılmıştır. Memleketin ileri gelenleri ve aydınları çeşitli bahanelerle Halep'e ve oradan da Mısır'a sürülmüşlerdir. Bunlara Mısır hapisanelerinde çeşitli ağır işkenceler yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni ayaklanmasında Ermenileri göç ettirdikleri ileri sürülerek birçok masum ve suçsuz Türk tutuklanmıştır. Ayrıca şehirde silah toplama hareketine girişilmiştir. Silah vermeyen halk ağır para cezasına çarptırılmıştır. Aksine Ermenilere silah dağıtılmıştır.⁹⁶

Halkın elindeki silahların toplanmasına devam edilirken tutuklamalar devam etti, yeni tutuklananlar da Halep'e gönderildi. Oradan da 2 Mart 1919 günü Mısır'a sürgüne gönderildiler.⁹⁷ Zaten bu kişiler "Antep'in düşman işgalinden kurtarılması için halkı bilinçlendirmeye çalışan" kimselerdi. Tutuklanma gerekçeleri yukarıda Ermeni yanlısı yayınlardan da aktardığımız gibi tehcirde görev almaktı.⁹⁸ Zaten ATASE arşiv belgelerinde Ayıntap Hükû-

⁹⁶ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 54.

Kurt, Ümit, "Karanlık Bir Tarihin Canlı Tanığı: Nerses Babayan ve Gün-lüğü", **Tarih Vakfı Yayınları**, s. xxiv, (11.04.2021) Yazar, İngilizlerin keyfi olarak tutukladığı Türkleri Mısır'a esir kampına gönderdiklerini söylemiyor.

⁹⁸ Ümit Kurt'un yazdığı sunuş yazısı: Kurt, Ümit, "Babayan'ın Tanıklığıyla Antep 1915-22"

⁹⁹ Pekdoğan, Celal, "Antep'te Türk-Ermeni İlişkileri 1895-1922", C. 3, **Erme-**

met Konağı makinalı tüfeklerle silahlandırılmış bir İngiliz bölüğü tarafından sarılarak “harp ve Ermeni tehciri hakkında mevcut evrak ve vesikayla dolu bir çuval”ın zorla alıp götürüldüğü ifade edilmektedir.¹⁰⁰

Ermeni kaynakları şehirdeki İngiliz işgal güçlerinin uygulamalarının takdirle karşılandığını yazmaktadırlar:

İngilizlerin katı tutumu Ermenilere güven veriyordu. Onların yardımlarıyla Türk evlerindeki çocuklar ve kızlar geri alındı, yetimler toplandı, okullar yeniden açıldı ve Millî Dernek hayat buldu; bu derneğin gelecekte Ermeni toplumunun yaşamında çok önemli etkileri olacaktı.

Yazık! Yalnız bu dönem çok uzun sürmedi. Şimdiden Kemalist kışkırtma Türkiye'nin her tarafına yayılmıştı. Yenilmiş olan Türkler yaralı bir yılan gibi kendi yarasının tedavisini yapıyordu, yeni zehirli hareketler yayıyordu. Ve Antep Türkleri de yavaş yavaş onlardan cesaret almaya başlamıştı.¹⁰¹

Ancak tam bu sıralarda İngiliz işgal güçleri Türklerin elindeki silahların toplanması için yoğun bir kampanya başlatacaktır. Dönemin belgelerine dayanarak yazılan bir kitapta İngilizlerin şehir içinde Türkleri sindirmeye yönelik gayretleri şu şekilde özetlenmektedir:

15 Ocak 1919 tarihinde bir süvari tugayı ve beraberindeki kuvvetlerle resmî olarak Antep'i işgal eden İngilizler ilk olarak Antep'in dış dünyayla olan bağlantılarını kesmeyi amaçladılar. Bu amaçla ilk olarak telgrafhaneyi ele geçirdiler, daha sonra etraftaki tren istasyonlarını kontrol altına aldılar. Etraftaki Ermeni evleri ile Amerikan Kolejini karargâh hâline çevirdiler. 23 Ocak 1919 Perşembe günü Hükûmet Konağı silahlı İngiliz askerleri tarafından kuşatıldı.

ni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 152.

¹⁰⁰ Öztürk, Ayhan, “Millî Mücadele’de Gaziantep”, **Türkler-15**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 821.

¹⁰¹ Gesar, A, **Antep’in Varoluş Mücadelesi**, çev. Kurt, Ümit, Uçaner, Murad, İstanbul, Belge Yayınları, 2015, s. 40.

İngilizler silahlı çatışmadan uzak bir siyaset izlemek istiyordu. Aşağıda örneğini verdiğimiz beyanname 8 Mart 1919'da Antep İngiliz Askerî Kuvvetleri Kumandanı V.A.S. Kili tarafından yayımlandı. Beynamede; İngiliz Kuvvetleri Kumandanı General Allenby'nin İstanbul'da Türk hükûmetine tebliğ ettiği emirlerin 3. maddesi uyarınca şehir ahalisinde bulunan bütün silahların toplatılacağı, 8 Mart 1919'dan başlamak üzere şehirde sıkıyönetim ilan edileceği duyuruldu.

Ayrıca her türlü ateşli ve yaralayıcı silahların, 9 Mart 1919 akşam 9'a kadar Belediye Hanı, Kalealtı ve Kürttepe'de bulunan İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına teslim edilmesi gerektiği, aksi takdirde her kimin yanında silah bulunursa derhâl idam edileceği ve ailesinden ayrıca 100 altın ceza alınacağı belirtildi. Beyannamenin sonunda ise İngilizlere itaatsizlik olmadığı sürece, kimsenin can ve malının tehlike altında olmadığı söylenerek halk korkutulmaya çalışıldı.¹⁰²

Şehir halkını sindirmeye ve kıpırdayamaz hâle getirmeye yönelik İngiliz baskıları ve tehditleri ile dolu, 8 Mart 1919 günü yayımlanan İngiliz işgal kuvvetleri beyannamesi metni EK-2'dedir (İNGİLİZ İŞGAL GÜÇLERİNİN ANTEP HALKINA YAYIMLADIĞI 8 MART 1919 TARİHLİ BEYANNAME).

Bu beyannamenin ertesi günü şehir içinde İngilizler makinalı tüfekler kurup halkı tehdit ederek silahların teslimini talep ettiler. Toplanan silahlar 14 araba ile taşınıyordu. Halkta tek bir merminin kalmamış olması muhtemel Ermeni saldırganlığına karşı Türkleri korumasız bırakmıştı.¹⁰³

Amerikan Koleji Müdürü Mr. Merrill'in Antep'te daha 26.000 silah bulunduğunu ve teslim edilen silahların ancak dörtte biri olduğunu İngilizlere tekrar haber vermesi

¹⁰² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri: Savunmanın Şifreleri**, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 2017, s. 31.

¹⁰³ Öztürk, Ayhan, "Millî Mücadele'de Gaziantep", s. 821.

üzerine İngilizler 15 Mart'ta ikinci bir beyanname yayımladılar. Şehrin bütün iş yerleri kapatılarak camilerde ibadet hizmetlerinin dışında bütün toplantılar yasaklandı. 15 gün devam eden yasaklardan sonra 30 Mart'ta yayımlanan üçüncü beyanname ile 31 Mart'tan itibaren sokağa çıkma yasağı kaldırıldı. Nisan ayından itibaren Antep'teki İngilizlerin baskısı yarı yarıya azaldı, dükkânlar tamamen açıldı.¹⁰⁴

Bu arada Ermeniler, İngiliz işgal dönemi daha bitmeden Antep-lilerin işgali kabul etmeye niyetli olmadığını görmeye başlamışlardı:

Şimdiden Kemalist kışkırtma Türkiye'nin her tarafına yayılmıştı. Yenilmiş olan Türkler yaralı bir yılan gibi kendi yarasının tedavisini yapıyordu, yeni zehirli hareketler yayıyordu. Ve Antep Türkleri de yavaş yavaş onlardan cesaret almaya başlamıştı.¹⁰⁵

Zaten Ermeni tahriki ile işgalcilerin şehir halkına yaptığı baskı ve sindirmeler ileride düşmana karşı silahlı mukavemetin zeminini teşkil edecekti. Gesar'ın söylediği de budur.

Fransız işgali döneminde 30 Kasım 1919'da Türk jandarma ve polislerinin Fransız memurların emrine verilmesi için mutasarrıflığa tebligat yazılması, Türk makamlarınca kundakçılık suçundan tutuklanan üç Ermeni'nin Fransızlar tarafından adliyeye müdahale edilerek teslim alınması, 29 Aralık 1919 günü Türk askerî fırını-nın işgal güçlerince işgal edilmesi gibi baskı ve hukuk tanımaz girişimler¹⁰⁶ Anteplilerin düşmana silahla karşı koyacağı süreci hızlandıracaktır.

¹⁰⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 31.

¹⁰⁵ Gesar, A, **Antep'in Varoluş Mücadelesi**, s. 40.

¹⁰⁶ Öztürk, Ayhan, "Millî Mücadele'de Gaziantep", s. 822.

SİVAS KONGRESİ DÖNÜM NOKTASI

Antep cephesi ile ilgili merkezî koordinasyon ve desteğin başlangıcı olarak Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) esas alınabilir. Bu dönemden Gaziantep'in düşman işgalinden kurtulduğu 25 Aralık 1921 tarihine kadar iki yıl üç aylık süreyle artık Antep Harbi, Heyet-i Temsiliye ve daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından planlanıp sevk ve idare edilir. Tabiatıyla bütün önemli kararlar Millî Mücadele'nin dirayetli lideri Mustafa Kemal Paşa tarafından veya onun bilgisi dâhilinde alınır.

Antep savunmasının merkezî planlama ve sevk ve idaresi Sivas Kongresinden itibaren. Ali Cenani Bey'in Mustafa Kemal Paşa'dan Mondros Mütarekesi'nden hemen önce talimat alarak planlama ve hazırlıklar yaptığı şeklindeki yerleşik anlatının doğru olmadığı tarafımızdan EK-1 (ANTEP SAVUNMASININ BAŞLANGICI İLE İLGİLİ BİR MİTOLOJİ) başlıklı makalede gösterilmiştir.

Bu açıdan Sivas Kongresini Antep savunması için de bir dönüm noktası olarak görmek gerekir. Bu kongreye Ayıntap'tan kimse katılmamış olmasına rağmen tanınmış İttihatçılardan İstanbul'dan Kurmay Albay Kara Vasıf Bey işgal altındaki sancağı temsilen katılmıştır.¹⁰⁷ Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliye'ye bir çeşit hükûmet yetkisi verince güney bölgesindeki halkın işgalciler ve yerli iş birlikçilerine karşı ivedilikle bazı kararlar alınmıştır.

Resmî evraka göre yayımlanmış bir eserde Sivas'ta Heyet-i Temsiliye tarafından askerî hazırlıklar dâhil millî teşkilatlanma için ilgili yerlere aşağıdaki talimat verilmiştir. Bu talimatın yayımlandığı tarih zikredilmemiştir. Hadiselerin akışına göre Sivas Kongresinden hemen sonraki günlerde yayımlandığını kabul etmek gerekir:

Millî ordu teşkil edilecektir. Bu teşkiller ne kadar gizli kalsa o kadar başarılı olur. Bunu da İslam cemaati teşkilleri

¹⁰⁷ Ercan, Tevfik, **Türk İstiklâl Harbi-II-2 Batı Cephesi**, 3. bs, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999, s. 464.

şeklinde kurmak ve milleti İslam mabetleri etrafında birleştirecek hukukunun korunması amacıyla yönelik olarak dinî ve ruhani esaslarla kutsal bir şekilde vermek çok büyük başarı sağlar.

Bu esasa göre cami veya mescidi olan her köy ve mahalle, bir piyade takımı sayılarak bu takımın idaresi mescidin imam ve müezzini veya köyün hocaı gibi din adamlarına veya bu sıfatı takınacak olan gönüllülere teslim edilecektir. Sayısı fazla olacak takımlara komutan tedariki mümkün olmazsa terhis edilmiş çavuş ve başçavuşlardan faydalanılır.

Her nahiye merkezi bir bölük ve her kaza merkezi (vilayet ve sancak merkezleri dâhil) bir tabur heyeti teşkil edecektir. Askerlik şubeleri başkanları tabur ve askerlik şubelerindeki subaylar da bölük komutanı olarak atanırlar.

Cami ve mescitlere veya buraya yakın gizli yerlere veyahut da kontrol altında olmayan askerlik şubesi depolarına gizlemek üzere kolordular şimdiden silahlarla cephane vesair gereken gereçleri göndererek hazırlığa başlamalıdırlar.

Millî ordunun iskeletini takım, bölük, tabur teşkilatı oluşturmaktır. Sonra genel bir plan gereğince bunların seferberliği kolaydır. Bu amaçla kolordular, bölgenin durumunu göz önünde tutarak bir yönetmelik hazırlamalıdırlar.

Gönüllü müfrezeler saldırıya uğrayan köy ve kasabaları savunamayacak kadar zayıfsa, heyetin karar ve askerlik şube başkanlarının emirleriyle bu köy ve kasabalardaki millî ordu takımları gizli bir suretle silah altına alınabilir.

Hükûmet ve bölge heyetlerinin ve askerî kurulların millî teşkilatlara üstün derecede yardımda bulunması başarı için şarttır.¹⁰⁸

Bu talimat daha sonra ayrıntılarını vereceğimiz “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesine Lahika”nın taslak hâli

¹⁰⁸ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 77.

gibidir. İslam dayanışması ve Müslüman gayretinin bu talimatta dikkate alındığı göze çarpmaktadır.

Sivas Kongresi ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkili ile memleketi işgalden kurtarmaya yönelik teşkilatlanma ve çalışma esasları tespit edilip kararlar alınmaya başlanmıştır. Antep savunması ile ilgili, Heyet-i Temsiliye'nin görevbildiğimiz ilk kararı yukarıda zikrettiğimiz talimatı saymazsak 25 Ekim 1919 tarihlidir. Millî teşkilatın mümkün olan süratle yapılması Ayıntap Heyet-i Merkeziyesi'ne bildirilmiştir. Ayrıca Heyet-i Temsiliyece her türlü siyasi tedbirin alındığı da ifade edilmiştir.¹⁰⁹

Müteveffa akademisyen Stanford J. Shaw tarafından Heyet-i Temsiliye'nin daha 11 Eylül 1919 tarihinde şu kararları aldığı ifade edilmiştir:

Kilikya'daki tüm Türkleri ve onlara destek verenleri Maraş ve Antep'te oturan ve dükkânı olan Hristiyanlara karşı toptan boykot etmeye çağırdı. İşgalciler kendilerini ne derece zorlarsa zorlasın Türkler'in bu bölgeyi terketmesi de yasaklandı. Eğer emlak ve emvali satmak icabederse, Hristiyanlara ve yabancılara mülk üzerinde hak iddia edebilmek imkânı tanımamak üzere, bunlar ancak öbür Türklere satılacaktı. Bütün Türkler'den tüm çabalarını, malını mülkünü ulusal amaçların tahakkukuna hasretmesi, millet uğruna çalışmaktan ötürü muhtaç hâle düşenlere yardımcı olmak üzere yardım evleri açmaları istendi.¹¹⁰

Hemen benzeri bir metin resmî bir yayında da yine aynı tarihte yayımlandığı bilgisiyle yer almıştır.¹¹¹ Bizce 11 Eylül 1919 gibi erken bir tarihte bu yönde bir talimat verildiğine ilişkin bir karine mevcut değildir. Yukarıdaki muhtevalı bir talimatı 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, aynı yılın Kasım ayı sonlarında Sivas'ta

¹⁰⁹ Erkmen, Cuma, "Erzurum'dan Ankara'ya Heyet-i Temsiliye", Kars, Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 69.

¹¹⁰ Shaw, Stanford J., "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunun Tahribatı", s. 172.

¹¹¹ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 76.

düzenlenen komutanlar toplantısında kendisinin hazırladığını ve uygun görülerek Heyet-i Temsiliye imzasıyla yayımlandığını ifade etmektedir.¹¹² Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın yazdıklarının hadiselerin gelişme seyrine daha uygun olduğu fikrindeyiz.

Bu tedbirler arasında henüz askerî teşkilatlanma ve hazırlıklara ilişkin bir husus yoktur. Bunlara da kısa zamanda açıklık getirilecektir. Nitekim Güney cephesinin de teşkilatlanması için kararlar alınmaya başlanmıştır. Burada Güney cephesi ile ilgili kararların bölgenin Fransızlar tarafından işgalinin başlangıcı olan Ekim 1919 sonlarından itibaren yoğunlaştığını ifade etmemiz gerekir.

Fransız işgali ile Heyet-i Temsiliye'nin bölge ile ilgili kararlar alması ve Ayıntap'ta teşkilatlanma çalışmaları hemen hemen eş zamanlı yürümüştür. Bu nedenle burada Fransız işgali ve tepkileri üzerinde biraz durma lüzumu hissediyoruz.

İNGİLİZ-FRANSIZ İŞGAL BÖLGESİ DEĞİŞİMİ

Harita- 2 Türkiye topraklarının 1915 Sazanof Anlaşması ile Rus, Fransız ve İngiliz bölgelerine ayrılması.¹¹³

¹¹² Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 256-258.

¹¹³ **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, C. XII,

Daha Dünya Savaşı sürerken Osmanlı topraklarının müttefikler arası paylaşımı da yapılmıştı. 1915 yılında Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'un adıyla anılan anlaşma ile Anadolu Rusya, İngiltere ve Fransa arasında bölüşülüyordu:

Bu anlaşma bir yıl sonra İngiliz ve Fransız üst düzey diplomatlar Sykes ve Picot tarafından, adlarıyla anılan anlaşma ile teyit edilecekti. Sykes-Picot Antlaşması'na göre Antep, Maraş, Urfa ve Musul bölgelerinin Fransızlara verilmesi öngörülmüş olmasına rağmen İngilizlerin bu bölgeleri de işgal etmelerinin nedeni Musul'u Fransızların elinden kurtarmak ve pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmaktı. İngilizler Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini Musul'a karşılık Fransızlara koz olarak kullanırken Fransızlar da Antep, Maraş ve Urfa bölgelerine karşılık Musul'u İngilizlere verdiklerini açıklamaktadır.¹¹⁴

Harita- 3 Türkiye'nin 1915 Sykes-Picot Anlaşması ile paylaşımı.¹¹⁵

April-September 1920, New York, New York Times Company, 1920, s. 95.

¹¹⁴ Umar, Ömer Osman, "Millî Mücadele'de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25 - 27 Aralık 2013 / Gaziantep Bildiriler**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 819.

¹¹⁵ Antep her iki paylaşımda da Fransız bölgesinde bulunuyordu: **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, C. XII, April-Septem-

İngiltere ve Fransa arasında yapılan, 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan, *İngiliz-Fransız Mukavelesi* de denilen *Suriye İtilafname-si*'ne göre Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetleri değiştirilecekti. Bu haber bölgenin Türk halkında infial yaratmıştı. Bu sözleşmeye göre Maraş, Antep ve Urfa şehirleri İngilizler tarafından tahliye edilerek Fransızlara bırakılacaktı.¹¹⁶ Havalinin Fransız işgaline geçeceğinin infial yaratmasının bir sebebi de bölgede İngiliz işgal gücünün yoğun bir askerî güç teşkil etmemesi¹¹⁷ ancak yeni işgal gücünün daha yoğun olacağı değerlendirmesi olabilir.

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Ekim 1919 tarihli telgrafına göre güney bölgesini Fransız işgaline bırakan bu sözleşme Urfa, Ayıntap, Maraş ve Adana vilayetlerimizdeki "kahiresini İslam ve Türk teşkil eden en zengin topraklarımızı havza-i zulüm ve itisafına dâhil" edecekti. Dahası bu işgal ile "Şarki Anadolu ile Garbi Anadolu'yu yekdiğerinden ayıran bu mıntika Fransız işgal ve nüfuzuna girecek" idi.¹¹⁸

Bu durumda Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e, Yunanlıları İzmir'den atın diyerek güya Türklere dostluk göstermiş olan Fransızlarla ilgili kanaatini 10 Kasım 1919 günü gönderdiği telgrafta açık olarak ifade etmiştir: "Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Ayıntap, Maraş'ı işgal eden bir devlet bizim dostumuz değildir."¹¹⁹

ber 1920, s. 96.

¹¹⁶ Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s. 39.

¹¹⁷ Sivas'tan Mustafa Kemal Paşa Malarya'da bulunan 15. Alay Komutanı İlyas Bey'e yazdığı 12 Eylül 1919 tarihli telgrafta Güney bölgesinde bir İngiliz tümeni bulunduğunu iddia edenlerin kötü niyetli yalancılar olduğunu, belgeye dayanan bilgilere göre hâlen İngilizlerin Ayıntap'ta 350, Urfa'da 300 ve Maraş'ta 100 neferlik gücü olduğunu bildirmiştir: Atatürk, Kemal, *Nutuk Cilt III Vesikalar*, s. 970.

¹¹⁸ Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, s. 120.

¹¹⁹ *Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, 3. bs, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 109-110.

Fransızların bölgeyi teslim alırken ellerinde yeterli askerî gücün olmadığı anlaşılmıştı. İşgalin başlangıcında Adana'dan Urfa'ya sadece altı Fransız taburu kullanılmıştı. Bazı İngiliz yetkililer müttefiklerinin sonlarının parlak olmayacağını ifade etmeye başlamışlardı bile.¹²⁰ İngilizler Musul'a karşılık olarak 1919 yılının Kasım ayı başlarında, işgal ettikleri bölgeyi tamamen Fransızlara bırakmışlardı.¹²¹

Bütün bu hesap ve girişimler yapılırken Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa 1927'de verdiği *Nutuk'ta elviye-i selase*¹²² diye anacağı Maraş, Urfa ve Ayıntap'taki İngiliz işgal gücünün Fransızlarla değiştirildiğinde bölgenin tekrar işgalini önlemek için önce siyasi olarak sonra fiilî girişimlere başvurulduğunu söylemektedir. "Maraş, Urfa, Ayıntap'ta bidayette İngiliz kıtaatı vardı. Bu kıtaatı Fransız askerleri tebdil etti. Bu münasebetle tekrar işgali men'e çalıştık. Vukuundan sonra da evvela siyasi, badehu fiilî teşebbüsata geçtik" diyecektir.¹²³

¹²⁰ Çelik, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 113.

¹²¹ Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, s. 53.

¹²² **TBMM GCZ, C. 1, s. 7.**

¹²³ Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt I**, s. 278.

İKİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA İÇİN TEŞKİLATLANMA VE FRANSIZ İŞGALİ

MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ TEŞKİLAT NİZAMNAMESİNE LAHİKA

Sivas Kongresinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde, güneydeki işgal altındaki bölge için teşkilatlanma esaslarına yönelik olarak bazı prensipler tespit edilip gizli olarak yayımlanır. Bu esaslar Antep cephesi için de mücadelenin icra tarzını netleştirmiştir. Atatürk, *Nutuk*'ta bu çerçevede şunları ifade ediyor:

Sivas Kongresinden sonra, kongreler nizamname ve beyan-namelerinden başka, Heyet-i Temsiliye, mesuliyeti üzerine alarak Sivas Kongresi Nizamnamesine lahika olmak üzere "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilatı Nizamnamesine Lahikadır" serlevhalı, yalnız alakadarına mahsus ve mahrem-dir kayıtlı, millî teşkilat-ı müsellahaya mahsus hafî bir talimat tanzim etti. Düşmanla temasta bulunulan mahallerde bu talimata göre müsellah müfrezeler, kıtalar teşekkül etti.¹

Kurucu Lider Mustafa Kemal Atatürk bu talimatı, nutkunun vesikalar bölümüne 188 sıra numarasıyla almıştır.² Yayımlanan bu talimatla ordunun, düşman saldırılarına karşı gereken harekâtı yapacağından ayrıca gayrinizami harekât icra edecek millî müfrezeler için teşkilatlanma esasları ortaya konulmaktadır. Bu durumda daha Millî Mücadele'nin ilk döneminde düzenli ordu birliklerinin yeterli

¹ Atatürk, Kemal, a.y.

Atatürk, Kemal, *Nutuk Cilt III Vesikalar*, s. 1143-1145.

olmayacağı bölgelerde³ ikame olarak Kuva-yı Milliye de denilen gayrinizami kuvvetlerin kurulması ve sevk ve idaresi planlanmış görünmektedir. Başka bir ifade ile Kuva-yı Milliye düzenli ordunun alternatifi değil, onun yokluğunda zaruret hâlinde kontrollü şekilde tesis ve sevk edilmiş yardımcı unsurlar olarak görülmüş olmaktadır.

Teşkilatlanan gayrinizami birimler ile ordunun irtibatı da bu talimata göre Heyet-i Temsiliye tarafından sağlanacaktır. Ancak bir mücbir sebep olduğunda civardaki düzenli birlik komutanlarıyla doğrudan irtibat kurulabilecektir.⁴ Bu madde gayrinizami birliklerin sevk ve idaresinin hiyerarşi içinde başboşluklara meydan vermeden yürütülmesi maksadını göstermektedir.

Talimata göre mahallî millî müfrezeler bölgedeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinin Heyet-i İdare ve Heyet-i Merkeziyesi tarafından teşkil edilecektir.⁵ Burada merkezî kontrol dışında bir yapılanmaya izin verilmemek istenildiği anlaşılabılır. Birkaç yıl önce Seferberlik⁶ yıllarında soygun ve gasp maksatlı çetelerin memlekette sebep olduğu asayişsizliğin henüz hafızada canlı olduğu bir dönemde bu tedbirin isabetli olduğunu söylemeliyiz. Antep Harbi'nde adı çok anılan ve şehir savunmasını yapan Heyet-i Merkeziye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ayıntap şubesinin icra kuruludur. Bu durumda Antep Harbi'nde düzenli birlikler dışındaki gayrinizami unsurlar da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtasıyla, başkanı Mustafa Kemal Paşa olan Heyet-i Temsiliye kontrolünde hareket etmişlerdir.

Millî müfrezelerin teşkilinde Askerlik Şube Başkanları ile bölgedeki düzenli birlik Mıntika Komutanlarının gereken yardımı

³ Yeterli düzenli askerî birliklerin bulunduğu Şark cephesinde Ermenistan harekâtında bu tarz teşkilatlanmaya ihtiyaç görülmemiştir. Bkz. Türsan, **a.g.e.**, s. 19.

Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt III Vesikalar**, s. 1143.

Atatürk, Kemal, **a.y.**

Halk arasında, 1914-1918 arası Birinci Dünya Savaşı'na Seferberlik denilmektedir.

yapacakları da talimatta zikredilmiştir.⁷ Heyet-i Merkeziye içinde askerlik tecrübesi olanların yeterli olamayacağı düşünüldüğünde bu tedbirin bir boşluğa meydan vermemeyi hedeflediği düşünülebilir. Diğer taraftan da profesyonel ordu subayları ile millî müfreze teşkilatlanmasının kontrolü de akla gelebilir.

Yayımlanan talimatta millî müfrezelerin sabit ve seyyar olarak iki türlü teşkili öngörülmüştür. Seyyar müfrezeler, bölgelerinde güvenlik ve asayiş sağlayarak ordunun harekâtını kolaylaştıracak, sabit müfrezeler ise soygunculuk ve gasp peşinde olan eşkiya ile gayrimüslim azınlıkların çıkaracakları kargaşaya engel olarak bunların saldırılarından yerleşim merkezlerini korumak için mahalle, köy ve diğer merkezlerde teşkil edilecekti. Sabit müfrezeler “lüzum görülen köylerde, nahiyelerde; ...kasaba ve şehirlerin her mahallesinde müdafaa tertibatı yapılarak Hristiyanların katliam yapmak ve asayiş ihlal gibi melunca maksatlarına karşı” tedbir alacaktı.⁸ Antep savunmasında daha işin başında, şehrin tamamını kapsayacak şekilde 27 semt teşkilatı kurulmasının dayanağı bu madde olmuş olmalıdır.

Seyyar müfrezeler hâlen silahaltında tutulan personelden ziyade bu grubun dışında kalan, eli silah tutan gençlerden teşkil edilecekti. Bu müfreze elemanlarından uygun olanlar orduya katılacaktır. Geriye kalanlar mahallî tehlikelere karşı görevlendirilecektir. Bu müfrezelerde görev yapacakların muharebe görmüş olanlardan tercih edilmesi tavsiye edilmiştir.⁹ Yine müfrezelerde amir olarak görev yapacakların sağlam karakterli, sevk ve idare ile disiplini

⁷ Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt III Vesikalar**, s. 1143.

⁸ Atatürk, Kemal, **a.g.e.**, s. 1144-1145.

Fikrimizce 1918-1922 döneminde Antep savunması dâhil bütün cephelerdeki başarının arkasında mektepli ve ihtiyat subayları ile neferlerinin Seferberlik yıllarının zafer ve bozgunlarında pişmiş olmaları bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı tecrübesi olmasaydı Millî Mücadele de olmazdı. Dünya Savaşı, generalinden neferlerine tüm orduya sadece tecrübe kazandırmamış aynı zamanda “Türkler artık bitti, yok olup gidecekler” anlayışını da yıkarak moral ve motivasyon sağlamıştır.

tesis edebilecek kimselerden seçilmesi öngörülmüştür. Bu aranan nitelikler harp yıllarında cephelerde yetişmiş ihtiyat zabıtları ile yetenekli çavuşları tarif ediyor gibidir. Antep savunmasında da bu kategorideki personelin önemli bir boşluğu doldurduğu kabul edilmelidir.

Müfrezelerin teşkil ve emir komuta ilişkileri düzenli ordudaki gibi manga, takım ve bölük esaslı olacaktır. Disiplinin tesisi ve sürdürülmesi için ceza ve ödüllendirme de ordudaki gibi olacaktır.¹⁰ Bu husus gayrinizami kuvvetlerin düzenli ordunun tali tamamlayıcı bir parçası olarak görüldüğünün bir emaresi sayılabilir.

Talimatta müfrezelerin sadece kendi bölgelerinde değil, mücavir bölgelerde de bağlı bulundukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesinin icra kurullarının kararı ile görev yapabilecekleri bildirilmiştir. Kendi sorumluluk sahası dışındaki mahallerde görev yapacak müfrezelerin noksanlarının o bölgeden karşılanacağı da ifade edilmiştir. Müfrezelerin hepsi için silah ve teçhizat ile diğer ihtiyaçları eşkıyadan ve zenginlerden temin edilecektir. Gerekğinde askerî birliklerce de tedarik sağlanacaktır. Silah ve her türlü teçhizat “milletin malı” olduğundan korunması için gereken her türlü tedbir ve hassasiyet gösterilecektir. Müfrezelerin sıhhiye malzemeleri askerî birliklerden sağlanacaktır.¹¹

Millî müfrezelerde görev yapacak kimselere “Kur’an-ı azimüşşan” üzerine yemin ettirilmesi de talimat maddelerinden biridir.¹² Millî Mücadele dönemi boyunca İslam’ın moral ve motivasyonla bütünleştiricilik özelliğinden olabildiğince faydalandığı bilinmektedir. Daha Erzurum Kongresinden itibaren zaten “bütün Müslümanların Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin tabii azaları” olduğu ilan edilmişti.

Bu talimatın hemen arkasından Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa 15 Ekim 1919’da bu tarz gayrinizami teşkilatlanma-

¹⁰ Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt III Vesikalar**, s. 1144.

Atatürk, Kemal, **a.g.e.**, s. 1145.

Atatürk, Kemal, **a.y.**

ların yaratabileceği potansiyel risklere karşı bütün askerî ve mülki makamlarla, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri ve ülkedeki basına bir genelge yayımlama gereği duymuştur. Mustafa Kemal Paşa, çete ismi taşıyan bir kısım şahısların kendilerini millî teşkilat mensubu gibi göstererek uygunsuz işler yapmakta olduklarının öğrenildiğini belirterek hükûmetin bu gibi kanunsuz girişimlere karşı gereken tedbirleri almasını, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin de bu konuda gereken her türlü yardımı göstereceğini ifade etmiştir.

Ayrıca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesinde “çete” tabirinin mevcut bulunmadığını, sadece milletin mukaddes haklarını silahla savunmaya mecbur kaldığı şartlarda nizamnamesi esaslarına göre Kuva-yı Milliye’nin faaliyette bulunduğunu vurgulamıştır. “Yunanlıları muazzaz topraklarımızdan tarteylemek [kovmak] üzere Aydın cephesinde kan döken muhterem mücahidinimiz [mücahitlerimiz] bu millî müfrezelerimizdendir” denilmiştir.¹³

“AYINTAP’TA MUZZAM BİR MİTING”

Antep’te savaşı yürütecek teşkilatlanma yapılırken Mustafa Kemal’in yukarıda zikrettiğimiz bölgede yapılması gereken girişimleri çerçevesinde, İngilizlerin Antep’ten çekileceği ve yerlerine Fransızların geleceği konuşulmaya başlanır. Bu konuda 20 Ekim 1919 tarihinde Ayıntap Belediye Reisi Lütfi Bey, Mustafa Kemal Paşa’dan neler yapılması gerektiği konusunda talimatını rica eder.¹⁴ Artık Kemal Paşa hemen bütün yurt sathında olduğu gibi işgal altındaki Ayıntap’ta da güvenilir bir rehber olarak görülmeye başlanmış olmalıdır.

25 Ekim 1919’da “Antep’te muazzam bir miting” düzenlenir. Bu mitingin Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa’nın

¹³ Atatürk, Kemal, *a.g.e.*, s. 1265-1266.

Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, C. 3, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, 2017, s. 63-64, Belge: 243.

yönlendirmesiyle yapıldığını söylemek mümkündür. Antep savunmasının siyasi temelini bu mitingle atıldığını da elbette ifade edebiliriz. Miting sonunda “Otuz bin kişilik miting” düzenleme heyeti adına Belediye Reisi Mehmet Lütfi Bey, Paris Kongresinin dikkat nazarına sunulmak üzere *İrade-i Milliye* gazetesine bir beyanname gönderir. Bu beyanname 27 Ekim 1919 tarihinde yayımlanır. Mehmet Lütfi Bey “istiklâl-i milliyemizin” kayıtsız şartsız muhafazasını talep etmiştir.

Beyanname Antep Belediye Reisi Mehmet Lütfi Bey, halkın bu işgali kabul etmediğinin barış konferansına bildirilmesini istemiştir. Antep halkı, bu miting aracılığıyla sancak ahalisinin %95'i Türk olan ve Suriye ile hiç ilgisi bulunmayan bu öz Türk topraklarının haksız biçimde işgal edildiğini ve hiçbir asayişsizliğe meydan vermediğini, bu sebeple işgalin kesin olarak reddedildiğini bütün dünyaya ilan etmiştir.¹⁵ Aşağıdaki metinde görüldüğü gibi Antep Belediye Reisi, İngilizlerin işgal bölgesini Fransızlara bırakmak üzere çekilmelerini onların iyi niyetine ve Anteplilerin meşru haklarına saygı gösterme olarak ifade etmiştir.¹⁶

Mütareke zamanında Antep livası hiçbir devlet tarafından işgal edilmemiş idi. Fakat İngilizlerin Haleb'deki kuvvetlerini taht-ı emniyette bulundurmak için mütarekeden iki mâh sonra livamıza bir miktar asker sevk etmişlerdi. Ahalimiz öteden beri sakit ve kanuna muti olduklarını ve aramızda bulunan Hristiyan vatandaşlarımızın mal, can ve ırzını kendi can ve ırzımız gibi muhafaza etmekte olduğumuzu İngilizler re's-u'layn [gözleriyle] müşahede etmişler. Bu kere Haleb'deki kuvâ-yi askerlerini kaldırdıkları için burada kuvvet bulundurulmasına lüzum kalmadığına kanaat getirerek yakında Antep'ten çekilmeye karar verdiklerini işitiyoruz.

¹⁵ Saral, Ahmet Hulki, *Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi*, s. 54-55.

¹⁶ Özçelik, İsmail, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 197-198.

İngilizlerin de istiklâl ve hukuk-ı meşrumuza vuku bulan şikayetlerden dolayı bütün mevcudiyetimizle tefekkür ederiz. İngilizlerin burada bulunduğu müddetçe dahi muâhede ettikleri vecihle Antep livası nüfus-ı mevcudesinin yüzde doksanı ve bini mütecaviz karyeler kâmilten [binden fazla köy tamamen] Türk ve Müslüman olduğu gibi emlak ve arazinin hemen kâffesi dahi Müslümanlara ait olduğundan ve tarihen ve mahiyeten Suriye ile bir alakamız bulunmadığından Wilson Prensipleri mucibince bizi kendi miktarımıza hâkim kılmak insaniyet ve vicdan nokta-i nazarından müteahhid hükümetlerinin borcu olduğundan İngilizlerden sonra herhangi bir devlet işgale teşebbüs ederse izzet-i nefsimizi rencide edeceği cihetle bu kabil işgali bütün mevcudiyetimizle red eder ve katiyyen kabul edemeyeceğimizi beyan ile beraber karib bir atide Paris'te taht-ı karara alınacak olan mukadder atamızın bilâ kayd u şeraiti istiklâl-i milliyemizin muhafazasını ve hukuk-ı meşrumuzun müdafaasını insaniyet ve medeniyet namına rica eder ve işbu arzu-i milliyemizin sulh kongresine izahını istirham eyleriz.¹⁷

Bu telgraf aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya da "ol babda emr ü ferman" arz cümlesiyle çekilmiştir.¹⁸ Bu kalıp ifadeyi, talimatınız yerine getirildi diye değerlendirmek mümkündür.

Bu mitingi Fransızların engellememiş olmasından hayıflanan bir Ermeni kaynağı, bir hafta sonra Fransızların, Antep polis teşkilatını Türklere teslim ettiğini ileri sürer.¹⁹ Bu iddia doğruysa işgal gücü şehir içindeki güç dengesini görmeye başlamıştır, denebilir.

¹⁷ İrade-i Milliye'nin 27 Ekim 1919 tarihli "Antep'te Muazzam Bir Miting" başlıklı haberinden aktaran: Özçelik, İsmail, a.y.

¹⁸ **Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk**, C. 3, s. 77-78, Belge: 249.

¹⁹ Gesar, A, **Antep'in Varoluş Mücadelesi**, s. 42.

AYINTAP MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ

Dönemle ilgili bir resmî yayına göre “22 Eylül 1919’da Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği bir bildiri ile memleketin her tarafında kurulmakta olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin çalışmalarının ve millî kurtuluş hareketinin başlamış olduğunu bildirmiştir.” Ancak Antep’te bu teşkilatın resmen kurulması bu tarihten iki ay sonradır. Bunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve onun icra organı Heyet-i Temsiliye’nin ortaya çıktığı Sivas Kongresine Ayıntap’tan kimsenin katılmamış olmasının rolü olduğunu düşünüyoruz.

Fransızların Antep havalisini işgal edeceği haberleri şehirde vatansever gayretli insanları Heyet-i Temsiliye’nin de yönlendirmesi ile harekete geçirmiştir. Bu sırada, yukarıda bahsettiğimiz şekilde Antep’te 25 Ekim 1919’da büyük bir miting düzenlenmiştir.

Bu mitingin pratik sonuçlarından biri olarak “Antep’te özellikle Ermeni taşkınlıkları dolayısıyla Türk bilgin ve ileri gelenleri tarafından Bülbülzade Hacı Abdullah Efendi Hoca’nın başkanlığında Cemiyet-i İslamiye adı altında bir cemiyet” kurulması denilmiştir.²⁰

Belki daha doğrusu, 1895’te kurulmuş olan cemiyetin bu son gelişmeler üzere şehir için bir şeyler yapabilme gayreti içinde yeniden faal bir hâle gelmiş olması olmalıdır. Bu teşkilatın adı daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olacaktır²¹ ifadesi, işlevini yeni teşkilat devralmıştır şeklinde anlaşılmalıdır fikrindeyiz. Özdemir Bey de “Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti’nin bidâyette [başlangıçta] bir Cemiyet-i İslâmiye şeklinde” kurulduğu fikrindedir.²²

²⁰ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 55.

Saral, Ahmet Hulki, Saral, Tosun, **Vatan Nasıl Kurtarıldı, Nur Dağları (Amanoslar), Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa’da Yapılan Kuvayı Milliye Savaşları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 269.

²² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı**, s. 442.

Ama her iki cemiyetin de işgale karşı şehrin vatanseverlik ve hamasetini temsil ettiği açıktır.²³ Sahir Uzel'e göre başlangıçta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bazı girişimleri Cemiyet-i İslamiye görüntüsü altında yapıyordu. Cemiyet-i İslamiye bir dönem için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bir sütte vazifesi görüyordu.²⁴ Benzeri uygulamalar Kilis ve Elbistan'da da söz konusu olmuştu. Elbistan'da düşman işgalinde bulunan kesimlerde Millîciler "Cemaat-i İslamiye" adı altında faaliyet göstermişlerdi.²⁵ Kilis'te ise "Cemiyet-i İslamiye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında programlı olarak çalışmalarına başlamıştır." Antep Harbi'ne ilişkin önemli bir kitap kaleme alan, kendisi de bu dönemde ihtiyat zabiti olarak görev yapmış olan Ali Nadi Ünler de bu iki cemiyetin ilişkilerine dair benzeri bir kanaat taşımaktadır.²⁶

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi örgütlenip kuvvetlendikten sonra Cemiyet-i İslâmiye'yi kendi ideallerinin gerçekleşmesinde kullanmak amacı ile kendi âzalarından Ahmet Muhtar (Göğüş) Bey'in de Cemiyet-i İslâmiyeye girmesini sağlamıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuvvetlenince, Cemiyet-i İslâmiye'nin halk nazarında nüfuz ve kudreti azalmış. Müdafaa-i Hukuk cemiyetine işgal kuvvetlerine karşı bir maske vazifesi görmüştür. Şehir içinde savaşın başlamasıyla da tarihe karışmıştır. Cemiyet üyelerinden bir kısmı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine girmiş, bir kısmı da savaşın başlamasıyla memleketi terk edip Haleb'e veya çevre şehir ve köylere çekilmişlerdir.^{27,28}

²³ Şubat 1920'de Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine teşkilat içinden yazılan bir yazıda "Cemiyet-i İslâmiye, mevcut âzâsının mühim bir kısmı cemiyetimizin erkânındandır" denilmektedir: Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 179.

²⁴ Uzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Ankara, Doğu Ltd. O. Matbaası, 1952, s. 12.

Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 66.

²⁶ Saral, Ahmet Hulki, **a.g.e.**, s. 89.

Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 22.

²⁸ Ünler, Ali Nadi, **a.y.**

Bizim kanaatimizce dönemin ağır suçlaması İttihatçılık töhmeti Heyet-i Temsiliye talimatı ile harekete geçen Antep'teki Millîcileri bir dönem ihtiyatlı hareket etmeye sevk etmiştir. Ancak Uzel ve Ünler'in de ifade ettikleri gibi bir dönem sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yaptığı bütün işlemleri kendi adına yapacak öz güveni kazanacaktır.²⁹ Tabii şunu da ifade etmek gerekir. Cemiyet-i İslamiye'nin formatı eşraf ve ulemaya dayalı, daha ziyade hayır ve eğitim işleri üzerine kuruludur. Düşmana karşı silahlı mukavemet ve harp planlaması ve sevk ve idaresini yapabilecek bir yeteneğe sahip olmadığına işaret edilmelidir. Antep cephesinde düşmana silahlı mukavemet ve harp ise bütün Anadolu'yu kontrol ederek harekete geçirecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın rehberliğindeki Heyet-i Temsiliye ve daha sonra TBMM tarafından yürütülecektir.

Ali Nadi Ünler, Antep'te savaşı yürütecek teşkilatlanmanın başlangıcını anlatırken Mutasarrıf Celal Bey ile Müftü Bulaşıkzade Arif Efendi'nin bu işlere olumlu bakmadıklarını ancak Tahrirat Müdürü Ragıp Bey ile Belediye Hekimi Dr. Hamit Uras'ın gayretiyle şehirde aydın ve vatansever gençlerin harekete geçtiğini yazmaktadır:

Bir gece meclis-i idare baş kâtibi Eşref Bey'in Gümüş Kasetel yanındaki evinde; Dr. Hâmit, tahrirat müdürü Ragıp, alay kâtibi Avni, telgraf muhabere memuru Mahir, hâkim Kuşçuzade Hamdi beyler toplanarak Sivas beyannamesini okumuşlar ve cemiyeti kurmuşlardır. Az sonra Mısırzade Nuri (Kutlar) Bey, Kepkepzade Mustafa ve Abdülrezzak Efendiler, ulemadan eski müftü Rifat Teymur Efendi, Hafız Şahin Hocaefendi (eski milletvekili), Kahramanzade Süleyman Ağa, Kanevetçizade Mahmut Efendi, Merakzade Şerif Ağa, Hacı Halit Ağazade Sadık Efendi, Hacı Ömerzade M. Ali Efendi (Kayaalp), Hocaazade Ferit Efendi (eski milletvekili), Kilisli komiser Halil Efendi, cemiyete girmiş

²⁹ Uzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, s. 12.

ve yemin etmişlerdir. Bu sırada İstanbul'dan dönen Ahmet Muhtar (Göğüş) Bey de cemiyete katılmıştır.^{30,31}

Telgraf Memuru Mahir Bey, İngiliz kontrolüne rağmen Antep'te teşkilatın kurulduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya rapor etmiştir. Bu ara Mutasarrıf Celal Bey hastalanınca, Antep'te tayin bekleyen eski Hama mutasarrıfı vatansever Sabri Bey mutasarrıflığa vekâleten tayin olunca Antep'teki teşkilatlanma artık açığa çıkacak ve hız kazanacaktır. Bu dönemde cemiyet 23 Kasım 1919 günü mutasarrıflığa beyanname vererek teşekkül ruhsatı alacaktır. Cemiyet hummalı bir tarzda çalışıyordu:

Kuruluş sırasında cemiyet âzaları hep bir arada üyelerden birinin evinde toplanıyor, kararlar alıyor, Sivas'ın emirlerini öğreniyorlardı. Üye sayısı çoğalınca gizli çalışan cemiyetin dışarıdan duyulması tehlikesi dikkate alınarak heyet-i müteşebbisenin Heyet-i Merkeziye namı altında toplanarak karar alması ve bu kararlardan cemiyet üyelerine haber verilmesi uygun görülmüş ve bu yolda hareket edilmişti.

Cemiyet gene de gizli olarak çalışıyor, üye arttırmak ve işgal aleyhine propaganda yapmakla meşgul oluyordu. Fransız işgali ile başlayan Ermeni taşkınlıkları, Türklere reva görülen zulüm ve hakaret, Türk kadınlarına yapılan tecavüzler cemiyetin yıldırım hızıyla gelişmesini sağlamış ve silâhlı bir direncin zeminini hazırlamıştır. Her semtte cemiyete mensup hoca efendilerden kurulu tahlif (yemin) heyetleri akın akın cemiyete giren vatandaşları "Memleketin kurtuluşu, din ve milletimizin bekası için malen ve bedenen hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyacaklarına, cemiyetin bütün emirlerini yerine getireceklerine ve cemiyetin kuruluş amacını açıklamayacaklarına" yemin ettiriyorlardı. Cemiyetin şehir içinde yayılıp genişlemesinde Müfti Rifat (Teymur) Efendi, Şahin Hafız, Kürd Ahmet Hoca, Bostancı esnafı reisi

³⁰ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 16-17.

Rahmetli Uzel'in "eski milletvekili" ifadeleri 1919 öncesine değil, 1920'de TBMM'nin açıldığı dönemden sonraya ilişkin, kitabın yayımlandığı yıla göredir.

Hacı Abdullah, Solakoğlu Ali, Merakzade Şerif Ağalar en çok çalışan vatanseverlerdi. Cemiyetin köylerde yayılmasına merkez jandarma bölük komutanı Esat Bey'in büyük hizmeti geçmiştir. Cemiyet genişledikçe yeni yeni örgütlere ihtiyaç hasıl olmuş, para ve hesap işleriyle uğraşmak üzere Pazarbaşızade Nuri, Kanevetçizade Mahmut Beylerden kurulu bir idare heyeti ve gene idare heyetine bağlı bir maliye, bir satınalma komisyonu kurulmuş ve daha sonra Hacı Halid Ağazade Sadık, Kahramanzade Hacı Mehmet Efendiler idare heyetine alınmak suretiyle kadro genişletilmiştir.³²

Kilis'te de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Resmî bir yayına göre Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan bölgeye gönderdiği Süvari Yüzbaşı Kâmil Bey'in [Polat] girişimi ile

Kili'ste Cengin ve Tilhabeş köyleri ve başka yerlerde merkezler açılarak Kuva-yı Milliye kurulmuştur. Bunu haber alan Fransızlar Cengin ve Tilhabeş köylerini basarak yakıp yıkmışlardır. Cengin köyünden kaçan Kuvayımilliye kurulu, Sitroz köyüne ve oradan da Burç ve Lohan köylerine yerleşerek göreve devam etmiştir.³³

Antep'teki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin önemli kararlarını diğer cemiyet şubelerinde de olduğu gibi Heyet-i Merkeziye adı verilen bir organ eliyle almış ve uygulamıştır:

Gaziantep'te savaş başladığında Heyet-i Merkeziye; Hoca-zade Ferit Bey'in başkanlığında, Hacı Ömerzade Mehmet Ali, Kepkepzade Abdürrezzak, Kahramanzade Hacı Mehmet ve Mahmut Büdeyrî Avni Beylerden müteşekkildi. Bu heyet savaşın sonuna kadar bu vazifeden ayrılmamış, müdafaa'nın bütün yükünü omuzlarında taşımıştır.

Cemiyet bir taraftan Antep şehir ve köylerinde örgütlenirken bir taraftan da Kilis'te Askerlik Şubesi Başkanı Yüzbaşı Mehmet (Molla Recep), Hacı Şerifzade Mehmet (İslâm Bey), Müslüman ve Mücahit Beylerden müteşekkil Kaza

³² Ünler, Ali Nadi, *Gaziantep Savunması*, s. 18-19.

Saral, Ahmet Hulki, *Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi*, s. 89.

İdare Heyetini ve Halfeti’de de ayrı bir idare heyetini faaliyetine geçirmişlerdir. 1919 senesi Aralık ayında cemiyet en verimli devresine girmiştir. Bir taraftan cemiyet üyeleri artırılırken, bir taraftan da silâhlı bir direnme için para, silâh ve cephane tedarikine çalışılıyordu. Teşkilâta giren her vatan-
daş, fakir değilse, bir silâh teminiyle mükellef idi. Hâli vakti yerinde olanlardan ayrıca yardım parası alınıyordu. Çiftçiler çift hayvanlarını, rençberler yatak ve yorganlarını satarak silâh alıyorlardı. Halep’ten satın alınan tüfek ve cephaneler işgal kuvvetlerine rağmen, geceleri kafileler hâlinde şehre sokuluyordu.³⁴

Diğer taraftan bölgede Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri Askerlik Daireleri ve Askerlik Şubelerince desteklenecekti:

Her mahaldeki asker alma daireleri başkanları bulundukları yerin Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin çalışmalarını takip ve idare edecekti. Yine asker alma şubeleri oradaki müdafaa-i hukuk cemiyetinin silah ve er ihtiyacını belirleyecek ve askerlik şubesinde çıkarılan bir taburla subayların ikmali sağlanacaktı.³⁵

Antep savunmasında harbin sevk ve idare kadrosunu teşkil eden, Seferberlik senelerinde yetişmiş ihtiyat zabitlerinin ve diğer subayların görevlendirilmeleri şehirdeki Askerlik Dairesi tarafından yapılmıştır. Bir yerde Antep’te ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri devletin mevcut mülki ve askerî teşkilatlarıyla iç içe, sanki kendileri de bir devlet teşkilatıymış gibi çalışma başarısı göstermiştir.

Heyet-i Merkeziye sadece asker ve harp işlerine değil, bir nevi küçük ölçekte hükûmet gibi çalışmıştır.³⁶ Mesela “Cem-i ianat komisyonu” adında bir yardım toplama heyeti seçerek “itimat edilir Türkler vasıtasile halkın hamiyetine müracaatla ianeler topluyor, bu

³⁴ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 19.

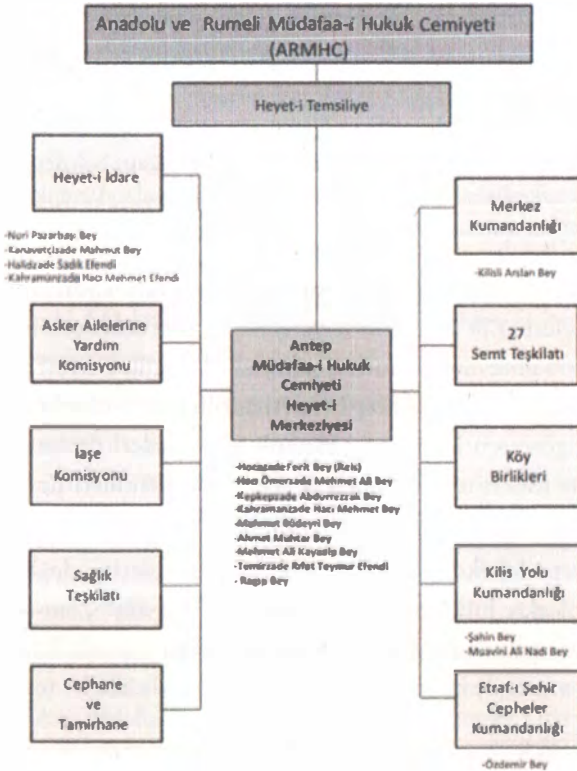
Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 66.

Özaslan, Ali, “Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayi Milliye (Gaziantep Örneği)”, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021, s. 274.

paralarla Suriye'den silâh, cephane ve civar kaza ve köylerden ise halkın daralan iâşesini sağlamak için erzak" satın alıyor ve topluyordu.³⁷

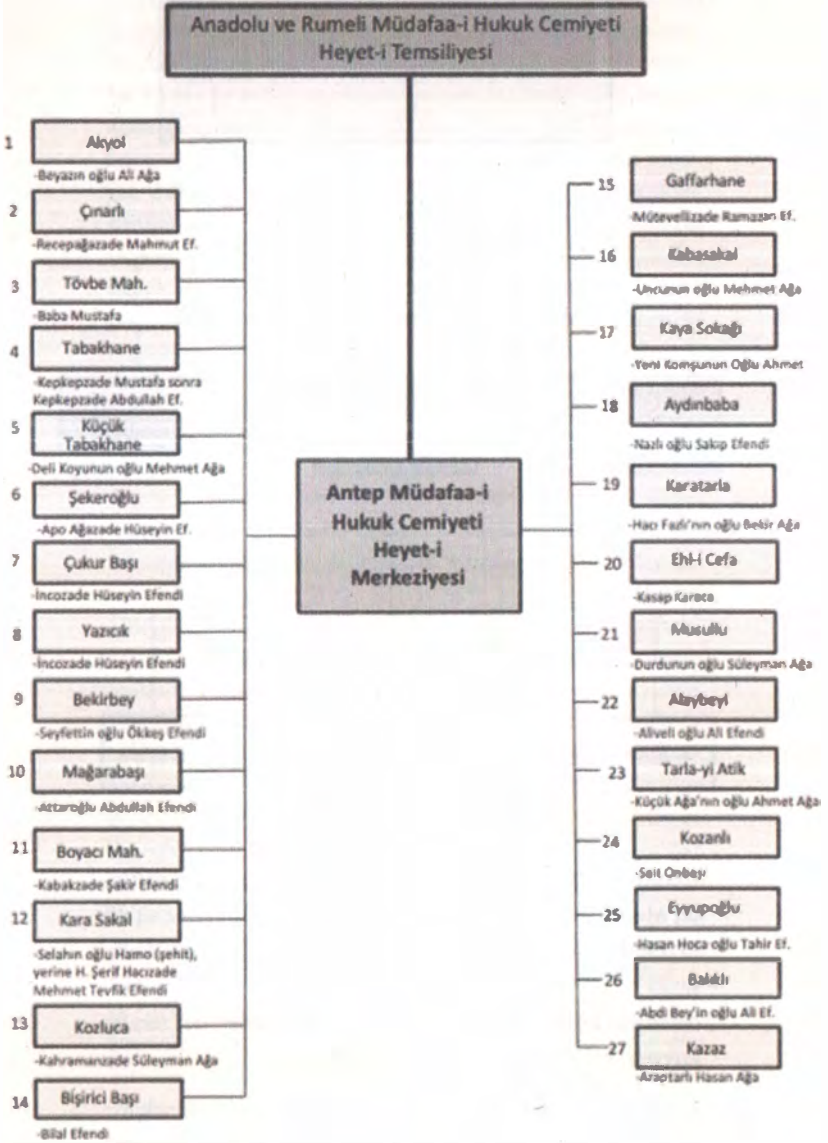
Heyet-i Merkeziye silahlı mukavemete hazırlık olmak üzere kimlerde silah varsa tespit edip teşkilatlandırıyordu:

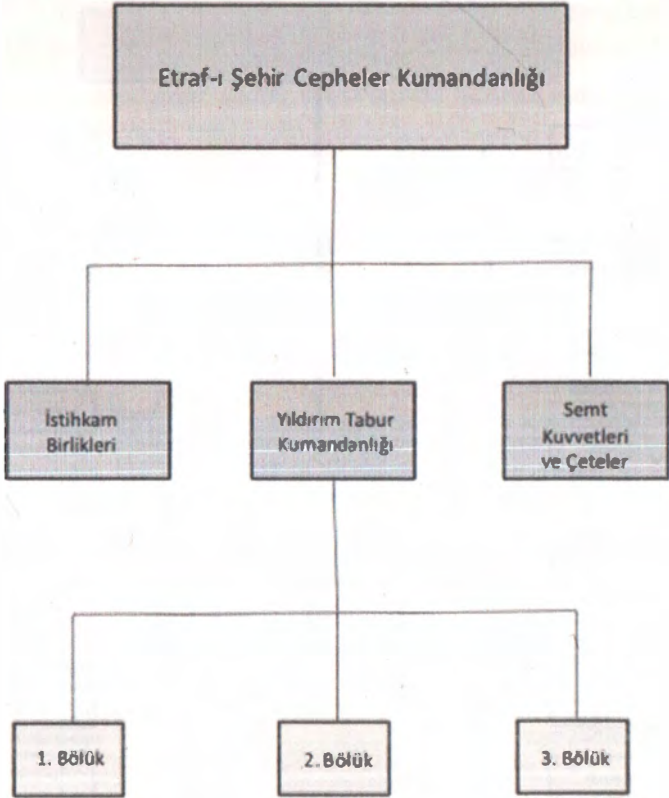
Heyeti Merkeziye hem vazifeleri tevzi ve taksim, hem de hareketleri tek başına idare etmek için şehri 27 semte taksim etmiş ve her semtteki silâhlı, silâhsız bütün halkı o semte bağliarak içlerinden otoriter, itimada lâyık, sevilen, müdebbir birisini o mıntakanın semt reisi seçmiş idi.³⁸

³⁷ Uzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, s. 12.

³⁸ "Gaziantep Savunması", C. 10, **Gaziantep Kültür**, (10.01.1967), s. 22.

Cemiyete dâhil silâhlı, silâhsız herkese **“Vatan ve millette, malen ve bedenlen icap eden ve teklif dilen her türlü hizmeti ifa edeceği”**ne dair yemin ettirilmiş, bütün halk, vatan ve memleket mefhumunun kuvvetli ve yüksek aklilerinde birbirlerine kenetlenmişti. Bu teşkilât, her tarafta kuvvetli bir vahdet ve tesanüt yaratmıştı.

Heyet-i Merkeziyenin tek gayesi, teşkilât, esaslı bir şekilde taazzuv edinceye kadar, şehir içinde huzur ve sükûnun idame ve muhafazası idi. Buna en güzel delil, mıntakalara ve semtlere yaptığı ve en küçükten en büyüğe kadar okutulan tamimdir:

Heyet-i Merkeziye, daima memlekette sükûn ve asayişin muhafazasını ve müslümanlar tarafından anasırı saireye hiç bir bahane ve vesile ile tecavüz edilmemesini ister. Şu kadar ki müslümanlara anasırı mühtelifeden bir taaddi vaki olursa, Heyet-i Merkeziyece ittihaz edilecek karar hemen mevkii tatbika konulup iktiza eden tebliğat dahi dakika kaçırılmaksızın size tebliğ edilecektir. Binaenaleyh Heyet-i Merkeziyenin ittihaz edeceği karar ve tebliğat hilâfında hareket etmek ayrılıkla neticelecek bir hâl olup bunda ise tehlike muhakkak ve bu tehlike yalnız eşhas üzerine tesir yapmıyarak vatan ve memleketi de muhataraya sürükleyeceği tabiidir.³⁹

Diğer şehir tarihçisi Yetkin'e göre şehirde savunma hazırlıkları şu şekilde yürümüştür:

Antep bölgesinde mevcut Türk Devlet teşkilatı bir istilâya karşı koyacak durumda değildi. Türk İdarî teşkilatı Antep Sancağı merkezinde oturan bir mutasarrıf, kaza memurları, Sancağın asayişiyile ödevli 400 kişilik bir jandarma bölüğünden ibaretti. Osmanlı devletinin Antep'e gönderecek bir ordusu da yoktu. Antep Türk halkını temsil eden mahallî teşkilatın başında (Cemiyeti İslâmiye) geliyordu. 1895 tarihinden beri Antep Kültür hayatında büyük rol oynayan Cemiyet-i İslâmiye silahlı bir teşekkül değildi. Fransızların Türk hâkimiyetine her müdahalesini protesto eden, millî günlerde büyük anma toplantıları düzenleyen dernek, Türk halkını savaşa hazırlıyan fikrî alanda çalışan bir teşekküldü. Şehirde mevcut 4 tekke teşkilatı da Cemiyeti İslâmiye'nin ortağı ve yardımcısı durumunda her gösteriye katılıyorlardı. Türklerin hazır silahlı kuvvetleri ise bazı köylerde vardı. Aşiret usulünün devam etmesi sebebiyle Türk Çete birlikleri bazı köylerde kendiliğinden harekete geçmişti. Fransız nakliye kollarına ilk taarruzlar, köy çete birlikleri tarafından yapılmaya başlandı. Bu arada şehirlerde de savaş teşkilatı sür'atle kurulmaya başlandı.⁴⁰

³⁹ Uzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, s. 12-13.

"Gaziantep Savunması", s. 22.

Antep'e daha Fransız işgali başlarken, henüz Antep'te Antep savunmasını yürütecek teşkilatlanma ete kemiğe bürünmemişken Heyet-i Temsiliye tarafından, bölgeden sorumlu askerî makamlar ikaz edilmiştir. 26 Ekim 1919 tarihinde de Ayıntap ve mücavir bölgeye yönelik Fransız işgaline karşı Diyarbakır'daki 13. Kolordu komutanına emir verilmiştir. Urfa, Ayıntap, Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler bile onları barındırmamak için icap eden her türlü tedbire başvurulacaktır. Hükûmeti zor durumda bırakmamak için birlik intikallerinin emrivaki şeklinde yapılmasına da özen gösterilecektir. Bir de bölgede yağmacılık ve gayrimüslimlere saldırılara meydan verilmemesi için kolordu komutanının dikkati çekilmiştir.⁴¹ Can, ırz ve mal güvenliklerine halel gelmemesi talimatı verilen gayrimüslimler bölgede ağırlıklı olarak Ermenilerdir. Heyet-i Temsiliye insani mülahazaların yanında dış kamuoyunda Millî Mücadele'ye zarar verecek olumsuz algıyı daha baştan önlemeye çalışmaktadır.

Aynı gün yine Heyet-i Temsiliye tarafından Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, Ayıntap ve mücavir bölgelerin mütareke hükümlerine aykırı olarak işgali ile ilgili telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta işgal ile ilgili haberler ve çıkan söylentilerin bölge halkında olağanüstü heyecan yarattığı “ve bu heyecanın bütün Anadolu'ya sirayet etmek üzere bulunduğu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bu gibi işgallere karşı” duyarsız kalamayacağı, bölge halkının ciddiyetle durumu protesto edeceği ve protestoya Fransızlar tarafından ehemmiyet verilmediği takdirde “milletin bütün vasıtalarına başvurarak bütün varlığı ile Fransız işgal kuvvetlerine karşı fiilen müdafaaya kendini yetkili sayacağı”, İstanbul'da hükûmetin “milleti itham ve mesuliyet altında bırakmamak için icap eden siyasi tedbirlere

⁴¹ Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1974, s. 34.

başvurması” gerektiği ifade edilmiştir. Bu durum ayrıca bölgedeki Heyet-i Merkeziyelere de duyurulmuştur.⁴²

30 Ekim 1919 günü Heyet-i Temsiliye’de Mustafa Kemal Paşa’nın Fransa’nın Çukurova’daki yetkili makamı olan Albay Brémond’a, Ayıntap’ın işgal edileceği söylentilerini yalanmasını talep eden bir mektup yazması kararı alınmıştır.⁴³

Heyet-i Temsiliye namına 31 Ekim 1919 tarihinde de Ayıntap Mutasarrıflığına meşru ve mukaddes maksadın elde edilmesi için elde mevcut bütün vasıtalarla faydalanılması ve millî teşkilatın tamamlanması ile mütareke hükümlerine aykırı her çeşit girişimin yani Fransız işgalinin medeni bir şekilde ve “suret-i kanuniyede” protesto edilmesi için telgraf çekilmiştir.⁴⁴ Burada dikkat çekici nokta, henüz şehirdeki teşkilatlanma tamamlanmamışken ölçülü hareket etme gereğinin dikkate alınmış olmasıdır. Bir diğer husus ise millî hareketin Osmanlı mülki teşkilatı içindeki hemen her makamı mücadelenin maksadına hizmet edecek şekilde görüyor olmasıdır.⁴⁵

Diğer taraftan yine 31 Ekim 1919 günü Ayıntap ve mücavir bölgenin ikinci defa Fransızlar tarafından işgalinin halkın moralini bozmaması için manevi gücünün takviyesi ile nüfusun bulunduğu yeri terk etmemesi de aynı gün ilgili makamlara bildirilmiştir. Henüz

⁴² Erkmen, Cuma, “Erzurum’dan Ankara’ya Heyet-i Temsiliye”, s. 70-71.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s. 36-37.

Baykal, Bekir Sıtkı, **a.g.e.**, s. 37.

Başka bir ifade ile daha sonralar aşırı bir genellemeci bakış açısıyla Millî Mücadele’nin dış düşmanla beraber İstanbul’a karşı da verildiği iddiasının tam aksine bir örneği görmüş oluyoruz. İstanbul’da başta Sultan olmak üzere işgalcilerin her talep ve arzusunu yerine getirmeye çalışan makam sahipleri olmakla beraber Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti başta olmak üzere ve mülki teşkilat içinde de millî davaya inanmış ve katkı sağlamış kadrolar olmuştur. Millî hareket daha başlangıcından itibaren Antep’te de bu potansiyeli göz ardı etmemiştir. Mutasarrıfa yukarıda bahsettiğimiz bildirim/talimat da bu çerçevede değerlendirilebilir. Antep savunması bağlamında benzeri hassasiyet örnekleri ileride görüleceği şekilde azımsanmayacak sayıdadır.

resmen kurulduğu beyan edilmemiş Ayıntap Heyet-i Merkeziyesi'ne de işgali hiçbir surette kabul etmemeleri tekrar hatırlatılmıştır.⁴⁶

Bütün bu protesto ve tepkilere rağmen Antep merkezinde Fransız işgal döneminin başlamak üzere olduğu resmen bildirilecektir:

Antep'teki Fransız askerî kuvvetleri komutanı ve İngiliz askerî kuvvetleri komutanı tarafından şehrin Fransızlara teslim edilmesinden önce 1 Kasım 1919 tarihinde bir beyanname yayımlanmıştır. Bu beyannameye göre:

Paris İtilaf Meclisinin kararıyla Antep şehrini işgal eden İngiliz askerî kuvvetlerinin yerine Fransız askerî kuvvetleri geçecektir.

Fransız askerî kuvvetleri, İngiliz askerî kuvvetleri gibi İtilaf devletlerinin tümünün vekilleri olup yetki ve vazife yönünden İngiliz askerî kuvvetlerinin Antep'i işgal ettiği süre zarfındaki yetki ve vazifeleri ile tamamıyla aynıdır. Hizmetleri, İngiliz askerî kuvvetlerinin yaptığı gibi inzibat ve asayişin devamını sağlamaktan ibaret olacaktır. Şimdi herkese Müslüman olsun, Hristiyan olsun yahut başka mezheplere tabi olanlardan olsun temin edilir ki Antep, Maraş ve Kilis havalisinin sükûnet ve selameti sağlanacaktır. Rahat bir şekilde kendi işlerine devam edebilirler.

Ateşkes anlaşmasından da anlaşılacağı üzere askerî işgal kuvvetleri semtlerde Osmanlı hükûmetini icraat mevkiinde bırakacaklardır. Askerî kuvvetlerinin vazifesi yalnız icraatı kontrol etmektir. Şimdi intizam ile asayiş ve adaletin baki kalmasını temin ettiği takdirde bu hükûmetin şeklinde değişiklik yapılamaz. Anlaşma hükümlerine göre bu talimatların esasları düzenlenmiş olup Fransız Askerî İdaresinin İngiliz Askerî İdaresinin yerine geçmesi nedeniyle değişikliğe uğrayamaz. Bu iki askerî idare de yetkilerini aynı sınıftan almış olmaları sebebiyle bu beyanatın doğruluğundan şüphe duyanlar yalnız asayişin düşmanı olanlardır.

⁴⁶ Erkmen, Cuma, "Erzurum'dan Ankara'ya Heyet-i Temsiliye", s. 75.

Halkın hangi kavim veya mezhebe mensup olursa olsun en ufak bir endişe verici durum karşısında İtilaf devletleri konferansında verilecek kararları sakın bir tarzda takibi bildirilir ve bunu yapmak vazifeleridir.⁴⁷

5 Kasım 1919 itibarıyla da Antep'te Fransız işgal dönemi resmen başlayacaktır. Bu işgalin ayrıntılarını sonraki bölümlerde değerlendireceğiz.⁴⁸

4 Kasım 1919 günü Heyet-i Temsiliye Antep ve diğer bölgelerin İngilizler tarafından tahliye edilip Fransızlarca işgalinin “bilûmum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hey'ât-ı merkeziye ve idareleriyle Belediye riyasetleri tarafından İtilaf Devletleri mümessilleri ve Avrupa ve Amerika” kamuoyu nezdinde protesto edilmesini kararlaştırdı.^{49,50}

Heyet-i Temsiliye askerî ve siyasi önemli kararlar alırken diplomatik ve dış dünya kamuoyunun dikkatini çekerek, daha sonra yapılacak olan askerî girişimler için politik ve psikolojik zemini uygun hâle getirmeyi düşünmüş olacaktır. Diğer taraftan da bölgede işgal gücü ile gerekirse bire bir mücadele etmeye hazırladığı bölgedeki tabanı ve ülke kamuoyunu, iş gayrinizami ve konvansiyonel harp safhasına geldiğinde diğer tedbirlerin her şekilde uygulandığı ancak sonuç alınamadığı için kan dökülmek zorunda kaldığına ikna etmek düşüncesi de hatıra gelmiş olmalıdır.

Hükûmetin işgalleri diplomatik olarak protesto etmesi dışında Heyet-i Temsiliye tarafından ayrıca protesto edileceği bildirilmiştir. Bu konuda İstanbul'un görüş açısını öğrenmek için Harbiye Nezaretine aynı gün telgraf çekilmiştir.⁵¹ Bu protestolar çerçevesinde 7 Kasım 1919 günü Antep ve diğer şehirlerin işgalinin mahallî

⁴⁷ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 71.

⁴⁸ Saral, Ahmet Hulki, **a.g.e.**, s. 72.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s. 44.

Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, C. 3, s. 118-119, Belge: 265.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s. 46.

halk ve millî teşkilat tarafından protestolara devam edilmesi için mutasarrıflıklara bildirim/talimat verilmiştir.⁵²

Yine aynı tarihte Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey ile 5. Tümen Komutanı Kenan Bey'e Ayıntap ve diğer işgal mıntıkalarında işgalci Fransızlara müşkülât çıkarılmasında tereddüt edilmemesi talimatı verilmiştir.⁵³

Ancak aynı haftalarda Antep ve mücavir şehirlerde sivil girişimler yoğunlaşmıştır. Teşkilatlanma girişimlerinin henüz başladığı, Belediye Başkanı Lütfi Bey'in Fransız işgalini protesto ettiği beyannamesinin yayımlandığı 27 Ekim 1919 tarihinde Ayıntap'a, maiyetinde iki kişiyle bir Fransız albayının "idareci" olarak geldiği bildirilmiştir.⁵⁴ Bu durumda Fransızlar işgale başlarken şehirde protestolar başlamış bulunmaktadır.

28 Ekim 1919 tarihli *İrade-i Milliye* gazetesi "Ayıntap'ın muhterem ahalisinin" İstanbul'daki hükûmet nezdinde "hiçbir devletin kuvvetini kabul etmeyeceğini" bildirerek İngiliz işgal kuvvetlerinin Fransız kuvvetleriyle değiştirilmesini telgrafla protesto ettiğini haber vermektedir.⁵⁵

Aynı gazetenin 3 Kasım 1919 günkü sayısında da Mardin ahalisinin bu işgallerle ilgili tepkisi bildirilmiştir. Habere göre Mardin sancağı ahalisi, bu işgalleri durdurmak için kanını dökmekten çekinmeyeceğini İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Sadarete protesto olarak bildirmiştir. 30 Ekim'de Mardin'de yapılmış büyük bir mitingin haberi verilmiştir. Mitinge 25 bin civarında heyecanlı kitlenin katılımı olduğu haberi verilmiştir.⁵⁶

⁵² Baykal, Bekir Sıtkı, *a.g.e.*, s. 48.

Baykal, Bekir Sıtkı, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁴ *İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle*, 4. bs, Sivas, Sivas Belediyesi, 2014, s. 97.

A.g.e., s. 83.

⁵⁶ *A.g.e.*, s. 87.

Bu mitinglerden hemen sonra Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa 6 Kasım 1919 tarihinde Güney cephesinde Fransız işgaline karşı mahallî halkın “muazzam mitinglerle” Osmanlı vatanının bölünmez bir bütün olduğunu tüm dünyaya ilana başladığını bildirmiştir. Bu çerçevede de bilumum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Belediye Başkanlıklarının *memalik-i Osmaniye*’nin parçası olan toprakların Fransızlar tarafından işgalini telgraflarla İtilaf Devletleri temsilcileri, Avrupa ve Amerika kamuoyuna bildirerek protesto etmesi ve yapılan haksızlığın tashih edilmesini talep etmelerini istemiştir.⁵⁷

Sivas’ta bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal, 17 Kasım 1919 günü özellikle dış kamuoyuna bir “protestoname” yayımlar:

İngilizler tarafından mütareke ahkâmına mugayir olarak işgal edilmişken ahiren tahliye olunan Ayntab, Maraş ve Urfa’yı bu kere de Fransızlar işgal etti. Bundan anlaşıldığına göre Düveli İtilafiye milletimizi vatanımızın en güzel parçalarından mahrum bırakmak hakkındaki mütebaki tasmimat ve tasavvurattan bir türlü sarf ı nazar edemiyorlar. Sulh konferansının mukarreratına intizar etmeksizin suret-ı zahirede muvakkat ve ihtiyatî bir işgaldır diyerek projelerini tatbik ediyorlar.

Güney ve Batı Anadolu’daki işgalleri şiddetle protesto eden Mustafa Kemal “Meşru feryadımızın bütün haksızlıklara rıza göstermeyeceklerine emin bulunduğumuz Avrupa ve Amerika milletlerince” duyulmasını talep eder.⁵⁸ Millî Mücadele’nin lideri iç kamuoyunu ikna etmenin yanında, Atlantik ötesi dâhil dış dünyanın da uğranılan haksızlıklara karşı dikkatinin çekilmesi lüzumunu görmektedir. Mücadelenin askerî ve siyasi gerekleri ile beraber işin diplomasi hatta kamu diplomasisi tarafı ihmal edilmemektedir. Antep Harbi

⁵⁷ Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, s. 115.

⁵⁸ *İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle*, s. 103.

yürütülürken de aynı çerçevede iş sadece sancak merkezinin ya da mülhakatının mücadelesi olarak görülmemiş, mücavir saha ile yardımlaşma ve koordinasyon her zaman sağlanmıştır. Başka bir ifade ile dar bir bakış açısı yerine bütün faktörleri dikkate alan mevcut potansiyelden azami faydalanma çareleri aranmış ve bulunmuş görünmektedir.

Fransız belgelerine göre Anadolu'nun dört bir tarafından İstanbul'a ulaşan protesto telgrafları Fransız istihbaratına göre "Ermenilerden meydana gelen Fransız birlikleri Türk kadınlarının şereflerine saldırıyor, Müslüman nüfusa her çeşit eziyeti yapıyordu" mesajını iletliyordu. Fransız yetkilileri bu iddiaları ciddiye alarak Paris'e aktarmışlardı.⁵⁹

Bu taleplerin memleketin hemen her tarafından yerine getirilmesi İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserini millî hareketin teşkilat kabiliyeti ve nüfuzu hakkında endişelendirmiştir. 12 Kasım 1919 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda bu endişeler görülmektedir:

Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun İngiliz işgalinden Fransız işgaline devri hususundaki kararın açıklanması üzerine burada gösterilen tepki, Adana bölgesinin Türkiye'nin tabii ve ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini bir kere daha ortaya koymuştur. Nitekim bu karar üzerine İstanbul'daki Müttefik Devletlerin Yüksek Komiserlerine memleketin çeşitli yerlerinden gönderilen telgraflarda Fransızların Antep, Urfa ve Maraş işgalleri protesto edilmiştir. Gelen telgrafların hemen hemen aynı formun tekrarından ibaret bulunuşu millî hareketin teşkilatlanışının yaygın ve süratli olduğunu, mütareke sırasında Türk yönetiminde kalan toprakların bölünmesini gerektiren Barış Konferansı kararının tanınmaması fikrinin ne derece yaygın hâle geldiğini

⁵⁹ Shaw, Stanford J., "The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community in Cilicia", **The Armenians in the Late Ottoman Period**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2001, s. 180-181.

ve bu hususta milliyetçi hareketin ne kadar gayretli bulunduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.⁶⁰

Bu rapora ek olarak ülkenin hemen her bölgesinden 80 kadar şehir ve kasabadan çekilen telgrafların tarihleriyle listesi konulmuştur. Protesto telgrafı çeken merkezler arasında Dersim, Çemişgezek, Resulayn, Nusaybin, Siirt gibi yerler de bulunmaktadır. Bazı şehirler birden fazla protesto telgrafı çekmiştir. Mesela Mardin'den dört, Midyat'tan iki telgraf çekilmiştir.⁶¹ Bu durumda millî hareket, müşterek dava için milletin tamamını kuşatacak bir yetenek sahibi olduğunu daha Antep Harbi'nin ve Millî Mücadele'nin başlangıç safhasında kanıtlamış görünmektedir.

Diğer taraftan güneyde İngilizlerin işgal ettikleri bölgeleri Fransızlara devretmeleri Ermeni tarih yazımında Mustafa Kemal'e fırsat olarak değerlendirilmiştir:

İngiliz komutasından Fransız komutasına geçiş, Mustafa Kemal'e işgale karşı ülke çapında bir protesto kampanyasını koordine etme, özellikle Fransız üniformalı Ermeni lejyonierlerinin sözde aşırılıklarını kınama ve vatansever mukavemeti teşvik etme fırsatı verdi.⁶²

⁶⁰ Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Başnur Matbaası, 1970, s. 25.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 1 (Nisan 1919-Mart 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973, s. LXXVI, 222-224. Hovannisian, Richard G., **The Republic of Armenia - From London to Sevres February-August 1920**, C. 3, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1996, s. 37.

KUVA-YI MİLLİYE MECBURİYETİ

Birtakım zaruretlerden kaynaklanan Kuva-yı Milliye dönemi bugün birçok kimsenin sandığı gibi idealize edilecek mükemmel bir uygulama değildi. Nizami profesyonel ordunun yeterli bulunmadığı dönemde boşluğa meydan vermemek üzere zaruretten ötürü başvurulmuş bir uygulamadır. Bir kaynakta ifade edildiği gibi “işgal ordularını yıpratmaya, faaliyetlerini durdurmaya, işgal alanlarını genişletmelerine engel olmaya çalıştılar.”⁶³

Son zamanlarda yapılan bir doktora tezinde ifade edildiği gibi,

Kuvayı Milliye kuvvetleri ile düzenli muharebe gereklerini yerine getirmek her zaman zor olmuştur. Bu kuvvetler ancak muharebelerin öncesinde ve esnasında baskın, pusu vb. hareketlerle etkili olabilmiş, nizami birlikler için tamamlayıcı görevlerde başarılı olmuşlardır.⁶⁴

Bu tarz birliklerin kullanılmasında kanun ve normların uygulamada bazen ötelenmesinden ötürü keyfî bazı uygulamaların devreye girmesi kaçınılmazdır. Keyfiliklerin de kamu düzeni içerisinde hoş görülmesi düşünülemeyeceğinden Millî Mücadele döneminde resmî nizami hiyerarşi içerisinde girmeyi kabul etmeyen Kuva-yı Milliye unsurlarının 1920 sonlarından itibaren zor kullanılarak ortadan kaldırıldıkları bilinmektedir. Antep cephesinde ise bölgede nizami ordu birliklerinin ağırlığı yeterli olmadığından gayrinizami unsurlar savaş sonuna kadar dağıtılmadı. Ama her zaman nizami ordu birliklerinin ve subayların sevk ve idaresinde hareket etmelerine özen gösterilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, gayrinizami güçler diyebileceğimiz güney bölgesindeki “çeteler” için de geçerli olmak üzere hemen her fırsatta idareyi ikaz etmiştir. Daha 31 Ekim 1919’da Heyet-i Tem-

⁶³ İnce, Halil İbrahim, **Millî Mücadele’de Kilis**, s. 27.

⁶⁴ Özaslan, Ali, “Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayı Milliye (Gaziantep Örneği)”, s. 274.

siliye namına İzmit, Adapazarı, Bursa, Konya ve Balıkesir Heyet-i Merkeziyelerine, Kuva-yı Milliye adına bir kısım insanların şahsi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları duyumu aldığını bildirmiştir. Bunlara karşı, meşru olmayan ve kanun dışı yapılanmaların millî teşkilatlanmada yeri bulunmadığını bildirerek bu gibiler için hükûmetin kanunu uygulayacağını bildirmiştir.⁶⁵ Bu önemli ikaz ve vurgu yapıldığı sırada henüz Antep dâhil Güney cephesinde gayrinizami teşkilatlanma ortaya çıkmış değildir.

Bu ikazların ne kadar yerinde ve önemli olduğu, iç isyanlar sırasında asilerin Kuva-yı Milliye namına kendilerine kanun dışı taleplerde bulunulduğu gerekçesinden anlaşılabilir. Antep savunmasında konuya ilişkin literatüre yansıyan bir yakınmayı şehrin 20. yüzyılda yetiştirdiği parlak beyinlerden rahmetli Mitat Enç'in aktardığı bazı anılarından görmek mümkündür. Mitat Bey, Antep kuşatması sırasında Heyet-i Merkeziye'nin babası ve şehrin varlıklı bilinen kimselerini hem şehir savunması hem de Ankara hükûmetine maddi destek için sıkıştırdığı, kendilerine ödeyemeyecekleri kadar üst üste "salmalar" yüklediğini hatırlıyor. Salmayı veremeyenlerin Belediye Hanı'nda toparlanarak sopa ve dipçiklerle dövüldüklerinin konuşulduğunu da aktarıyor. Yine kendi babasının Yüzükçü Hanı ve Millet Hanı'nda eziyet gördüğünü söyleyen Mitat Enç, annesinin takıları dâhil her şeylerini verdiklerini ancak talep edilen meblağı karşılayamadıklarını ileri sürmektedir. Belki daha önemlisi Heyet-i Merkeziye'nin cebren aldığı paraların makbuzsuz alındığından bahisle bu paraların bir kısmının asıl maksat dışına gittiğini ima etmektedir.⁶⁶ Mitat Enç'in moral değerleri ve dürüstlüğü hemen herkes tarafından kabul edildiğine göre naklettiklerinden, en azından Antep savunmasında da o günkü şartlarda kaçınılmaz olarak bazı usulsüzlüklerin olduğu çıkarsanabilir.

⁶⁵ Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt III Vesikalar**, s. 1127.

⁶⁶ Enç, Mitat, **Selâmlık Sohbetleri**, s. 68-83.

Antep Harbi sırasında İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili olarak da görev yapan Fevzi Çakmak Paşa Antep'in düşman eline geçmesinden sonra 14 Şubat 1921 günü TBMM'de, yapılan eleştirilere cevap verirken özellikle Kuva-yı Milliye'nin potansiyel problem sahaları ile ilgili kayda değer görüşler ifade etmiştir:

Bir gayri muntazam kuvvet çok para alıyor... kendisini emrû kumandaya tabi tutmuyor; filan ediyor. Ve bu vaziyet efrat ve zabitan arasında, bu gibi gayri tabii ahval şüphesiz idi ki bir itimadî müteakabî hasıl edemiyordu. Bunu hasıl etmek için bu gibi gayri tabii hâllerin izalesi lazım geliyordu. Bu izale edildikten sonra inzibatı askeri husule geliyordu.⁶⁷

Şurasını da arzedeyim ki kuvayı inzibatiye ile kuvayı gayri muntazama arasında daima bir ademi emniyet hasıl olur. Malumunuz aliniz emrû kumandaya alışmamış olan efrat, ne kadar cesur olursa olsun, istenilen yerde durmamak, lüzumsuz yerde hücumla kalkmakla kendini duçarî telefat eder ve yanındaki muntazam kıt'a, yanında böyle bir gayri muntazam kıt'a görürse iş yapamaz. Kuvayı nizamiye ile kuvayı gayri muntazamanın karıştırılması taraftarı değilim. Kuva-yı Milliye düşmanla harbi sagir yaparak bunların gerilerine giderler ve oralarda icrayı tesir ettirerek düşmanın kuvvetlerini tefrik ederler. Kuvayı muntazamamızla düşmana harbi muntazam, sahra harbi yaparak topu ile, tüfengiyle harp eder, bu suretle düşmanı mağlup ederiz.⁶⁸

Fevzi Paşa'nın düşmana karşı gerilla harbi yaptığını söylediği gayrinizami kuvvetlerin önemli bazı zafiyetleri de mevcuttu. Bunların başında bu kuvvetlerin yeterli askerî eğitim ve terbiyeden geçmedikleri için emir komuta hiyerarşisine her zaman uymamaları ve bunun yarattığı disiplinsizlikler gelmektedir. 20 Mart 1920 tarihinde Antep'in güneyinde demir yolu hattı üzerinde bulunan Çobanbeyli-Akçakoyunlu bölgesinde Fransız kuvvetlerine karşı yapılan bir harekâtın başarılı olamaması üzerine Heyet-i Merkezi-

⁶⁷ TBMM GCZ, C. 1, s. 432.

⁶⁸ A.g.e., s. 433.

ye'ye verilen bir raporda çetelerin yaygın firarlarına işaret edilmiştir. Çete reisleri Halidzade Sadık Koçak ile Nasır Feyzi Ocak imzasıyla hazırlanan bu raporda firarlardan şu şekilde bahsedilmektedir:

Dünkü gün Akçakoyun cephesinden firar eden çeteler şunlardır: Keret, Batal, Küllü, Sinan, Çağdın, Babilge, Kilise-cik, Körkün; Şiveydin, Sazgın, Suboğaz kariyesi efradı olup bunlar biraz da cephanemizi götürmüşlerdir. İbrahimşehir kariyesi efradı 7 gün evvel cephanelerini aldıkları hâlde daha Tel Halit kariyesinde iken firar etmişlerdir. Diğer Kersentaş cephesinden firar edenler: Tılfar tamamen, Orul ekseri kısmı, yine cephaneleriyle ve sizce malûm diğer çete rüesası dünkü mektubumda isimlerini beyan ettiklerimden başka Maho Paşa, Cidetli Dayının oğlu vesaire maiyetiyle beraber firar etmişlerdir.

Yaygın firarları rapor eden çete reisleri köylere yetkili kişilerin gönderilerek “firar edenler hakkında şiddet icrası ve iadelerinin temini ve yine ikinci bir hadisede firar etmemeleri için tehdidat icrası” talep etmişlerdir.⁶⁹

Diğer taraftan yeterli disiplin ruhundan mahrum olan çetelerin firar dışında bazen gasp ve yaralama gibi mazur görülemeyecek fiiller işledikleri de kayıtlara geçmiştir. Bu çerçevede Maraş'tan Antep savunmasına destek için gelen bazı çete mensuplarının soygunculuk ve halkı yaralama gibi uygunsuz davranışları bilinmektedir. 18 Ekim 1920 tarihli bir belgeye göre: “Hacıbaba'daki Maraş efradı gelen giden yolcuları soymaktadır ve bu gece de yolcular üzerine ettikleri ateşten birkaç kişinin mecrûhiyetine sebep olmuştur. Bu husûsta teşebbüsât-ı lâzımede bulununuz. Eşyâlarını zabt etmektedirler efendim.”⁷⁰

1921 yazında artık Suriye içlerinde işgalcilere karşı çetelerle mücadele verilirken “Bazı çete reislerinin birtakım zenginlerden Millî Harekâtın sürdürülmesini gerekçe göstererek, para topladıkları

⁶⁹ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 180-181.

⁷⁰ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 318.

ve soygunculuk yaptıkları anlaşılmış” ve bunların hareketlerine engel olmak için birtakım önlemler alınmak zorunda kalınmıştı.⁷¹

Antep havalisinde Kuva-yı Milliye içinde kayda değer hizmetler veren bazı çete reislerinin kontrol dışı, askerlik normlarına ve ruhuna uymayan davranışları kayıtlara geçmiştir. Kilis Yolu Kuva-yı Milliye Komutanı Şahin Bey'in yakın adamlarından *Hacı Ağa* [Gavur Hacı] adıyla tanınan kişinin hikâyesi trajiktir. Hacı Ağa, Antep-Kilis yolu ve Havalisi Kumandanlığına getirilince kendisini mücavir köylere götürüp halka takdim eden kişidir.⁷² Dahası *Hacı*, Şahin Bey'in aziz naaşını alıp kendi köyüne defneden kimsedir.⁷³ Fakat önemsiz bir hadiseden kaynaklanan bir anlaşmazlık üzerine Fransızlara iltica ederek onlarla beraber Türk köylerinin yağmalanmasına katıldığı bilinmektedir.

Tek Bıyık, Kara Ökkeş, Kara Yusuf ve Topal Kerim gibi isimler, bazen Kuva-yı Milliye nüfuzu kullanan çeteler Halep içerisinde ve Halep'le Kilis arası köylerden haraç toplamıştı. 2. Kolordu'nun adam kaçırmaya, köy soyma gibi fiillerin faili olan bu şahısları ortadan kaldırmak için görevlendirme yaptığı bilinmektedir.⁷⁴ Tabii bu muzır şahıslar başlarında muvazzaf subayın olduğu müfreze tarafından etkisiz hâle getirilmişti.⁷⁵ Bütün bu muzır şahıslar ve müptezel eylemlerinin mahallî halk üzerinde Millîcilerin itibarını nasıl sarstığını tahmin etmek güç değildir. Kılık kıyafet, silah ve donanımları ile Kuva-yı Milliye unsurlarından ayrılması pek mümkün olmayan, adi eşkıyalık yapan muzır şahıslar doğrudan Millîciliği temsil etmeseler bile Antep havalisinin ve bütün Türkiye'nin hayat memat

⁷¹ Güngör, M. Birol, **Antep Harbi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 354.

⁷² Göğüş, M. Oğuz, **İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep**, Bilinmiyor, Kendisi, ty, s. 101-102.

⁷³ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 32.

⁷⁴ Beşe, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, Ankara, Başak Matbaa, 2009, s. 297.

Çolakoğlu, Şinasi, **Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930**, Ankara, Feryal Matbaacılık, 1991, s. 210-213.

mücadelesi verdiği günlerde adi eşkıyalık fiilleri ile Türk olsun Arap olsun mahallî halk gözünde Türklerin itibarını sarsmaktaydılar. Dahası havalide hukuken olmasa bile fiilî ve moral açıdan otorite hâline gelen millî teşkilatın etkisiz, aciz bir hâlde olduğu algısını güçlendirmekteydi. Bu da önlenmesi gereken zafiyetti.

Yağma, çapul, haraç alma, köy soyma ve adam kaçırma gibi, dönemin şartlarından faydalanarak kişisel çıkar sağlama eğilimi dışında bir kısım çete reislerinde elde edilen bazı başarılarla dayanarak ordunun komuta heyetini saymama, emir dinlememe gibi eğitimsizlik ve dar görüşlülükten kaynaklanan zaafların olduğuna işaret edilmesi gerekir. Antep Harbi'ne ihtiyat zabiti olarak katılan Ali Nadi Ünler'in işaret ettiği gibi Kuva-yı Milliye çetelerinin bir kısmının zaten eşkıyalık gibi kanun dışı bir geçmişinin olması⁷⁶ da başka bir faktör olarak göz önüne alınmalıdır. Aynı kişinin komutanı olan Şahin Bey'in meziyetlerini sıralarken “çetelerin yolculara, köylülere çatmasına, mallarına dokunmasına, hırsızlık yapmasına katiyen müsaade etmezdi” ifadesi⁷⁷ konu ettiğimiz dönemde çıkar elde etmeye dayanan keyfî tutumların ender olmadığına ifadesi olarak okunabilir. Kılıç Ali'nin muhtemelen Nisan 1920'de “Bütün Müslüman kardeşlerime” gönderdiği bir beyannamedeki şu ifadeleri de aynı çerçevede anlaşılmalıdır: “Kuva-yı Milliyemizin en birinci istekleri memleketimize haksız girip topraklarımıza, namusumuza fenalık yapmayı isteyen düşmanları kahretmektir. Yoksa hiçbir köylüye, hiçbir Müslümana düşmanlık etmek, hiçbir adama eziyet vermek değildir.”⁷⁸

Birol Güngör'e göre Fransız işgalinin sonu gözükünce,

...yönetim bozukluğu çok daha açık bir şekil almıştı. Köyleri basmak, halkın mallarını ele geçirmek, zorla vergi tahsil

⁷⁶ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 33.

Ünler, Ali Nadi, **a.y.**

⁷⁸ Ünler, Ali Nadi, **a.g.e.**, s. 184-185.

etmek, bu arada kişisel çıkarlarını ön plana alarak, usulsüz işlemlerde bulunmak yaygınlaşmıştır.

Mutasarrıflığın emrinde çalışan Jandarma Birliklerinin, köylerden zorla erzak temin etmek için giderek baskı ve usulsüz davranışlarını artırmaları, dışarıdaki Kuvay-i Milliye Birlikleri ve çeteler ile Jandarma Birlikleri arasında çatışmaları da şiddetlendirdi.⁷⁹

Bu yazdıklarımız bazen mücahitler diye de anılan nizami ordunun yetmediği yerlerde düşmanla savaşan çetelerin toptan olumsuz olarak değerlendirilmesi şeklinde anlaşılmamalıdır. Sina Akşin, Çukurova ve Güneydoğu'da Kuva-yı Milliye'nin aslanlar gibi çarpıştığını yazar.⁸⁰ Prof. Dr. Akşin, Kuva-yı Milliye'nin bölgede harikalar yaratmasının bir diğer sebebinin de halkın geleneksel değerleriyle bu mücadeleyi örgütleyen ve sevk ve idare eden subayların vatan tutkusu olduğu kanaatindedir.^{81,82} Akşin'in de işaret ettiği, vatan tutkusu ile kendi şahsına çıkar sağlama için herhangi bir zorlama

⁷⁹ Güngör, M. Birol, **Antep Harbi**, s. 356.

⁸⁰ Akşin, bunda Saray'ın Millî Mücadele'yi etkisiz kılmak için diğer bölgelerde tertip ve teşvik ettiği isyanlara başvurmamış olmasının rolüne işaret eder: Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Cilt 4 Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 183; Muhtemelen bunun da söz konusu coğrafyada isyan girişimlerinin Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki millî hareketi çok fazla çelmelemeyeceği düşüncesinden kaynaklanmış olabileceği görüşünü belirtir. Akşin, bir diğer göz ardı edilmemesi gereken ihtimalin de bu bölgede iç isyanların çıkarılmasının işgal gücü Fransız nüfuzunu pekiştireceği hesabıyla İngiltere'nin telkiniyle Sultan'ın bu yola başvurmamış olmasından kaynaklanmış olabildiğini iddia etmektedir: Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Cilt 3 İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, 4. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 96.

Akşin, Sina, **Savaş ve Etnik Temizlik**, s. 183.

Fikrimizce subaylarla halkın bu iki ayrı kompartıman şeklindeki değerler farklılaşması abartılıdır. Aradaki fark mahiyet değil derece farkıdır. Subayların eğitim, mesleki tecrübe ve dış dünya ile daha yoğun etkileşimleri yüzünden din, hamiyet ve vatanseverlik daha rafine denilmesi gerekir. Ama bu söylediklerimiz eğitimsiz halk kitleleri ile subayların Sultan ve saltanata aynı prizmadan baktıkları anlamına gelmez.

yapmadan dinî ve millî hamiyetle çalışan kahramanlar, şüpheşiz minnet ve şükranla anılmaya layıktır.

Söylemek istediğimiz, Kuva-yı Milliye döneminin zaruri şartlarından ötürü ortaya çıkmış olan gayrinizami teşkillerin ideal bir form olarak değil, belli dönem bazı sakıncalarıyla beraber iş gören bir teşkilatlanma olduğudur.

FRANSIZ İŞGALİ DEVAM EDERKEN

Antep merkezinin, Fransızlar tarafından daha önce işaret ettiğimiz gibi 5 Kasım 1919 günü tamamlanmasına rağmen Antep'in işgali, güneydeki toprağı Kilis'te bir hafta önce başlamıştır. Resmî Harp Tarihi yayınlarına göre Ayıntap'ın en büyük kazası Kilis'in Fransızlar tarafından işgali şu şekilde değerlendirilmiştir:

29 Ekim 1919 günü Fransızlar, Ermenilerin de bulunduğu bir taburla Kilis'i işgal etmişlerdir. Fransızların gelişti Ermeniler için daha sevinçli, Türkler için de o oranda acı olmuştur. Fransızlara güvenen Ermeniler, Türk şeref ve namusuna sataşmaya, millî ve dinî inançlarımızı lekelemeye ve kadınların çarşafalarını yırtmaya, yüzlerini açmak gibi hakaretlere başlamışlardır. Halk arasındaki huzursuzluğu, jandarma bölük komutanı ve diğer jandarma subayları yanlarına aldıkları erleriyle durdurmaya uğraşmasalar ki Kilis'te bir katliam olacaktı. Fransızlar da usulen işgal kuvvetlerine karşı herhangi bir harekete girişilmemesi hakkında tehdit edici bir bildiri yayımlamışlardır.

Aynı yayına göre Ermenilerin, Fransızlara her istediklerini kolaylıkla yaptırılmaları sonucu "Kilis'te halk arasında derin bir nefret uyanmıştır. Fakat şehirde Fransız kuvvetlerinin çokluğu dolayısıyla karşı koymak için çalışmalar yapılamıyordu."⁸³

Ayıntap'ın güneyinde en gelişmiş kazası Kilis'te Fransız işgalini dönemin aydınlarından Kadri Bey, mütareke öncesindeki moralsiz-

⁸³ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 65.

lik ve ümitsizlik günlerinden daha beter olarak tarif ediyor. Sebebi de “Fransızların Adana mıntakasında yaptıkları cinayet ve fecaatlerin, Türklere reva görülen tüyler ürpertici zulüm ve tecavüzlerin tesiri günü gününe Kilis’e” yansıması demektedir. Kadri Bey’e göre:

Mazlumların enini ıztırabı âdeta kulaklarda uğulduyordu. Kilis Fransız işgaline maruz kalır ise aynı mezalimin Kilis’te de tatbik edileceği tabîî idi. Bu mülâhazalar her sınıf halkı ve bilhassa eşraf ve münevver halkı çok derin düşündürdü. Vaziyet çok ciddî ve tehlikeli idi. Buna karşı boş oturup da bir tedbir düşünmemek elini kolunu saikaya sallaya cellâde teslim olmak demektir. Memleketini ve milliyetini düşünen halk tabîî böyle bir zillate tahammül edemezdi. Münevver gençlik derhâl kararını verdi: Fransız işgaline mâni olmak için yapılacak tedbirleri düşünmek üzere bir Cemiyet-i İslâmiye teşekkül etti. Her sınıf halkın iştirakile Canbolat camii avlusunda büyük bir miting akt edildi. İşgal aleyhinde ateşin nutuklarirat olundu. Halkın bu galeyan ve heyecanına rağmen Fransızlar 1335 teşrinisani iptidalarında (1919 Kasım başlarında) Kilis’i işgal eylediler. İşgali müteakip memlekette zulüm ve tedhiş siyasetini olanca şiddetile tatbik başladılar. Halkın mal, can ve namusça olan emniyetinin bir müeyyidesi kalmamış idi. Vatanını seven bir Türk, Fransızların en menfur düşmanı sayılır, hakkında en adî vesilelerle hapis ve işkence tatbik edilirdi.

Kilisli Kadri’nin gözlemlerine göre Fransız subaylarının mahallî halka karşı davranışları kaba ve tahkir edicidir:

Bir gün sarhoş bir Fransız zabiti çarşı içerisinde keyf için silâh sıkarak masum birkaç Türkü yaralar, başka bir gün Fransız askerleri adam aramak bahanesile evlere saldırır, kadın, çocuk demeyip önüne kim tesadüf eder ise silâh sıkarak, kimini yaralar, kimisini öldürür, yine günün birinde su doldururken kaçmağa teşebbüs eden bir mevkuf Türk, kurşunla yaralandıktan sonra ayaklarından sürüklenmek suretile katledilirdi. Bu gibi hadisatın tekerrürü halkın gadap ve nefretini artırdıkça artırıyor idi.

Bu durum Kilis'te Türklerin işgalciye silahla mukavemet fikrini güçlendirmişti:

Her Türkün kalbinde elim izler bırakan bu hâller günün birinde kendi hayat ve namusunu müdafaa için yine kendi silahına sarılmak zaruretinde kalacağını halka eyiden eyiye anlatmış idi. Bu mülâhaza ile eli silâh tutanların hemen hepsi birer silâh tedarik etmiş, silâhlanmış bulunuyordu.

Daha ilginç Fransızların özellikle Türk kadınlarının iffetine yönelik girişimlerinin Kilis'te de aynen Maraş'ta Sütçü İmam, Antep merkezinde Şehit Kâmil hadiselerinde olduğu gibi düşmana karşı koyma ve mukavemette bir dönüm noktası olacak tepkileri yaratmış olmasıdır:

Nihayet bir gün Senagalli bir Fransız neferinin çarşı içinde bir Türk kadınına taarruza kıyam etmesi halkı galeyane getirdi. Hadiseye ilk tesadüf eden merhum şehit Sakıp Bey⁸⁴ bu neferin taarruzuna fiilen mümanaat etmiş idi...⁸⁵

Resmî Türk Harp Tarihi yayınlarına göre Antep'in sancak merkezinin işgali şu şekilde olmuştur:

Şehre ilk giren Fransız birlikleri; bir albay komutasında bir Ermeni taburu, bir Afrika avcı bölüğü ve bir Fransız bölüğünden ibaretti. Ermeniler, Fransızları İngilizlerden daha büyük bir gösteri ile karşılamışlardır. Özellikle Fransız birlikleri arasında bir Ermeni taburunun bulunması onları ayrıca coşturmuştu. Bu olaylar dolayısıyla Antep Türkleri çok üzgündüler. Türk topraklarının bir düşmandan diğer bir düşmana hiç hakları yokken devredilmesi, Türk haysiyetine ve gururuna indirilmiş bir darbe olarak kabul ediliyordu.⁸⁶

⁸⁴ Sakıp Bey, İzziye kazasının Fransızlara karşı verdiği bir muharebeye destek için katılmış ve orada şehit olmuştur: Öztürk, Mustafa, "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, No: 37, 2005, s. 41-42.

⁸⁵ Kadri, Kilisli, **Kilis Tarihi**, İstanbul, Bürhaneddin Matbaası, 1932, s. 32-34.

⁸⁶ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 72.

Tanınmış Amerikalı Ermeni akademisyen Richard Hovannisian da Antep ve mücavir sahada mahallî Ermenilerin Fransız işgal gücünü sevinçle karşıladığını yazmaktadır: “Ekim’in son haftası boyunca Ayıntap ve Maraş’ta binlerce Ermeni kendilerinin de katılım sağladığı Fransız-Ermeni birliklerini karşıladılar.” Ancak 4 Ekim 1919’daki resmî komuta devir teslim töreninde Hovannisian Kilis, Ayıntap ve Maraş’tan Cerablus, Arap Pınarı, Tel-abad, Suruç ve Urfa’ya kadar geniş bölgede sadece bin kadar Fransız askeri olduğunu iddia etmektedir.⁸⁷

Ermenilerin Fransız üniforması ile şehre girmesi büyük bir infial yaratacaktır. Fırat’ın doğusundaki 13. Kolordu Komutanı Albay Cevdet Bey tarafından “Fransız işgal kuvvetlerindeki askerlerin çoğunun Ermeni olduğu ve bunların bölgeyi koruma yerine bilakis bölgeye müdahale için vesile aramaya başladıkları ve olay çıkarmak için tecavüzlerden geri durmadıkları” ilgili makamlara bildirilmiştir. Durum protesto edilmiş ve Fransız birlikleri arasından Ermenilerin çıkarılması talep edilmiştir.⁸⁸

Antep ve çevresini işgal ederken Fransızlar, Ermenilere kendi üniformasını giydirerek Ermeni Lejyonu teşkil etmişti. Arnold Toynbee’ye göre Fransızlar sorumsuz bir politika takip ederek, ordunun yükünü azaltmak için Kilikya’da kurdukları Doğu Lejyonuna Ermeni gönüllüleri dâhil ettiler. Hatta onların çeteler kurup silahlanmalarına izin verdiler.

Toynbee sonraki acı hadiselerde seyirci kalan Fransa’nın sorumluluğunun Ermenilerden daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Ama Birinci Dünya Harbi’nde Türklere karşı yalan ve çarpıtmaya dayalı savaş propagandasını yürüten önemli kişilerden Toynbee, Ermeni-

⁸⁷ Hovannisian, Richard G., **The Republic of Armenia - From Versailles to London, 1919-1920**, C. 2, s. 415.

⁸⁸ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 72.

lerin Türklerden intikam almalarının anlayışla karşılanacağını da yazmaktan kendini alamamış görünmektedir.⁸⁹

Arnold Toynbee'de işaret ettiğimiz, Ermeni taşkınlığına sempati ile bakmanın tekil bir örnek olmadığı söylenebilir. Rusya kendi sorunlarıyla boğuşurken konu edindiğimiz zaman diliminde Antep Ermenilerinin, Batı'nın sadece askerî işgal gücünü değil kamuoyunu da kendi arkalarında hissettiklerini düşünebiliriz.

Yukarıda da işaret ettiğimiz, Türk Harp Tarihi'nin dönemle ilgili kaynak eserlerinden birine göre Fransız işgalinin Antep'te ortaya çıkardığı manzara şu şekildeydi:

Fransızlar Antep'te diğer yerlerde olduğu gibi yolsuzluk yapmaya, en küçük bahanelerle Türkleri ezmeye ve Ermenileri açıkça korumaya başlamışlardır. Daha geldikleri gün Akyol polis karakolu üzerindeki Osmanlı sancağını indirmişlerdir. Buna engel olmak isteyen ve "ancak kendisi öldürüldükten sonra onun indirilebileceğini" söyleyen Türk polisi memuriyetten atılmıştır. Türk halkının müracaatı üzerine yersiz hiddet gösteren Fransız Komutanı bu kez resmî dairelere Osmanlı sancağı çekilmesini yasaklamıştır. Sözde Fransızların başarısı demek olan bu olaylar, Ermeni ve Fransız taşkınlıklarını daha çok artırmıştır. Sokaklarda kadınların zorla yüzleri açılıyor, çarşafı yırtılıyor ve yalnız rastlanan Türkler öldürülüyordu. Ermeni mahallelerinde dolaşamaz olmuştu.⁹⁰

Bu çerçevede Ayıntap'ın Fransızlar tarafından işgali Ermenilerde büyük ümitler yaratmıştır. Artık Antep toprağında kurulacağı düşünülen Ermenistan için şehir Ermenileri aleni toplantılar yapmaya başlamışlardı.⁹¹ Dönemi yaşayan şehir tarihçisi Hulusi Yetkin, 5 Kasım 1919 tarihinde Fransızların Ermeni milisleri ile şehre girişini şöyle anlatmaktadır:

⁸⁹ Toynbee, J. Arnold, **The Western Question**, London, 1923, s. 312.

⁹⁰ Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**, s. 72.
Yetkin, Hulusi, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, s. 111.

Fransız Katolik Kilisesi şimdiki Öğretmen Okulu olan yerdi. Burada yerli ve yabancı Ermeniler yerlere halılar, kilimler, ipekli kumaşlar serdiler. Fransız alaylarını karşıladılar. Onları çiçek yağmuruna tuttular. Askerlerinin başlarında boynuz şeklinde kepleri vardı. Ermeniler, Ermeni devleti kurulacağını açıkça söylüyorlar ve Fransızların müzaheretini görüyorlardı.⁹²

Asırlarca ferah ve şenlik içinde kucağımızda beslediğimiz Ermeniler, bu işgali fırsat bildiler. Şehir methalinde çiçek buketlerle karşıladıkları Fransızlar, lejyonlarındaki Ermeni gönüllülerine ve Fransızların yalnız hisse dayanan kötü sömürge idarelerine güvendiler. Türklere karşı olanca zulmü, hakareti şeni tecavüzleri, katilleri reva gördüler.⁹³

Hulusi Yetkin, Fransız işgalinin ilerleyen günlerinde Fransız-Ermeni iş birliğinin somut örneklerini de aktarır:

Fransızların Antep bölgesini işgal etmeleri üzerine Türkleri üzüntüye boğan olaylar arka arkaya cereyan etmeye başladı. Bir kısım Türkler, Ermeniler tarafından öldürülüyor veya tecavüze maruz kalıyorlardı. Ermeni sanıklar yakalanmıyordu. 5 Kasım 1919'da Akyol Camii üzerine çekilen Türk Bayrağı bir Fransız Subayı tarafından indirtiliyordu. Fransızlar Türk polislerinin işlerine karışıyorlardı. 10 Kasım 1919'da Türk polisleri ile Ermeni askerleri arasında Tiyatro kavgası olmuştu. Fransızlar gece devriyeleri çıkarmak istiyorlar, Türklerin iç işlerine karışıyorlardı. 30 Kasım 1919'da Fransızlar, Türk polis ve jandarmasının Fransız memurlar emrine verilmesini istiyorlardı. Türklerin mahallî makamlarının protestoları ile Antep Cemiyet-i İslamiye derneğinin düzenlediği protesto mitinglerine karşı Fransızlar, mevcut kuvvetlerini takviye etmekle cevap veriyorlardı.⁹⁴

⁹² Yetkin, Hulusi, **a.g.e.**, s. 110-111.

⁹³ Yetkin, Hulusi, **a.g.e.**, s. 10.

"Gaziantep Savunması", s. 22.

Erzurum'da yayımlanan *Albayrak* gazetesinin 16 Kasım 1919 tarihli sayısında da Fransız ordusundaki Ermeni askerlerin sebep olduğu hadiseler değerlendirilmiştir:

Aldığımız bir mektup... Fransız askerlerinden ekseriyet-i mutlakının Ermenilerden ve bilhassa Adana, Antep, Zeytun, Maraş, Urfa ve Anadolu Ermenilerinden ibaret bulunduğunu pek vazıh ve müsbet vesikalarla isbat ve tayin ediyor. Fransız üniformasını taşıyan bu Ermeniler geldikleri günden beri İslamlara, İslam kadınlarına, Devlet-i Osmaniye'ye asırlardan beri kendilerinin hayat ve milliyetini muhafaza etmiş bulunan Osmanlı bayrağına tasallutlar tecavüzlerden geri durmamış bu suretle hakiki galeyanların husulüne sebep olmuşlar ve bu hadiselerde Müslümanlardan şehid yaralı görüldüğü gibi Ermenilerden de zayıf vuku bulmuştur.⁹⁵

Rahmetli Hulusi Yetkin Antep'te Ermenilerin mukaddesata yönelik saldırılarından bahsederken "Ermeniler Balıklı kütüphanesinin yerindeki Mescitte okunan ezana açıktan açığa küfürler savuruyorlar, dinimize, peygamberimize, Allahımıza ağza alınmayacak laflar söylüyorlardı" demektedir.⁹⁶

Sırtını işgalci ecnebi ordusuna dayayan Ermenilerin taşkınlıklarını Antep Harbi'nde bölük komutanı olarak hizmet eden Lohanizade Mustafa Nureddin de ifade etmektedir:

Fransızların işgali dolayısıyla yerli Antep Ermenileri de gittikçe şımarıyor, Türklere karşı ellerinden gelen her kötülüğü yapmaya uğraşıyorlardı. Çünkü Fransız kuvvetleri arasında bir çok Ermeni gönüllüsü vardı. Aslında bunlar Türklerden intikam almak için, gönüllü olarak, Adana ve civarını işgal eden Fransızlara katılmışlardı. Bir çokları da Bağdat ve Filistin cephelerinde silahlarıyla beraber düşman ordusuna kaçan hainlerdendi. Fransızların Antep'e gelmesine Ermeniler daha çok memnun oldular. ...Antep'e gelen

⁹⁵ *Albayrak Gazetesi 1919-1921, Tıpkıbasım ve Yeni Türk Alfabesiyle*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2009, s. 121.

⁹⁶ Yetkin, Hulusi, *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*, s. 111.

bir Fransız kuvvetini gösterişli bir şekilde karşılaşmışlardı. Çünkü Fransız kuvvetlerinin dörtte üçü bu gibi Ermeni kaçaklarından oluşmuştu. Bu Ermeniler Adana'da Türklerle karşı bir çok mezalim ve insanın tüylerini ürpertecek bir çok fecaat yaptıktan sonra Antep'e gelmişlerdi. Böyle bir fırsat bekleyen yerli Ermeniler taşkınlıklarını artırdılar. Karşılaştıkları Türklerle hakaret ederek Allah'a, Peygamber'e küftettiler. Fakat bu taşkınca hakaretler sabır ve tahammüllü tüketmeye ve gönüllerdeki nefreti artırmaya başladı.

10 Kasım'da bir Türk kadını yoluna giderken Ermeni askerleri tarafından hücumu uğradı ve ırzına geçildi. Buna müdahale eden Türk polisleri tehdit edildi. Ermeni askerleri Adana'da yaptıklarını Antep'te de uygulamaya başladılar. Böyle rezaletlerin önünü almak için mutasarrıfkanalıyla bir protesto daha verildiyse de öncekiler gibi cevapsız kaldı.⁹⁷

Ermeni azgınlığı 12 Kasım 1919 günü Mutasarrıf Sabri Bey ve sancağın ileri gelenlerinin imzasıyla Antep'teki Fransız İşgal Kuvvetleri nezdinde yukarıda bahsedildiği gibi protesto edilmiştir:

Adana ve civarı Ermenilerinin meydana getirdiği işgal kuvvetleri geldiklerinin ertesi gününden itibaren Müslümanlar hakkında büyük bir düşmanlık göstermekten çekinmediler. Bunların yaptıkları işler, polis raporlarıyla sabit olduğu gibi Fransız ve İngiliz Kumandanları tarafından da gözle görülmüştür. İşledikleri suçlar aşağıdadır:

- a. Ermeniler sokak ve çarşılarından geçerken karşılaştıkları Müslümanların dinine küftetmektedirler. Bu arada kisvesine hürmet gösterilmesi gereken bir hoca saldırıya uğramıştır.
- b. Uzun hamamı civarında toplanan silahlı Ermeniler zavallı Müslüman kadınların çarşafalarını sırtlarından almaya teşebbüs etmiştir. Bunların imdadına koşan Hacı İmam, Sait Efendi, Gaffar Kabuloğlu Osman isminde üç Müslüman bunlar tarafından dipçik ve kurşunla ağır şekilde ya-

⁹⁷ Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, İstanbul, Kastaş A.Ş. Yayınları, 1989, s. 25.

ralanmışlardır. Aynı zamanda medrese üzerine ateş ederek Zülfikâr Çavuş oğlu Hüseyin'i şehit ettiler.

c. Müslümanları katledip kadınlarını alacakların kışla yolu üzerinde bağıra bağıra ilân ettiler.

d. Tarafınızdan verilen güvencenin arkasından bir Müslüman göçmen öldürüldü. Büyük bir çoğunluğun yanında azınlıkta kaldıklarını ve kendilerine gereken dersi verebilecek bir kuvvet ve kudrette bulunduğumuzu bilen bu canavarlar, millî ve dinî duygularımıza saldırarak Müslümanların öldürülmesine varacak kötü olayların çıkmasına hizmet ediyorlar. Fakat bunlara rağmen Müslümanlar, soğukkanlılığı koruyarak karşılık vermeye tenezzül etmiyorlar.

Biz asayiş tamamen sağlamakla beraber adı geçen olayların galeyan doğuracağını millî hükümet ve işgal kuvvetleri komutanlığına haber verdik. Kumandan verdiği cevapta bir daha bu gibi olayların tekrar etmeyeceğini bildiriyordu.

Böyle söylenmesine rağmen işgal kuvvetleri arasında bulunan Ermeniler yine cinayet işliyorlar.

Bu çeşit olaylar hergün devam edip duruyor. Bundan başka Müslüman halkın namus ve haysiyetinin emniyette olmadığını düşünmek hakkına sahip olduğumuzu saygılarımızla arz ederiz.⁹⁸

26 Kasım 1919'da Sivas'ta yapılan Heyet-i Temsiliye oturumunda Ayıntap Heyet-i Merkeziyesi'nin Jandarma Komutanından şikâyeti okunur. Oturumu yöneten Mustafa Kemal Paşa şimdilik Mutasarrıfı da Jandarma Komutanını da değiştirmenin mümkün olmadığını bildirecektir.⁹⁹

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, 27 Kasım 1919'da 12. Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Bey'e millî teşkilatlanmada

⁹⁸ Mustafa Nurettin, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁹⁹ İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975, s. 106-107.

görülen ihmal ve gevşekliklerle ilgili icap eden tedbirlerin alınması için bir talimat göndermiştir. Bu talimatta teşkilatlanmanın Kolordu Tümen Komutanları ile Askerlik Daire Başkanlarınca köylerden şehir merkezlerine kadar bizzat yapılması istenilmiştir. “Ümmet-i Muhammed’in yek-vücûd bir hâlde mukadderât-ı vatanı müdâfaa” ve gereken hazırlığın yapılmasının da “hamiyetli kumandan arkadaşlarımızın” sorumluluğuna emanet edildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Bu tarz münferit emir ve talimatların yanında Heyet-i Temsiliye tarafından Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Sivas’ta bazı önemli kararlar alınacaktır. Bu çerçevede Millî Mücadele’nin teşkilatlanma ve hazırlıkları için 16-28 Kasım 1919 tarihlerinde Sivas’ta Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 3. Kolordu Komutanı Alb. Selahattin (Köseoglu) Bey, Rauf (Orbay) Bey, Bekir Sami (Kunduh) Bey ile Ahmet Rüstem (Alfred Rüstem) Bey gibi seçkin kimselerin katılımıyla bir seri toplantı yapılmıştır.¹⁰¹ Bu toplantıların 23 Kasım 1919 günkü oturumlarında, işgal altında bulunan “Adana, Maraş, Ayıntap mıntıkalarında harekâtı milliye için talimatname” hazırlanır. Bu talimatnameye göre işgal altında bulunan bölgedeki “akıbeti feci görünen halkımızı” kurtarmak için 20, 13, 3 ve 12. Kolorduların¹⁰² yardımı ile “millî harekât” başlayacaktı. Toplantıdaki komutanların hepsi konunun esas ve ayrıntıları üzerinde fikir birliği içindeydi.¹⁰³

Bu toplantıların birinde kolordu komutanları millî teşkilatlanma konusunu aralarında konuşurken 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Millî Mücadele’yi yürütecek teşkilatlanmanın yapılması ve

¹⁰⁰ **Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk**, C. 3, s. 128-129, Belge: 269.

¹⁰¹ İğdemir, Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, s. VII, IX.

¹⁰² Bu kolordulardan 20. Kolordu’nun karargâh merkezi Ankara, 15. Kolordu’nun Erzurum, 13. Kolordu’nun Diyarbakır ve 12. Kolordu’nun Konya’dır.

¹⁰³ Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 388-389.

genişletilmesi konusunu Askerlik Daireleri ve Şubeleriyle görüştüğünü ifade etmektedir. Paşa buralardan aldığı bilgileri ve Kolordu İstihbarat Şubesinin raporlarını mevki komutanlıklarına yazdığını, onların da halkı ikna etmek için toplantılar ve konferanslar tertip ettikleri bilgisini vermiştir. Ama teşkilatlanma için Askerlik Daireleri ve Şubelerinin çalıştığını söyleyen Ali Fuat Paşa her Mevki Komutanı ile mahallin Askerlik Daire (Şube) Başkanının kurulmakta olan millî teşkilatın yani şubeleri kurulmakta olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin doğal azası olmasını sağladıklarını belirtmektedir. Ona göre askerlikle ilgili işlere bu iki subay karar vermekte; diğer kıta subayları ve birlikler bu teşkilatlanmaya karıştırılmamaktaydı. Bu iki subay kolordularla irtibat ve iletişimi de sağlamaktaydı.

Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ise Askerlik Dairelerinde (Şubelerinde) yeterli kimse olmadığından bu işleri doğrudan tümenlere verdiğini söylemiştir. Karargâhı Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanı Selahattin Albay ise bu görevi Askerlik Daireleri (Şubeleri) vasıtasıyla yaptırdıklarını ifade etmiştir. Ona göre, bu yolla asker mevcudu ve eldeki silah miktarı doğru olarak bilinebilecektir.¹⁰⁴

Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı sevk edilecek yeterli nizami ordu birlikleri mevcut değildi. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Kuva-yı Milliye'nin bölgede teşkilatlanması ve sevk ve idaresi için daha Sivas Kongresinden itibaren çeşitli rütbelerde subaylar görevlendirilmişti.¹⁰⁵ Bu çerçevede Sivas'taki Komutanlar Toplantısından sonra Kayseri'ye 4 Aralık 1919 tarihinde uğramış olan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) 17. Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz, Askerlik Daire Başkanı Yarbay Emrul-

¹⁰⁴ İğdemir, Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, s. 93.

¹⁰⁵ **TBMM GCZ, C. 1**, s. 7. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Meclis'in açılmasından kısa bir süre sonra 1 Mayıs 1920 tarihindeki gizli oturumunda, bu durumu Sivas'tan büyük vicdanlı vatanseverler bölgeye geleerek, bölgenin namus, mukaddesat ve varlık mücadelelerine katılmaları olarak ifade etmiştir.

lah, Topçu Binbaşı Mehmet Kemal ve Kuva-yı Milliye'de önemli görevler yapacak siviller ile bir toplantı yapmıştı. Toplantıda Çukurova'daki ilk teşkilatlanma, görev bölümü ve alınacak tedbirler karara bağlandı.¹⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa diğer taraftan Güney bölgesinde gayrinizami unsurların işgal gücüne karşı harekâtını sevk ve idare ile koordine etmek için Çukurova bölgesine yukarıda adı geçen Topçu Binbaşı Mehmet Kemal ile Yüzbaşı Osman Tufan'ı gönderirken, Maraş ve Ayıntap'a da Kılıç Ali adını verdiği Üsteğmen Asaf'ı yollayacaktı. Bu üç subayla "ciddi teşkilat ve teşebbüsata geçtik" diyecektir.¹⁰⁷ Kılıç Ali ileride göreceğimiz gibi 1920 Martının son günlerinde Antep havalisine geçecektir. Bölgede henüz düzenli birliklerin ağırlığı yokken teşkilatlanma için Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği subaylar 1927'de *Nutuk*'ta ifade edilen üç kişiden ibaret değildir.

Antep güneyinde de Kilis ve Havalisi Kuva-yı Milliye kumandanı olarak Antep Heyet-i Merkeziyesi ile yakın iş birliği içinde dönem boyunca çok önemli hizmetler yapan Polat Bey [Süvari Yüzbaşı Kâmil] çalışmıştır. Polat Bey, Kılıç Ali ve Yüzbaşı Yörük Selim ile Sivas'tan Maraş havalisine gönderilen üç muvazzaf subaydan birisidir. Maraş'ın 12 Şubat 1920 tarihinde düşman işgalinden kurtulmasından sonra Maraş Mıntıkâ Kumandanı Binbaşı Ali Bey'in huzurunda Antep-Maraş yolu üzerinde Sakçagöz'de bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda "Merhum Hurşit Ağa'nın konağında yapılan bir içtimada (toplantı) kur'a çekilerek Kılınç Ali Bey Antep, Yörük Selim Bey İslahiye ve ben (Yüzbaşı Kâmil) Kilis ve havalisine memur edildik" demektedir.¹⁰⁸

Teşkilatlanma ve diğer uzun soluklu mücadele şartları elverişli hâle getirilmeye çalışılırken Heyet-i Temsiliye Reisi, diğer taraftan

¹⁰⁶ Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 260-262.

Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt I**, s. 278.

¹⁰⁸ Özalp, Yalçın, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar: 1919-1920)**, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Belediyesi, 2005, s. 246.

diplomasi kapısını da açık tutmaktaydı. Fransa'nın Orta Doğu siyasetinde önemli roller üstlenmiş George Picot'yu kabul edecekti.

GEORGE PICOT SİVASTA

Güney bölgesinin Fransızlar tarafından Ermeni birlikleri de kullanılarak işgal edilmesi yoğun tepkiler yaratmıştı. Bu yüzden Fransa'nın görevini General Gouraud'ya devreden Suriye Yüksek Komiseri George Picot, aralık başında Sivas'a gelerek Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. George Picot 1916 yılında Fransa ve İngiltere arasında Türkiye topraklarının uğursuz paylaşım anlaşmalarının, İngiliz mevkidaşı Mark Sykes ile mimarıydı. Şimdi herhangi bir taahhütte bulunmaksızın Paris'te yetkili makamlara aktaracağını ifade ederek millî hareketin lideri ile görüşüyordu. Görüntüyü kurtarmak için resmî bir sıfatı olmadığını vurguluyordu. Ancak kurt diplomat Anadolu'daki mücadelenin nereye evrileceğini isabetle tahmin etmişti.

Bu görüşmeyi bir Alman diplomat tarihçi şu şekilde değerlendirmektedir:

Fransız yazar De Gontaut-Biron "M. Kemal ile mesai arkadaşlarının Türkiye üzerinde, yalnız Fransa'ya, bir nevi iktisadî mandaterlik tanıyacaklarını, buna mukabil de Kilikya için geniş salâhiyetli konsolosların kontrolünü kabul eden özel bir rejimin tatbikini istediklerini" yazmaktadır. Ne de parlak bir hayal! Bizzat M. Kemal 1 Aralık'ta Kâzım Karabekir'e "son derece mahrem tutulması pek mühim" tafsilât olarak: "1- Kilikya, Urfa, Maraş ve Ayıntap işgaline ve Ermenilerin yaptıkları cinayetlere karşı şiddetle protesto edilmesi; 2- Bu haksız işgale karşı bütün kuvayı maddiye ve maneviye ile mücadelenin ilânı"nı bildirdikten sonra Picot'nun buna cevaben "Ermeni kıtalarının geri alınmasının emredildiğini ve Fransızların Devleti Aliyenin istiklâlini tanıdıklarını ve bunun teminini arzu eylediklerini, Adana'da menafii iktisadiye teminine mukabil Maraş, Ayıntap, Urfa havalisi ile beraber Kilikya'nın da Fransızlar tarafından tahliye edilmesinin muhtemel bulunduğunu..."

dermeyan eylediğini, bu tekliften “Fransızların Doğuda Türkiye lehine hareket için kendilerini menfaatli görmekte olduklarına kanaat getirdiğini”, bilgi edinilmesi maksadiyle, bildirmişti. Picot 6 Aralık’ta Kayseri’de Ali Fuat Paşa’ya “Mösyö Briand’ın siyaseti... Ortadoğu’da Türk çoğunluğunun bulunduğu bir kıtada kuvvetli ve müstakil bir Türk Devletinin teessüs edebilmesidir. Yalnız Kilikya’da başlamış olan kanlı müsademelerin önüne geçilmesi her iki tarafın menfaati iktizasındandır” diyordu. Bunu M. Kemal’e de söylemiş olduğu şüphe götürmez, fakat M. Kemal “Benden mümkün olmayacak bir şey istiyorsunuz!” demişti. Böylece kanlı savaş devam edip gidecekti...¹⁰⁹

Ermeni bir akademisyen, Picot’nun Mustafa Kemal ile görüşmesine bazı yüksek makamların iyi gözle bakmadıklarını ve bu görüşmenin Fransa’nın Kilikya’daki itibarını zedelediğini ileri sürmektedir. Hatta bu görüşmeden hemen sonra Türklerin Fransız birliklerine saldırılarının ivme kazandığını ileri sürmektedir.¹¹⁰

Fikrimizce bu tarz bir fikir yürütme pek isabetli görünmüyor. Çünkü görüşme sonrası Heyet-i Temsiliye Kuva-yı Milliye’ye Ermeni ve Fransızlar sebebiyet vermedikçe çatışmalardan kaçınılması talimatı vermiştir:

8 Aralık 1919’da Fransızlar tarafından taht-ı işgâle alınan Adana, Urfa, Ayıntap, Maraş ve havalisinin tamamen tahliye olunacağına i’timad-ı kavi hasıl olduğundan Ermeni ve Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe taraflarından müsellâh tecavüzâtta bulunulmaması Urfa müftüsü vasıtası ile eşraf ve mu’teberâna cevaben yazıldı.¹¹¹

¹⁰⁹ Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 211.

¹¹⁰ Moundjian, Garabet K., “Cilicia Under French Administration: Armenian Aspirations, Turkish Resistance, and French Stratagems”, **Armenian Cilicia**, Costa Mesa, California, Mazda Publishers, Inc, 2008.
Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s. 72.

FİİLEN MUKAVEMETE DOĞRU

Teşkilatlanma ve uzun soluklu mücadele programı hazırlanırken, diğer taraftan da Fransız işgali için başlangıçta kanun dairesinde ve medenice protestolar yapılmasını isteyen Heyet-i Temsiliye artık 1919 Aralık ayından itibaren “hükûmranlık hakları ve millî istiklâlimize Fransızların icra eyledikleri müdahalelere fiilen mukavemet etme ve karşılık verilmesi gerektiği” talimatını Ayıntap Heyet-i Merkeziyesi’ne vermiştir.¹¹² Burada ilginç bir ayırım dikkat çekicidir. İşgalciye karşı fiilen mukavemet ve karşılık verme talimatı millî hareketin tam kontrolündeki Heyet-i Merkeziye’ye verilirken diplomatik açıdan yapılması gerekenler aşağıda vereceğimiz örnekteki gibi İstanbul’daki hükûmetten talep edilmektedir.

Fransızlar Ayıntap’ta polis ve jandarmaya el koymaya başlayınca 7 Aralık 1919 günü Mustafa Kemal Paşa doğrudan Harbiye Nazırı Cemal Paşa’dan, bu durumun hükûmet tarafından en şiddetli şekilde protesto edilmesini talep etmiştir.¹¹³

13 Aralık 1919 tarihinde General Querette (Keret) Urfa, Maraş ve Ayıntap sancaklarında emir komutayı devraldığını bir beyanname ile Ayıntap’ta halka duyurur. Bu beyannamede, Padişah ile mutabık kalarak Fransız hükûmetinin Çukurova ve şark topraklarında vesayet (manda) rejimini genişlettiğini, “bütün ahâlinin kuvvet ve kudreti galibiyetle teeyyüd eden Fransa silâhlarının taht-ı himâyesinde bulunduğunu, nâmûslu olanların Fransa tarafına iltihâk eylemelerini üç sancâk ahalisine” duyurmuştur.^{114,115}

¹¹² Baykal, Bekir Sıtkı, **a.g.e.**, s. 69.

¹¹³ Baykal, Bekir Sıtkı, **a.g.e.**, s. 72.

¹¹⁴ **Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk**, C. 3, s. 247-248, Belge: 316.

¹¹⁵ Bu kaynakta beyannamenin Fransızca metni de bulunmaktadır. Türkçe metninde bazı ifade farklılıkları mevcuttur. Beyanname tarihi de 1 Aralık 1919 olarak görülmektedir: Karadağ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin, Ata Çelebi Basımevi, 1943, s. 65-66.

Mustafa Kemal Paşa 9 Ocak 1920 günü Harbiye Nazırı Cemal (Mersinli) Paşa'ya bir telgraf göndererek bu çok ağır iddialar hakkında İstanbul'da hükûmetin "şiddet ve azimle" harekete geçmesini ve kendilerini de aydınlatmasını talep etmiştir.¹¹⁶ İstanbul'da Fransa'nın bu aşağılayıcı tavrına karşı bir tepki, görebildiğimiz kadarıyla çıkmamıştır.

Bu ara bölgede Fransız yetkililer mahallî halka karşı güya iyi niyet gösterileri yaparken Müslüman ahalinin Fransızların zulüm ve baskılarına maruz kaldığı, 14 Ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal imzasıyla bölgeden sorumlu Kolordu Komutanlığına bildirilmiştir:

...bir hayli zamandan beri İslâhiye, Ayıntab, Maraş, Kilis ve Zeytun taraflarında me'mûrîn-i devletle ahâli-i İslâmiyyeye ziyâdesiyle zulm yapmağa başlamış oldukları ve bu miyân-da birçok İslâmî şehîd etdikleri gelen raporlar muhteviyâtından malûm-ı âlîleri olmuştur.

Aynı telgrafta, konu ile ilgili daha önceden kararlaştırılan planların süratle uygulanarak "ahâli-i İslâmiyyenin ümîdsiz kalmamalarına gayret olunmasını himmet-i vataniyyelerinden" bekleriz, denilmiştir.¹¹⁷

İAŞE

Heyet-i Merkeziye Antep savunmasını planlayıp icra ederken bir nevi küçük ölçekli hükûmet gibi hareket etmiştir. Bu çerçevede bazı komisyonlar teşkil edilmiştir. Bunlardan biri de İaşe Komisyonudur.¹¹⁸

İaşe Komisyonu savunmanın düzenli ve organize bir şekilde devam ettirilebilmesi için halktan toplanan paralarla

¹¹⁶ Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, C. 3, s. 247-248, Belge: 316. A.g.e., C. 3, s. 291-292 Belge: 328.

¹¹⁸ Halil İbrahim Yakar, Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, **Antep Savunması İaşe Satınalma Defteri: Bir Şehrin Dayanışması**, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 2017, s. 278.

erzak olarak depolarıdır. Savunmanın seyrine, mevsim şartlarının durumuna göre elde bulunan erzak en az taksimatla ve belli bir düzen dâhilinde cephe, kurum ve kişilere gönderilmiştir.¹¹⁹

Sakarya Harbi'nden hemen önce Ağustos 1921'de Başkomutanlık kanununun verdiği yetkiyle çıkarılan, ikmal maddelerinin savunma için toplanmasını öngören Tekalif-i Milliye emirlerinin uygulaması Ayıntap'ta Heyet-i Merkeziye eliyle gerçekleştirilmiştir. Halkın elinde bulunan erzak, bedeli mukabili satın alınarak, uzun süreceği anlaşılan şehir savaşı için ambarlara konulmuştur.¹²⁰

Toplanan erzak ve tedarik edilen levazım maddeleri ve teçhizat ile "savunmada görev yapan askerlerin, Maraş'tan ve Kilis'ten gelen Kuva-yı Milliye çeteleri ile düzenli ordunun" ihtiyaçları İaşe Komisyonu vasıtasıyla Heyet-i Merkeziye tarafından karşılanmıştır.¹²¹

İaşe defterlerine göre 16 Mayıs 1920'den Ekim 1920'ye kadar iaşenin düzenli bir şekilde dağıtıldığı görülmektedir. Muhasara uzayıp Antep çepeçevre kuşatılmaya başlayınca erzak depolarındaki iaşeler de azalmaya başladı. Derece derece sivil halk ve efradın iaşe ve kalorisi düşürülmüştür. Erzak miktarı Aralık 1920 ve Ocak 1921 tarihlerinde iyice tükenmişti. Ambarlarda neredeyse yiyecek namına hiçbir şey kalmamıştı. Heyet-i Merkeziye yazışmalarından da anlaşıldığı üzere halkın açlık feryatları, çaresizliği, muhasaranın yarılıp şehre erzak ve cephaneye sokulma çabaları Kasım, Aralık 1920 ve Ocak 1921 aylarında had safhadadır.¹²²

Şehrin 21 Kasım 1920'de başlayan son kuşatması yüzünden "Aralık 1920 ile Ocak 1921'de Heyet-i Merkeziye, askere verilecek erzak kalmadığından, mecburen evlerde bulunan erzaka el koy-

¹¹⁹ Halil İbrahim Yakar, Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, a.y.

¹²⁰ Halil İbrahim Yakar, Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, a.y.

¹²¹ Halil İbrahim Yakar, Ü. Gülsüm Yaprak Pusat (ed.), **Antep Savunması Askeri İaşe Defterleri: Açlığın Günlüğü**, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Valiliği: Şehitkamil Belediyesi, 2017, s. 173.

¹²² Halil İbrahim Yakar, Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, a.y.

muştı.”¹²³ Şehrin tesliminden önce artık kimsede el koyacak erzak da kalmayacaktır. Antep'in de iâşesizlik yüzünden teslim olduğu hemen herkesin bildiği bir gerçektir.

Antep savunması esnasında gerek şehir içi gerekse de şehir dışında, yani savunmanın bütün hatlarında, sivil veya asker olarak görev yapan her kurum ve kişiye erzak gönderilmiştir. Savunma esnasında esir alınan Fransız askerleri için de iâşe verilmiştir. Savaş ortamında kendi askerine bile iâşe bulmakta zorlanan Heyet-i Merkeziye, sayıları zaman zaman değişen esirlere de erzak temin etmiştir. Türk askerine ne kadar iâşe verilmişse esir askerlere de aynı oranda iâşe sağlanmıştır. Memleketine giden esirlere bile yol hakkı için iâşe konulmuştur.¹²⁴

İâşe bahsinde Heyet-i Merkeziye ikmal ve iâşenin rolünü bildiği için bunlarla ilgili kayıtları imrenilecek bir hassasiyetle tutturmuştur, demeliyiz.

SIHHİYE

Savunma öncesinde Antep'te sağlık hizmetleri tamamen Ermeni ve Amerikalıların elinde olduğundan doktorlar Ermeni veya Amerikalıydı. Bundan dolayı savaşta yaralananları tedavi edecek sağlık ekibi yoktu. Bu boşluğu kapatmak için Antep savunmasında, yaralıların tedavi edilmesi amacıyla, halkın Şih Camisi dediği Şeyh Fethullah Camii ve çevresi, hastane hâline getirilmiştir.¹²⁵ Müdafaa-i Milliye ve Kuva-yı Milliye adları ile de bilinen bu hastane,¹²⁶

¹²³ Halil İbrahim Yakar, Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, **Antep Savunması İâşe Satınalma Defteri**, s. 88.

¹²⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı**, s. 16.

¹²⁵ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm (ed.), **Antep Savunması Hastane Defteri: Bir Şehrin Feryadı**, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Valiliği-Şehitkamil Belediyesi, 2017, s. 134.

¹²⁶ Pekdoğan, Celal, “Bir Şehrin Filmi (5) [6]”, **Gaziantep Haber Ajansı Bülteni**, (03.2018).

savunmanın başlangıcı olan 1 Nisan 1920 tarihinde açılmış ve 22 Haziran 1920 tarihinde askeriye devredilmiştir.¹²⁷ Hastanenin Şih Camisinde faaliyete geçirilmesinin sebebi, şehrin doğusunda olması sebebiyle düşman karargâhından uzakta bulunmasıdır.¹²⁸ Hastanenin askeriye devredilmesinden sonra Dr. Mecit Barlas ve Dr. İbrahim Söylemez yüzbaşı rütbesiyle hastanede görev yapmaya devam etmişlerdir.¹²⁹

Şeyh Camisi halkevlerindeki yataklar getirilerek koğuş hâline getirilmişti. Caminin bahçesinde bulunan okul ise idare binası, büro, eczane ve ameliyathane hâline getirilmişti.¹³⁰

Hastahanenin ameliyathanesi için kullanılan tüm malzemeleri de Doktor Mecit Bey'in kendi özel aletleri idi. Savaş sırasında önceleri yaralı kadın ve erkekler ayrı ayrı koğuşlarda yatırılıyordu. Ama savaşın acımasızlığı yaralıların sayısını artırınca aynı koğuşlara yatırılmaya başlandılar: Çok ağır olmayan kadın yaralıları tedavileri yapıp yakın evlere gönderiliyordu. Çok ağır yaralı kadınlar ise hücrelerde yatırılıyordu. Kadınlar için ayrıca kadın hastabakıcı olmadığından hemşirelik görevini Askerlikte sıhhiye olarak çalışmış kişiler yapıyorlardı.¹³¹

Antep savaşının devamı sırasında hastahanenin hâli yürekler acısı idi. Düşmanın şehri gece gündüz top ateşine tutması halkın çoluk çocuk kadın erkek genç ihtiyar mazgallarda, yer altı su yollarında veya bazı evlerin altında bulunan Roma devri mağaralarında veya bedestenlerde yığılmasına ve sığınmasına neden oluyordu. Burada izdiham ve sefaletten bulaşıcı hastalıklar baş gösterdi. Her gün bom-

¹²⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı**, s. 460.

¹²⁸ Barlas, Uğuroğlu, "Antep Harbinde Sağlık Hizmeti", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 289.

¹²⁹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı**, s. 460.

¹³⁰ Barlas, Uğuroğlu, "Antep Harbinde Sağlık Hizmeti", s. 289.

¹³¹ Barlas, Uğuroğlu, **a.g.e.**, s. 290.

bardımandan yaralananlar ve salgın hastalıktan kırılanlar hastaneye akın ediyordu.¹³²

Doktor Mecit Bey de görev yaptığı dönemin sağlık şartlarını anılarında şu şekilde anlatmaktadır:

Bombardımanda yaralanan bir kafil geliyor, onları tedavi edip yataklara yatırıp, istirahatata giderken bir kafil daha yaralı geliyordu. Yaralının bir kısmı bombardımandan yaralanan kadın ve çocuktı; bir kısmı da cephede yaralanan askerdi. Bu bir fecaatti, yürekler acısıydı. Yaralıları tedavi için vasıta ve ilaç yoktu. Bin bela ile tentürdiyot tedarik ediyorduk. Gaz bezi yoktu. Oradan buradan, tülbent topluyorduk. Pamuk olarak hidrofil pamuk pek azdı. Adi pamukları kaynatıp, sıkıp kullanıyorduk. Alet olarak kendi hususi cerrahi aletlerimi kullanıyordum. Bu şerait altında mecruhları tedavi ediyordum. Asepsi ve antisepsi kaidelelerini hakkiyle tatbik imkânı yoktu. Noksan vasıtalarla kran-yotomi yapıyor ve beyin cerrahlarını tedavi ediyordum. Bu hastaların mühim bir kısmı iyi oluyordu. Cami içinde mektebin bir kısmı yaralı ile dolmuştu. Bir aralık yaralılar buralara da sığmadı. Abdullah Efendi'nin evini de işgal ederek mecruh yatırdık. Söylemezzade Dr. İbrahim Bey merhum da benimle birlikte gayretle çalışıyordu.¹³³

Şih Camisi Hastanesi harp dönemi kayıtlarına göre hazırlanan bir monografide zaruret sebebiyle düşmandan tıbbi malzeme talebinde bulunduğu ortaya konulmuştur: “Savaş ortamında hastanede ameliyat yapılacak malzeme kalmayınca düşman hastanesinden ilaç ve serum almak zorunda kalınmış ama Fransızlar bu ricaya çok az bir serumla karşılık vermişlerdir.”¹³⁴

Mahrumiyet şartları altında faaliyet gösteren hastaneye Kızılay bayrağı çekilmesine rağmen Fransızların şehri bombardıman

¹³² Barlas, Uğuroğlu, *a.g.e.*, s. 291.

¹³³ Barlas, Emre, **Dr. Mecit Barlas'ın Anıları**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2010, s. 38-39.

¹³⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Hastane Defteri**, s. 135.

ederken bunu dikkate almadıkları bilinmektedir.¹³⁵ Uğur Barlas, Şih Camisinde faaliyet gösteren hastanenin iki poliklinik defteri bulunduğunu, bu defterlere göre toplam 5.098 hasta ve yaralının tedavilerinin yapılmaya çalışıldığını yazmaktadır.¹³⁶

Hastane kayıt defterinde yaralılar hakkında epey aydınlatıcı bilgi bulunmaktadır. Sadece muharip unsurlar değil, kadın ve çocuklar da düşman bombardımanı ile yaralanmış ve bazen hayatını kaybetmiştir: “Sayıları 67 olan çocuk yaralılarından şehit olanlar da olmuştur. Sivil yerleşim merkezlerine atılan bombalar sonucu veya Fransız askerlerinin açtığı ateşle yaralanan veya şehit olan çocukların yaşları 4 ila 13 arasında değişmektedir.”¹³⁷

Kayıtlar, diğer taraftan nüfusları 800-850 civarında olan Antep Yahudilerinin işgalci güçle iş birliği gibi bir düşüklüğe düşmediklerini, Türklerle beraber hareket ettiklerini göstermektedir. Hatta Maraş’tan gelen bazı Yahudilerin Antep savunmasına katılıp, yaralanıp tedavi oldukları da kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹³⁸

İMALAT-I HARBIYE

Antep savunması sırasında Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanı Özdemir Bey’in talimatı ile Sabun Hanı’nda, 12 bölümden meydana gelen İmalat-ı Harbiye Fabrikası faaliyete geçirilmiştir. Daha önce Yıldırım Taburu’nda 4. Bölük Komutanlığı yapmış olan gayretli ihtiyat zabiti Lohânizâde Mustafa Nurettin de bu fabrikanın müdürlüğüne getirilmiştir:

Antep İmalat-ı Harbiye Fabrikası’nda görev yapan ustaların yanı sıra işçilerin çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşmakta idi. Antep Savunması’nda millî kuvvetlere çok

¹³⁵ Barlas, Uğur, “Antep Harbinde Sağlık Hizmeti”, s. 292.

¹³⁶ Barlas, Uğur, **a.g.e.**, s. 293.

¹³⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Hastane Defteri**, s. 135.

¹³⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 136.

önemli katkılarda bulunan İmalat-ı Harbiye Fabrikası'nda, Özdemir Bey'in emriyle, beş erkek iki kadın öğretmenin görev yapacağı, Mekteb-i Sanayi adında bir okul açıldı.¹³⁹

Antep savunmasında yetersiz kaynaklarla harp araç ve gereçlerinin imali dönem boyunca İmalat-ı Harbiye Fabrikasında gerçekleştirilmiştir. İmalat-ı Harbiye'de adı geçen bir diğer önemli kişi de Çanakkale'de sahasında yetişmiş Tüfekçi Yusuf'tur. Yetenekli ve yaratıcı vasıflarıyla Tüfekçi Yusuf Usta Antep Harbi boyunca çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Tüfekçi Yusuf hakkında son dönemde yayımlanmış ciddi bir monografide, dönemin yetersizliklerine rağmen ortaya konan gayretler ifade edilmiştir.

İngilizlerin Antep havalisinden ayrılırken bıraktığı 9 adet Lewis makinalı tüfeği Yusuf Usta, Osmanlı fişegi atacak şekilde tadil etmeyi başaracaktır.¹⁴⁰ Bu işlem Antep müdafileri için makinalı tüfek eksikliğinin yarattığı zafiyeti kayda değer şekilde telafi etmiştir.

İmalat-ı Harbiye dönem boyunca harbin sürdürülmesi için gereken alet edevat ve cephaneyi kısıtlı imkânlarla sunabilmiştir. Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanı Özdemir Bey 1928 yılında Gaziantep'te Tekel Müdürü iken subaylara verdiği, Antep savunmasına ilişkin konferansta derme çatma alet edevatla nasıl harp sarf malzemeleri üretildiğini de anlatmıştır:

İsimlerini dâima hürmetle yâd ettiğim Ayıntâb sanatkârları mağaralardaki bir takım alet ve edevât-ı mihârikenin aksamından [ilkel edevatlarla] birçok alet icâd ederek mavzer kapsülü, mavzer kurşunu, mavzer barutu, dinamit fitili ve çok mükemmel ve sehli'l-istimâl [kullanılması kolay] el bombası ve sa'ir bir takım alet-i nâriye ve eslihâ [patlayıcı

¹³⁹ Polat, Abidin, Gezginci, Ali, "Millî Mücadele Döneminde Antep'te İmalat-ı Harbiye Fabrikasının Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri**, Çankırı, Gençlik ve Spor Bakanlığı-Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2020, s. 319.

¹⁴⁰ Bozkurt, Mehmet Fatih, **Tüfekçi Yusuf Usta-Çanakkale Cephesi ve Gaziantep Harbi'nde Alinteri Dökmüş Bir Zanaatkar**, İstanbul, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, 2021, s. 124-126.

maddeler ve silah] tamirhâneleri vücûda getirmiş bulunuyorlardı ki yokluk içinde böyle varlık göstermek ancak Türk milletinin mezâyâ-yı cengâveraneliğinden [cengaverlik meziyetlerinden] beklenebilirdi. Yevmiye [günde] yedi bin ve küsûr fişeng ve yüz elliden fazla bomba imal ediliyor. Düşmanın patlamamış top mermiyle iğtinâm edilen cephanesinden azami bir surette istifâde edilerek binlerce Ayıntâb yavrusu imalathane ittihâz edilen büyük bir mağarada hem tahsil görüyorlar ve hem de İmalât-ı Harbiye'de çalıştırılıyorlardı. İşte hiç yoktan var edilen bu imalâthâne Ayıntab'ın doksan bir günlük elim mahsûriyetinde¹⁴¹ mühimmât-ı harbiyece olan ihtiyacı temin edebilmişti.¹⁴²

FRANSIZ-İNGİLİZ REKABETİ

İki ülke arasında çıkar ayrılığından kaynaklanan rekabet Birinci Dünya Savaşı bitiminden sonra da hemen her fırsatta kendini göstermiştir. Özellikle İngiltere, Orta Doğu'da Fransa'nın kendi çıkarlarını gölgeleyecek girişimlerini etkisiz hâle getirmeye çalışmıştır.

Tanınmış Fransız edibi Piyer Loti 1920'de yayımlanan *Sevgili Fransa'mızın Şarkta Ölümü* adlı kitabında güneyde Fransa ile İngiltere rekabetini anlatırken inanılması zor bir iddiada bulunur. Loti'ye göre Maraş ve Ayıntap bölgesinde Kuva-yı Milliyece unsurlar tarafından imha edilen Fransız askerleri İngiliz mermileriyle vurulmaktadır. "Türk ve Kürt keskin nişancı çeteleri İngilizler tarafından bize karşı silahlandırılmıştı." Loti bu iddiasını bahsi geçen bölgede görev yapan, işgale katılmış Fransızlardan duyduğunu ileri sürmektedir.¹⁴³

¹⁴¹ Antep'in 8 Şubat 1921 tarihinde düşmana teslim olmasıyla sonuçlanan, Kasım 1920'de başlamış kuşatma.

¹⁴² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı*, s. 448-450.

¹⁴³ Loti, Pierre, *La Mort de Notre Chère France en Orient*, Paris, Calmann-Lévy, Editeurs, 1920, s. 106.

Piyer Loti 12 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da bir Fransız'a yazdığı mektupta da aynı kapsamda, benzeri iddialarını sürdürmektedir:

Kilikya'da on subay ile Fransız ve Cezayirli 144 iki yüz asker İngiliz mermi ve toplarıyla öldürülmüştür. Maraş ve Ayıntap'ın rahatsızlıklarında İngiliz entrikasından başka bir gerekçe yoktur. Fransızlara karşı Türkler tarafından kullanılan piyade tüfekleri, makinalı tüfekleri ve topları aşiretlere veren de İngiliz birlikleridir.¹⁴⁵

Antep savunmasında “İmalat-ı Harbiye” denilen, harp gereçleri ve cephane üreten birimde çalışan Tüfekçi Yusuf adlı ustanın hayatını konu alan bir monografide, İngilizlerin şehri terk ederken Türklere bıraktığı silahlara ilişkin şu bilgiler verilmektedir:

Antep'ten çekilen İngilizler, “Biz gidiyoruz, bizden sonra Fransızlar gelecek ve siz onlarla savaşacaksınız” diyerek Nakşibendi Şeyhi Übeydullah Efendi'nin tekkesine birkaç tane makinalı tüfek bırakmışlardı. Bu hareket İngilizlerin, müttefiklerinin arkasından nasıl iş çevirdiğini göstermesi açısından dikkate şayan örnek bir durumdur. İngiliz kumandanlığı şehri terk etmelerine yakın zamanlarında tutumlarını değiştirerek Anteplilere daha yakın davranmaya başlamışlardı. Hatta Müslüman Hintli askerler aracılığıyla gizlice silâh ve cephane dağıtmaya teşebbüs etmişlerdi. Fakat ahali bunun bir tuzak olabileceği endişesiyle İngilizlerle böyle bir alışverişe girmekten uzak durmuştu.¹⁴⁶

Piyer Loti'in bu iddiasını Fransız arşiv kaynaklarının da doğruladığı anlaşılmaktadır. Gaziantep savunması ile ilgili Fransız askerî arşiv kayıtlarını görme fırsatı bulan Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar,

¹⁴⁴ Fransız işgal ordusundaki Cezayirli askerler ile Ermeni lejyonierler arasında problem yaratmak için Türklerin her fırsatı kullandıkları, dönemin tanıklarından bir Ermeni'ye atfen ileri sürülmüştür: Pattie, Susan Paul, **The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I**, London-New York, I.B. Tauris, 2018, s. 109-110.

¹⁴⁵ Loti, Pierre, **La Mort de Notre Chère France en Orient**, s. 161.

¹⁴⁶ Bozkurt, Mehmet Fatih, **Tüfekçi Yusuf Usta-Çanakkale Cephesi ve Gaziantep Harbi'nde Alinteri Dökmüş Bir Zanaatkar**, s. 124.

İngilizlerin Fransızlara karşı kullanılmak maksadıyla makinalı tüfek türü bazı silahları geride bıraktıklarını ifade etmiştir. Prof. Yakar bu silahlara, şehirde İmalat-ı Harbiye atölyelerinde Tüfekçi Yusuf gibi ustalar tarafından “Osmanlı mermisi” üretildiğini de ilave etmiştir.¹⁴⁷

Piyer Loti daha da ileri giderek, güney bölgesinde işgal güçleri arasında Ermeni lejyon askerlerinin Fransız üniforması ile görev yapmasının da Fransa çıkarlarına zarar vermek için İngilizlerin bir komplosu olduğunu üstü kapalı ifade etmektedir.¹⁴⁸

Antep Harbi günlerini hatırlayan Mustafa Güzelhan'ın yazdıklarına göre de İngiliz-Fransız rekabetinin yansımaları şöyleydi:

İngilizler Antep'te dokuz ay kaldıktan sonra, çekilmeleri icap ettiğini ve Adana, Antep, Maraş, Urfa, Mardin bölgeleri Fransız mandasına terkedildiğini ilân ettiler. Gitmezden evvel Türklere, Müslüman Hintliler, çok miktarda silah, askerî cephaneyi gizli gizli bıraktılar. Hatta İngiliz bölüklerinin oturdukları şimdiki Tekel binasının içindeki kuyu içine çok miktarda silah ve cephaneler atmışlar ve lüzumunda kullanırsınız dediklerini o zaman duymuştum. Bu silahlar savaşta çok işe yaradı.

İngilizler ister bilerek veya ister bilmeyerek olsun, Ermenilere yüz vermemişler, Türklere memleketin gerçek sahibi muamelesi yapmışlar, geçici olarak Antep'te bulunduklarını, yakında Antebi terk edeceklerini sık sık söylemişlerdi. Bu davranışları ateşli milliyetçi Türklerin sabretmelerine sebep olmuş; Antep Savaşının başlaması gecikmişti.¹⁴⁹

Rahmetli Hulusi Yetkin'in derlediği yayının bir bölümünden aktardığımız, İngilizlerin Türklere “memleketin gerçek sahibi muamelesi” yaptıkları kanaatini hemen herkesin bildiği ve erişebildiği resmî yayınlarda doğrulamak pek mümkün değildir. Mesela Şubat

¹⁴⁷ TÛBA ve FSMVÜ'nün İstanbul'da 7 Haziran 2021 tarihinde düzenlediği “Millî Mücadeleye Yerel Bakışlar Çalıştayı”

¹⁴⁸ Loti, Pierre, **La Mort de Notre Chère France en Orient**, s. 104.

¹⁴⁹ Yetkin, Hulusi, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, s. 110.

1919'da Halep'te çıkan hadiseleri bahane ederek Kilis'te tutuklama ve baskılar yapan Kilis'teki İngiliz İşgal Komutanlığına durumu şikâyet eden Kilis Belediye Başkâtibi Ahmet Rami Bey'e yazılı olarak "Türklerin sarhoş gibi" olduklarından bahisle idari kabiliyetlerinin bulunmadığı ve "işgalin normal" olduğu cevabı verilmiştir.¹⁵⁰ Dolaylı olarak hakka hukuka aykırı işlemlerine Türklerin müstahak olduğu bildirilmiştir. İşgal sırasında Türklerin İngilizleri koleraya benzetmeleri ve Ermenilerin Türklere yaptıkları her aşağılamaya İngilizlerin göz yumup teşvik etmeleri¹⁵¹ dâhil benzeri yüzlerce referans gösterilecek örnek bulmak mümkündür.

Bu yüzden İngiliz uygulamalarının zahiren Fransızlarınkine göre daha farklı olduğu ileri sürülebilir. Ancak bu, Türklere anlayışla baktıklarından ötürü değil, işlerini bazen mağdurlarına özen gösteriyormuş gibi yapmayı tercih etmelerinden ve bunu çıkarlarına daha uygun görmelerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Gaziantep savunması üzerine doktora yapan bir akademisyenin ifadesiyle, "Bugün Gaziantep denilince akla Fransız işgali, Fransızlara karşı yapılan şanlı müdafaa gelmektedir, İngilizlerin yaklaşık on bir aylık işgalleri, baskı ve zulümleri hatırlanmamaktadır. Bu da şüphesiz 'İngiliz siyaseti'nin eseridir."¹⁵²

Bu rekabeti Antep Harbi açısından değerlendirecek olursak Mustafa Kemal Paşa bu iki sömürgeci gücün çıkar çelişkilerinden her fırsatta yararlanmıştı. İleride göreceğimiz gibi daha Batı Anadolu'da arkasında İngiltere'nin bulunduğu Yunan işgali sürerken Fransızlara güney bölgesini boşalttıracak, Gaziantep'i düşman işgalinden bu rekabet sayesinde kurtaracaktır.

¹⁵⁰ Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi**, s. 106.

¹⁵¹ Gezgin, Ali, Şahin, Ahmet, "Antep Savunması'nda Lohânizâde Mustafa Nureddin'in Faaliyetleri ve 'Hubb-i İstiklâl'in Âbidesi: Gaziantep Müdafaa-sı' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", **Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri**, Çankırı, Gençlik ve Spor Bakanlığı-Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2020, s. 209.

¹⁵² Öztürk, Ayhan, "Millî Mücadele'de Gaziantep", s. 826.

İSTİKLÂL-İ OSMANİ GÜNÜ

Şehir savunmasında önemli dönüm noktalarından biri geniş katılımla, Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu kabul edilen 30 Aralık 1919 günü yapılan büyük miting ve sonrasında yapılan büyük yürüyüştür. İşin ilginç tarafı İstiklâl-i Osmâni günü imparatorluğun son yıllarında 1908 Meşrutiyeti'nden sonra ihdas edilmişti ve memleketin düşman çizmesi ile çığnendiği zamana kadar Ayıntap'ta bu kadar geniş katılım ve heyecanla kutlanmamıştı. Devletin istiklâlinin çığnendiği bir zamanda Antep toprağında manda idaresinin kurulduğunu söyleyen Fransızlara ve yerli iş birlikçilerine şehir halkı bu kutlama ile hayır cevabı vermiştir. Antepli, kendisine biçilen günahkâr gömleğini giymeyeceğini dostlarına da düşmanlarına da ilan etmiştir:

O günlerde İstiklâl-i Osmâni Günü, Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününü kutlamaktan ziyade devletin ve milletin istiklâlini korumak anlamındaydı. Osmanlı İstiklâlinin yıl dönümü, Antep'te coşkun bir şekilde kutlandı. 30 Aralık'ta sayılı günlerinden birini yaşayan Antep'te yıl dönümü kutlamalarını Heyet-i Merkeziye, organize etti. Heyet, bu vesilesiyle Fransızlara ve Ermenilere karşı gövde gösterisi yaparak işgale karşı mücadele verileceğini ihtar etmeyi kararlaştırdı. Aralık ayının güneşli ve ılık günü Antepliler Belediye önündeki meydanı doldurdular. Mağazalar ve dükkânlar kapatılarak sancaklarla donatıldı. Mitinge katılan on binleri aşan halk kitlesi, daimî surette bağımsız yaşadıklarını haykırdılar. Belediye binasında işgali protesto eden, memleketin kurtuluşu uğruna canlarını seve seve fedaya hazır ve yeminli halkın duygularını kamçılayan ateşli nutuklar söylendi. Mitingden sonra ise gösteri yürüyüşü yapıldı. En önde Kadiri ve Rufai tekkelerinin "Lâilâhe illallah" naralarıyla kudüm, tef, haliliye çalgıları, havaya topuz atıp tutarak yüzlerine saplayanları, açık karınlarına kılıç vuranları, on binlerce Antepli takip etti. İçlerinde tüfeklerini maşlahlarının altına gizleyenler de vardı. Belediye önünden hareket eden kitle, İnönü caddesini takip ederek Başkarakol'a ve oradan Suburcu, Karagöz, Kunduracı pazarı ve Arasta yoluyla yeniden belediye önüne geldi.

Yürüyüş vakar ve sükûnet içinde gerçekleşti. Ermeni mahallesinden ve Fransızların arasından geçen Anteplilerin önüne geçme cesaretini ne Fransızlar ve ne de Ermeniler gösterebildiler.¹⁵³

Antep Harbi'ni kendileri için varoluş mücadelesi olarak gören ve dönemi yaşayan bir Ermeni kaynak da bu mitingın Antepliler için bir gövde gösterisi olduğunu aktarmaktadır:

30 Aralık günü büyük ve oldukça kalabalık bir miting düzenlediler, şehrin etrafındaki bütün caddeleri dolaşarak Fransız ordu merkezinin önüne geldiler. Gösteride, göstericilerin sakladığı çok sayıda silah fark ediliyordu. Zaten silah alım satımı devam ediyordu.¹⁵⁴

OCAK 1920

1920 yılına girildiğinde Fransız işgali altındaki Antep'te şehir halkı işgali reddediyordu. Antep savunması için Heyet-i Temsiliye tarafından başlatılan teşkilatlanma çalışmaları, 25 Ekim ve 30 Aralık'ta yapılan mitingler halkı moral ve motivasyon olarak düşmanla hesaplaşmaya hazırlamaktaydı. Bu dönem boyunca Ermeni şirretliği Antepliler nezdinde düşmana mukavemetin lüzumuna hemen herkesin inanmasını sağlayan bir faktör olmuştur.

Bir Türk Harp Tarihi kaynağına göre 1920 başlarında Antep, Maraş ve Urfa havalisinde Fransız işgal gücü üç tümen çapında değerlendirilmekteydi.¹⁵⁵

Ali Fuat Paşa'nın yazdığına göre kendisinin hazırladığı ve Heyet-i Temsiliye'nin tasvibinden sonra Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal ve Garbi Anadolu Umum Kumandanı Ali Fuat

¹⁵³ Pamuk, Bilgehan, **Bir Şehrin Direnişi: Antep Savunması**, Çağaloğlu, İstanbul, Anadolu Düşünce Grubu: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 132-133.

¹⁵⁴ Gesar, A, **Antep'in Varoluş Mücadelesi**, s. 42.

¹⁵⁵ Ercan, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi**, s. 35.

imzasıyla, ilgili birlik ve teşkilere yayımlanan bir genelgede Kilis'te 600, Antep'te 1.200 ve Maraş'ta 1.200 kadar Fransız müstemleke ve Ermeni işgal gücü bulunduğu bildirilmişti. Bu genelgede millî kumandanların mukavemet edemeyecekleri tahmin edilen Fransız işgal güçlerine müsademededen önce kan dökülmemesi için aşağıdaki notayı vermesi talimatı verilmiştir:

Ekseriyeti Türklerle meskûn mukaddes vatanımızı birer bahane ile parçalamak ve ilhak etmek ve hür olan Türk milletini esir etmekte el'an azmetmiş bulunduğunuzu görmekteyiz. Artık bu hâle tahammülümüz kalmamıştır. Akaidi diniye ve âmalî milliyemize merbut olan bizler mahiyeti meçhul olmayan her nevi tecavüzlerinize nihayet vermek için bütün mevcudumuzla azmettik. Kuvvetlerimiz tahmininizden pek fazladır. Beyhude yere sefki dimadan sarfınazar ederek milletlerinizin vuku bulacak haklı ithamatından kurtulmak için kırk sekiz saate kadar silâh ve cephanelerinizi badettesüm memleketinize avdet ettiğiniz takdirde hakkınızda hürmette kusur edilmeyeceği ve aksi takdirde hakkı meşruumuzun istihsalı maksadiyle hiç bir fedakârlıktan çekinmiyeceğimizi tebliğ ve cevabınıza intizar ederiz.¹⁵⁶

Henüz nizami ordu teşkilatının ayağa kaldırılamadığı bir dönemde "millî kumandanlar" ifadesiyle gayrinizami müfreze reislerinin yani Kuva-yı Milliyecilerin kastedildiği görülmektedir. Aynı genelgede Kolordu Komutanlıklarına da Millî Kuvvetler denilen Kuva-yı Milliye'nin evvelce verilen talimata göre teşkil ve harekete hazır bulundurulması emredilmiştir.¹⁵⁷

26 Ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Kuva-yı Milliye unsurlarınca Fransızlara karşı mücadele esaslarına ilişkin bir emir daha yayımlandı. Bu emirde şu hususların altı çizildi:

Fransızlar aleyhine kıyam harekâtının şekli Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde muhasara etmek ve bundan sonra büyücek Kuvayı Milli-

¹⁵⁶ Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 289-291.

¹⁵⁷ Cebesoy, Ali Fuat, **a.g.e.**, s. 291.

ye kitlelerini tedricen muhtelif yerlerde toplıyarak ve ufak garnizonlardan başlayarak anları müteakiben esir ve imha eylemektedir. Muhasara tedabiri şimendöfer köprülerini ve tünelleri atmak, yolları otomobil işlemeyecek hâle getirmek, her Fransız kuvvetinin her muvasala yolunu seyyar müfreze ile kesmek, her Fransız kuvvetini ne kadar az olursa olsun mutlaka bir kuvvetle tutuşturmaktan ibarettir. Bu kıyam şeklinde kat'î olan muvaffakiyetin sırrı muvasalatın daima munkatî' bulmasındadır. Cephe teşkili gibi bizim için düşmandan daha çok fedakârlığa ihtiyaç olan ve me-hâzır-i siyasiyeyi davet edebilen usul-ü muntazamadan da bu suretle mümkün olduğu kadar içtinab edilmiş olur.¹⁵⁸

Son cümlede cephe teşkilinin bizim için düşmandan daha fazla fedakârlık gerektirdiği ve usul-ü muntazama denilen düzenli birliklerle iş görmenin yaratacağı siyasi sakıncalardan kaçınma lüzumu dikkat çekicidir. TBMM'nin Ankara'da açılmasından üç ay önceki şartları yansıtmaktadır.

ŞEHİT KÂMİL

1920'nin ilk ayı içinde halkın harekete geçirilmesi için en önemli hadise genç bir delikanlının, annesinin örtüsüne el atarak tacize yeltenen Fransız askerine karşı koyması üzerine şehit edilmesi ve bunun halkta yarattığı tepkidir. Bu konuya ilişkin yazılmış bir monografide hadisenin oluş şekli ve Antep Harbi'ne etkileri şu şekilde değerlendirilmiştir:

Şehitkâmil hadisesi, Antep savunmasında bir kıvılcım vazifesi görür. Bu asil belde özgürce namuslu yaşamak ve namuslu ölmek isteyen kahramanların diyarıdır. Şehitkâmil'in annesine yapılan taarruz, bütün Anteplilerin hürriyetine, namusuna, başörtüsüne taarruz demektir.

¹⁵⁸ 383 no.lu vesika: **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi-15**, C. 5, Ankara, E.U. Rs. Harp Tarihi Dairesi, 1956.

Şehitkâmil'in adı nüfus kayıtlarına yanlışlıkla Kemali olarak geçer. Ela gözlü, buğday benizli olan Kâmil, Arasa'daki bir simitçi fırınında kalfa olarak çalışmıştır.

Olayın vuku bulduğu 21 Ocak 1920'de, Kâmil'in üvey annesi Hatice Hanım, Kozluca'da bulunan babası Kendirci Mehmet Şerif Efendi'nin evine gider. Bu ev aynı zamanda Kâmil'in öz kardeşi Hatice'nin de evidir. Zira Hatice, Mehmet Şerif Efendi'nin oğlu Hüseyin ile evlidir.

Hatice Hanım ikinci üzeri Musullu Sokak'taki evine gitmek üzere hazırlanır. Kâmil de Arasa'da çalıştığı simitçi fırınından çıkarak annesini almak ve kız kardeşini görmek üzere Kozluca'daki eve gider. Hatice Hanım'ın babası ve kardeşi kendirci oldukları için kendi evinde yakmak üzere iki yük kendir çubuğu hazırlanır. Kâmil ve annesi Hatice Hanım evden ayrılırlar. Her ikisinin de sırtında kendir çubukları vardır.

Hatice Hanım yorulduğu için, Fransızların işlettiği askerî fırının 50 metre berisinde, kendir yükünü sırtından indirip duvar dibinde biraz dinlenir. Kozanlı istikametinden fırına gelen 3 Fransız askerî fırına girmeyip Hatice Hanım'ın üstüne doğru yürürler. Askerler Hatice Hanım'ın peçesini açmak isterken, Hatice Hanım mukavemet gösterir ve çığlık atar. Bu durumu gören Kâmil sırtındaki çubukları atarak yerden birkaç taş alır ve askerlere fırlatarak üzerlerine yürür. Fransız askerleri Kâmil'i süngüleyerek şehit ederler. Vakit akşama yakın olduğu için, Şehitkâmil'in naaşı o gece Musullu Sokak 20 numaradaki tek katlı evlerinin avlusunda kalır. Cenazesi 22 Ocak 1920 günü öğle namazını müteakip çok muazzam bir merasimle kaldırılır. Antep halkından kim varsa; çocuk, yaşlı, genç, memur, esnaf herkes cenazeye iştirak eder. Daireler, dükkânlar kapanır, alışveriş durur. Cenaze töreni Fransızlara gözdağı, ihtar ve protesto mahiyetinde geçer.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Ermeni yanlısı bir misyoner Şehit Kâmil'in katledilmesinden sonra Ermenilerin protestolar sırasında evlerinde kaldıklarını ve 23 Ocak 1920 Cuma günü de çarşıya çıkmadıklarını yazmaktadır: Merrill, John E., **Pen Pictures**

Şehitkâmil'in Türk bayrağına sarılı tabutu eller üstünde taşıyarak, öz annesi Münevver'in de yattığı Saçaklı semtindeki mezarlığa defnedilir. Sonradan yol çalışması dolayısıyla kaldırılan bu mezarların yeri, şimdiki Aliye-Ömer Battal İlkokulunun bahçe duvarı köşesine denk gelmektedir.

Fransız Kumandanı Yarbay Saint-Marie yanında birkaç subay ve tercümanla birlikte Cemiyet-i İslamiye'nin toplanmaları yaptığı Nuri Mehmet Paşa Camii karşısında bulunan Nakşibendi Tekkesine gelerek taziye verir. Görüşmede Ökkeş Ağa, Mutasarrıf, Jandarma Kumandanı ve bazı Heyet-i Merkeziye üyeleri bulunur.

Fransız Kumandanı Ökkeş Ağa'ya tazminat olarak 200 altın vermek istediğini ifade eder; fakat Ökkeş Ağa bunu kabul etmez ve Fransız Kumandanına şöyle der: "Sizler çocuğumun kanına girdiniz. Ailemin çarşafına el attınız. Hem memleketimizi işgal ettiniz, hem de cana, namusa dokundunuz. Yüzlerce yıldan beri esaret nedir bilmeyen bu asil Türk diyarını her nasılsa işgal ettiniz. Ben çocuğumun kanını parayla değişmem. Milletim çocuğumun intikamını alacaktır."¹⁶⁰

Kâmil'in şehadetinin sebep olduğu kitlesel protesto Antep savunması için halkın harbin zaruret olduğuna inanmasını hızlandıran önemli bir faktör olmuştur. Doktor Mecit Barlas'ın ifadesiyle "Halk Fransızlardan korkmaz oldu. Bu hâl müstevli kuvvete karşı halkı galeyana davet etti ve infial uyandırdı."¹⁶¹ Özdemir Bey'e göre de 1 Nisan 1920'de başlayacak savaşta ilk silahı Türklerin atmasının sebebi "namûslu bir Türk kadınının peçesine uzanan kirli bir düşman eli" idi.¹⁶²

of the Siege of Aintab, ABCFM, 1920, s. 5.

¹⁶⁰ Yakar, Halil İbrahim, **Antep Direnişinin İlk Kıvılcımı Şehitkâmil**, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, 2018, s. 7-8.

¹⁶¹ Barlas, Emre, **Dr. Mecit Barlas'ın Anıları**, s. 35.

¹⁶² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı**, s. 442.

Aralarında Ermeniler de olmak üzere, 150 kişilik bir Fransız müfrezesi Antep yöresinde Büyük Arabtar Köyüne gelip evlerin kapılarını zorla kırarak içeri girmiş, kadınlara tecavüz eylemiş ve köylülerin mallarını yağmalamıştır. Müslüman köylüler dağlara kaçmış, ertesi sabah evlerine dönen köylülere müfreme makineli tüfeklerle ateş açmıştır. Maraş'ta müfreme top ateşine tuttuğu için kaçamayarak şehirde kalmış olan insanları öldürme işinde Ermeniler Fransızlara iltihak etmiştir. Dahası, Maraş'a yardıma koşan bir çok insan Fransızların açtığı top ve makineli tüfek ateşi ile şehre girmekten menedilmiştir. Adana'da ve civar köylerde hayat Müslümanlar için dayanılmaz hâle gelmiştir. Bu köylerden çoğu ateşe verilmiştir. Ermeni köylüler Müslümanlara saldırsın diye silâhlendirilip gönderilmiştir. Maraş'ta meydana gelen ve yüreklerle dehşet ve korku salan olaylar büyük infial yaratmış ve böyle olaylara bir son verilmesi için halk kalabalık nümayişler tertiplemiştir.¹⁶⁴

12/13 Ocak 1920 günü meydana gelen bu hadisede Fransız birlikleri ile köylüler ve çeteler arasında çıkan çatışmada 60 kadar Fransız askeri öldürülmüştür. Fransız komutanın talebi üzerine yapılan tahkikatta hadiseye Fransızların sebep olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁵

Bu hadiseden bir hafta kadar sonra 20 Ocak'ta yine Antep-Maraş yolu üzerinde Karabıyıklı köyü yakınlarında bir süvari takımı ve bir kısım piyade korumasında Maraş'a gitmekte olan Fransız ikmal kolu Molla Karayılan tarafından imha edildi. Bütün arabalar, silah ve erzak ele geçirildi.¹⁶⁶

Antep kuzeyindeki Büyük Arabtar ve Karabıyıklı'da Fransız birliklerine karşı kazanılan başarılar işgal altındaki şehir ahalisinde düşmanı alt edebiliriz inancını da güçlendirmiş olmalıdır. Bu kapsamda yukarıda bahsettiğimiz, Şehit Kâmil'in şehadetinin yarattığı

¹⁶⁴ Shaw, Stanford J., "Ermeni Lejyonu ve Kilikyâ'daki Ermeni Topluluğunun Tahribatı", s. 159.

¹⁶⁵ Öztürk, Ayhan, "Millî Mücadele'de Gaziantep", s. 823.

¹⁶⁶ Solmaz, Mehmet, **Karayılan**, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1964, s. 19-23.

infial ortamında Ermeni yanlısı bir misyonerin yazdığına göre 23 Ocak 1920 Cuma günü “silahlı Türk köylüleri Ermenileri katletmek için Ayıntap’ta toplanmıştı.” Ermeniler şehidin naaşı bir gün önce defnedilmesine rağmen misyonerin belirttiği korku yüzünden evden çıkamayacaklardı.¹⁶⁷

30 Ocak 1920 tarihli *Correspondance d'Orient*'da yayımlanan bir habere göre “milliyetçi çeteler” birçok Fransız subayı ve askerlerine saldırdı, Fransızları Maraş ve Antep'i terke zorladı. Takviye alan Fransızlar “milliyetçilere” saldırdı, Türklerin kışlalarını yaktı ve Maraş'a yürüdüler. Bu ara Antep'in bir kesimi topçu ateşiyle yakıldı.¹⁶⁸ 1 Şubat 1920 günü bir otomobille Kilis'ten Antep'e gelmekte olan Ermeni destekçisi misyoner YMCA¹⁶⁹ [Genç Erkeklerin Hristiyan Cemiyeti] sekreterlerinden ikisi “milliyetçiler tarafından öldürüldü.”¹⁷⁰ Aynı kaynağa göre zaten bu yoldan geçen bütün Hristiyanların katli emredilmişti.

Bir Amerikan dergisine göre Antep, 1 Şubat 1920'den itibaren Türk milliyetçileri tarafından fiilen kuşatılmıştı.¹⁷¹ Zaten Heyet-i Temsiliye tarafından 25 Ocak 1920 günü Ayıntap dâhil bütün Güney cephesinden sorumlu birliklere Fransız işgaline karşı gerilla harbi başlatılması için bazı esaslar bildirilmişti.¹⁷²

Maraş'ın işgal zincirini parçalamasından önceki gün, 11 Şubat 1920'de Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, karargâhı Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığına “Antep Kuva-yı Milliyesini Fransızlar aleyhine kıyam ettirme” ve İslahiye'den Maraş'a

¹⁶⁷ Merrill, John E., *Pen Pictures of the Siege of Aintab*, s. 5.

¹⁶⁸ “Les Troupes Françaises aux Prises avec les Nationalistes Turcs”, *Correspondance d'Orient*, C. 13, No: 162-163, 1920, s. 162-163.

¹⁶⁹ Young Men's Christian Association.

¹⁷⁰ Shepard, Lorrin, “Fighting the Turks at Aintab”, C. XIV, *Current History: A Monthly Magazine of the New York Times*, (07.1921), s. 591.

¹⁷¹ *Current History: A Monthly Magazine of the New York Times*, C. XII, April-September 1920, s. 257.

¹⁷² 383 no.lu vesika: HTVD.

Fransızların takviye göndermesine engel olma emri vermiştir. Ayrıca 3. Kolordu Halep Kuva-yı Milliyesi'nin İslahiye ve Antep'e doğru harekete başlamalarını da süratle temin edecekti.¹⁷³

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa Katma'dan Ayıntab'a gelen 60 arabalık bir düşman cephane kolunun "Ayıntab'a iki saat mesafede Kuva-yı Milliye tarafından" durdurulduğunu bildirmiştir.¹⁷⁴ 15 Şubat 1920 günkü *Albayrak* gazetesi de aynı haberi aşağıdaki gibi Erzurum'da okuyucularına duyurmuştur: "Katma'dan Ayıntab'a gelen yirmi arabalık bir düşman cephane kolu Ayıntab'a iki saat mesafede Kuva-yı Milliye tarafından tevkif edilmiştir."¹⁷⁵

Bu dönemle ilgili, İstanbul'daki Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol'un 21 Şubat 1920 tarihli raporu ilgi çekicidir. Buna göre güneyde vaziyet geçen yıl Yunanların İzmir'i işgal etmelerinin yarattığı şartlar gibidir.¹⁷⁶

İlginç olan husus Amiral'in tespitlerinin Genelkurmay Harp Tarihi belgelerinde de hemen aynı şekilde ifade edilmesidir:

Yerli Rumların İzmir'e çıkan Yunan ordusunu sevinç çılgınlıkları ile karşılayıp onların tahribatına katılınca nasıl Batı Anadolu'da kuşaktan kuşağa yan yana yaşamış Türk ve Rum köylülerinin arası bozulmuş, birbirlerine acımasız düşman kesilmişlerse, Kilikya'daki Ermeni Lejyonunun yaptığı tahribat yüzünden Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler de Anadolu'nun her yerinde çok gerilmiştir. Ermeni Lejyonu yerli Ermenileri, korkmayın işgal kuvvetleri sizi cezalandırmaz diyerek, komşularına karşı silahlanmaya teşvik etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷³ 401 no.lu vesika: a.y.

¹⁷⁴ Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, s. 191.

¹⁷⁵ *Albayrak gazetesi*, s. 213.

¹⁷⁶ Marshlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", s. 532.

¹⁷⁷ Shaw, Stanford J., "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunun Tahribatı", s. 171.

Yukarıda ifade edildiği gibi Fransızların Ermenileri silahlandırması ve Ermeni birliklerini kullanması mahallî halkı isyan ettirmiştir. Fransızların köyleri yaktığı, mahallî halkı katlettiği ve kadınlara tecavüz ettiği rapor edilmektedir. Türkler de misilleme olarak Ermenileri öldürmektedir.¹⁷⁸

MİLLÎ MUKAVEMETE DÜŞMANLIK

Antep savunması elbette ana akım olarak Anteplilerin fedakârlık ve gayretleri üzerinde yürümüştür. Ancak arada düşman emeline hizmet eden girişimler de olmuştur. Bu çerçevede 11 Mart 1920 günü Antep Mutasarrıflığı önemli Ermeni ve Türk şahsiyetlerin imzasını taşıyan bir dilekçeyi Dâhiliye Nezaretine göndermiştir.¹⁷⁹ Bu dilekçeyi Ayıntap Cemiyet-i İslamiye Reisi [Abdullah] Edib, Müftü Mehmed Arif, Mevlevi Şeyhi Mustafa ile Ermenilerden Milletbaşı Mari Bedros, muteberan olarak kabul edilen Leonyan Ohannes, Kendirciyan Ohannes, Yeremyan, Erikliyan Oseb ve Leylekian Kevork imzalamıştı.

Bu dilekçede Osmanlı hükûmetinin “ezici bir kuvvetle burada bulunan işgal kuvvetleriyle işbirliği yaparak, dağlarda ve yollarda türeyen eşkıyanın tepelenerek” aşayışı temini talep edilmiştir.¹⁸⁰ Dilekçede kastedilenin sadece devlet otoritesinin çökmesi yüzünden ortaya çıkan adi soyguncu ve eşkıya olmadığı açıktır. Daha ziyade düşman işgaline yönelik teşkilatlanma ve hazırlıklarını sürdüren gayrinizami unsurların ortadan kaldırılması niyeti görülmektedir.

Pekdoğan'ın yazdığı gibi bu dilekçeden kısa bir süre sonra Fransızlar Kilis'e birlik takviyesi yapmıştır. Bu ara Antep Heyet-i Merkeziyesi de Kilis yolu Kuva-yı Milliye Komutanı Şahin Bey'i

¹⁷⁸ Marshlian, Levon, “The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923”, s. 532.

¹⁷⁹ Pekdoğan, Celal, **Gazi'den Gazi'ye Mustafa Kemal ile Muhâberat**, Ankara, Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti., 2014, s. 195-197.

¹⁸⁰ Pekdoğan, Celal, **a.y.**

durumdan haberdar etmiş ve gücünü takviye etmiştir. Durumu öğrenen Mustafa Kemal Paşa 27 Mart 1920 günü bir telgrafla ilgililere, alınacak tedbirlerle beraber “Ayıntap Teali-i İslam Cemiyeti’nin Fransız amaline çalıştığı”nı da haber vermiştir.¹⁸¹

Fransızlarla mayıs sonlarında yapılan 20 günlük ateşkesten sonra ağustos ayı içerisinde Özdemiş Bey’in şehir merkezinin savunmasından sorumlu Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığına getirilmesinin ardından Antep’te kafa karıştıran konuşmalar ve dedikodular su yüzüne çıkmaya başlamıştı. *Sulh ve Selamet* adlı gizli bir cemiyet örgütlenmesinden bahsedilmeye başlandı.¹⁸² İş bununla da kalmamış;

Fransızların hücumları sırasında ara sıra telefonlar kesiliyor, Merkez Kurulu Üyeleri ile Özdemiş Bey’e, imzasız ölüm tehditleri içeren mektuplar geliyordu. Hatta, Merkez Kurulu telefon hatlarının korunmasını kadınlara bırakmış ve her semt o bölgedeki kadınlar tarafından korunmaya başlanmış, bu durumun bir noktada önüne geçilebilmişti.

Bu gizli cemiyetin üyelerinin kimler oldukları tam olarak bilinmiyor, en azından kanıt elde edilemiyordu. Bu durum Özdemiş Bey’de telaş ve endişeye yol açmıştı.

Merkez Kurulu [Heyet-i Merkeziye] şüphelendiği 85 kişiyi belirlemiş ve bunları kentten uzaklaştırmaya karar vermiş, fakat yeterli delil bulunamadığından, bunun yaratacağı sonuçları göz önüne alarak vazgeçmiştir.¹⁸³

Albay Andrea da 17 Ağustos’ta şehirde Fransızlarla barış yapılması [Antep’in Fransızlara teslimi] için [Heyet-i Merkeziye’ye karşı] bir ayaklanma girişimi olduğunu, çarşıda beyaz bayrak çekildiğini ancak teşkilatın süratle vaziyete hâkim olduğunu yazmaktadır.

¹⁸¹ Pekdoğan, Celal, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁸² *Sulh ve Selamet* adlı örgütlenme Millî Mücadele karşıtlarının İstanbul’da başlattıkları bir girişimdi.

¹⁸³ Güngör, M. Birol, *Antep Harbi*, s. 210.

“Milliyetçi karşıtı” propaganda yaptıkları tahminiyle 30 kişinin hapsedildiğini de söylüyor.¹⁸⁴

Ağustos ayı içindeki muharebeler sırasında Büyük Kızılhisar köyü [şimdiki Oğuzeli ilçe merkezi] imam ve muhtarının kendilerine gelerek Fransız ordusuna itaat edeceklerini ve Fransız mandasını kabul ettiklerini de Andrea haber vermektedir. Andrea’ya göre imam ve muhtar, halkı yağma ve talan ile gençleri zorla silahlaltına alan Millîcilere karşı Fransızlardan himaye talep etmiştir. Ayrıca Tilbeşarlı Sadık Efendi’nin sevk ve idaresinde 400 mevcutlu çetenin köylerinde olduğunu ve nizami kuvvetlerden [2. Kolordu’ya bağlı tümenlerden] yanlarında iki top ile 200 kişilik bir birliğin Hacı’ı [Gürsu] işgal etmekte olduğunu ihbar etmiştir.¹⁸⁵ Yine Andrea, sonbaharda Tilbeşar civarından küçük bir Arap aşiretinin reisinin Türklerin Fransız kuvvetlerine yapacakları saldırıyı ihbar ettiğini ileri sürüyor.¹⁸⁶

Kilis’te ise bir kısım şahıs ve ailelerin doğrudan düşmanla iş birliğini tercih ettikleri bilinmektedir. Bunlardan Mesut Remzi adlı, okul müdürü olan bir şahıs “Fransız istihbarat dairesinde takibi mesalih [iş takibi] idarehanesi” adı altında yazıhane açacak kadar pervasızlık göstermiştir. Polat Bey’in emriyle bu ve benzeri kişiler tutuklanmıştır.¹⁸⁷

Fransızlarla yapılan geçici mütareke ile Kuva-yı Milliye’nin gücünü hisseden Kilis’te millî harekete karşı olan kişiler havalinin Kuva-yı Milliye Kumandanı Polat Bey ile anlaşma yolu arayınca

¹⁸⁴ Andrea, Colonel, *La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920-Mars 1921, Siège d’Aintab*, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1923, s. 119. Andrea, diğer taraftan şehirdeki memurların ve eşrafın halkın Fransızlara karşı kin ve düşmanlığını kışkırttığını ancak nüfuz ve iktidarın gittikçe Kemalist askerî şeflerin eline geçtiğini de beyan etmektedir.

¹⁸⁵ Andrea, Colonel, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁸⁶ Andrea, Colonel, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁸⁷ Beşe, İbrahim, *İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921*, s. 280-281.

kendileriyle 14 Haziran 1920 günü bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmadaki önemli maddelerden biri “casusluk önlenecik” maddesidir.¹⁸⁸ Bu maddeyi Kuva-yı Milliye’ye düşman kişilerin “artık düşmana çalışmayacağız” beyanı olarak anlamak yanlış olmayacaktır. Tabii bu tarihten önce Fransızlara casusluk yapıldığının ikrarı olarak da anlamak gerekir.

Düşman emellerine hizmet edenler sadece şehirde yaşayanlar arasından çıkmamıştır. Fransızların resmî yayınlarında, havalide bir kısım insanların kendilerine hizmet ettiğİ ifade edilmektedir. Albay Andrea, 1923 yılında yayımlanan, yukarıda da zikrettiğimiz önemli eserinde kendilerine çalışan bazı aşiret mensuplarından bahsetmektedir. Kitapta iş birlikçilerinin adı verilmemekte, bu tarz kişiler “J” harfi ile gösterilmektedir.¹⁸⁹

O zamanki Akçakoyunlu-Antep yolu üzerindeki Güneyse köyünde Arap Buses aşiretine mensup bazı ailelerin Fransızlara çalıştığı, havalide yakın zamana kadar bilinen bir husustur. Antep Harbi sürerken köylerinin birçoğİ bugünkü Türkiye topraklarının dışında kalmış Türkmen Elbeyli aşiretinin nüfuzlu reisi Bilal Bey’in¹⁹⁰ Suriye’nin İsfahan köyünde, Fransızlarla iş birliğİ yaptığı iddiasıyla bir başka Türkmen aşireti reisi Nuveyran [Oğuz] Ağa tarafından katledildiğİ bilinmektedir. Bilal Bey’in düşmana çalıştığına dair bir karine yoktur. Nuveyran Ağa ise Antep güneyinde İstiklâl Madalyası ile taltif edilen üç kahramandan birisidir. Bilal Bey ve ailesinin ortadan kaldırılmasının bir bey ile ağa arasındaki rekabet ve çekememezlikten kaynaklanmış olabileceğİ de söylenebilir. Hakikat böyleyse bizim açımızdan aşiret rakibinin ortadan kaldırılmasında

¹⁸⁸ İnce, Halil İbrahim, *Millî Mücadele’de Kilis*, s. 108-109.

¹⁸⁹ Andrea, Colonel, *La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920-Mars 1921, Siège d’Aintab*.

¹⁹⁰ Havalide düğünlerde söylenen “*Bilal Bey türküsü*” adlı içli ağıtta geçen “*Bilal Bey’i sorarsan Elbeyli’nin ulusu/Atını çekerdİ Halep valisi*” ifadeleri, adı geçenin çok nüfuzlu bir şahsiyet olarak bilindiğİni göstermektedir.

düşmanla iş birliği töhmetinin kayda değer bir meşruiyet gerekçesi sağladığı önemlidir. Bu da Antep savunmasında düşmana çalışmanın nasıl bir tepki enerjisi yarattığını gösterir.

Şifahi bir anlatıya göre Antep güney havalisinde Arap Elün aşiretinden Fransızlara casusluk yaptığı bilinen Kel Hasan, Kilis-Antep yolu üzerinde Kazıklı köyünden Kuva-yı Milliyecilerden Milli adlı bir mücahit tarafından katledilmiştir.¹⁹¹

Antep'in hemen güneyindeki Mazmahor [Bağlarbaşı] köyünden, Fransızlara casusluk yaptığı için İbo adlı birisi ile iki kişi idam edilmiştir. Bu idamların Antep'teki mücadele karşısı *Sulh ve Selamet* sempatizanlarını bir derece sindirdiği bilinmektedir.¹⁹²

Bunların yanında devletin bir kısım memurlarının da işgalci düşman kuvvetleri ile açıktan iş birliği yaptığına ilişkin tespitler de bulunmaktadır. Kilis ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı Polat Bey, Maraş'ın 12 Şubat 1920'de kurtarılmasından sonra Kilis'e hareket etmezden önce Antep-Maraş yolu üzerinde Hurşit Ağa köyünü [Keferdiz] kuvvetleriyle sardığını söylüyor. Köyde Fransız ve Ermeniler ile Osmaniye Jandarma Komutanı ve Türk jandarmalarının bulunduğu söyleyen Polat Bey, 24 saat süren çatışma sonucunda Fransız-Ermeni müfrezesinin bir kısmı ve Osmaniye Jandarma Bölük Komutanı yüzbaşı ile beş jandarma neferini esir alıp Maraş'a gönderdiğini ifade etmektedir.¹⁹³

Bu durum üst makamlarca verilen bazı talimatların yorumlanmadan tatbik edilmesinin kritik zamanlarda düşman iş birlikçiliği rengini aldığını göstermektedir.

Diğer taraftan düşmana çalışan, çıkarlarını işgalci ile aynı yönde görenlerin mühim bir kısmının kendilerini saklamadıkları bilinmektedir. Fransızlarla Ankara Anlaşması imzalanmadan önce iş-

¹⁹¹ Ayşe Saygılı ile 21 Ağustos 2021 günü yapılan görüşme.

¹⁹² Güngör, M. Birol, **Antep Harbi**, s. 210.

¹⁹³ Özalp, Yalçın, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar: 1919-1920)**, s. 246.

galin sonlanacağı söylentileri üzerine “Ayıntab ve Kilis'teki Fransız taraftarı” Türklerin de Ermeniler ile beraber, aileleriyle Suriye'ye kaçıkları bilinmektedir.¹⁹⁴

ŞAHİN BEY'İN ŞEHADETI

Adı Antep savunması ile özdeşleşen bir kahraman varsa o da Şahin Bey adıyla tanınan Mehmet Sait'tir. Şahin Bey genç yaşında orduya katılmış, imparatorluğun uzak coğrafyalarında yaptığı başarılı hizmetlerden ötürü subaylığa nasbedilmiştir. Dirayetli, gayretli ve sorumluluk sahibi bir subay olarak üsteğmen rütbesiyle tayin edildiği Askerlik Şube Reisliğine gitmek yerine Antep'te Millî Mücadele'ye katılmıştır. Antep Harbi'ni yürüten Heyet-i Merkeziye tarafından Antep'e Kilis üzerinden gelen Fransız intikallerini önlemek üzere Antep-Kilis Yolu Kumandanlığına tayin edilmiştir. Kendisine bugün bildiğimiz *Şahin Bey* ismi Antep savunmasının önemli kişilerinden Zeki Savcı Bey tarafından verilmiştir.¹⁹⁵ Kısa zaman içinde etrafına topladığı mücahitlerle Fransız kuvvetlerine önemli zayıat verdirmiş ancak sayıca çok fazla Fransız kuvvetlerine karşı mukavemet ederken Millî Kuvvetlerden yeterli destek alamadığından 26 Mart 1920 günü Elmalı Köprüsü üzerinde şehit olmuştur.

Şahin Bey'in maiyetinde Antep-Kilis yolu Kuva-yı Milliye kumandan muavini olarak bulunan İhtiyat Zabiti Ali Nadi Ünler, rahmetliyi aşağıdaki gibi tasvir etmektedir:

Şahin Bey, ortaya yakın kısa boylu, geniş omuzlu, beyaz benizli, kumral bıyıklı, elâ gözlü, kırk beş yaşlarında görünüyordu.¹⁹⁶ Gözlerinde herkesi kendine çeken, karşı-

¹⁹⁴ Belge no: 2961 **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi-105**, C. 47, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1998, s. 88. Ayıntap Mıntıkası Kumandan Vekili'nin 10 Ekim 1921 tarihli raporu.

¹⁹⁵ Göğüş, M. Oğuz, **İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep**, s. 101-102.

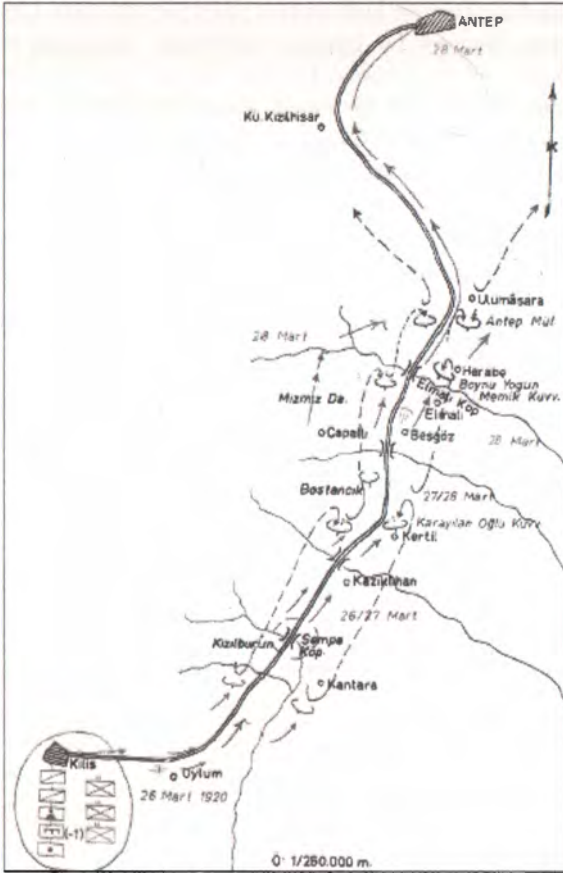
¹⁹⁶ Şahin Bey'in kendi fotoğrafı maalesef mevcut değildir: “ŞAHİNBEY'İN FOTOĞRAFI”, **Gaziantep Güneş Gazetesi**, (23.05.2021), (Çevrimiçi) <https://>

sındakine saygı ve korku telkin eden bir ışık vardı. Geniş çenesi, kuvvetli bir iradenin belirtisiydi. Arkasında boz renkte, askerî kumaştan bir avcı elbisesi, aynı kumaştan palto, başında siyah bir kalpak, ayaklarında sarı getr ve potinler vardı. Köylülerle onların anlayacağı bir dille, akıcı bir talâkatle konuşurdu. Konu, işgalin haksızlıkları, yabancıların ve Ermenilerin zulüm ve tazyiki, tarih boyunca hür ve efendi yaşayan soyumuzun fitrî kahramanlığı, zulüm ve esarete karşı direnme lüzumu, millî haysiyet, şeref ve vatan müdafaasının kutsallığı idi. Yanındakiler onu derin bir vecd içinde dinliyor, cazibesine kapılmış görünüyorlardı. Hareketleri asilâne ve vekarlı idi. 28 Mart tarihine kadar beraber bulunduğumuz süre içinde aynı asil ve kahramanca tavırlarını izledim.

Aynı sade fakat ateşli ve inandırıcı sözlerini işittim. O, bu davranış ve sözleriyle yalnız çevre köyler halkını değil 10-15 saatlik mesafedeki köylüleri de etrafına toplamağa ve onları istekle ateş hattına sürmeğe muvaffak olmuştur. Onu görenler ona bağlanır, çevresinden ayrılmazlardı, yanına giren köy ağaları, aşiret reisleri, çete başları, önüne diz çökerek oturur, onu saygıyla dinlerler ve emirlerini yerine getirmeğe çalışırlardı.¹⁹⁷

www.gaziantepgunes.com/makale/7106913/ibrahim-alisininoglu/sahinbeyin-fotografi.

¹⁹⁷ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 32-33.

Kroki- 3 Şahin Bey'in şehit olduğu Kilis-Antep yolu muharebeleri.¹⁹⁸

Prof. Dr. Bilgehan Pamuk, Şahin Bey'in şehadetine giden günlerde hadiselerin gelişmesini şu şekilde anlatmaktadır:

Kilis Yolu'nun kontrol altında olması ve yardım ulaştırmak için yapılan teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanması, Antep'teki Fransız garnizonunun durumunu her geçen gün daha da güçleştirdi. 24 Mart'ta Heyet-i Merkeziye, Kilis Kuvay-ı Milliyesi'nden şifreli haber aldı. Kilis Kuvay-ı

¹⁹⁸ Kroki-9 Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**.

Milliye Komutanı Polat Bey'in mesajına göre; Katma'dan Kilis'e 6.000 kadar karışık kuvvet geldiği gibi Antep için kuvvetli bir nakliye kolu hazırlanmıştı. 25 Mart'ta Albay Andrea, Kili'sten Antep'e doğru hareket etti. 2.500 kişi ve 1.400 hayvandan ibaret kafilenin hareketi, Şahin Bey'e iletilince karargâhını daha gerideki savunma hattına çekti. Şahin Bey, yardım etmeleri için çevreye haber saldı. Savaş düzeni içerisinde ilerleyen Fransız birlikleri, Kili'se 7-8 kilometre mesafede Anaz köyünde konakladılar ve saldırı için ertesi günü beklediler.

26 Mart'ta Fransız birliklerinin büyük bir kısmı öncülerin gerisindeydi. Öncüler, arazi şartlarına göre, makineli tüfeklerin desteğinde üçgen şeklinde ilerlediler. Yancılar ile artçılar da benzer düzende idiler. Böylelikle her yönden gelecek tehlikeye karşı önlem alındı. Fransızlar, Kızıl Burun'a ve yolun doğusunda Kantara köyüne kadar uzanan tepelerdeki siperlere ve yolun batısındaki Acar'a kadar uzanan mevzilere taarruz ettiler. Sayı ve silâh üstünlüğüne sahip Fransız hücumuna karşı millî kuvvetler karşılık verdiler.

Beş saat süren çatışmadan sonra Fransızların sağ kanadı yolun solundaki siperleri zapt etti. Acar Dağı'ndaki siperleri yoğun ateş altına alan Fransızlar, piyadelerini ileri sürünce akşama doğru sağ kanat da çözüldü. Bunun üzerine Şahin Bey, çekilmek zorunda kaldı. Fransızlar, Sinnap Köprüsü civarına yerleştiler. Şahin Bey, gece baskını yapmak istediysede de muvaffak olamadı. Bunun üzerine maiyetiyle Çapalı köyüne gitti. Böylelikle Kilis-Antep yolunun ilk savunma hattı çözüldü.

Şahin Bey, 27 Mart'ta Kertil tepelerine çekildiyse ve "Antep'ten üç yük cephane ve Topal Mamo ile Akçakoyunlu'dan Tahir Efendi yardıma geldiler" se de üstün düşman güçleri karşısında peyderpey gerileyerek Elmalı ve Bostancık sırtlarındaki mevzilere çekildi. Burası üçüncü ve son savunma hattıydı.

28 Mart'ta Fransızlar ileriye doğru yürüyüşe geçtiğinde; Türk birlikleri de savunma mevzilerinde yerlerini aldılar. Yoğun topçu ateşi desteğinde Fransızlar, Elmalı'nın kuzey

sırtlarına ve Bostancık'ın kuzeyindeki kayalık tepelere tararuz ettiler. Şiddetli saldırı karşısında Karayılan, Mizmiz Deresi'ne doğru çekildi. Böylelikle millî kuvvetlerin sağ kanadı çözüldü. Buna karşılık Ulu Mahsere zeytinliklerindeki sol kanat dayandıysa da etkili hücum karşısında o da çözüldü. Fransızlar, son olarak Elmalı Sırtlarında konuşlanan Şahin Bey'e yüklendiler. Yoğun ateş altındaki merkez kuvvetleri de çekildi.

Bu sırada çekilmeyi kabul etmeyen Şahin Bey, Elmalı köprüsünde taşları siper ederek mücadelesini sürdürdü. Mermisi bitince süngüsüyle hücum eden Şahin Bey, Fransız piyadelerinin süngü darbeleriyle şehit oldu. Şahin Bey'in ölümü üzerine millî kuvvetler, Antep'in kuzeyine çekildiler. Andrea, üç günlük savaşın neticesinde 28 Mart'ta Kızılhisar istikametinden Antep'e ulaştı. Bu mücadelede milis kuvvetlerini en fazla sarsan olay, Şahin Bey'in kaybıydı.¹⁹⁹

Kilis-Antep yolu Kuva-yı Milliye Kumandanı Şahin Bey'in şehadeti Fransızlara artık Antep'teki birliklerine ikmal yolunu açmıştı. Düşman ikmal nakliye kolu aynı günün akşamı şehre girdi. Fransız ikmal kolunun Antep'e girişi Ermeniler tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmıştır.²⁰⁰

Şahin Bey'in naaşı yakın adamlarından *Hacı Ağa* tarafından götürülerek Kilis'in Mülk köyüne defnedildi.^{201,202}

1935 yılında Çınarlı'daki Şehitler Abidesi'ne, 1981'de de şehit düştüğü yerdeki anıt mezarına nakledildi.²⁰³ Hatırası canlı olarak şehirde yaşamaktadır. Şehrin en büyük ilçesi, adını taşımaktadır.

¹⁹⁹ Pamuk, Bilgehan, **Bir Şehrin Direnişi**, s. 30-31.

²⁰⁰ Öztürk, Ayhan, **Millî Mücadele'de Gaziantep**, Kayseri, Geçit Yayınları, 1994, s. 89.

²⁰¹ Çolakoglu, Şinasi, **Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930**, s. 115.

²⁰² Şahin Bey'in ilk defnedildiği köy, şimdi Kilis ili Polateli ilçesi Şahinbey köyüdür: Beşe, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, s. 191.

²⁰³ Severoğlu, B. Sıtkı, "Şehit Şahin Bey ve Şehitler Abidesi", **Arulis**, (2020).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTEP HARBİ BAŞLIYOR

*Anadolu'nun ilk merhale-i işgâline kanıyla,
malıyla bir sed olan Ayıntab...¹*

¹ TBMM açıldıktan sonra Antep Heyet-i Merkeziyesi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraftan: Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 100.

HARP BAŞLIYOR

Şehir içi savaşın başladığı 1 Nisan 1920'den önceki haftalarda, muhtemelen kendi şehirlerinin işgalcilerden temizlenmesinden sonra Maraş'tan milliyetçi bir heyetin gelerek Anteplileri Fransız ve Ermenilere karşı sert önlemler almaya iknaya çalıştığından, Ayıntap Amerikan Koleji Müdürü Dr. John Merrill, anılarında bahsetmektedir.² Merill, komşularını iknada başarısız olan Maraşlıların Anteplilere bir kadın peçesi ile ayakkabısını “hediye” olarak gönderdiklerinin söylendiğini ileri sürüyor.³ Bu şayanın gerçekliği tartışılabilir. Ancak Anteplileri “erkek olmamakla” itham anlamına gelecek böylesi bir aşağılamanın, yaşansın yaşanmasın, şehir halkı için harekete geçmek için vaktin geldiğinin maşeri vicdanda ifadesi olduğu kabul edilebilir.⁴

² Maraşlıların Anteplileri düşmana karşı harekete geçmeye teşvik ettikleri, Amerikalı misyoner dışında Maraşlı kaynaklar tarafından da dile getirilmiştir. Maraşlıların “Biz vazifemizi yaptık. Düşmanı buralara kadar sürdük. Buradan öteye siz sürünüz” dedikleri ancak Anteplilerin ise “Biz memleketimizi yakıp yıkmak istemeyiz” cevabını vererek düşmana karşı harekete geçmedikleri ifade edilmiştir: Alparslan, Yaşar, Yakar, Serdar, **Maraş-Fransız Harbi Belgeler-Hatıralar**, Kahramanmaraş, Öncü Basımevi, 2012, s. 187-188. Güllü, Ramazan Erhan, Dağ, Murat, **Ayntab Amerikan Koleji ve Son Başkanın Hatıraları**, s. 83-85.

Antep Harbi sırasında Kilis'e bağlı İzziye nahiyesinin şimdi artık Türkiye hudutları dışında kalmış Kürtdağı kesiminde pusuya düşürülen düşman taburuna mücahitleri hücumla teşvik için Fat-i Rûnde'nin [Güzel Fatma]

Antep havalisinde harekete geçme vakti konusu gündeme gelirken millî hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa da hemen hemen aynı haftalarda “Adana, Ayıntap ve havalisini ecnebi işgalinden kurtarmak” gayesi güdüldüğünü ifade etmektedir.⁵ Bu ortamda, Antep’te nisan başında savaşın başlayacağı günlerin arefesinde gergin durumu bir gözlemci şu şekilde izah etmektedir:

Şehrin muhtelif mahallelerinde oturan Ermeniler yavaş yavaş evlerini boşaltıp Ermenilerin en çok bulunduğu ve Fransızlara yakın semtlere çekilmeye başladılar. Balıklı veya Balıklıgan çarşısı civarındaki Kürkçünün evindeki pencerelere gizlice geceleri hep tenis, bez perdeler çekilmiş ve çarşıya bakan kısımda perdelerin arka tarafı taşlarla kapatılmış ve mazgal delikleri konulmuştu. Ben bunları görmüştüm. Hatta küçük olduğumdan bilmiyerek Kürkçünün evinde bir sinema kurmuşlar, bazı Ermeniler bu sinemaya giriyorlardı. Ben de girdim ve seyrettim. Benim Türk olduğumu farketmediler. Bu filmler Türk müslümanların aleyhine heyecan verici ve Ermeni gençlerinin hissiyatını kabartıcı filmlerdi. Gördüklerimi Balıklı semtindeki büyüklerime haber verdim, iki ay içinde durum daha ziyade gerginleşti. Türk ve Ermeniler birbirine yan yan bakmaya başlamışlardı. Ufak bir hadise bardağı taşıracak hâle gelmişti.⁶

Antep Harbi’ne ilişkin, 70 yıl kadar önce belgelere dayalı ciddi bir monografi yazmış olan Sahir Uzel de savaşın fiilen başlayacağı 1 Nisan 1920’nin hemen önceki günlerinde şehrin durumunu şu şekilde değerlendirmiştir:

çatışmaların ön safında yüksek bir kayaya çıkıp “Ey millet! Bugün yiğitlik günüdür, her kim kaçarsa benim başımdaki dolak [örtü] başına olsun! Hücum!.. Hücum!.. Din yoluna, ırz yoluna ya gazi ya şehit...” diye yiğitçe haykırması için bkz: Öztürk, Mustafa, “İzkiye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri”, s. 42.

Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt II**, 9. bs, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1969, s. 620.

Yetkin, Hulusi, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, s. 120-121.

Heyet-i Merkeziye, şehrin iç ve dışındaki teşkilâtını ikmal etmiş, bütün kuvvetler her dakika emre ve harekete hazır bir hâle getirilmişti. Filhakika şehirde bir sükûnet vardı. Fakat bu cebrî sükût, her iki taraf için de bir barut tıpası üstüne inen çekiç gibi, umumî heyecan ve helecânı dövüyor, teessüs eden kuvayı milliye ruhunu ateşlendirip gergin asabı gittikçe denkleştiriyordu.⁷

Bardağı taşıran son damla Maraş'ta 21 Ocak 1920 günü olduğu gibi⁸ Heyet-i Merkeziye'nin inisiyatifıyla gerçekleşti.⁹ 1 Nisan 1920 günü Belediye Hanında bir tutuklunun kaçtığı gerekçesiyle jandarmanın açtığı ateş muhasamatın yani çatışmaların başladığının işaret fişegi oluyordu:

Heyeti Merkeziye her türlü hazırlığını yapmış, şehir dışı savaşlar devam ediyordu. Maraş, Kilis, Urfa mücahitleriyle işbirliği yapılıyordu. Maraşa geniş yardım yapılmıştı. Şehir içinde halk fikren savaşa hazır hâle gelmişti.

Bir mahkûmun arkasından havaya sıkılan kurşun seslerini işiten halk, bunu bir savaş işareti olarak kabullendi. Belediye hanının civarında ve Pazaryerinde bulunan halk aniden kaçışarak bütün şehiri birkaç dakika içinde ayağa kaldırdılar. Her Türk evvelce aldığı talimata uygun olarak vazifesi başına koştı.

İlk silahın patlaması ile Heyeti Merkeziye açıktan açığa idareyi ele aldı. Şehir içinde tek otorite oldu. İlk silahın patlaması üzerine halk taşladıkları Fransız askerlerine ve Ermenilere hücum ettiler. Bir kısmını da esir ettiler. Hele merhum Bekereci Ahmet Ağa o gün birkaç Fransız askerini

⁷ Uzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, s. 15.

⁸ Patlamaya hazır durumda beklemekte olan şehirde Maraş Polis Müdürünün tabancasını ateşlemesi üç hafta içinde çetin badirelerden sonra Fransız işgalinin nihayetleneceği süreci başlattı: Hovannisian, Richard G., **The Republic of Armenia - From London to Sevres February-August 1920**, C. 3, s. 39. Bu arada Heyet-i Merkeziye'ye yakın ve şehir içinde savaşa taraftar bazı eşhasın, şehirde savaşı körüklemek ve bir "olupbitti" yapmak için Kılıç Ali Bey'den talimat aldıkları sezilmektedir: Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 47.

derhâl öldürmüştü. Bu hadise üzerine koşarak evimize gelirken Nuri Bey'in sokağından geçiyordum. Orada kaçışan Ermenilerin korkularından enseleri gidiyordu. Aman, merhamet diye kaçıyorlardı. Bu kaçanlar Ermeni ve Fransızların biriktikleri mahallelere sığınıyorlardı. Esasen şehir daha önce kendiliğinden iki kısma ayrılmıştı. Umumiyetle batı kısım Fransız ve Ermelilerde, doğu kısım Türklerde idi.

Diğer taraftan harbin başlamasına ilişkin bir Ermeni kaynağı ise 1 Nisan sabahı saat 07.30'da çarşı ve pazara çıkmış Ermeni esnaf ve sanatkârlar ile kadınlar üzerine Türklerin vahşi kaplanlar gibi saldırmaya başladığını iddia etmektedir. Türkler şehirde terörü başlatmıştı.¹⁰

Güney cephesinde görev yapan Fransız Albay Brémond ise Antep'te 1 Nisan'da savaşın başlamasını, namlularını şehre çevirmiş topçu bataryasının Fırat'ın doğusuna gönderilmesi ile izah etmektedir. Brémond, topçu birliğinin Antep'ten ayrılmasından iki saat sonra şehrin Fransız işgaline karşı ayağa kalktığını, bir subayla 50 askerin Türkler tarafından esir alındığını söylüyor.¹¹

Kanaatimizce dört namlulu bir topçu bataryasının yarattığı tehdidin Antep'i kırırdatmadığı iddiası pek isabetli değildir. Çünkü hemen herkesin kabul ettiği gibi 1 Nisan'dan itibaren 11 aylık harp boyunca sayıca daha fazla ve etkili Fransız top namluları Ayıntap üzerine ölüm kusmasına rağmen şehir halkı teslimе yanaşmamıştı.

Heyet-i Merkeziye 2 Nisan günü şehirde savaş için teşkilatlandırılmış 27 semtin reisine "Balıklı, Kozanlı, Suburcu, Çınarlı cami civarının fevkalade tahkim edilmesi ve oralarda fazla kuvvetin bulundurulması" talimatı vermiştir. Bu çerçevede de Çınarlı Camisinin Tabakhane Mahallesiince, Suburcu ile Balıklı Karakollarının

¹⁰ Baboian, Kevork, **The Heroic Battle of Aintab**, s. XX.

Brémond, Edouard, "La Cilicie en 1919-1920", **Revue des Etudes Armeniennes**, C. 1, No: 1-4, 1920, s. 331.

Kürttepe Mahallesince, Kozanlı ve solundaki sırtların savunmasının Şehreküstü Mahallesince üstlenileceği bildirilmiştir.¹²

Şehir dışında da savaşın başlamasıyla Kuva-yı Milliye unsurları Fransızların Kilis-Antep hattını kullanmasına mâni olacak faaliyetlere başlamışlardı. Bu kapsamda 12 Nisan 1920 tarihli, Erzurum'da yayımlanan bir gazete "Kilis'ten Ayıntab'a giden bir Fransız müfrezesi Kuvâ-yı Milliye ile müsademe etmiş birçok maktul ve mühimmat terk eylemiştir" haberini vermiştir.¹³

Mustafa Kemal Paşa'nın havalide yetkili temsilcisi görüntüsüyle bölgeye gelmiş olan Kılıç Ali, maiyetiyle beraber 4 Nisan 1920 günü Antep'e geldi. Kendisine muavin olarak Merkez Komutanı Yzb. Kilisli Arslan Bey'i seçti. 6 Nisan'da Fransızlar Kozanlı taraflarına taarruz ederek Kürt mahallesini ele geçirdiler. Ertesi günden ayın 15'ine kadar Fransızlarla bütün cephelerde çatışmalar sürerken Kılıç Ali, yardımcısı seçtiği Arslan Bey'i vekil bırakarak "hariçteki teşkilatı takviye ve levazım-ı harbiye menbalarını tetkik ve halkın, millî kuvvetlerin iâşelerini temin etmek" için şehir dışına çıkmıştır.¹⁴

Kılıç Ali dışarıdayken 16 Nisan'da kendi müfrezesi ve şehirde bulunan Yıldırım Taburu'nun iki bölüğü ile köylü ve şehirli mücahitlerden meydana gelen kuvvetlerle Nizip istikametinden şehre yaklaşmakta olan Albay Normand kuvvetlerine karşı savunma tertibi aldıysa da başarılı olamadı.¹⁵ Kılıç Ali'nin emriyle henüz eğitime yeni başlamış olan Şimşek Taburu'na da düşmanı doğuda karşılamak üzere hareket emri verilmişti. Önünde Yıldırım Taburu'nun olduğunu zanneden Şimşek Taburu, emniyet tedbirleri almadan şehrin doğusunda, şimdi çimento fabrikasının bulunduğu Göllüce mevkiinde ilerlerken Fransızlar tarafından ağır zayıata uğratıldı.¹⁶

¹² Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 183-184.

Albayrak gazetesi, s. 275.

¹⁴ Sakioğlu, Ş. Mehmet, **Gaziantep'e Ait 60 Yıllık Tarihi Panorama (Antep Harbi'nin İç Yüzü)**, Gaziantep, Olay Yayıncılık A. Ş., 2003, s. 288, 291.

Öztürk, Ayhan, "Millî Mücadele'de Gaziantep", s. 846.

¹⁶ Bayaz, Hüseyin, **Antep Savunması Günlüğü**, İstanbul, Engin Matbaası,

Düşman Antep'i doğu ve güneyden, Çıksorut'tan Kolej'e kadar kuşatmış oldu. Daha fenası Kılıç Ali'nin sevk ve idare ettiği birliklerin çoğu dağılmış, şehirde sadece 200 mücahit kalmıştı.¹⁷ Şimşek Taburu'nun döküntülerinden Antep'e girebilenler,

...yakınlarını yitirenlerin Kılıç Ali'yi suçladıklarını söylediler. Onun, arkasındakilere haber vermeden düşman karşısından çekildiğini; birlikte getirdiği çapulcu davranışları çetelerin bir yana sıvıştıklarını ve Yıldırım Taburunun dağılmasına yol açtıklarını söylüyorlardı.¹⁸

Arslan Bey bozgunun yarattığı boğucu havayı yatıştırmaya çalışamamıştır.

Diğer taraftan vaziyetin iç açıcı olmadığı günlerin başında ATASE belgelerine göre Kılıç Ali, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya "Sinan köyü şark sırtlarında düşmanla temas ve avn-i Hakla telefât-ı külliye verdirerek şimdilik tevkife muvaffak oldum. Müsademede elan devam etmektedir" diye rapor göndermektedir.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa da doğal olarak Kılıç Ali'yi, beyan ettiği başarısı için ertesi gün kutlayacaktır.²⁰

Oysa Kılıç Ali'nin şehir doğusunda düşmana büyük zayıat verdirdiğine ilişkin raporu doğru değildi. Dönemi yaşayan ihtiyat subayları Lohanizade Mustafa Nurettin ve Ali Nadi Ünler doğudan yaklaşan Fransızlara pek bir şey yapılamadığını ve Kılıç Ali'nin sevk ve idare ettiği birliklerin dağıldığını yazmışlardır.²¹ Fransızların

1994, s. 87.

Öztürk, Ayhan, **Milli Mücadele'de Gaziantep**, s. 96-97.

¹⁸ Bayaz, Hüseyin, **Antep Savunması Günlüğü**, s. 88-89.

Belge no: 2891 **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi-103**, C. 46, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1997, s. 114-115.

²⁰ Belge no: 2892 **a.g.e.**, C. 46, s. 118.

Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, s. 49; Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 52.

Antep Harbi'ne dair yayımladıkları kitaplar dışında bir İngiliz raporu da Türk ihtiyat zabitlerinin tespitlerini doğrulamaktadır.²²

Ancak 17 Nisan tarihli raporunda ise Kılıç Ali, düşmanın şehri kuşatmaya muvaffak olduğunu bildirir. Antep halkını ve eşrafı çok ağır kelimelerle itham eder. Sevk ve idareden kaynaklanan zafiyetler konusunda hiçbir açıklamada bulunmaz. Ancak “bir avuç mücahidinle düşmana büyük bir zayı’at verdirdim” demekten de kendini alamaz.²³ Diğer taraftan adını lekelemektense “çekilip gitmekten” ve etkili yardım gönderilmeyecekse “bırakıp gitmekliğime müsaade buyrulmasını istirham” eder.²⁴ Yani bir nevi şantajla cüret eder.

Ertesi gün “Ankara’da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” çektiği telgrafta da “Ayıntap halkı ile hareket kabil değildir” gibi çok ağır bir ithamda bulunur.²⁵

Ertesi gün de Fransızlar, Albay Debiuvre komutasında iki tabur piyade, bir topçu bataryası ve bir ikmal koluyla Kilis yolundan gelerek şehri batıdan Azez yokuşu, Batal Hüyük ve Çiftçi Garafı’ndan çevirerek Antep’in kuşatmasını tamamlamış oldular.²⁶

Ancak diğer taraftan Fransızlarla savaşı göze alan Heyet-i Merkeziye, Ermenilerin işgalci devletle müşterek hareket etmemesi için daha nisanın ilk haftasından itibaren gereken girişimlerde de bulunmuştu. Fakat Ermeniler iş birliği niyetlerini değiştirmede. Antep’te Ermenice neşredilen *Hosaper* gazetesine atfen Ermenilerin kararında Fransızların etkisi çok yüksekti. Bu çerçevede 19 Nisan’da uçakla şehre gelen Fransız 2. Kolordu Generali De Lamote [Dölamot] Antep’teki Ermeni meclisi ile doğrudan temasa geçmiş, Fransızlardan ayrılmayacaklarına dair Ermenilerden söz ve senet almıştı.²⁷

²² Pamuk, Bilgehan, **Bir Şehrin Direnişi**, s. 203.

²³ Bu iddiaya kanıt olabilecek herhangi bir emare yoktur.

Belge no: 2893 ATBD, C. 46, s. 121.

Belge no: 2894 a.g.e., C. 46, s. 124.

²⁶ Öztürk, Ayhan, **Millî Mücadele’de Gaziantep**, s. 97.

Sakioğlu, Ş. Mehmet, **Gaziantep’e Ait 60 Yıllık Tarihi Panorama (Antep Harbi’nin İç Yüzü)**, s. 317.

Bu ara Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1921'de 3'üncü Kolordu Komutanlığına aşağıdaki emri verdi:

Gaziantep civarındaki durum dikkat çekici bir hâle girmiştir. Nizip'ten ve Kilis istikametinden gelen düşman kuvvetleri şehre hâkim sırtları işgal ve içerdeki kuvvetlerle birleşmeyi sağlamışlardır. Kılıç Ali Bey dış ve içte düşmana karşı mukavemete çalışmaktadır. Düşmanın kuvvetli olması ve topçu da kullanması nedeniyle Kuvayi Milliye'nin büyük kısmı dağılmaya başlamış olduğundan ivedi yardım yapılmasını istiyor.

Maraş'tan gönderilen Kuvayi Milliye'nin bu çekilmeyi durdurmaya yeterli olacağını sanmıyor. Herhâlde Maraş'taki birliklerden önemli bir kuvvetle ve topçu ile Gaziantep Cephesine yardım edilmesi çok lüzumlu görülmektedir. Bu cephede durumun esaslı bir şekilde izlenmesi ve alınacak rapora göre en çabuk bir yardım yapılmasının sağlanması ve bildirilmesi rica olunur.”²⁸

Yine aynı gün Heyet-i Temsiliye tarafından iki top ve iki makinalı tüfek ile yeteri kadar kuvvetin takviye olarak Antep'e sevk edildiği bildirilerek Kılıç Ali'nin düşmanın şehre girmesini önlemesi emredilmişti.²⁹

Fransız kaynaklarına göre düşmanın “Antep Mıntıka Komutanlığının” Yarbay Flye Sainte-Marie'den Yarbay M. Abadie'ye geçeceği 25 Nisan 1920 günü Kılıç Ali, Fransız komutanlığına hakaretvari bir mektup göndermiş, bunun üzerine şehir ve çeteler teslim oluncaya kadar doğudan batıya topa tutulmuştu. Üst komutanlık bombardımanı durdurunca ertesi gün yine şehre taarruz edilmişti. 26 Nisan sabahı şehrin doğusunda Mağarabaşı'ndan yapılan taarruz Fransızların iki tankla desteklenen bir Cezayir takımı ile yapılmıştı. Ve Albay Normand tarafından sevk ve idare edilmişti.³⁰ Ancak bu

²⁸ Timur, Cevdet, **Türk İstiklâl Harbi-VII İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1975, s. 82.

²⁹ Timur, Cevdet, **a.g.e.**, s. 82-83.

Abadie, M., **Les Quatre Sièges d'Aintab**, Paris, Charles-Lavauzelle & C.,

taarruz başarılı olmayacak, bazı Fransız askerleri esir olarak ele geçirilecekti.

Mayıs ayının ilk günü Boyno Memik çetesi, Mardintepe'nin güneyindeki Karataş tepelerini ele geçirdi. Fransız kuvvetleri şiddetli karşı koymasına rağmen çekilince Kurbanbaba Tepesi de Millî Kuvvetlerin kontrolüne geçecekti.³¹

1 Mayıs 1920'de meclisin gizli oturumunda konuşan Mustafa Kemal Paşa, Antep'te Ermeni saldırı ve tahrikleriyle meydana gelen çatışmaların devam ettiğini ve düşmanın bölgeye takviye olarak muhtelif askerî birlikler getirdiğini beyan etmiştir. Ancak Reis Paşa, Antep havalisine yollanan düşman birliklerinin Millî Kuvvetlerce felç edildiğini mebuslara bildirmiştir.³²

Mili Mücadele'nin dirayetli lideri Reis Paşa, yaptığı bu konuşmada Kuva-yı Milliye'nin etkili olarak harekât yaptığı Güneydoğu bölgesini “elviye-i selase” olarak gördüğünü ifade ederek, bu üç sancağı Ayıntap, Maraş ve Urfa olarak sıralamıştır.³³ Paşa, Şark Ordusu tarafından birkaç ay sonra kurtarılması kuvvetle muhtemel görülen Kafkas hududundaki Kars ile Türkiye topraklarına katılmış olan diğer arazi kesimlerinin millî vicdandaki adını işgal altındaki Antep'in de dâhil olduğu bölgeye vererek zafer ümidini vurgulamak istemiş olmalıdır.

Mayıs ayında çatışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. *Albayrak* gazetesi Antep cephesi ile ilgili önemli haberleri okuyucularına 13 Mayıs 1920'de duyurmuştur. Güneyden şehre hâkim Kurbanbaba Tepesi'nin Türk kuvvetlerince ele geçirildiği haber verilmektedir. Bu haberin ayın 10'undan önceki günlere ait olduğu anlaşılmaktadır:

1922, s. 51.

Pamuk, Bilgehan, “Antep Savunması ve Kuva-yı Milliye Mücahidi Boyno Memik'in Faaliyetleri”, **Türkiye Günlüğü**, No: 145, 2021, s. 244.

³² **TBMM GCZ, C. 1, s. 7.**

a.y.

Ayıntab'ın hemen cenûbundaki Kurban Baba Tepesi Kuva-yi Milliye tarafından bil-hücûm zabt edilmiştir. Düşman tarafından esaslı bir sûrette tahkim edilen bu tepede birçok makineli, otomatik tüfenkleriyle yüz kadar muhâfız vardı, aynı zamanda kasabanın garbındaki Kolej müstahkem mevzi'inin toplarıyla ve yüksek Ermeni evlerinden piyâde ateşiyle himâye edilmekte idi. Hücûmla baskın tarzında yapılmasından Kolej'e firar etmek isteyen düşman kısmen Kurban Baba'da yakayı ele vermiş, teslim olmayan bir zabıt ile kırk nefer maktûl düşmüştür. Kuva-yi Milliye'nin zıya'î iki şehid, on iki mecrûhdur. Düşmandan âdeti henüz taayyün etmemiş otomatik tüfenk, Fransız tüfengi, cephâne ve bomba iğtinâm edilmiştir. Ayıntab'ta kalan düşmanın bakiyesi kolej binâları ile Amerikan Eytâmhânesi'nde ve Ermeni mahallâtında tahassun eylemiştir. Ayıntab Kuva-yi Milliye tarafından tamamiyle muhasaraya alınmıştır. Bundan başka Ayıntab Akçakoyunlu yolu üzerinde Nafak Boğazından Ayıntab-Kilis yolu üzerinde Kızılhisar'da Kuva-yi Milliye müfrezeleri birleştirilmiştir.

Ayıntab'ta hâkim nikata yerleşen Fransızlar her gün şehrin muhtelif İslâm mahallesine ve cami'lere ateş etmekte ve ma'sûm birçok İslâmların şehâdetine sebep vermektedirler. Geceleri de Ermeniler bomba ve gazlı paçavralarla İslâm hanelerini ihrâk eylemektedirler. Müdâfaa-i nefis için İslâmların tahassun ettikleri Çınarlı Câmisinin kubbesi Ermeniler tarafından delinerek derûnuna bomba atılmaya başlanmıştır.³⁴

Albayrak gazetesi, nisan ayında Nizip üzerinden gelerek şehre hâkim noktaları işgal eden Albay Norman kuvvetlerinin Millî Kuvvetlerin baskısıyla geri çekildiklerini de okuyucularına haber vermiştir. Çekilen Fransız kuvvetlerinin Cerablus istikametine yönelindikleri bildirilmiştir.³⁵

³⁴ *Albayrak gazetesi*, s. 305-306.

A.g.e., s. 306.

Norman birliklerinin Antep'e saldırısı esnasında şehrin kadın kahramanlarından Yirik Fatma'yı da hatırlamak gerekir. Millî Mücadele döneminde onlarca ismi belli muharip kadın vardır. Bunlar arasında ikisi subay rütbesine sahip Kara Fatma, namında üç dişi arslan da bulunuyor. Antepli Yirik Fatma'yı dişi arslanlar arasında saymak yanlış olmayacaktır. Rahmetli Fevziye Abdullah Tansel'in anlatımına göre, Nizip istikametinden şehre yaklaşan Norman kuvvetlerini karşılamak üzere yola çıkan mücahitlere Şhreküstü semtinden Yirik Fatma da katılmıştır:

Gelmesini istemeyenler olmuşsa da o, "Benim kanım, sizinkinden daha mı şirindir? Kadanızı alayım!.." diyerek akıncılarla birlikte yola çıkmıştır. Rum-evlek, İbrâhim-şehir, Arıl köylerinden gelen çetelerle Sinan-gediği'nde iki gün iki gece düşman Nakliye Kolu'nu beklemişlerdir. Bu sırada, çetelerin dinlenmesini sağlamak için geceleri nevbet de tutmuştur. ...Elinde büyük bir et satırıyla, "çemrekli şalvarı üzerine inen boz abası, ayağındaki kırmızı yemenisi, ağaran saçlarını kapayan kara baş örtüsü ile" çete teşkilâtına katılan Antep'in Yirik Fatma'sının epeyi yaşlı bir kadın mücâhidimiz olduğu anlaşılır.³⁶

Kılıç Ali artık Antep'ten ayrıldıktan sonra 12/13 Mayıs 1920'de Maraş'tan gönderdiği telgrafta, Antep'te mahsur Fransızları kurtarmak ve cephaneye ikmali için 800 piyade, 150 süvari, 4 top ve 2 zırhlı otomobille şehre 15 km mesafeye kadar yaklaşan düşmana, önceden tedbir alınıp taarruz edilerek ağır zayıat verildiğini bildirmiştir.³⁷

İslahiye ve Antep havalisine denetleme maksadıyla gelmiş bulunan Maraş Heyet-i Merkeziye Reisi Arslan Bey, izlenimlerini 14 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'ye arz etmiştir. Her iki havalide de mücahitler yüksek moralle vazifelerinin bilincindedirler. Antep mücahitleri düşmanın yaklaşmasına karşı tahkimatla meşguldürler.

³⁶ Tansel, Fevziye Abdullah, **İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1991, s. 49-50.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:1, Cilt 1, 3. bs, Ankara, TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 1959, s. 286-287.

Birkaç gün önce şehre yaklaşan binden fazla düşman Kilis'e dönme-ye mecbur edilmiş, Fransızlara 200 civarında telefata verdirelmiştir.³⁸ Arslan Bey, Kılıç Ali Bey'in raporunu doğrulamaktadır.

Albayrak gazetesinin 24 Mayıs 1920 günkü, konuya ilişkin haberi de aynı başarıya işaret etmektedir:

Kuva-yı Milliye tarafından muhasara edilen Antep şehrine imdat olmak üzere Fransızlar tarafından gönderilen piyade ve zırlı otomobilden mürekkep müfreze Antep ile Kilis arasında Kuva-yı Milliye tarafından karşılanmış ve bilmü-sademe 11 Mayıs'ta Kilis istikametinde ricat ettirilmişdir.³⁹

Albay Debievre komutasında Kilis'ten Antep'te kuşatılmış olan Fransızlara 5 tabur piyade, 2 bölük süvari ve topçu bataryası gibi güçlü bir düşman kuvveti ile yaklaşan Fransız nakliye kolu ile Akbaba'da 22 Mayıs 1920 günü yapılan muharebelerde Millî Kuvvetler başarılı olamamıştır. Fransızlar şehre girmişlerdir. Bu çatışmalarda ihtiyat subaylarımızdan, İngilizce ve Ermenice de bilmesi yanında gayret ve kahramanlığı ile bilinen Mahmut Söylemez şehit olmuştur.⁴⁰

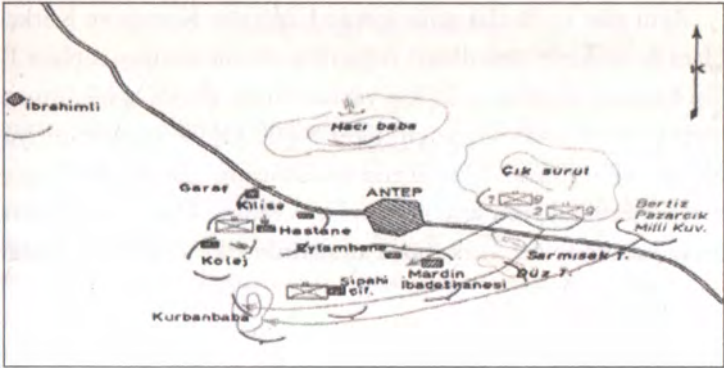
Akbaba'da yapılan savaşla ilgili, Fransız basınında çıkan 28 Mayıs 1920 tarihli bir habere göre Fransızlar Kilis ile Antep arasındaki irtibatı yeniden sağlayarak Antep'e ulaşmış ve şehri yeniden işgal etmişlerdi. Abartılarak verilen habere göre bölgede güçlü Türk çete ve düzenli birlikleri ezilmişti. 1.200 muharip Türk öldürülmüş, bir albay ve iki binbaşı da esir alınmıştı. Tabii Türk birliklerinden ganimet de ele geçirilmişti.⁴¹

³⁸ *A.g.e.*, s. 312.

Albayrak gazetesini, s. 315.

⁴⁰ Solmaz, Mehmet, **Şehit Mahmut Söylemez**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1966, s. 139-140.

"Les Français Réoccupent Aintâb", **Correspondance d'Orient**, C. 13, No: 240, 1920, s. 550.

Kroki- 4 Kurbanbaba Tepesi muharebesi (25 Mayıs 1920).⁴²

25 Mayıs 1920 tarihli, Ayıntap Heyet-i Merkeziyesi'nin askerî durum raporuna göre Fransızlar sabahleyin şehrin doğu ve güneyinde, tuttukları hâkim araziden Mardintepe, Kurbanbaba Tepesi ve Kole]'in güneybatısındaki Azez sırtlarına çekilmiştir. Fransızların çekildikleri Sarımsak Tepesi'nde bıraktıkları erzakı ele geçirmek üzere halk ve bazı Millî Kuvvetler emirsiz olarak tepeyi işgal etmiş ve Mardintepe'ye ateş açmıştır. Fransızların tepeyi top ateşine tutmasıyla 12 yaralı ve 6 ölü verilmiş, Sarımsak Tepesi [Samsak Tepe, Şih'in dağı] tekrar Fransızların eline geçmiştir. Antep Harbi'nin önemli kahramanlarından Molla Karayılan bu çatışmalarda şehit olmuştur.⁴³

⁴² Kroki-10 Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**.

Karayılan Antep savunmasının bayrak isimlerinden biridir. Asıl adı Mehmet olan Karayılan, Gaziantep'in 40 km kuzeyinde Kahramanmaraş ili Pazarcık ilçesi Höcüklü köyü Elifler mezarısında 1888 yılında doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum cephesinde savaşmış, çeşitli yararlıklar göstermiş ve çavuşluğa terfi ettirilmiştir. Bu savaşta ayağından yaralanmış, önce Erzurum, sonra Malatya Hastanesinde tedavi edilmiş, tedaviden sonra köyüne dönmüştür. Antep Savaşı şiddetlenince çetesiyle Karabıyıklı'da düşmana ilk ve kesin darbeyi indiren Karayılan, Kuva-yı Milliye safına katılmıştır. Antep'e düşman gelince, hiçbir davet beklemeden çetesini alıp Fransızların yolunu tutmuş, Maraş'a gitmekte olan 40 arabalı nakliye kolunu vurup, cephanelerini zapt etmiştir. Antep savunması esnasında kahramanca dövüşüp, Fransızlara ciddi zayıat verdirmiştir. Şehir içi ve şehir dışı savaşlarına katılmıştır.

Aynı gün Fransızlar şehir içinde Hükûmet Konağı ve Kürkçü Hanı ile muhtelif mahalleleri yoğun top ateşine tutmuş; toplam 12 kişi hayatını kaybetmiş, 15 kişi yaralanmıştır. Düşman hücumuna karşı şehri savunabilmek için ilave 5-600 kişilik kuvvete ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.⁴⁴ Ertesi gün de düşmanın şehir üzerine yoğun topçu ateşine devam ettiği, kayıplar verildiği, Dülük'ten Fransız mevzilerine yapılan Türk topçu ateşlerinin etkisinin kısıtlı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵ Bu durumda ay sonunda Fransızlarla yapılacak olan ateşkes antlaşmasına Antep müdafileri için ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Ateşkese doğru olan dönemde Fransız yetkililer Ermenilerin silahlandırılmasının Türklerin yapacağı muhtemel katliamları önlediği kanaatini ifade etmektedir. General Dufieux, 9 Mayıs 1920'de bu görüşünü Antep ve Osmaniye'deki komutanlarına ifade ederken Ermenileri silahlandırmış olmalarının Çukurova'daki sükûnetin nedeni olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁶ Oysa bu hükmün yanlışlığı hatta Ermeniler için felakete davetiye çıkardığı kısa bir sürede kanıtlanmış olacaktı.

Sarımsak Tepesi'nin gerisinde düşmanın birkaç nakliye arabasının bulunduğu haberi ulaşınca, Karayılan ve Boyno oğlu Memik Ağa çeteleri, 24 Mayıs 1920'de gece karanlığından yararlanarak mezarlar arasından hücumla kalkarlar. Sarımsak Tepesi taarruzunda en önde olan Karayılan, 32 yaşında şehit olur. Karayılan'ın oğlu Memik Ağa, babasının şehadetinden sonra savunmada çeteleriyle birlikte görev alır. Antep savunmasında kahramanca savaşan ve pek çok fedakârlıklar gösteren Karayılan kendi kurduğu çetesiyle savunmada çarpışmıştır. Şehit olduktan sonra bile çetesi dağılmamış, savaşın sonuna kadar savaşmıştır: Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Eraf-ı Şehir Cephele Kumandanlığı**, s. 418.

⁴⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 100-104.

Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 104-106.

⁴⁶ Brémond, Edouard, "La Cilicie en 1919-1920", s. 373.

TÜRK-ARAP İŞ BİRLİĞİ

Antep Harbi dönem boyunca Türk-Arap iş birliğinden etkilenmiştir. Bu iş birliği neticesinde de Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile sıcak ilişkiler kurulmuştu. Bu ilişkilerin maksadı da 24 Ocak 1920'de Halep'te Arap Teşkilat-ı Milliye Riyasetine gönderilen bir yazıda "Türk ve Arap milletleri arasına girmiş olan Fransız ve Ermeni işgal kuvvetlerini serian bertaraf" etmek olarak ifade edilmişti.⁴⁷

Türk-Arap iş birliği için zemin elverişliydi. Konuya ilişkin akademik bir tebliğ, süreci ana çizgileri ile aşağıdaki gibi değerlendirmiştir:

Araplar işgallerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları bağımsızlık hareketinden pişman olmuşlardır. Bu sefer de Arap milliyetçileri işgalcilere karşı direnmeye başlamışlardır. 25 Aralık 1919 tarihinde Erkânı Harbiye Reisi Cevat imzasıyla 15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen bir şifrede: "Suriye ahvali gün gittikçe, fena bir şekil almaktadır. Yayımlanan gazeteler ve bize ulaşan haberlere göre Araplar ayrılığa pişmanlık duymaktadırlar. Arapça gazeteler, açıktan açığa Fransız ve İngilizlere karşı hücum etmekte ve Türklerden ayrılığa pişmanlık duymaktadırlar..."

Bazı Arap aşiretleri de Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerinden, yardım yapılması için haberler gönderip, ilgili makamlara devlete bağlı olduklarına dair telgraflar yollamışlar ve işgallere direnen Kuvâ-yı Milliye'cilere yardım etmişlerdir. Havran aşiretlerinin tamamı Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerine dair yemin etmişlerdir.

Savaş sonrası İngiltere ile Fransa arasında bir güven bunalımı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Suriye'de dağıttırdığı bildirilerle Arapları desteklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Türk milletinin yaşamak için

⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Şubat 1920 tarihli mesajından: Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, s. 203.

haklarını savunacağını” bildiren beyannamesinin Halep’te dağıtılması Fransızları son derece tedirgin etmiştir.

Fransızlar Suriye’yi işgale başlayınca Halep’te Fransızlara karşı bir ayaklanma çıkmış ve halk bu sırada Osmanlı hükûmetine dualar ederek yürüyüşlerde bulunmuşlardır.⁴⁸

Suriye’de Fransızların bazı Ermenileri önemli görevlere getirmeleri de Arapların, Fransız işgaline karşı Türklerle iş birliği girişimlerini hızlandırmıştır.

Millî Mücadele komutanlarından Ali Fuat Cebesoy Paşa, işgal altında bulunan Suriye’de düşman iş birlikçisi bazı dar gruplar dışında halkın Türkiye’ye sıcaklık ve muhabbetle baktığını söylüyor. İçine düştükleri girdaptan Türklerin yardımıyla çıkılacağını düşünmeye başladıklarını söyleyen Ali Fuat Paşa, Türklerle iş birliğine sıcak bakan teşkilatlarda eski Türk subayları olup kurmay eğitimi de almış iki şahsiyete işaret ediyor:

Halep millî teşkilâtında nüfuz sahibi olduğu anlaşılan Şakir Nimet (Şakir Nimet, Osmanlı ordusunda erkânıharp kaymakamı olarak vazife görmüştü) Beyle Şam millî teşkilâtının kumandanlığını deruhte etmiş bulunan Yusuf Paşa bizimle muhabereye girişmişti. Bu müracaatlarını memnuniyetle kabul ederek işgal kuvvetleri üzerine müştereken yürümeği kararlaştırmıştık. Hattâ müşterek hareketimizin daha çok müessir olabilmesi için kendilerine silâh ve cephane yardımında da bulunmuştuk. Hareketlerimizi koordine edebilmek için onların yanına murahhaslarımızı da yollamıştık. Bunlar arasında rahmetli Özdemir Bey de vardı.⁴⁹

Ali Fuat Paşa işgalden kurtulmak isteyen Araplarla Millî Mücadele’de müşterek düşmana karşı iş birliğine uygun bir zemin bulunduğunu göstermektedir. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa

⁴⁸ Umar, Ömer Osman, “Millî Mücadele’de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği”, s. 820-821.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 255-256.

Kemal ve Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat imzasıyla, ilgili komutanlık ve teşkilatlere gönderilen 24 Ocak 1920 tarihli genelgede Arap milliyetçileriyle iş birliği zeminine işaret edilmiştir:

Halep vilâyetinin hükümeti Arabiyeyi teşkil eden kısmında bir teşkilât-ı milliye vücade getirilmiş ve bu teşkilâtı milliye her ne suretle olursa olsun camia-i Osmaniye'den ayrılmamağa azmetmiştir. Bunların bizimle hareket edecekleri zannolunarak kendilerine bir talimat gönderilmiştir. Fırka kumandanları kaymakam Emin Bey namında bir zat olup Halep Polis müdürü Erkânıharp kaymakamı Şakir Nimet Beyle beraber Halep teşkilâtına merbutturlar. Kendileriyle seri bir irtibat tesis edebilmek için bir şifre gönderilmiş ve raporlarını bu şifre ile şifre kabul eden en yakın Türk telgraf merkezine göndermeleri bildirilmiştir. Ona göre icap edenlere tebligatta bulunulması...

Halep millî kuvvetleri İskenderun, Lâzkiye, Dört Yol ve Humus istikametlerini temin ettikten sonra üç kuvvetli müfreze teşkil ederek birincisi Ceyhan, ikincisi İslahiye, üçüncüsü Antep istikametinde hareket edecektir.⁵⁰

Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa çeşitli komutanlıklara gönderdiği 15 Şubat 1920 tarihli bir emirde, Halep'te işgal karşısı Arap milliyetçilerinin Teşkilat-ı Milliye Riyaseti ile 1920 Ağustosundan itibaren Antep savunmasının komutanlığını üstlenecek olan Özdemir Bey'e gönderdiği talimatın Halep'te Emniyet Müdürü olan Kurmay Yarbey Şakir Nimet Bey'e ulaştırılmasını rica etmektedir:

Bize evvelce müracaat etmiş olan Halep Teşkilat-ı Milliye Riyaseti ile Şam'da bulunan Suriye ve Filistin Müdafii Kuva-yı Osmaniye Hey'eti Umumiye ve Gönüllü Kahire Fırkası Reisi ve Amman Çerkez Fırkası Kumandanı Şefik Bey'e muhtelif vasıtalarla göndermiş olduğumuz talimatın atideki hülasasının Maraş üzerinden Halep'te Erkânıharp

⁵⁰ Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, s. 290.

Kaymakamı Şakir Nimet Bey'e gönderilmesini ve neticeden malumat verilmesini istirham ederiz.⁵¹

Halep'te Şakir Nimet Bey'in kurmay tahsili de almış eski bir Türk subayı olduğu, Halep'teki işgal karşıtı Arap milliyetçilerinin Teşkilat-ı Milliyesi'nin önemli bir şahsiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Şakir Nimet Bey'e ulaştırılması istenen mesaj şudur:

Halep'te Teşkilatı Milliye Riyasetine

Suriye ve Filistin Müdafii Kuva-yi Osmaniye Hey'et-i Umumiyesi Riyasetine

Osmaniye, Bahçe, Maraş-Urfa cihetlerinde pek mühim muvaffakiyetler istihsal eyledik. Hareketimize devam etmekteyiz. Mektuplarınızda Suriye, Irak ve Türkiye'nin istiklallerini tahlis ederek bir "konfederasyon" teşkil eylemek veyahut atiyen kararlaştırılacak tarzda bir irtibat tesis eylemek üzere müttehiden hareket edilmesi bildirilmiş ve biz de bu teklifatınızı kabul ederek mufassal talimat göndermiştik. Bunların vüsulüne dair henüz bir malumaat alamadığımızdan Maraş üzerinden daha çabuk alabileceğinizi düşünerek mezkûr talimat hülasasını muhtasaran berveçhiati arz ederiz.

Havran, Şam ve Baalbek civarındaki kuvvetlerinize Şam'ı Zeydani boğazında her nevi istila ordusuna karşı müdafaa etmek, ... kuvvetleriyle düşmanın Sayda, Beyrut'tan dâhile vuku bulacak hareketini yandan tehdit etmek; Beyrut, Trablusşam dâhilinde isyan çıkarak işgal kuvvetlerinin dâhile ilerlemelerini men'etmek; Humus'taki kuvvetlerin Humus'u Trablusşam'a karşı müdafaa etmekle beraber Zeydani'ye muavenet eylesini te'min etmek.

Yukardaki tarif eylediğimiz hareketin zamanı, hazırlıklarınızın derecesine tabi ise de Türk ve Arap milletleri arasına girmiş olan Fransız ve Ermeni işgal kuvvetlerini serian bertaraf ederek emin bir surette sizlerle irtibat tesisi ve tevhid-i hareketin te'mini mülahazasıyla harekete başladığımızdan

⁵¹ Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, s. 201-202.

bila ifate-i vakt Halep-Hama kuvvetlerinin berveçhiati hareketini lüzumlu görürüz. Bu kuvvetler Hama ve Haleb'i Lazkiye ve İskenderun'a karşı te'min ettikten sonra kısmı külli ile İslahiye ve ikinci derecede kuvvetlerle Antep Osmaniyeye istikametlerinde hareket ile düşmanı arkadan vurması pek mühimdir. Yakında muvaffakiyetli haberlerinize intizar eylediği mizi arz ile takdim-i ihtiramat eyleriz, efendim.⁵²

Mustafa Kemal Paşa'nın Araplarla iş birliği siyaseti ağırlıklı olarak Türkiye topraklarındaki işgal karşıtı mücadelenin, düşman zihninde işgal sonlanmadığı takdirde Suriye'ye de yayılacağı algısını yaratmaya yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim Maraş'ta Fransa ve Ermenilerine karşı kazanılan zaferden hemen sonraki günlerde, 21 Şubat 1920'de İstanbul'da Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta bu hususu net bir şekilde ifade etmektedir:

Kuva-yı Milliyeyi tevkif edebilmek için Fransızların Adana'yı derhâl tahliyeye başlamaları taleb olunmalıdır. Aksi hâlde, Kuvayı Milliyeyi, harekât-ı istilahkaranesinden menetmek mümkün olamayacağını ve bu ateşin, Halep ve Suriye'ye sirayete başlamak üzere bulunduğunu, Fransızlar Adana ve civarının tahliyesinde ne kadar isticlal gösterirlerse o kadar menfaattar olacaklarını kendilerine açıkça izah etmelidir.⁵³

Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa'nın Antep'in düşüşünden sonra 14 Şubat 1921 günü Meclis'te yapılan tartışmalardaki beyanları da aynı çerçevededir:

Ayıntab'ın mukavemetini gördükçe Suriye ahalisi ve çöl urbanı Fransızların bir gün Suriye'den sürütüp gideceklerine kanaat hasıl etmekte ve bu suretle Fransızların Suriye'deki emellerini daima müşkülata uğratmakta idi. Bunun için biz Ayıntab'ı ne kadar kurtarmak için uğraştık ise o da elinde tutmak için o derece uğraşmıştır ve belki daha ziyade.⁵⁴

⁵² Atatürk, Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 202-203.

Atatürk, Kemal, **Nutuk Cilt I**, s. 386.

⁵⁴ **TBMM GCZ, C. 1**, s. 424.

1920 Ağustosunda Correspondance d'Orient'da yayımlanan bir değerlendirmede Suriye'de Emir Faysal idaresinin, 1919 yılında Fransızlara verdiği sözlerin aksine 1920 yılı başından itibaren Anadolu'daki Türk milliyetçileri ile iş birliğine yöneldiği tespiti yapılmaktadır.⁵⁵

Bu çerçevede, bölgeden sorumlu Kolordu Komutanı Albay Selahattin Adil Bey'e atfen Suriye içlerinde Fransız kuvvetlerini Türk süvari akın kollarının taciz ettikleri aktarılmıştır:

Bazen bir dağ topu ile takviye edilen bu atlı akıncılar Kilis Millî Kuvvetlerine dayanarak Suriye sınırını geçip Halep'e ve bir defa da Hama'ya kadar giderek, hatta Antakya-Lazkiye arasında Türk köylerinden Burç'ta on gün kadar kalarak Fransızları hayli uğraştırmışlardı. Hatta bunun üzerine Hanşeyhun'dan bir heyet Maraş'a kadar gelip benimle ilişki kurmuşlardı.⁵⁶

Suriye içlerinde akın yapan başka kollar da mevcuttu. Bunlardan *Kuva-yı Milliye Mecburiyeti* bahsinde yazdığımız soygunculuk, gasp, adam kaçırma gibi adi eşkıya eylemleri yapan Kilis'in Mülk köyünde *Gavur Hacı*'nın etrafındaki şakileri boğazlayarak ortadan kaldıran bir müfreze vardı. Bu müfreze, soyadını *Başakıncı* olarak Atatürk'ün verdiği Teşkilat-ı Mahsusacı Süvari Yüzbaşısı Bedri Bey'in komutasındaydı. Bahse konu akıncı müfrezesi güney hududunda Fransız kuvvetlerine karşı anlaşma yapılıncaya kadar çarpıştı ve büyük yararlıklar gösterdi:

Kısa süre içerisinde Halep'in cenubundaki köprüleri atmak, Müslimiye istasyonundaki Tayyare hangarını yakmak, Amik ovasındaki Murat Paşa köprüsünü atmak, 2. Kolordu'nun Halep üzerine yürüyeceğini yaymak gibi fevkalade büyük işler başardı. 20 Ekim 1921'de Ankara İti-

⁵⁵ Samne, George, "L' Effondrement de Fayçal", *Correspondance d'Orient*, C. 13, No: 243-244, 1920, s. 49-54.

⁵⁶ Çolakoglu, Şinasi, *Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930*, s. 209.

lafnamesi'nin yapılmasına çok yardımcı oldu. İtilafname yapıldığı zaman müfreze Suriye'de bulunuyordu.⁵⁷

Bu ve benzeri cüretkâr askerî girişimlerin bölgedeki Arapların destek ve yardımıyla gerçekleştirildiğini söylemeliyiz. Konunun uzmanlarından diplomasi tarihçisi Salahi Sonyel de Türk-Arap iş birliğinin eriştiği noktaya ilişkin şunları söylemektedir:

Suriye ve Irak'taki Arap milliyetçiliği, Kilikya'da Fransızlara, Irak'ta İngilizlere karşı silâhlı bir çatışmaya girişmesi çok muhtemel olan Türk milliyetçileri için yardımcı bir etken olabilirdi. Dolayısıyla Türkiye'nin güneydoğu sınırlarını güvenlikle koruyabilmek için bir Türk-Arap anlaşması ya da yaklaşmasının ne denli önemli olacağını önceden iyice kestiriyor, ulusal akımın daha ilk dönemlerinde bu yönde çaba harcamaya, daha önce Osmanlı yönetiminde çalışan yerli kişilerin yardımıyla Suriye'nin birçok yerlerinde ulusal örgütler kurmaya çalışıyorlardı. Fransız işgali altında acı çeken Suriye'de Halep, Antakya, Hama, Humus, Lazkiye, Şam, Baalbek ve Kuneytra'da kurulan örgütlere Türk, Çerkes ve Araplar katılıyor, bunları güçlendiriyorlardı. Suriye'deki örgütler, Suriye-Filistin Kuvay-ı Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemir Bey'in genel yönetimi altındaydı. Özdemir Bey'e, Halep Merkez Komitesi başkanı Bilâl Bey yardım ediyor, siyasî danışman olarak çalışıyordu. En etkili kişilerden biri olan Natık Bey ise komitenin Kurmay Başkanlığı görevini yürütüyordu. Bu örgütler, Kilikya olayları sırasında Kuzey Suriye'de birçok savaş planları hazırlayarak Fransızlara başarılı baskınlar yapmışlar, Fransız ordusunun bir bölümünü Suriye'de oyalayarak Türk milliyetçilerine yardımcı olmuşlardı.⁵⁸

Bu çerçevede 1 Kasım 1920 günkü *Albayrak* gazetesinde Suriye'de Arap milliyetçilerinin Millî Mücadele'ye desteklerine ilişkin aşağıdaki haber yayımlanmıştır:

⁵⁷ Beşe, İbrahim, *İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921*, s. 297-300.

⁵⁸ Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, 2. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 189-190.

Suriye'de müteşekkil İttihâd-ı İslâm Cemiyeti tarafından Anadolu hükûmetine gönderilen bir mektupta; Suriye ahâlisinin Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye'ye maddeten ve manen merbût bulundukları ve bu hususta her türlü fedâkârlığa a'mâde oldukları ve Suriye ahalisi nâmına ulemâ ve mütehâyizândan altı yüzü mütecâviz imza ile sulh konferansı ri'yâsetine keşide edilen telgrafnâmede konferans tarafından Türkiye aleyhinde ittihâz edilen mukarrarâtın protesto edildiği bildirilmektedir.⁵⁹

Özdemir Bey güneydeki müşterek faaliyetleri değerlendirirken Türk milliyetçileri ile müşterek hareket eden Suriye Arap kuvvetlerinin “Şarkî Suriye’de, Şam, Hama, Humus etrafında” muhtelif noktaları Fransız işgal güçlerine karşı kontrollerinde tuttuğunu ifade etmiştir.⁶⁰

Suriye Arapları ile iş birliği 1921 ortalarına kadar sıcak bir şekilde yürümüşse de bu dönemden sonra sönmeye yüz tutmuştur:

21 Temmuz 1921 gününe kadar bu çalışmalar ile gerek sivil yönetimde, gerekse askerî faaliyetlerde son derece başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Fakat bir yandan Sakarya Savaşı’nın başlamak üzere olması, diğer yandan Fransa ile Ankara Hükûmeti arasında bir anlaşmanın yapılması olanağı kuvvet kazanınca, Suriye harekâtına son vermek zorunluluğu ortaya çıktı. Maraş’taki kolordudan gelen bir emirle, bütün birliklerin derhâl Kilis’in Siptoroz köyüne çekilmeleri bildirilmiştir.⁶¹

Bu gelişmeler doğaldır ki, Suriye’de bu mücadelenin içinde görev alan halkın hayal kırıklığına yol açmış, büyük üzüntülere sebep olmuş ve Türkiye için Suriye defteri kapanmıştır.⁶²

⁵⁹ Albayrak gazetesi, s. 407.

⁶⁰ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı*, s. 447.

Bazı müfrezelerin 20 Ekim 1921’e kadar Suriye içinde kaldığı anlaşılıyor: Beşe, İbrahim, *İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921*, s. 300.

Güngör, M. Birol, *Antep Harbi*, s. 354.

Bu çerçevede Gaziantep'in işgalden resmen kurtulacağı günün arifesinde, 20 Aralık 1921 tarihinde Gaziantep Mıntıka Kumandanlığına verilen bir emirde, Nizip civarında bulunan Suriyeli çetelerin Fransızlara saldırı girişimlerine asla izin verilmemesi talimatı verilmiştir. Arap çetecilerin “yalnız iaşelerinin şimdilik temini” emredilmiştir.⁶³

Araplarla iş birliği her iki taraftan kaynaklanan sebeplerle, umulduğu gibi çok geniş kapsamda yürümemiş ve sonuca ulaşmamıştı. Ancak kayda değer faydalar sağladığı da bir gerçektir. Bu iş birliğinin Suriye’de Türkiye’ye muhabbetle bakan önde gelen şahsiyetleri unutulmuşluğa terk edilmiş görünmektedir. Ali Fuat Paşa’nın Türk ordusunun eski kurmay subayları olduğunu söylediği Halep ve Şam’daki Teşkilat-ı Milliye’nin önde gelen şahsiyetleri Yarbay Nimet Şakir Bey ile Şam’da Fransızlarla çatışmada şehit olan Yusuf Paşa⁶⁴ hakkında Türk tarih yazımında pek bir şey bulunmuyor. Oysa bu eski Osmanlı subayları Milli Mücadelemize katkı sağlamak gayretleriyle 100 yıl sonra da olsa hatırlanmayı hak etmektedir.

MİSYONERLER

Antep Harbi boyunca çatışmanın aktif taraflarından biri de Amerikan Protestan misyonerleri olmuştur. Ermeniler silah ve cephane dâhil her türlü imkânı sağlamak yanında onları yönlendirmişlerdir. Bu işleri de din hizmeti, hayır çalışmaları görüntüsü altında yürütmüşlerdir. Amerikan diplomatik yazışmalarına göre 3 Mayıs 1920 tarihinde bölgede görevli bir Amerikalı deniz subayının Amerika Birleşik Devletleri’nin İstanbul’daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol’a yazdığı, gözlem ve tespitlerine dayanan raporu misyonerlerin çatışmalardaki rollerine ilişkin kayda değer bilgiler sunmaktadır. Rapora göre mahallî Hristiyanlar arasında Müslüman karşıtı nefreti körükleyen misyonerler Ermenilerin Müslüman komşularını

⁶³ Belge no: 2971 **ATBD**, C. 47, s. 123.

⁶⁴ Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 256.

katliama uğratmalarında önemli roller oynamaktaydı. Misyonerler, Türklere karşı kullanılmak üzere kendi mekânlarında sakladıkları silah ve mühimmatı Ermenilere sunuyorlardı.⁶⁵

Zaten Türk güvenlik güçleri de Osmanlı belgelerine göre Anadolu'da Amerikan misyonerlerinin merkezlerinde Ermeniler için gizledikleri silah ve cephaneleri ele geçirmiştir. Bunların yanında misyoner depolarında Müslüman karşıtı propaganda dokümanlarına da el konulmuştur.⁶⁶

Amerikalı subayın Amiral Bristol'a sunduğu raporda NER'nin⁶⁷ [Yakın Doğu İnsani Yardım Teşkilatı] Suriye ve Kilikya sorumlusu Dr. Nichols'ın olumsuz kişiliğine vurgu yapılmıştır. Doktor bölgedeki hadiselerle ilgili olarak Amerikan kamuoyunu Ermeniler namına etkilemek için her türlü kötülüğü yapabilecek bir fanatiktir. Antep'te Amerikan Yetimhanesine Ermeniler tarafından ateş açtıracak kadar gözü dönmüş bir kimsedir.⁶⁸

Antep Harbi'ne Ermenilerin yanında aktif olarak katılan Amerikan misyonerlerin doğal olarak Türklerin ülkelerini işgal eden ecnebilere karşı mukavemeti de küçümseyici ön yargılarla doludur.

Bunlardan Antep Amerikan Hastanesi Başhekimi Dr. Lorrin Shepard'a göre Türklerin Mondros Mütarekesi'nden sonra işgalcilere mukavemetinin gerisinde ülkenin esas olarak küçük köylerden meydana gelmesinin yarattığı sosyal yapının sağladığı ortam mevcuttu. Köylerin sahibi beyler, Mustafa Kemal ve "uydularının" çağrısı ile köylüleri silahlandırdılar ve harekete geçmeye hazır hâle getirdiler. Bu köylüler mahallî eşraf ve eşkıyanın emrindeki teşkilatlar tarafından harekete geçirilecekti. Antep'te de bu hazırlıklar

⁶⁵ Shaw, Stanford J., "The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community in Cilicia", s. 172-173.

Shaw, Stanford J., **a.g.e.**, s. 173.

The Near East Relief.

⁶⁸ Shaw, Stanford J., "The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community in Cilicia", s. 172-173.

gizlice yürütülmüştü. “Cahil köylüleri” ikna etmek “ecnebilerin ülkeden atılması, Hristiyan ve Ermenilerin ortadan kaldırılması” ve bol ganimet öne sürülmüştü.⁶⁹

Başhekim Dr. Lorrin Shepard’ın aktardığımız bu görüşü esaslı bir eleştiriyi hak etmeyecek kadar çürüktür. Belki sadece Millî Mücadele’nin daha kongrelerden itibaren meşruiyet temelli, neyin ne olduğunun farkında olan, ülkenin eğitilmiş asker ve sivil aydınlarınca planlanıp yürütüldüğünü söylemek yeterli olacaktır. Sadece Antep şehir savunmasını yürüten Heyet-i Merkeziye’nin teşkilat yapısı ve faaliyetleri de Ermeni yanlısı Shepard’ın “cahil köylüler” hareketi nitelmesini boşa çıkarmaya yeterli sayılabilir.

Yukarıda adını andığımız Yakın Doğu İnsani Yardım Teşkilatının, Antep savunması boyunca çatışmanın taraflarından Ermenileri desteklediği bilinmektedir. Kuruluşun zor zamanlarda çok önemli bir rol oynadığı belirtilirken “kahramanca nefsi müdafaa yapan Ermenilere” moral destek sağlandığı bildirilmiştir. Ayrıca 30 bin dolar tutarında, muhtaçlara geniş miktarda gıda yardımında bulunduğu itiraf edilmiştir. Ayrıca her sınıftan yaralıların hastanede tedavi edildiği belirtilerek Yakın Doğu İnsani Yardım Teşkilatının Ermeniler ve işgalci Fransız kuvvetlerinin takdiriyle karşılandığı aktarılmıştır.⁷⁰

Antep Amerikan Hastanesi Başhekim Dr. Shepard’ın yukarıdaki “kahramanca nefsi müdafaa yapan Ermenilerden” yana bakış açısını yansıtan satırlarında yüzlerce yıllık kendi toprağını savunan Antep’in tartışılmaz nüfus çoğunluğunu teşkil eden Türklere “insani yardımdan” bir pay düşmediği görülmektedir.

Diğer taraftan misyonerlerin çatışmalar boyunca Türklere karşı psikolojik propaganda yaptıkları da ileri sürülebilir. Antep Harbi’nin sembol isimlerinden Şehit Kâmil’i katleden Fransız askerinin Ce-

⁶⁹ Shepard, Lorrin, “Fighting the Turks at Aintab”, s. 590.

⁷⁰ Shepard, Lorrin, **a.g.e.**, s. 593.

zayırlı yani Müslüman olduğu iddiası bunlardan biridir.⁷¹ Zaten hadise de kızgınlıkla olmuştur. Amerikan Koleji müdürü cinayetin esas sebebi olan tacize tepkiyi tek kelime ile olsun yazmaya gerek görmemiştir.

FRANSIZLARLA İLK MÜTAREKE

29 Mayıs 1920'de Fransızlarla geçici ateşkes imzalandığı zamanda Antep havalisinde kuvvet mukayesesi Millî Kuvvetlerin aleyhine idi.

Genelkurmay arşiv kayıtlarına göre Fransızlarla mütareke imzalanırken Antep havalisindeki Kuva-yı Milliye kuvvesi “Yıldırım Taburu 17 subay, 516 er ve 53 hayvan; Antep Bölüğü 1 subay, 160 er; Antep'te içte ve dışta savunanlar 720 er ve Antep havalisinde 120 er olmak üzere toplam 18 subay ve 1.516 erden ibaretti.”⁷²

Oysa 22 Mayıs'ta Millî Kuvvetlerin mukavemetini kırarak Antep'e giren Fransız güçleri bile bu kuvvetten fazlaydı. Bir Fransız dergisine göre Fransızların bu başarısı üzerine Türkler ateşkes istemiş, Fransız Komutanlığı da 20 gün süreyle bu talebi kabul etmiştir.⁷³

Ancak bu ateşkesin Fransızların içine düştükleri açmazdan kaynaklandığı da anlaşılmaktadır. Bu yüzden “Fransızlar içine düştükleri bu zor anı, emrindeki azınlıklara ve müttefiklerine anlatma gereği duymadılar. Çok yaralayıcı ve onur kırıcı bir durumla karşı karşıya idiler.”⁷⁴ 30 Mayıs 1920'de yürürlüğe giren bu ateşkesin Fransızların imdadına yetiştigi, Türklerin tüm Güney cephesinde gösterdiği başarıların işgal gücünün iş birlikçilerine yeterli destek sağlayamayacağını da ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.⁷⁵

⁷¹ Merrill, John E., *Pen Pictures of the Siege of Aintab*, s. 5.

⁷² Timur, Cevdet, *Türk İstiklal Harbi-VII İdari Faaliyetler*, s. 90.

“Un Armistice en Cilicie”, *Correspondance d'Orient*, C. 13, No: 240, 1920, s. 550.

⁷⁴ Selehattin Sert, *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı*, s. 395.

Selehattin Sert, *a.g.e.*, s. 395-396.

Diğer taraftan Fransız makamlarına göre bu sıralarda Antep'in en büyük kazası Kilis'te Fransız 2. Tümeni Karargâhı bulunmasına rağmen şehirde "Kemalist yetkililerin sözü geçiyor, halk düşmanın emirlerine itaat etmekteydi."⁷⁶ Bu durumda Fransızlar için de ateşkesin bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Amerikan diplomatik yazışmalarına göre Fransızlar, Antep'teki 15 bin Ermeni'yi Kilis'e getirmeyi düşünecek kadar moralsiz görünmektedirler. Beyrut'taki Amerika Birleşik Devletleri konsolosu 1 Haziran 1920 tarihli raporunda bu teklifin Ermenilerce, kızgınlıkla reddedildiğini yazıyor. Ermeniler "kendilerini ve mallarını savunma için Antep'te kalmaya karar verdiler."⁷⁷

Ateşkesin imzalandığı 29 Mayıs 1920 günü TBMM gizli celsesinde konuşan Mustafa Kemal Paşa şu hususları da ifade etmiştir:

Antep bu günlerde müşkül vaziyet geçiriyor. Antep civarında muharebe oluyor. Yakında kuvvet gönderdiler. İçeride Fransız kuvveti vardır. Ahali kendisini müdafaa ediyor. Antep cenubunda yeni bir muharebe oldu. Bizim kıtaatımız şimale çekilmeye mecbur oldular. Fransızlar takip ettiler. Muvaffak olduk zannı ile tepelendiler. Antep'in cenubuna çekilmeye mecbur oldular. Yalnız Antep şehri içinde müsademe devam ediyor. Onun için Fransızlarla yaptığımız müzakerede Antep şehrinin tahliyesinde ısrar ettik.⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa aynı konuşmada vatanın tek bir toprak zerresinin düşmanda bırakılmasına izin vermeyeceklerinin karinesi olarak ateşte Antep'in tahliyesinde ısrar ettiklerini de ifade etmiştir.

⁷⁶ Bremond, Edouard, "La Cilicie en 1919-1920", s. 355.

Marashlian, Levon, "Finishing the Genocide, Cleansing Turkey of Armenian Survivors, 1920-1923", **Remembrance and Denial, The Case of the Armenian Genocide**, Detroit, Wayne State University Press, 1999, s. 123.

⁷⁸ **TBMM GCZ, C. 1, s. 43.**

TBMM Başkanı, Fransızlarla yapılan ateşkesin ilk 10 günü içerisinde Pozantı ve Sis'le beraber Ayıntap'ın da Fransızlarca boşaltılacağını ifade etmiştir.⁷⁹

Dönemin Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa da Antep Harbi'nin gidişatını değerlendirdiği, Meclis'teki 20 Aralık 1920 tarihinde yaptığı konuşmasında Mayıs sonlarında Adana havalisinde durumun bizim lehimize olmasına rağmen Antep havalisinde durumun kötüleştiği için Fransızlarla mütarekeyi kabul ettiklerini söylemiştir. Fevzi Paşa, mütarekeden faydalanarak Fırat doğusundan Fransızların gerisine birlik getirdiklerini de ifade etmiştir.^{80,81}

Ateşkes sürecinde Antep'teki Ermeniler ve Türkler arasında karşılıklı jestler yapılmışsa da bunlar kalıcı bir dostluk için yeterli olmamıştır:

Bu sırada Ermeniler bize karşı son derece alçak gönüllü ve saygılı davranıyorlar, gizli gizli el altından hile ve fesat düzenlemekten de geri durmuyorlardı. Ermenilerin kalbindeki kötülüğü silmek ve Türklerin ciddi, mert ve gerçek bir insan evladı olup, Ermenilere karşı kalplerinde kesinlikle kötülük beslemediklerini anlatmak ve ispat etmek için, Ermeni komite reisi olup, savaşta bütün Ermeni cephelerini idare eden, Levonyan Ador, Felemkâr Ohannes, Fıstıkçıyan ve arkadaşları şerefine Yıldırım Taburu subayları tarafından çok gösterişli ve mükellef bir ziyafet verildi. Türk, Ermeni her ikisi birlikte kardeş gibi (!) yaşamak, birlikte çalışmak, fikirlerini açıklamak için her iki taraftan konuşmalar yapıldı. Birkaç gün sonra da karşılık olarak Ermeni gençleri tarafından Yıldırım Taburu subaylarına mükemmel bir ziyafet çekildi ve yine her iki taraftan etkili konuşmalar yapıldı. Fakat ne fayda, kalplerinde daima kötülük

⁷⁹ Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, s. 333.

⁸⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:1, Cilt 6**, 2. bs, Ankara, TBMM, 1943, s. 447.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 2 (Nisan-Aralık 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975, s. 160.

besleyen bu hainler bu şekilde bizi aldatarak bir taraftan yiyecek sağlayıp götürüyorlar, diğer taraftan da cepheye bulunan bazı mücahitleri vatan mücadelesinden geri döndürmek için parayla çalışıyorlardı.⁸²

Mütarekenin sonlarına doğru, 16 Haziran 1920 tarihinde TBMM Başkanı Mustafa Kemal tarafından 18 Haziran 1920 gece yarısından itibaren ateşkesin sona ereceği, savaş hâlinin başlayacağına dair, ilgililere aşağıdaki talimat verilmiştir:

Fransızlar ateşkes için kararlaştırılan sözleşmeye uymamışlar ve uymamaktadırlar. Mütarekeden, aleyhimize yapacakları taarruz hazırlıklarını tamamlamak için vakit kazanıldığı anlaşılmıştır.

Tarafımızdan ateşkes yapıldıktan sonra, birtakım görevliler ve ileri gelenlerle birçok masum Müslümanı tutuklamaya devam etmeleri; Müslüman halka karşı katliam yaptırımları ve iade ettiğimiz esirlere karşılık sayıca eşit tutuklu iade etmemeleri suretiyle, alınan kararlara fiilen muhalefet etmişlerdir. Bundan başka, bizim ateşkes etmemizden yararlanarak birdenbire Ereğli'ye asker çıkarmış ve vatanımızın bir noktasını daha işgal etmişlerdir. Bununla birlikte, kendilerine tarafımızdan haber verilerek 18 Haziran 1920 gece yarısından itibaren bütün Çukurova cephesinde savaş tekrar başlayacaktır. Şimdiye kadar tarafımızdan verilen esirler dışında hiçbir Fransız esiri iade edilmeyecektir. Durumun derhâl ileri hatlarımıza kadar bütün cepheye tebliği ve kimlere ne zaman tebliğ edildiği süratle bildirilecektir. Hiçbir komutan ve görevli tarafından Fransızlara bir tebligat yapılmayacaktır. Tebligat, yalnız Ankara'dan ilgililere bildirilmiştir. Görevli komutanlar, mülkî makamları haberdar edeceklerdir.⁸³

Bu ara geçici ateşkesin son günlerinde Kilis Ermenileri TBMM Başkanı'na bir telgraf göndererek "şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türk vatandaşlarımızla beraber camia-yı Osmani-

⁸² Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, s. 93.

⁸³ **TBMMGCZ, C. 1**, s. 57-58.

ye'nin" ayrılmaz bir parçası olduklarını beyan etmişlerdi. 17 Haziran 1920 tarihli bu telgrafın⁸⁴ samimi bir niyet ifadesi olmaktan ziyade zaman kazanmaya yönelik konjonktürel taktik bir girişim olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tarihte Antep Ermenileri de Çukurova'nın bazı kesimlerindeki Ermeniler de farklı fikirdeydiler.

Fransız kaynakları ateşkesin esir değişiminin kendileri açısından hayal kırıklığı yarattığını ifade etmektedir. Türklerin kendilerine 1 subay ile 100 askeri iade ettiklerini, ancak Kayseri'de bulunan 760 Fransız esirini vermeye yanaşmadıklarını ileri sürmektedir.⁸⁵

Diğer taraftan Meclis'in 3 Temmuz 1920 tarihinde yapılan gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa, ateşkesin Fransızlar tarafından ihlal edildiğinin örnekleri olarak Ereğli'deki hadise hariç Fransızların Adana valisi ve bazı vatansever eşrafı tutuklayarak İstanbul'a sevk etmesi ile Sis'te Ermeni iş birliği ile Türklerin evlerinin top ateşiyle harap edilmesini de aktarır. Türklerin mütareke döneminde Fransızların anlaşma hükümlerini ihlal ettiğini TBMM'ye rapor ettiğini söyleyen Meclis Reisi mütarekenin sona ermesinden sonra Fransızlara karşı Güney cephesinde başarılar kazanıldığını ifade etmiştir.

Bu ara 26 Haziran 1920 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle Fırat'ın doğusundaki bölgede Elcezire Cephesi ve batısındaki bölgede Adana Cephesi Komutanlıkları oluşturularak, ilgili makamlara Genelkurmay Başkanı Alb. İsmet İnönü imzasıyla şu emir verilmişti:

Yeni kurulan Adana Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Âdil tayin edilmiştir. Kendisi, Pozantı'dan cepheye hareket etmiştir. Mersin'den Fırat nehrine kadar olan Fransız cephesine görevli bütün birlik ve Kuvayı Milliye, Albay Selahattin Âdil'in emrine verilmiştir.⁸⁶

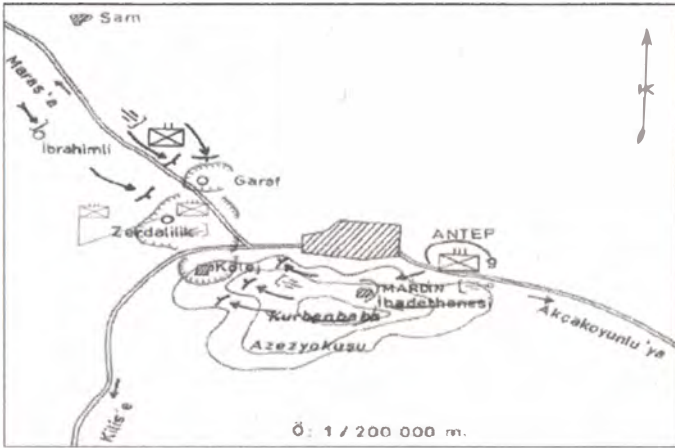
Fransızlarla ateşkes 19 Haziran 1920 tarihinde bitmesine rağmen 28 (29) Temmuz'a kadar bir çatışma olmadı. Ermeni yanlısı fanatik

⁸⁴ İnce, Halil İbrahim, **Millî Mücadele'de Kilis**, s. 142-143.

⁸⁵ Brémond, Edouard, "La Cilicie en 1919-1920", s. 355.

⁸⁶ Ulusoy, Mümtaz, **İstiklâl Harbi'nde 2nci Kolordu (1918 - 1921)**, s. 25.

Amerikan Hastanesi Başhekimi Dr. Lorrin Shepard'a göre Türkler, bu tarihte Antep'teki Fransız hedeflerine taarruz ettiler. Topçu ateşi ile hedefleri dövdükten sonra piyade ile hücumla kalktılar. Fransızlar Türk saldırısını ağır zayılatla püskürttüler. Fransızlar da şehrin batısında Ermeni mahallesinin hemen yanındaki “en önemli Türk mevzilerinden birisinin bulunduğu” Belediye Hastanesini bombardıman ettiler. Misyoner hekim bu son Türk saldırısında Ermenilerin hedef alınmadığını, Ermenilerin de tarafsız kaldıklarını yazıyor.^{87,88}

Kroki- 5 Mütarekeden sonra 29 Temmuz 1920 tarihinde yapılan Türk taarruzları.⁸⁹

⁸⁷ Shepard, Lorrin, “Fighting the Turks at Aintab”, s. 593.

⁸⁸ Ermenilerin Türk-Fransız ateşkes anlaşmasından ders çıkardıkları anlaşılmaktadır. Fransızlar bu ateşte Türkler karşı iş birliği yaptıkları Ermenileri kendi çıkarları gerektirdiğinde bırakabildiklerini göstermişlerdi.

⁸⁹ Kroki-25 Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ANTEP CEPHESİNİ DEĞERLENDİRİYOR

Fransızların 11 Ağustos'ta şehrin kuşatılmasını tamamlamasından üç gün önce şehrin askerî savunma sorumluluğu Heyet-i Merkeziye tarafından Ayıntap Etraf-ı Şehir Askerî Cepheler Kumandanı sıfatıyla Özdemir Bey'e (Ali Şefik Bey) verildi.⁹⁰ Şehrin düştüğü güne kadar Özdemir Bey, görevini bir destan kahramanı olarak, hakkıyla yerine getirecektir. Antep Harbi'nde emeği kendisiyle karşılaştırılamayacak kadar kısıtlı bir kısım şahsiyetlerin fotoğraflarına da yansımış böbürlenmiş hâlden uzak, mütevazı, iddiasız ama sebatkâr ve mukavim bir karakter adamı olan Özdemir Bey, dünyaya münhasıran görevini yapmaya geldiğine inanan, bunun dışındaki faktörlere metelik vermeyen yüce ruhlu bir şahsiyettir.

Meclis'in 21 Ağustos 1920 tarihindeki oturumunda Mustafa Kemal Paşa, Antep cephesi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Meclis Reisi, şehrin savunmasında askerî sorumluluğun Özdemir Bey'e emanet edildiği tarihin beş gün öncesi olan 3 Ağustos'tan o güne kadar olan dönemi ana çizgileriyle izah etmiştir.⁹¹

Fransızlar 3 Ağustos'tan önce Fırat'ın doğusundaki birliklerini Fırat'ın batısına yani Antep'in güney havalisine geçirmişlerdi. Yani Fransız birlikleri Cerablus'un kuzey batısı ve Akçakoyunlu'da toplanmıştı. Millî Kuvvetlere mensup bazı küçük müfrezeler Cerablus köprüsünü geçip güneye

⁹⁰ Türkmen, Zekeriya, "Türk İstiklal Harbinde Milis Kaymakamı (Ali Şefik) Özdemir Bey'in Antep ve Musul Cephesindeki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme", **Türkiye Günlüğü**, No: 145, 2021, s. 161-171; Türkmen, Zekeriya, "Gaziantep'in Millî Mücadele Dönemi Kahramanlarından Milis Kaymakam Ali Şefik (Özdemir) Bey", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25 - 27 Aralık 2013 / Gaziantep Bildiriler**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015; Ayrıntılar için bakınız: Güner, Zekai, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, C. 3, No: 6, 2007, s. 49-66.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İhtima:1, Cilt 3, 3. bs, Ankara, TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 1981, s. 367-370.

ilerlerlerken, bazı unsurlar da Akçakoyunlu karşısında düşmanla temas hâlinde bulunuyordu. Bu tarihte Ayıntap'ta 400 mevcutlu bir Fransız birliği bulunuyordu. Bunlar da Kolej civarındaki mahallerde korunaklı hâlde bulunuyorlardı. Bunlara karşı şehir civarında ve şehir kenarında bazı millî kuvvetlerimiz bulunuyordu.⁹²

Fransızlar 3 Ağustosta Halepten ve Kilisten, her biri takriben birer tabur olmak üzere, yeniden birtakım kuvvetler cel'bettiler ve bu kuvvetlerle 3/4 Ağustosta gece yarısından itibaren şark istikametinde, karşılarında bulunan zayıf müfrezemize taarruz ettiler. Müfrezemiz Fransızların bu taarruzu karşısında ciddî bir muharebeyi kabul etmeksizin, düşmanı tevkif ve harekâtını tehir etmeğe çalışarakten çekildi ve 4 Ağustos günü akşamına kadar düşman Cerablus'u işgal etti ve bizim müfrezemiz de Cerablus'tan Fırat'ın karşısına, şark cihetine geçti.⁹³

Mustafa Kemal Paşa, Fransızların Urfa ve Mardin'i işgal niyetinde olduğu anlaşıldığından Cerablus'tan Mardin'e demir yolu hattını işlemez hâlde getirdiklerini söylemektedir. Aynı gün kuvvetlerimizce Cerablus Köprüsü ve geçiş vasıtaları da imha edilmiştir. Bu durum üzerine Fransız kuvvetleri doğuya yürümekten vazgeçmişlerdi. Antep civarında kendilerine karşı yapılmakta olan girişimlerden etkilenmişlerdi.⁹⁴

Ayıntap'taki kuvayi milliyemiz filhakika bir taraftan Akçakoyunlu istikametindeki Fransız kuvvetlerine karşı diğer taraftan da Akçakoyunlu'daki Fransız kuvvetlerinin Halep ve Kilis arasında muvasalalarını kesecek surette müfrezeler sevketmişlerdi. Binaenaleyh bu faaliyet karşısında Fransızlar Cerablus'ta dahi durmaksızın derhâl 5 Ağustos günü garbe yürüdüler ve Cerablus'tan (25) kilometre kadar garpte bir mevkide 5/6 Ağustos gecesini geçirdiler ve 6 Ağustosunda dahi yine yürüyüşlerine devam ettiler ve o

⁹² TBMM GCZ, C. 1, s. 368.

A.y.

⁹⁴ A.y.

gün akşam Akçakoyunlu'ya geldiler. Bizim Cerablus şarkına geçmiş bulunan müfrezelerimiz tekrar garbe geçerek Cerablus istasyonunu işgal etti. Diğer taraftan Ayıntap civarında bulunan Kuva-yı Milliye'miz de orada bulunan Fransız kuvvetlerini tazyik etmeye başladı.⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa izahatın devamında şunları ifade etmiştir:

Buna rağmen Fransızlar 2 Piyade Alayı, 1 Süvari Alayı ve 2 Batarya kadar kuvvetle 9 Ağustos günü Akçakoyunlu-Karacaviran-Tüzelsuyu istikametinde ilerleyerek Ayıntap güneyine yaklaştılar. Şehirdeki kuvvetlerimizin bir kısmı şehrin güneyinde düşmanı karşılamak için hazırlık yapılsa da 10 Ağustos'taki Fransız taarruzu sonucu kuvvetlerimiz Sacur suyu'nun doğusuna geçmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Fransızlar şehre girerek şehir içindeki kuvvetleriyle birleşmiş oldular. İleri birliklerini de Sacur suyunun kuzey doğusuna geçirdiler.⁹⁶

10 Ağustosta bizim çekilen kuvvetlerimizin bir kısmı şehri müdafaa etmek üzere şehrin içine girdi. Diğer bir kısmı da şehrin kenarındaki tepelere çekildi. Fransızlar 11 Ağustos'ta taarruzlarına devam ile Ayıntab'ın şimalinde Beylerbeyi istikametinde yürüdüler. Orada Dülük Baba Tepesi vardır. Orada bulunan kuvvetlerimizle muharebe ederek orasını da işgal ettiler ki; bu tepe haritaya göre ve işittiğimize nazaran Ayıntab üzerinde hâkim olacak kıymetli bir mevkidir.⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, gelişen bu durum üzerine İslahiye, Kilis, Maraş, Birecik ve Nizip ile Fırat'ın doğusundan lüzumu kadar kuvvetin Antep'in kuzeyinde Suboğazı mevkiinde toplanmasının emredildiğini ifade etmiştir. Paşa'ya göre birliklerin yığılmasından sonra Antep'in kuzeyine yönelik olarak Beylerbeyi'nin kuzeydoğusundan 12 Ağustos'ta düşmana taarruza geçilmişti. Bu taarruz 14 Ağustos'a kadar sürmüştü. 15 Ağustos'ta Antep'in ku-

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ A.y.

A.g.e., s. 368-369.

zeyindeki önemli arazi kesiminden Hacıbaba dâhil kritik bazı hâkim arazi düşmandan geri alınmıştı. Bu ara şehirdeki kuşatılmış kuvvetlerimize cephane vs. hususunda yardım imkânı da sağlanmış oldu. Düşmana karşı taarruzlar 18 Ağustos'a kadar devam etti. Bu taarruz esnasında Fransız Komutanlığı, Antep halkına bir beyanname yayımladı.⁹⁸

Burası da Suriye mıntıkasına dâhildir. İki saat zarfında teslim olmadığınız takdirde bütün şehri toparımızla yakacağız ve hepinizi öldüreceğiz, dediler. Oradaki ahali bu teklif üzerine içtima ettiler. Binnetice; Ayıntap yanar ve bütün Ayıntap ahali bu yangının içinde ölür, fakat düşmana teslim olmaz, dediler. (Şiddetli ve sürekli alkışlar) İşte İslamiyete ve ırkımıza şayeste olan bu celâdeti gösterdiler. Bu celâdeti ifsat etmek isteyen bir kaç kişiyi de derhâl bertaraf ettiler. (Handeler) Düşmana karşı müdafaati mukaddeselerine devam ettiler.⁹⁹

Reis Paşa, 18 Ağustos 1920 günü öğleden sonra kuvvetlerimizin doğudan, Fransız kuşatmasını yararak şehre girdiğini ifade etmiştir:

Bunun neticesi olarak 18 Ağustos günü öğleden sonra saat ikide, düşmanın muhasara hattında, Şark cephesinde bulunan kuvvetleri kâmilten mağlup edildi ve münhezimen parçalandı ve kuvvetlerimiz Ayıntab'ın içerisine girdi. Düşman kuvvetlerinin bir kısmı Ayıntab'ın cenup sırtlarında tutunmak istiyordu. Diğer bir kısmı da münhezim bir tarzda ricat ediyorlardı. Bizim de kuvvetlerimiz, bilhassa süvari kıtaatımız, bu ricat eden düşmanı takip ediyordu. Binaenaleyh Ayıntab'ın en son malûmumuz olan vaziyeti bundan ibarettir.¹⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın düşman kuşatmasının yarıldığına ilişkin sözleri Erzurum'da *Albayrak* gazetesine de 23 Ağustos 1920 günü haber olmuştur:

⁹⁸ A.g.e., s. 369.

A.y.

¹⁰⁰ A.y.

Adana cephesinde 15-8-36'da Antep mıntıkasındaki düşman mevaziine yaptığımız taarruz muvaffakiyetle neticelenmiş ve düşman Hacı Baba Tepesinden tard edilmiştir.

15-8-36 gecesi Anteb'in şimalindeki Hacı Baba ve şarkındaki sırtlar tarafımızdan işgal edilmiştir ve müteakip günlerde de taarruza devam eden Kuva-yı Milliyemiz Fransızların hatt-ı muhasarasını yarmışlardır.¹⁰¹

TBMM Başkanı, Ayıntap milletvekili Yasin Bey'in talebi üzerine Anteplilerin düşman baskı ve zulmüne rağmen hicret etmediğini yani toprağını terk etmediğini de ifade etmiştir. Paşa bugünkü tabirle *yerinde kal* prensibini uyguladıkları için Anteplileri takdirle anmıştır.¹⁰²

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Antep cephesi ile ilgili bilgilendirmeler esnasında kendisine sorulan sorular ve bunlara alınganlık göstermeden açıklama yapması, günümüzde kabalık, saygısızlık, haddini bilmeme olarak anlaşılabilecek bazı tavır ve davranışların o dönemde nezaketsizlik sayılmadığı da tutanaklardan takip edilebilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa konuşması boyunca dönemin paradigmasına uygun olarak gayrinizami kuvvetlerin gayret ve hamiyetini hakkıyla takdir ederken işin düğüm noktasını da sözlerini tamamlarken ifşa etmiştir: "Orada bu Kuva-yı Milliye sevk ve idare eden Kolordu Kumandanı Salâhattin Beydir."¹⁰³ Reis Paşa, Kuva-yı Milliye ve mahallî kahraman mücahitlerin emeklerini inkar etmeden Millî Mücadele'nin profesyonel ordu teşkilatı, ilkeleri ve usulleriyle sonuç alacağını da satır aralarında söylemiş olmaktadır.

¹⁰¹ Albayrak gazetesi, s. 367.

¹⁰² TBMM GCZ, C. 1, s. 369.

¹⁰³ A.g.e., s. 369-370.

EYLÜL 1920'DEN İTİBAREN

Eylül ayı başında artık “Adana Cephesi Kumandanı” unvanını taşıyan Albay Selahattin Adil Bey, Antep cephesi ile ilgili raporunda Fransız birliklerinin şehrin doğusunda Antep ile Nizip arasındaki köylerde yaptığı gasp ve hareketliliği bildirmiştir:

Düşman dün huruç birliğiyle Gâvurköy'ün [şimdi Türk-yurdu] dört yönüne tertibat almış ve bütün araba ve ağırlığını köye sokarak öğleden sonra bir tabur kuvvetiyle Sinan Köyü'ne inmiş ve gün batımına kadar bir tarafa hareket ettiği görülmemiştir. Düşmanın uğradığı Rumevlek, Çağdın, Şahmelik, Sinan, Gâvurköy, Orul köylerinin hayvanlarını zorla aldığı gibi bütün erzakını da almıştır.¹⁰⁴

Antep savunmasında Eylül 1920 ortalarında durum kritik bir hâle gelmiştir. İşler tıkanma noktasındadır. 14 Eylül 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine dört imzalı bir telgraf çekilir. Bir an önce müfrezesiyle Kılıç Ali'nin Antep'e gönderilmesi talep edilmektedir. Kılıç Ali bütün problemleri keskin kılıcı ile çözecek bir destan kahramanı olarak görülmektedir. Telgraf, Semt Rüesası Reisi İncözade Hüseyin, Etraf-ı Şehir Cephele Kumandanı Özdemir, Heyet-i Merkeziye Reisi Ferit ile Mutasarrıf Sabri imzasıyla çekilmiştir. Telgraf dramatik bir tablo çizmektedir:

35 günden beri çelikten ateş yağdıran düşmanın 15 santimlik toplarının tahribkâr daneleri altında inleyen, fer-yâd-ı ma'sûmânesi, âvâze-i istimdadı hiçbir tarafta cây-i kabul bulmadığını anladığımız Ayıntâb'ın hâl-i pür melâlini görüp de ağlamamak kâbil değildir. En muhteşem hâneler, hanlar, dükkânlar zir ü zeber olmuş, güzel şehrimizin dörtte üçü yerle beraber olmuştur. Barınacak bir yer kalmamış iâşe ve her nevi yardımdan mahrûm onbinlerce nüfus ile-i sâriyeye müstaid mağaraların içinde ağlayarak bizi kurtaracak kuvvet semâdan mı inecek diye ağlamaktadır. Yekdiğ-

¹⁰⁴ Belge no: 2906 **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi-104**, C. 46, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1997, s. 29.

rini vely eden şühedâ tabutları, hastahânelerimizi dolduran mecrûhlarımız şehrimizin manzara-i harâbisine inzimâm etmekte, mukadderat-ı memleket şu hâlde meçhul görülmektedir. Şehitlerimizi hârice çıkarıp defnedemiyor da şehrin harabeleri içerisine gömüyoruz.

Daha ziyâde mücâhedeye devam edemeyeceği her gün anlaşılan Ayıntâb'ın bir avuç yavruları düşmanın süngüleri altında can verip yetim ve yedmeleriyle, dul ve acezeleriyle düşmanın insâf-ı elimânesine kaldıktan sonra cenaze namazımıza Kılıç Ali Bey gönderilecekse bizim mücâhedemiz beyhûde yere milleti kırdırmaktan başka bir şey olmayacaktır...

Telgraf, Kılıç Ali Bey'in bir saat önce müfrezesiyle Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak Antep'e gönderilmesini talep etmektedir. Bir mesih karizması ile tasvir edilen Kılıç Ali Bey'in şehre gönderilmemesi hâlinde bunun millî bir felaket olacağı ve Antep'in Anadolu'ya veda edeceği vurgulanmaktadır.^{105,106}

Burada ilgi çekici nokta gayrimuntazam kuvvetlerin yani Kuva-yı Milliye şemsiyesi altındaki unsurların Heyet-i Merkeziye Reisi Ferit Bey tarafından hemen aynı hafta içinde TBMM ve askerî makamlara gönderilen telgrafta yetersizlik ve disiplinsizlikleri ağır bir dille şikâyet edilirken Kılıç Ali'nin bir kuva-yı milliye müfrezesiyle bütün sıkıntıların aşılabacağı yönünde bir talebe de imza konulmasıdır. Özdemir Bey ve Mutasarrıf Sabri Bey ile şehir savunmasındaki 27 semt reisinin başkanı olan İncozade Hüseyin

¹⁰⁵ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Mühabere Defteri**, s. 268-270.

¹⁰⁶ Kılıç Ali'nin Antep'e gönderilmesi için birçok girişimlerde bulunulmuştur. 12 Eylül 1920'de Antep milletvekillerinden bu konuda Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmeleri istenilmiştir: düşmanın ağır çaplı toplarıyla tahrib edilen ve yevmiye on on beş şehid yirmi yirmi beş mecrûh veren fedakâr ahâlimizin tahriki için büyük ve kat'i muzafferiyetimizin istihsâlini te'mîn etmiş olacağından bu hususta Paşa Hazretleri nezdinde bizzât teşebbüsâtta bulunulmasını selâmet-i memleket nâmına himmetinizden ricâ ederiz efendim: Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 264.

Bey'in de şehir savunmasındaki devasa ikmal, iâşe, cephane, teçhizat ve silah problemlerinin kesin çözümünü bir müfreze ile Antep'e gelecek Kılıç Ali'den beklemeyecek kadar işlerin akışına vakıf şahsiyetler olduğundan kuşku duymaya gerek yoktur. Şehirde İngiliz işgalinden itibaren gelişen hadiseler, adlarını saydığımız şahsiyetlere epey şey öğretmiş olmalıdır. Özdemir Bey zaten bu işlerde pişmiş, teşkilatçı bir gayret sahibidir.

Fikrimizce burada TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Antep savunmasına daha fazla ilgi, dikkat ve desteğini elde etmek maksadıyla Kılıç Ali'ye olağanüstü meziyetler atfedilmiştir. Yani Kılıç Ali Antep mücadelesinde bulunduğu takdirde onun şahsi tesiriyle Millî Mücadele'nin dirayetli liderine problemler doğrudan aktarılacak ve destek sağlanacaktır, diye düşünülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Kılıç Ali'nin Antep düştükten sonra da ileride göreceğimiz gibi ısrarla talep edilmiş olmasıyla o olmazsa Antep cephesi biter denilmiş olmasının sebebinin aynı olduğunu düşünüyoruz.

Antep savunmasında dayanılmaz sıkıntıların TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırıldığı, 16 Eylül 1920 tarihli, Heyet-i Merkeziye Reisi Ferit Bey'in telgrafı çok önemli belgelerin başında gelir. Vaziyet trajik bir hâl almıştır:

Yazıda Antep'in içinde bulunduğu durum en acı tabloyla izah edilmeye çalışılmıştır. Artık dayanacak güç kalmamıştır. On binlerce masum insan, yığın yığın şehitlerin mübarek cesetleri önünde ağlamakta ve binlerce çaresiz aile Heyet-i Merkeziye'nin kapısını aşındırmaktadır. Hak ve hukuk tanımayan, en basit insanlık kanunlarına bile duyarsız kalan düşmanın topları ve mitralyözleri altında inleyen halk, ağlayarak Ankara'dan imdat beklemektedir. Milyonlarca liralara meydana getirilemeyecek binlerce hane yerle bir olmuş, yetimlerin sayısı binleri geçmiştir. Heyet-i Merkeziye'nin kapısına gelen halk "Eğer kurtaracak kuvvet kalmadı ise şehrin ve dâhildeki askerlerin süngüleriyle bizleri parçalayın, namus ve iffetimizle ölelim, böyle hayata

veda edelim, sonra cenaze namazımıza gelenler ölülerimizi kurtarsınlar” demeye başlamışlardır.¹⁰⁷

Ayıntap Heyet-i Merkeziye Reisi Ferit Bey’in TBMM Riyasetine gönderdiği telgraf EK-3’tedir. Bu telgrafla aynı gün, benzeri içerikli fakat askerî vurgulu bir başka telgraf da Elcezire Cephesi Komutanlığına çekilmiştir. Kötüleşen durum olanca açıklığı ile resmedilmiştir. Telgraf “Otuz yedi günden beri düşman geceli gündüzlü şehrimizi on beş santimlik toplarıyla bombardımana devam (ile) şehrin bir yığın kül hâlini almasına az bir şey kaldı” tespiti ile başlamaktadır. Şehrin savunmasını yapan en yüksek makamın başındaki şahıs her tarafın şehitlerle ve hastanenin yaralılarla dolu olduğunu yazmaktadır. Hemen herkesin yer altındaki mağaralarda ağlayarak yardım beklediği de ilave edilmektedir. Ferit Bey, düşmanın silah ve teçhizatını her gün artırdığına, ahalide dayanacak manevi güç kalmadığına işaret edilerek ya şehrin savunmasına kesin bir destek sağlanmasını ya da şehrin teslimine karar verilmesini talep etmektedir.

Ferit Bey, Maraş’a tamir için gönderilen topların orada atıl kaldığını, şehir dışındaki kuvvetlerin zayıflığından bahisle Antep’ten alınıp Cerablus’a gönderilen birliklerin zafiyete sebep olduğunu söyleyerek Antep’e düzenli birlikler gönderilmediği takdirde şehrin düşeceğini askerî makama hatırlatmaktadır. Telgraf şu acı satırlarla sonlanmaktadır:

Feryadımız hiçbir yerde güşâd-ı kabul buyrulmuyor. Şehrimizin levha-i sefâlet ve fecaati ateş-i Nemrûd’u andırıyor. Yüzlerce şehidlerin önünde ilân-ı matemi eyleyen bu mazlûm şehir şimdi sizden imdad bekliyor. Gözyaşları arasında yazılan şu istimdâdnâmeye makine başında kat’i cevaplar beklemekteyiz efendim.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 375.

¹⁰⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 280-282.

Heyet-i Merkeziye, 19 Eylül 1920 tarihinde El Cezire Cephesi Komutanlığına bir yazı yazarak askerlerin ayakkabısız ve elbisesiz olduğunu bildirmiştir. Bu yazıya göre, şehirde zaten yaşanan felaketten ötürü bir kısım ahali firar etmiştir, çarşı ve pazar da açık değildir. Şehrin savunma kabiliyetini artırma için muharip unsurların en azından giyeceğinin temini için Askerlik Dairesinde bulunan, fiilen askerlik yapmayan bazı yaş gruplarından alınan bedel-i şahsi paralarından kendilerine makbuz karşılığı para verilmesi talep edilmiştir. Bu mümkün değilse muhاریplerin ihtiyaçlarının ordu tarafından karşılanması istenilmiştir.¹⁰⁹

Şehirde baş gösteren sıkıntılar üzerine başta kadı olmak üzere adliye ve maliye memurları ile daire amirlerinin de Antep'i terk etmelerinin şehri savunanlarda moral bozukluğu yarattığı anlaşılmaktadır. 24 Eylül 1920 tarihinde TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ile Dâhiliye Vekili'ne gönderilen bir telgrafta "hayatını vatan-dan daha mukaddes bilen bu gibi" istifa etmiş firari memurların cezalandırılması talep edilmiştir.¹¹⁰

Adana Cephe Komutanlığının eylül sonlarındaki raporunda düşmanın Antep'i arada hafif ve ağır toplarıyla bombardımana devam ettiği ve "İslahiye mıntıkasında Racu civarında Kûva-yı Milliye ile Akıncı müfrezemiz Fransızlarla harb etmekte"¹¹¹ olduğu bildirilmiştir.

EKİM-KASIM 1920

14 Ekim 1920'de Fransızların Çınarlı semtinde yaptığı saldırı püskürtülmüş, düşmana 50'den fazla zayıat verdirilmiştir. Ancak bu müsademedede cephe sarfiyatı fazla olduğundan şehrin savunması için söz verilen desteğin ivedilikle sağlanması istenilmiştir.¹¹²

¹⁰⁹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 298.

¹¹⁰ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 298-300.

¹¹¹ Belge no: 2907 **ATBD**, C. 46, s. 32.

¹¹² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i**

Günümüzde yapılan bir çalışmada Çınarlı cephesi çatışmalarının halkın mukavemet duygusu ve moralinin yüksekliğini göstermesi yanında “Fransızların zor kullanarak cepheleri yarıp, kentin içerisine girme düşüncelerini tamamen gündem dışına” attığı ifade edilmiştir.¹¹³

Ekim ayı içindeki çatışmaları *Albayrak* gazetesi, okuyucularına aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

Ayıntab mıntıkasında müdâfiin ile düşman arasında topçu ve makineli tüfek ateşi teâti edilmiştir. Ayıntab mıntıkasında düşman bermû'tâd kasabaya fasılalı topçu açmıştır. 20.10.36'da sunûfi muhtelifeden mürekkep kuvvetli bir düşman müfrezesi ile Nafak Boğazında cereyan eden muharebede düşmana iki yüzden fazla zâyiat verdirilmiş ve külliyetli miktarda erzak iğtinam edilmiştir.¹¹⁴

Albayrak gazetesinde 1 Kasım 1920'de, Fransızların Antep kuzeyindeki Kilisecik'e taarruzlarının püskürtüldüğü bildirilmiştir.¹¹⁵ Adana Cephesi Kumandanı Selahattin imzasıyla Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 28 Ekim 1920 tarihli raporda da Antep güneyinde Akçakoyunlu yolu üzerinde 26 Ekim günü meydana gelen çatışmalardan şu şekilde bahsedilmiştir:

...düşmanın Ayıntab'dan çıkardığı iki tabur piyade 100 süvari ibaret makinalı tüfekden ibaret kuvvetiyle Kilisecik şimal ve cenûb sırtlarını işgal eden kıtaâtımıza taarruz etmiştir. Beş saat devam eden muharebe neticesinde düşmana ağır zayıat verdirilmiş ve Kilisecik cenûb sırtlarında 200 metre mesafeden süngü takarak hücum teşebbüsünde bulunmuş ve akim bırakılmıştır. Bu esnada Akçakoyunlu'dan avdet eden kolundan ifraz ettiği bir tabur kadar kuvvet Kızılhisar [Oğuzeli] cihetinden cenâhımıza ilerlemek istemiş ise de tard edilmiştir, iki şehid 10 mecruhumuza mukabil düşma-

Merkeziye Muhabere Defteri, s. 316-318.

¹¹³ Özaslan, Ali, “Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayi Milliye (Gaziantep Örneği)”, s. 274.

¹¹⁴ *Albayrak gazetesi*, s. 407.

¹¹⁵ *A.g.e.*, s. 411.

nın pek ziyade zayıtı vardır. Düşman yaralılarını toplamak için iki saatden fazla bir zaman sarf etmiştir.¹¹⁶

Bu ara şehirde ikmal sıkıntısı sebebiyle muharip olmayan aile fertlerinin şehir dışına çıkarılmasına izin verilmiştir. Bu çerçevede ailelerini Maraş'a götürülenlerin bir kısmının geri gelmemesi üzerine 31 Ekim 1920 tarihinde Antep Heyet-i Merkeziyesi Maraş Heyet-i Merkeziyesi'ne yazı yazarak 15-50 yaş grubundaki erkeklerin Antep'e sevklerini talep etmiştir. Bazı şahısların isimleri zikredilerek bunların mazeretlerinin asla dinlenilmemesi istenilmiştir.¹¹⁷

Aynı gün Cephe Komutanlığının raporuna göre Fransızlar İbrahimli doğusu ve Hacıbaba Tepesi'nde bulunan ileri birliklerimize süvari bölüğü ve toplarla takviyeli bir tabur çapında kuvvetle saldırmışlarsa da bu saldırı püskürtülmüştür. Bir ihtiyat zabiti ile bir nefer yaralanmıştır.¹¹⁸

Ekim ayının sonlarında Fransızlar Kilis Askerlik Şubesini basıp evraklarına el koyunca buna misilleme olarak 1 Kasım 1920 günü Kilis'ten Halep'e gönderilen bir Ermeni kafilesinin Fransız koruma birliğine "epey zayıt" verdirilmişti. Fransızlar için Kilis'teki karargâhları dışında pek güvenli yer yoktu. "Özellikle yollar Kuva-yı Milliye'nin kontrolündeydi. Kuva-yı Milliye'nin istihbaratı iyi çalışıyor, Fransızların kent dışına çıkan hemen her birliği ummadığı bir yer ve zamanda saldırı ile karşılaşılıyordu."¹¹⁹

Bu durum Antep'in güneyinde de Fransızlar için vaziyetin parlak olmadığını göstermektedir.

Kasım ayı başlarında Antep cephesinde düşman hareketliliğinin yoğunlaştığı, Adana Cephe Komutanlığı'nın 4 Kasım 1920 tarihli raporuna şu şekilde yansımıştır:

¹¹⁶ Belge no: 2912 ATBD, C. 46, s. 48.

¹¹⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 322.

¹¹⁸ Belge no: 2913 ATBD, C. 46, s. 51.

¹¹⁹ Beşe, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, s. 306.

Antep bölgesinde Kasım 1920'de, düşmanın iki tabur piyade, bir batarya sahra ve bir batarya top ile beş yüz araba ve beş yüz deveden ibaret bir kuvveti İkizkuyu'ya ulaşmış, bir müfrezemiz bunun taciziyle görevlendirilmiştir.

Kızılçınar, Ballıkaya, Çağdın sırtlarında tertibat alınmıştır. Düşman iki bine yakın piyade, bir sahra, bir dağ bataryasıyla üç yüz süvari, üç yüz deve ve üç yüz arabadan ibaret kuvvetiyle Sazgın'a gelmiş, birer tabur piyade ve yüz kadar süvari ve çeşitli toptan ibaret himaye birliklerini Ballıkaya'ya doğru sürerek saat 07.00'de topçu ve piyade muharebesi başlamıştır. Sazgın Köprüsü tıkanmış ve su verilmiş olduğundan arazi bataklık bir hâle gelmiş ve sahra batarya develeri güçlüklerle çekilebilmiş... Pek çok topçu mermisi harcanmıştır.¹²⁰

8 Kasım 1920 tarihli rapora göre şehre düşman bombardımanı aralıklı olarak devam etmektedir. 6 Kasım 1920 tarihinde düşman "Akçakoyunlu'ya hareket eden kafilenin kuvvetli himaye birlikleri ile Kilisecik ve Rumevlek sırtlarında çarpışma yapılmış ve kafilenin hareketi iki saat kadar ertelenmiştir."¹²¹

9 Kasım 1920 tarihinde Antep savunmasını destekleyen Albay Selahattin Adil Bey komutasındaki Adana Cephesi Komutanlığı 2. Kolordu Komutanlığına dönüştürülmüştür.¹²²

Düşman bombardımanının şehir halkı üzerinde nasıl etki yarattığı resmî yazışmalara da yansımıştır. 14 Kasım 1920 günkü harp raporunda düşmanın 105 ve 155 mm'lik obüslerle şehrin doğusunda Ahmet Çelebi, Mağarabaşı ve Yazıcık cephelerini top atışına tutması ve sonuçları anlatılmaktadır.

Ahmet Çelebi [Camisi] arkasında bulunan ve içinde birçok ailenin ve cephe ihtiyat müfrezesinin bulunduğu mağara kapısına 18 adet obüs topunun isabet ettiği ifade edilir.

¹²⁰ Belge no: 2915 **ATBD**, C. 46, s. 60.

Belge no: 2916 **a.g.e.**, C. 46, s. 64.

¹²² Çanlı, Mehmet, "Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji", Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019, s. 309.

Topçu atışları neticesinde mağara ağzı kapanmış ve içerdekiler mahsur kalmıştır. Düşman mağarayı mitralyözlerle döverken askerler cephede savaş hâlinde olduklarından, onların yerine genç kızlar ve kadınlar külünklerle mağara içinde mahsur kalanları kurtarmışlardır. Kadınlar kendilerine atılan topları hesaba almadan çok üstün gayret göstermişlerdir. Antep savunmasında kadınların ne fedakârlıklarla savunmaya katkı sağladıkları son derece aşikâr ve takdire şayandır.¹²³

Harbin yıkıcı etkileri ağırlaşarak devam ederken diğer taraftan şehir artık 21 Kasım itibarıyla Antep'e yeni gelmiş olan General Gobo'nun (Goubeau) tümeni tarafından kuşatılmış olduğundan¹²⁴ erzak, silah ve cephane sıkıntısı kendisini derinden hissettirmektedir. Artık şehir, düşüşüne kadar düşman kuşatmasıdadır. Muharip olmayan ahaliye, Özdemir Bey'in ifadesiyle aile başına servetlerinin önemli bir kısmını Heyet-i Merkeziye'ye bırakarak bu son muhasara başlamadan geceleri şehirden çıkma izni verilmişti. Şehirde Türk nüfusu 23 bine inmişti.^{125,126} Şehrin muhاریplerinde cephane ve ikmal sıkıntısı iç acıtıcıdır:

Savunma esnasında içerdeki halkın çektiği sıkıntılar bir yandan, cephede savaşan askerlerin karşılaştıkları zorluklar bir yandan, cephane ve erzaksızlık bir yandan elleri kolları bağlamaktadır. Öyle ki 3. muhasaranın olduğu 22 Kasım 1920 tarihlerinde cephede savaşan askerler, cephane eksikliğinden dolayı, düşman 80-100 metre yaklaşımadan ateş etmeyecek, ettiği ateş tam isabet olacak, sıkıtığı kurşundaki boş kovayı tekrar toplayıp imalathaneye gönderecek, kaç

¹²³ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı**, s. 461.

¹²⁴ Güner, Zekai, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", s. 60.

¹²⁵ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı**, s. 448.

¹²⁶ Şehrin teslimine doğru nüfusun 15 bine kadar indiği resmî yazışmalara yansımıştır.

tane kovan gönderdiyse bir sonraki sefere o kadar fişek alabilecek, yoksa kendine fişek verilmeyecektir.¹²⁷

Aynı günlerde 24 Kasım 1920 tarihinde, yani şehrin dışarıyla irtibatının tamamen kesildiği bir dönemde Mıntıka Komutanlıklarına, Merkez Kumandanlığına, Heyet-i Merkeziye'ye ve bütün semt reislerine bir tamim gönderilmiştir. Bu tamim şehir içinde artık ikmal yetersizliğinin had safhada olduğunu göstermektedir:

Tamimde silahların düzenli bir şekilde daima temiz tutulması istenmiştir. Bunun için gerekli olan gaz yağı ve zeytinyağı Heyet-i Merkeziyeye verilmiştir. Cephelerde gizli gizli kontroller yapılacağı, uymayanların katiiyen cezalandırılacağı vurgulanmıştır. Diğer yandan atılan mermilerdeki boş kovanlar toplanarak imalathaneye gönderilecektir. Boş kovan vermeyenlere mermi verilmeyecektir. Bu emrin takibini fırka kumandanları yapacaktır. Silahların temizliği ve boş kovanların toplanması düşmana atılacak her bir merminin ne kadar kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁸

Fransız askerî makamları Antep Harbi'ni yürüten makama muhtelif zamanlarda, savaştan vazgeçip teslim olmaları için mektuplar yazmıştı. Bu mektupların birine Özdemiş Bey 1/2 Aralık 1920 tarihli cevabında "bizim için şerefle bir ölüm veya müdâfaadan başka çare yoktur" diyecektir.¹²⁹ Sonuç olarak teslim teklifleri kesin bir dille reddedilmişti. Heyet-i Merkeziye ve savunmanın başındaki Özdemiş Bey'i ikna edemeyen Fransız Kuvvetleri Komutanı General Gobo [Goubeau] 4 Aralık'ta doğrudan halka hitap eden bir beyanname yayımlar. Anteplileri Türkiye'nin ölüm fermanı olan Sevr Andlaşması hükümlerine uymamakla itham eder. Halkı, Heyet-i Merkeziye ve Özdemiş Bey'i dinlemeyip teslim davet eder:

¹²⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı*, s. 459-460.

¹²⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *a.g.e.*, s. 460.

¹²⁹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *a.g.e.*, s. 352.

Birkaç aydan beri harbin felâketlerine düçar olmaktadır. Şehriniz muhasara edilmiştir. Urfâ'dan ve Maraş'tan onu tahlise [kurtarmaya] gelen kıtaât-ı askerîye mağlûb olup firâra mecbûr olmuştur. Hâriçten size hiçbir imdat ve hiçbir erzak gelemeyecektir. Haneleriniz ve aileleriniz toplarınızın ateşi altındadır.

Onları kurtarmak istemiyor musunuz? Muhârebeden fâriğ gelüp silâhları terk ediniz. Beyaz bayrağı rekzediniz! [asınız] Harbe hitâm vermek üzere Fransız Kuvva-yı Askeriyesi karargâh-ı umûmisine bir heyet-i murahhasa gönderiniz. Heyet-i mezkûre nezâketle kabul edilip hüsn-ü muâmele görecektir. Eğer böyle yaparsanız şahıslarınıza emvalinize [mallarınıza] ailelerinize riâyet olunacaklar. Size karşı hiçbir cebir ve şiddet isti'mâl edilemeyecektir. Size hiçbir sine-de tazminât-ı harbiye tahmil edilemeyecektir.

Aksi takdirde bombardımanın ve hücûmların bilcümle tehlikelerine marûz kalacaksınız. Fransa ile Türkiye arasında sulh muâhdesi [10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması] imza edilmiştir. Niçün verilen vâde karşı hareket ettiniz? Niçün muâhedeleri inkâr eden ve sizi harâbiyet ve ölüme sevk eden muharriklere ittibâ ediyorsunuz? [kışkırtıcılara uyuyorsunuz]

Ayıntâb Ahâlisi!

Mevcûdiyetinizi, ailelerinizi ve emvâlinizi [mallarınızı] kurtarınız! Size emir veren ve sizi iğfal eden adamları silâhlarını bir tarafa koymağa icbâr ediniz! Muhârebeyi durdurunuz. Ve kendinizi Fransa'nın uluvv-ü cenâbına emanet ediniz. Selâmetiniz kendi elinizdedir.¹³⁰

Ayıntaplılar aldattıcı yalanlarla dolu olan bu beyannameye itibar etmediler. Fransızlar kendi tuttukları yola devam etti. Antep mücahitleri de...

Aralık ayında da düşman şehir içini 155 milimetrelilik toplar dâhil topçu ile dövmektedir. Etraf-ı Şehir Cepheler Komutanlı-

¹³⁰ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, a.g.e., s. 364.

ğının kolorduya gönderdiği 7/8 Aralık tarihli raporda “düşman bugün bütün gün Suburcu, Balıklı, Tabakhane cephelerimizi on ve on beş buçukluk obüslerle bombardıman etmiş ve pek mühim tahrîbât vücûda getirmiştir. Bombardıman elân devam etmektedir” denilmektedir. Ancak bu ağır “bombardımana rağmen vaziyetimiz mükemmeldir. Ancak bizi tazyik eden erzâk, cephânedir. Bütün ümitlerimiz inâyet-i Rabbâniyeyle bizi tahlîs etmenizdedir.” Yardan’ın yardımıyla kurtulmadan kasıt, ilgili yazışmalar göz önüne alındığında Özdemir’in dilinde, kuşatılmış Antep mücahitlerine kolordu tarafından erzak ve cephane temin edilmesidir.¹³¹

Savaş bütün şiddeti ile devam ederken aralık ayında silah, teçhizat ve ikmal problemleri daha da ağırlaşacaktır. Heyet-i Merkeziye Ayıntap Mutasarrıflığına 12 Aralık 1920 günü iki ayrı yazı yazarak mirî silah taşıyan mülki hükûmet memurlarındaki silahları talep etmiştir:

Yazılara göre, savunmayı icra eden cephelerin geniş olması ve yeteri derecede silah olmaması sebebiyle, şehir içindeki polislerin, adliye ve maliye tahsildarlarının silahlarının, harp bitene kadar mazbata karşılığında savunmaya katılan kişilere verilmesi talep edilmiştir. Şehir dışındaki düşmanı şehre sokmamak üzere görev yapan kişilerde yeteri kadar silah ve cephane olmadığı için, şehir içindeki kişilerde resmî olarak bulunan silahların istenmesi savunmadaki cephane eksikliğini bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir. Şehri korumakla görevli efrad vardır ama en doğal ihtiyaç olan savaş aleti yoktur.¹³²

¹³¹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 366.

¹³² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 460.

'MANDA'NIN 'MİM'İNİ KABUL ETMİYORUZ

1920 yılının sonlarına gelindiğinde kuşatma altındaki Antep'te hayat şartları tahammül edilmez bir noktaya gelmiştir. Bu çerçevede *Albayrak* gazetesinin 23 Aralık 1920 günkü sayısında Fransızların yaşlı bir kadını asarak idam ettikleri, bir kadın ve kızının ırzına tecavüz edildiği haberi Anadolu Ajansına atfen verilmiştir:

Düşman Antep Kasabasını topçu ateşi altına almıştır. Antep şimalinde cereyan eden muharebelerde Fransızlar pek namerdane hareketlerde bulunmuşlardır. Ezcümle ihtiyar bir kadını salben idam etikleri gibi iki jandarma neferini süngülemiş ve bir anne ile kızının ırzına tasallut etmişlerdir.¹³³

Diğer taraftan yiyecek sıkıntısı açlığın habercisi olmuştur. Buna rağmen mutasarrıflık kanalıyla şehir halkının İtilaf Devletleri ve tarafsız ülkelere iletilmek üzere 9/10 Aralık 1920 gecesi TBMM'ye gönderdiği protesto telgrafı Antep'te mücadele ruhunun ayakta olduğunu da göstermektedir.

Metin etkileyici bir üslupla yazılmıştır. Fransız işgalinin ne derece facialara sebep olduğu, seçkin mabet, sanat ve kültür eserlerinin tahribi ve bütün bu yapılanların insanlığın dikkatini çekmesi gerektiği ifade edilmiştir. Buna rağmen Anteplilerin Fransız mandasını kabul etmeleri ihtimalinin bulunmadığı açık ifadelerle beyan edilmiştir. "Manda"nın mim harfini kabulünün söz konusu olamayacağı, mandanın ölüme eşit olduğu hatta şerefli ölümün manda idaresinden bin defa daha hayırlı olduğu dile getirilmiştir.

Anadolu Ajansı kaynaklı protesto haberi *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 88 numaralı sayısında yayımlanmıştır:

Hukuk-ı beynelmîlel ve kavâid-i insanîyeyi pâymâl etmekten zevk aldıklarını muhitimizde gördüğümüz **Fransızlarla Türklüğün meşum bir makberini teşkil eden Ayın-tab'da mazlum ve masum ahâli arasında dokuz aydan**

¹³³ *Albayrak* gazetesi, s. 431.

beri devam eden ceng u cidal, zannedersek, artık âlem-i insaniyetin sem-i ittılâtına vâsıl oldu. Hûn-ı masumumuzun ve Fransızların on beşlik topraklarıyla yıkılan hâneler ve yapılan fecaâtın derecesini görmemek, görüp de beşeriyet namına izhâr-ı teessüf etmemek elden gelmez. En ibtidaî milletlerin bile ibadethanelere ve mukaddesâta gösterdikleri hürmet-i mahsûsayı izhâr etmekten ictinâb eden Fransızlar maâbid ve mesâcidimizin [mabetler ve mescitlerimizin] en güzidelerinin dörtte üçünü ve ezcümle âsâr-ı kadîme-i nefîsden olan Aliyüddeve, Hacı Mansûr, Hamra-yı cedîd, Hüseyin Paşa, Mahmud Paşa, Ali Necâtî, Çınarlı, Âmâ Şeyh, Bostancı, Küçük debbağhâne, Dilber Bey, Tahtalı, Sâmîye, Kozanlı, Şeyh camileri gibi daha birçok maâbidimizi mahv ve nâbûd eylediler. Bunun sebebi Türk ve Müslüman olmaklığımızdan başka bir şey midir? Meğer bu yazdığımız fecâyîin mânâsı Fransız mandaterliği imiş. **Asırlardan beri Türkün asil bir yurdu ve yiğit evlâtlarıyla seviye-i medeniyece pek ileri gitmiş olan Ayıntab Türk şehri neden bir Fransız idaresine tâbi olsun?** Fransızların, idarelerine almak fikrinde bulundukları Ayıntab'ın topraklarında bir hakkı var mıdır?

Protesto beyannamesinde medeniyet dünyasına çağrı yapılır:

Hürriyet-i vataniyemiz, serbestî-i hayatımız, masumiyet ve mukaddesâtımız ve ırkımız uğrunda müdafaamıza neden hürmet etmiyorsunuz? **“Manda” kelimesinin “mim”ini kabul etmiyoruz. Dokuz aylık müdafaa ve merdâne musâraalarımız da hep onun içindir. Çünkü “manda”nın kabulü bizim için ölüme müsavidir. Şerefli ölüm bundan bin kere hayırlıdır.** Namus ve saadet-i vatanı için ölen yavrularımızı, barut dumanlarından müteessiren vefat eden hemşire ve validelerimizi güle güle mezarlara defnederken, elbette insaniyetin bir gün hak ve adalete rücû ederek Fransızların vicdanşikenâne harekâtına sed çekmek üzere müdahale edeceklerini hâlâ ümit etmekteyiz. **Eğerçi insaniyet bu fecâyie karşı da iltizam-ı sükûnet ederse kanımızı son damlasına kadar akıtacağız, çarpışacağız.** Bir insanın itlâfî hâlinde nümâyişler, kongreler ve heyetler tertip ve i'zâm eden medeniyet âlemi niçin tarihin kaydet-

tiği bu fezâyih ve fecâyii mahallinde tetkik etmek üzere bî-taraf bir heyet göndermiyor? Şecaâtine, vatanına, ırkına ebediyen merbût olan Ayıntab her ne olursa olsun hak-sız bir kararı kanıyla silecek ve ebediyen Türk ve Osmanlı olarak kalacaktır. Bâlâdaki mesrûdâtımız nazar-ı itibara alınarak bu fecâyii nihâyete erdirilmesi için delâlet-i insaniyetkârânelerini rica ederiz.¹³⁴

Bu beyannamenin altında, sancak merkezinden aşağıdaki vatansever Antepçilerin isimleri görülmektedir:

Eşrâfdan Kevkebzâde Mustafa, Eşrâfdan Kevkebzâde Abdullah, Eşrâfdan Müftüzâde Süleyman, Eşrâfdan Müftüzâde Hacı, Eşrâfdan Müftüzâde Mehmet, Eşrâfdan Fazlı Ağazâde Nuri, Ulemâdan Rifat, Ulemâdan Hacı Mehmed, Ulemâdan Fahreddin, Belediye Reis Vekili Lütfü, Esnâfdan Hacı Fazlîzâde Murtaza, Esnâfdan Körükçüzâde Mustafa, Esnâfdan Bakkalzâde Ali, Esnâfdan Attarzâde Abdullah, Esnâfdan İnozâde Hüseyin, Tüccârdan Bornasîzâde Hacı Ömer, Tüccârdan ...zâde Mustafa, Tüccârdan Kevkebzâde Abdurrezzâk, Tüccârdan Çanakçîzâde Mehmed, Tüccârdan Dâîzâde Mahmud, Tüccârdan Söylemezzâde Abdülkadir, Esnâfdan Helvacı Ali, Esnâfdan Mehmet Oğlu Mahmud, Esnâfdan Sadîzâde Mustafa, Esnâfdan Kürd Osmanzâde Baba Mustafa, Esnâfdan Hacîzâde Ahmed, Esnâfdan Rüstemzâde Mustafa, Esnâfdan Uncu Mehmetzâde Mehmed, Bazzâde Sakıb, Ali Velîzâde Ali.¹³⁵

16 Aralık 1920 günü 9. Tümen komutanına bir yazı gönderen Özdemir Bey, 21 Kasım'da başlayan son kuşatmanın yarattığı sıkıntıları arz etmekte, erzak ile cephane ve barut yapımı için ham madde talep etmektedir:

Bugün muhâsaraya tamâm 26 gün oluyor. Yapılan say u gayretler neticesi güç belâ ahâlinin iâşesini temîn edebil-

¹³⁴ Devrin Yazarlarının Kalemîyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal-1, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 403-404.

¹³⁵ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, Ayıntab Etraf-ı Şehir Cephele Kumandanlığı, s. 368.

dim. Açlık artık tecellî etmiş sefâletzede ve açız diye bağıran yüzlerce etfâl ve nisvân [çocuklar ve kadınlar] beni firâş-ı ıztırâbımda bî-huzûr [derin ızdırabımla huzursuz] etmektedirler... Buna çâre-i âcîl olunmasını...

Her bir fedâkârlığı hattâ ölümü bile göze alarak yapılan himmetler neticesi imâlathânede fişenk yapılmakta ise de kapsül terkibâtı için klorit potas ve gliserin ve zırnık ve güherçile bulunmadığından imâlathâne hemen durmak üzeredir. Ne yaparsanız yapınız bizim bu ihtiyâcımızı temîn lûtfunda bulununuz.¹³⁶

Devam eden harp ile ilgili kayıtlar arasında Selahattin Adil Bey'in 20 Aralık 1920 tarihli mektubunda Antep müdafilerinin kahramanlıkları karşısında, çok duygulandığı ve ağladığı ifade edilmiştir. Dışarıdaki kuvvetlerin yani kolordu birliklerinin başarısız olmasına rağmen, içerideki kuvvetlerin kahramanlıkları kolordu komutanı tarafından kabul edilmiştir.¹³⁷

Tabii burada kolordu birlikleri derken eğitilmiş, disiplinli, muharebeye hazır birlikler akla gelmemelidir. Mahallinden nüfuzlu ağaların gayreti ile bir araya gelmiş birlikler söz konusudur. Bu tarz birliklerin alay seviyesinde bile kolayca dağıldıklarını, Maraş Tümeni olarak da bilinen 9. Tümen Komutanı Yarbey Hayri Bey 10 Şubat 1921 tarihli raporunda arz edecektir.¹³⁸ Bu sebeple yukarıda kolordu komutanının kendi birliklerinin başarısızlığını kabul ettiği ifadelerinden Selahattin Adil Bey'in dirayetsizlik ve kabiliyetsizliği anlaşılmamalıdır.¹³⁹

¹³⁶ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *a.g.e.*, s. 382.

¹³⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *a.g.e.*, s. 71.

¹³⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *a.g.e.*, s. 384.

¹³⁹ Selahattin Bey Çanakkale ve Sakarya muharebelerinde komutan olarak kendini kanıtlamış yetenekli bir kurmay subaydır. 1961 yılında vefatını İngiliz ve Amerikan gazeteleri, askerî başarılarını da zikrederek haber yapmışlardır: Görgülü, İsmet, **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1983, s. 374-375.

Aralık sonunda açlık dayanılmaz dereceye ulaşmıştır. Özdemir Bey 24/25 Aralık 1920 gecesi kolordu ve tümen komutanlarına yazdığı mesajda feryat etmektedir:

İâşesizlik yüzünden aç ve bî-ilaç bağırان binlerce ahâlinin feryâdı beni intihâra sevk edecek dereceye ilgâ eylemiştir. Rica ederim, bizi ümid-i halâs ile bugüne kadar çırpındırdınız. Artuk bize hakikati yazınız. İâşemiz kalmamıştır ne asker ve ne de ahâli için. Saatlerce sokaklarda tâ sabahlara kadar nâmûs-ı millînin halâsı uğrunda şöyle fedakârâne nevbet bekleyen efrâdın 20 günden beri yevmî [günlük] ta'yînlerinin miktarı 400 yüz gramdan verilmiştir. Bundan daha fazla ne fedakârlık yapılabilir. Gerek asker ve gerek ahaliye me'külât [yiyecek] nâmına her ne bulsak yedirmek ve hayatın idamesini temin edebilecek miktarda ot bile yedirmek şartıyla azamî olarak bir hafta daha iâşe-i umûmiyenin idâmesi imkân dâhilinde zannederim. Bundan fazla bizden fedakârlık beklemek artık beşeriyet nâmına haramdır.¹⁴⁰

Özdemir Bey, kolordunun düşman muhasarasını yarıp kendilerine ikmal yapmasını ya da Allah'ın yardımı ile her fedakârlığı yapmaya hazır olduklarını da ifade etmektedir.¹⁴¹ Özdemir Bey 26 Aralık'ta gönderdiği bir mesajda, 200-300 fedai ile düşman kuşatmasını yarıp kolordunun temin edeceği erzakı alıp döneceklerini, bu hareketin topçu ateşi ile himaye edilmesini talep etmektedir. Mesaj "Kuvve-i maneviyenin artık manası kalmamıştır. Zirâ; açlık hiçbir şeyi bilmez ve dinlemez" hatırlatması da yapmaktadır.¹⁴²

Aralık sonunda, 30 Aralık tarihinde kolordu komutanı tarafından Özdemir Bey'e yazılan yazıda, şehre verilmek üzere erzak getirildiği ancak Fransız muhasarası yaralamadığı için erzakın elde kaldığı bildirilmiştir. Daha önemlisi, artık Antep'ten daha fazla bir fedakârlık beklenmediği beyan edilerek şehrin düşmana tes-

¹⁴⁰ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı*, s. 380.

¹⁴¹ A.y.

¹⁴² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *a.g.e.*, s. 382.

limi veya savunmaya devamla Antep müdafilerinin karar vermesi istenilmiştir.¹⁴³

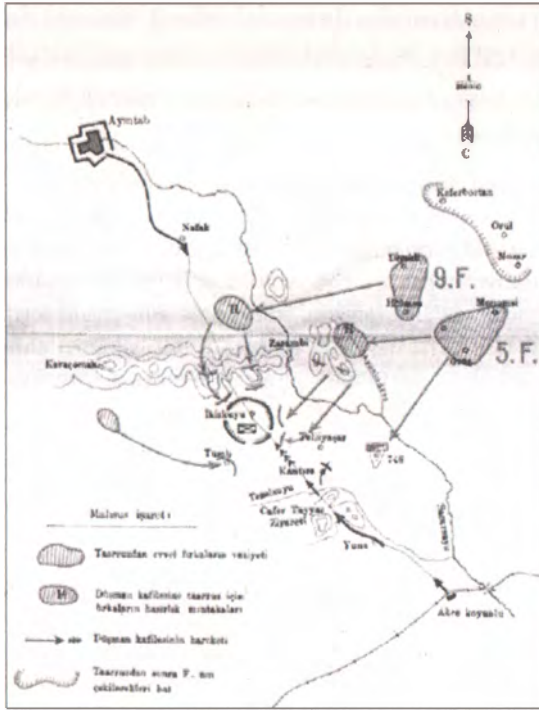
İKİZKUYU MUHAREBESİ

Antep'e Fransızların kullandıkları üç yaklaşma yolu olmuştur. Bunlar doğudan Nizip üzerinden, güneyden iki ayrı istikamet olmak üzere Kilis ve Akçakoyunlu üzerinden yaklaşan istikametlerdir. Kilis'te Fransızların 2. Tümeni bulunmaktadır. Kilis-Antep yolu 60 kilometre kadar olup batıdan şehre ulaşmaktadır. Akçakoyunlu-Antep yolu ise o günkü güzergâha göre 55 km uzunluktadır. Akçakoyunlu yolu İkizkuyu köyü ve şimdiki havaalanı batısı ve Nafak boğazını geçerek Antep'e doğudan ulaşmaktadır. İkizkuyu köyü güzergâhın iki ucu arasında ortalarda bir yerde olduğu için Antep-Akçakoyunlu yolu üzerindeki ikmal ve birlik intikalleri burada mola vermekte, bazen gecelemekteydi. Albay Andrea'nın yazdıklarına göre burada pazar kurulmaktaydı. Bu pazara mola ve konaklama esnasında Akçakoyunlu-Antep arasında intikal eden Fransız birlikleri de uğramaktaydı. Burada Millî Kuvvetler, Fransız birliklerindeki Cezayir ve Tunuslu Müslüman askerlere köylüler vasıtasıyla Arapça propaganda beyannameleri dağıtıyordu. Bu beyannamelerde Fransızların dini imhaya çalıştıkları, Müslüman askerlerin Türk tarafına geçmeleri için acele etmeleri isteniyordu.^{144,145}

¹⁴³ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, a.g.e., s. 71.

¹⁴⁴ Andrea, Colonel, *La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920-Mars 1921, Siège d'Aïntab*, s. 159-160.

¹⁴⁵ Albay Andrea Türklerin Müslüman Fransız askerleri üzerindeki yoğun propagandasının etkisi olmadığını söylüyor. Ancak Türk tarafına katılan ve muharebelerde yaralanan Cezayir, Tunus, Senagal ve Sudanlı askerlerin Türk hastane defterlerindeki kayıtları Fransız albayını yalanlamaktadır: Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *Antep Savunması Hastane Defteri*, s. 135.

Kroki- 6 İkizkuyu muharebesi.¹

Güzergâh üzerinde bir nevi panayır mevkii de olan İkizkuyu'nun kuzey sırtlarında, 17 Kasım'da 9. Tümen birlikleriyle Fransızlar arasında çatışmalar olmuştu. Ancak İkizkuyu muharebesi denilince 18-19 Ocak 1921 günleri yapılan çatışmalar anlaşılır. Bu taarruz "Kolordunun önceki taarruzlarından farklı olarak direkt Fransız mevzilerine hücum etmeyerek erzak ve cephane taşıyan nakliye kollarına baskın maksadıyla planlandı."¹⁴⁷ Akçakoyunlu'dan Antep'e gelmekte olan ikmal nakliye kolu hedef alındı.

¹⁴⁶ Kroki-13 Ulusoy, Mümtaz, *İstiklâl Harbi'nde 2nci Kolordu (1918 - 1921)*.

¹⁴⁷ Pamuk, Bilgehan, *Antep Savunması Kronolojisi 1918-1921*, s. 73.

Antep savunmasından da sorumlu olan 2. Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Bey, Fransızlarla İkizkuyu'daki muharebe hakkında, şehir içinde kuşatılmış durumda bulunan Özdemir Bey'e şu şekilde bilgi vermektedir:

Telbaşar Ovası ile İkizkuyu sırtları arasında düşman kâfilesine yaptığımız taarruzda düşmana ikiyüzü mütecâviz telefât [iki yüzden fazla ölü] ve ağırlıklarından pek fazla zâyîât verdirerek pek çok teçhizat ve melbûsât ve eslihâ ve mevâdd-ı gıdâiye [giyecek, silahlar ve gıda maddeleri] ile yüzü mütecâviz hayvânât iğtinâm edildi [ganimet alındı]. Ve perîşân ve şaşkın bir vaziyete giren düşmanı imhâya ramak kalmıştı.

Ancak rapora göre kolordu birliklerinin geç gelmesi sonucu, düşman kendini toparlamış ve Antep'ten takviye kuvvet getirmiş; Türk taarruzu umulduğu gibi sonuçlanmamıştır.¹⁴⁸

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Millî Müdafaa Vekili Fevzi [Çakmak] Paşa da 14 Şubat 1921 günü TBMM gizli oturumunda İkizkuyu muharebesinden bahsetmiştir. Paşa'ya göre,

Düşmanı mahsur bir hâle sokmak için onun erzak kollarını vurmak ve onu cephanesiz ve erzaksız bırakmak lazım idi. Evveleminde Akçakoyunlu ve Ayıntap arasında seyrü sefer eden bir kfile vardı ki bu, bine yakın deve ile birkaç yüz katırdan meydana geliyordu. Daima muhafız ile gelip gidiyordu. Kuvvetlerimiz bunun üzerine İkizkuyu civarında taarruz ederek düşman ve biz de bir hayli zayıat verdik. Fakat düşman daha çok-zayıat verdikten sonra bu tariki terke mecbur kaldı. Üç haftadır buradan bir kfile gelip geçmiyordu. Hatta bu taarruzun tesiriyle Akçakoyunlu'yu da tahliye mecbur oldu.¹⁴⁹

Harp Tarihi'nin resmî bir yayınına göre kolordunun bu harekâta katılan iki tümeninin personel kuvvesi 1.680 idi. Bunlardan 49'u

¹⁴⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı**, s. 73.

¹⁴⁹ **TBMM GCZ, C. 1, s. 426.**

şehit olmak üzere toplam 200 civarında zayıat verilmişti.¹⁵⁰ *Albayrak* gazetesinde de düşmandan İkizkuyu civarında alınan ganimetler ve verdirilen zayıattan bahsedilmektedir:

Antep mıntıkasında iki taburlu bir düşman müfrezesi-ne vaki taarruzumuz neticesinde düşman dağılmış ve iki yüz maktul bırakmıştır. Bir çok elbise 40 bargir, teşhizat ve esliha ile yüz matara iğtinam edilmiştir. Antep mıntıkasında İkizkuyu civarında yaptığımız taarruzda beş makinelî tüfek, yüz elli tüfek, birçok elbombası, beş yüz kaput, külliyetli elbise ve potin, battaniye, çanta ve teşhizat saire iğtinam edilmiş düşmana iki yüz maktul verdirilmiştir.¹⁵¹

Dönemin gazetelerinden *Açıksöz*'ün 27 Ocak 1921 tarihli nüshasında İkizkuyu muharebesine ilişkin alınan ganimet ile düşmanın ve Türk kuvvetlerinin zayıatına ilişkin haber aşağıdaki gibidir:

Antep mıntıkasında İkizkuyu civarında düşmana taarruz etmiş olan kıtâtımızın iğtinamâtı [ganimetleri] hakkında alınan tafsilât bervech-i zirdir [aşağıda olduğu gibidir]:

Yirmi beş makineli tüfek, birçok el bombası, beş otomatik tüfek, üç yüz şarjör, yüz elli tüfek ile beş yüz kaput ve külliyetli elbise, fotin, battaniye ve çanta gibi teşhizat, pek çok araba, yirmi kadar hayvandır. Düşman cephede iki yüzü mütecaviz maktülû sayılmış ve bir çok mecruhu bulunduğ u anlaşılmıştır. Kıtâtımızın şehit ve mecruh [yaralı] olmak üzere miktarı kırka karibdir.¹⁵²

İkizkuyu muharebesi tam umulduğu şekilde başarılı olmamışsa da şehrin düşmesinden 20 gün kadar önce düşmandan kayda değer miktarda ikmal maddeleri ele geçirilmesi açısından önemlidir. Bu muharebe ile ilgili, yazılı kaynaklarda göremediğimiz ancak şifahi kaynaklarda ısrarla tekrarlanan, Fransızların kayıp vermelerinin önemli sebebi olarak işaret edilen bir hususu dile getirme lüzumu

¹⁵⁰ Ulusoy, Mümtaz, *İstiklâl Harbi'nde 2nci Kolordu (1918 - 1921)*, s. 77-78.

¹⁵¹ Özçelik, İsmail, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, s. 205.

¹⁵² Özçelik, İsmail, *a.g.e.*, s. 205-206.

duyuyoruz. O da artık günümüzde akış mecrası değiştirildiği için ortadan kalkmış bir suyun muhtelif çete grupları tarafından araziye verilerek güneyden yaklaşmakta olan Fransız ikmal kafilesinin batağa düşürüldüğüdür.

Bu satırların yazarının annesi Ayşe Saygılı ile Antep savunmasının öncü isimlerinden Sadık Efendi'nin torunu Enver Koçak'ın da anlattıklarına göre, Millî Kuvvetlerin Halep'in içme suyunu sağlayan kaynaklardan Halep Arığı'nın suyu bugünkü İkizkuyu köyünün hemen kuzeyinde, doğu-batı istikametinde akış mecrasında güneye meyilli araziye verilmiştir. Bu da Fransız ağırlıklarının çamura batması sonucunu doğurmuştur. Halep Arığı'nın suyunun araziye akıtılması ile Fransız kafilesine çamura saplatılınca Tilbaşar Kalesi ve Harnuba'dan da topçu ateşine tutulmuştur.

Fransızların ikmal kolunun dağıtılmasının sonucu olarak, Ayşe Saygılı'nın kendi büyüklerinden net bir şekilde hatırladığını söyleyerek aktardığına göre Fransızların İkizkuyu'da terk ettikleri bir kısım levazım malları mücavir köyler halkı tarafından toplanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra düşman ganimetleri Kuva-yı Milliye reislerinden Zeki [Savcı] Bey tarafından toplanarak müdafilere ulaştırılmıştır. Böylelikle harp ganimeti ehil kimselere verilmiştir.

Sonuç resmî bir değerlendirmeye göre “Bu taarruz, düşman üzerinde çok önemli bir etki yapmış ve Akçakoyunlu'daki malzeme ve eşyanın Halep'e nakledilmesine ve Akçakoyunlu lojistik destek hattının Kilis-Antep yoluna alınmasına sebep olmuştur.”¹⁵³

Diğer taraftan Fransız işgal güçleri kendilerine karşı koyan gayrinizami unsurları destekledikleri için Antep güneyindeki bazı köylerde önde gelen şahısların konaklarını yakmışlardı. Ayşe Saygılı'nın aktardığına göre “Fransızlar Tilbaşar'da Sadık [Koçak] Efendi'nin, İkizkuyu'da Kara Mustafa'nın [Ocak], Bakıda'da Arif Paşa'nın ve Beşgöz'de Zeki [Savcı] Bey'in konaklarını yaktılar.” Ayşe Saygılı,

¹⁵³ Ulusoy, Mümtaz, *İstiklâl Harbi'nde 2nci Kolordu (1918 - 1921)*, s. 78.

Zeki Savcı Bey'in konağı ve müstemilatı yakılırken ahırda yanmakta olan atının acıyla kişnemesinin civar köylerde duyulduğunu dönemi yaşayanlardan dinlediğini ifade etmiştir. Gaziantep'li yazar ve araştırmacı Hüseyin Bayaz da Şahin Bey'in şehadetinden bir gün önce Kilis yolu üzerindeki Babakır köyünde, babası [Hanifi?] ile Ali Cenani'nin ortak olduğu iki konağın Fransızlar tarafından yakıldığını söylemektedir.¹⁵⁴

Bir Fransız kaynağı, işgal kuvvetlerinin halkı toplu cezalandırmaya yönelik ağır baskılar yaptıklarını itiraf etmektedir. 1920 Eylülünün ilk haftasında Fransız birlikleri Tilbaşar-Zırambı-Mezere arasında ordugâh kurmuştur. Bu üç köye tahribat için birer tabur sevk edilmiştir. Köylerden 20 kadar tüfek toplanmış; Tilbaşar'da Sadık [Koçak] Efendi'ye ait 60 ton arpa, yüz kadar sığır ve 500 koyunluk bir sürü gasbedilmiştir. Köylerde pek az kalmış halka, bu yapılanların milliyetçilere destek sağlandığı için ceza olarak yapıldığı¹⁵⁵ bildirilmiş, Fransızlara itaat edilirse korkacak bir şey kalmayacağı ilan edilmiştir.¹⁵⁶

Fransızların Antep'in daha güneydeki köylerinden Tilhabeş'i [Yavuzlu] de tümüyle ateşe verip yaktıkları bilinmektedir. Çetelerden Çekiç Hanifi, köyde kalan ihtiyar ana ve babasını kurtarmaya gelirken Fransızlar tarafından yakalanınca kurşuna dizilmiştir. Sonradan evlerine dönen köylüler, her taraf yakılıp yıkıldığı için "dokuz aile bir dam altında barınmak zorunda kalmıştır."¹⁵⁷

Fransızların ev yakma ve mal gasbetme dışında havalide çetelere yardım ettiğini düşündükleri kimseleri de tutukladığını, şifahi

¹⁵⁴ Bayaz, Hüseyin, *Antep Savunması Günlüğü*, s. 77.

¹⁵⁵ Tilbaşar'da Sadık Efendi gibi hamiyetli bir vatansever olduğu gibi Mezere'de de Fayat Ağa gibi bir başka vatansever bulunmaktadır.

¹⁵⁶ Andrea, Colonel, *La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920-Mars 1921, Siège d'Aintab*, s. 128-129.

¹⁵⁷ Çolakoğlu, Şinasi, *Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930*, s. 216.

kaynaklardan 1970'li yıllarda duyduğumu hatırlamaktayım. Bunlardan Hameyli'den [Duruköy] İsa Kiya [Bozdoğan] (1862-1971) çetelere destek verdiği için Fransızlar tarafından tutuklanarak şehre götürülmüş ve Belediye Hanı'nda 30 gün kadar hapsedilmiştir. Bu hapsin ve benzerlerinin şehrin düşmesinden sonra şehir dışına nüfuz edemeyen işgalcilerin havalide Millî Kuvvetlerin nüfuzunu sarsmaya yönelik girişimlerinden olduğunu tahmin etmekteyiz.

ANTEP DÜŞERKEN HURUÇ

1921 yılına girildiğinde artık Antep'te açlık tahammül edilmez bir hâle gelmiştir. Antep'ten Heyet-i Merkeziye ve Ticaret Odası mensupları ile şehir müderrisi gibi önde gelen şahsiyetleri 27 Ocak 1921 günü TBMM Başkanlığına aşağıdaki telgrafi göndererek yardım istediler:

Yetmiş gündür kuşatma altında olan Antep'imizin içindeki 16.000 Müslüman son dakikada gıda maddesinden mahrum kalarak köpek eti bile yedikleri, Antep Merkez Heyetinin şifreli beyannamesinden anlaşılmıştır. Bu heyet, askerlerimizin yıldırım hızıyla kuşatmayı kaldırmadığı takdirde, Anteplilerin ruhuna fatiha okutacağını ve binlerce kadın ve özellikle kızlarımızın namus ve iffetlerinin vahşice tecavüze uğrayacağını arz eder.¹⁵⁸

Genelkurmay arşiv belgeleri de aynı dönem için Antep şehir merkezindeki durumu bütün çıplaklığı ile resmetmektedir:

Antep kuşatmasının sonlarına doğru halkın açlıktan ölmemesi için erzak ve cephane ikmalî hizmetlerine öncelik verilmesi gerekliydi. Demiryolu ve ulaştırma araçlarının yokluğu yüzünden Antep Cephesine yeter derecede kuvvet göndermek mümkün olmamıştı. Antep'te kuşatılmış olanlara dışardan yardım yapılamaması çok büyük güçlükler doğurmuş, özellikle cephane yetersizliği zorluklar meydana getirmişti.

¹⁵⁸ Belge no: 2956 ATBD, C. 47, s. 73.

Hakiki bir zehir olan acı zerdali çekirdeğini tatlılaştırarak, zehirin etkisini azaltmak suretiyle, ekmek hâlinde yiyen 18.000 kadın ve çocuk vardı. Şubat 1921 başlarında, Antep'in savunması sırasında kadın ve çocuklara ot kökü ve ağaç kabukları yedirilmiş, bu nedenlerle Antep cephanesizlik ve açlıktan teslim olmak zorunda kalmıştı.¹⁵⁹

Açlık ve ikmalsizliğin şehrin savunmasını imkânsız hâle getirmesi içerideki muharip unsurların düşman muhasarasını yararak dışarı çıkmalarını zaruri hâle getirmiştir. Hz. Musa'nın zamanından beri düşmana esir/köle kalmama girişiminin adı olan huruç¹⁶⁰ askerî anlamda da savunmanın devamı mümkün olmayınca düşman çemberini cebren kırarak kurtulma girişimidir. Türk harp tarihinde 1601 yılında Tiryaki Hasan Paşa'nın Kaniye Kalesi'nden düşman muhasarasını yarıp çıkması parlak bir huruç örneği; 1877'de ise Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de teşebbüs ettiği, Ruslara karşı kuşatmayı yarma harekâtı başarı ile sonuçlanmasa da hemen herkesin takdir ettiği cürekâr ve kahramanca huruç girişimiydi. Antep müdafileri için artık huruçtan başka çare kalmadığında, harbi yürüten subaylar Kaniye ve Plevne müdafilerinin kahramanlarını hatırlarına getirmiş olsalar gerektir.

Şehrin tesliminden bir hafta kadar önce Antep içindeki muharip kuvvetler düşman kuşatmasını yarıp çıkmak için 30 Ocak'ta bir gece taarruzu planladı. Şehirdeki kuvvetler kuzeydoğudan doğuya Hacıbaşa-Çıksorut-Acem kayası hattına saldıracaklar, kolordunun 5 ve 9. Tümenleri de bu harekâtı yakından destekleyecekti. Ancak bu harekât başarılı olmadı.

¹⁵⁹ Timur, Cevdet, **Türk İstiklal Harbi-VII İdari Faaliyetler**, s. 84-85.

¹⁶⁰ Tevrat'ın ikinci bölümü [Exodus] Firavuna köle olmamak için bir kavmin vatanını terk ile göç etmesinin anlatısıdır. Kitabı Mukaddesin eski yıllarında bu bölüm adı Huruç olarak Türkçeleştirilirdi. Şimdi bu kelime "Çıkış" olarak Türkçeleştirilmektedir: **Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit-Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil**, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001, s. 56-101.

Çıksorut taarruzunun muvaffak olmaması, şehirde büyük bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Direnişçilerin ağır kayıpları ve beklenen yardımın gelmemesi sınırları oldukça gerdi. Kuşatma hatlarının yarılmasına karşın erzak ve cephane yardımı yapılamaması, önü alınamayan bir öfke seline dönüştü. Öyle ileri gidildi ki Kolordu komutanı, Dokuzuncu ile Beşinci Tümen komutanları ihanetle suçlandılar.¹⁶¹

Kroki- 7 Düşman kuşatmasını yarmak için 30/31 Ocak 1921 gecesi yapılan gece taarruzu.¹⁶²

30/31 Ocak 1921 gecesi icrası başarılı olmayan taarruzda 110 şehit ve 200 yaralı zayıat verildi. Yıldırım Taburu 3. Bölük Komutanı İhtiyat Zabiti Mustafa Yavuz da şehit düşenlerin arasındaydı.¹⁶³

Diğer taraftan şehir dışında bulunan 2. Kolordu birliklerinin muhasarayı kırmak üzere yaptığı girişimler ocak ayı içinde de sonuç vermeyince Antep müdafileri ile Kolordu arasında yazışmalarda artık çaresizlikten kaynaklanan hayal kırıklıkları kendini göster-

¹⁶¹ Pamuk, Bilgehan, **Antep Savunması Kronolojisi 1918-1921**, s. 74-75.

¹⁶² Kroki-34 Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi**.

¹⁶³ Solmaz, Mehmet, Yetkin, Hulusi, **Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1965, s. 72-75.

meve başlamıştır. Özdemir Bey'in 27 Ocak'ta yazdığı mektuptaki ağır ithamlara 2 Şubat'ta cevap veren Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey şehrin kahraman müdafilerine derin saygı duyduğundan bahisle "içinde bulunduğunuz şekil ve elîm hâl karşısında âciz kaldığımız fecî ve nâcâr vaziyete binâen cevâb vermeyi hisse mağlûbiyet" sayıp sessiz kaldığını ifade etmiştir.

Kolordunun üzerine düşeni yaptığını söyleyen Selahattin Bey, muhasarayı yarmak için son yetmiş gün zarfında 15 subay ve 600 nefer zayıatı¹⁶⁴ verildiğini, ocak ayının son günü de yine üç subay ile sayısı henüz tam bildirilmemiş nefer zayıatı olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁵ Zaruri sebeplerden ötürü milletin fedakârlığına arzu ettiği derecede hizmet ve destekle karşılık vermeye zaman ve meydan bulamadığını söyleyen Kolordu Komutanı, sonucu "Hâriçten yapılacak yeni bir teşebbüsde yüzde bir bir ümîd-i muvaffakiyet görsem emir vermekte tereddüd etmem. Ne çâre ki artık Ayıntâb'ı şimdilik mukadderata terkten başka maalesef yapılacak bir şey kalmamıştır" tarzında ifade etmiştir.

Selahattin Bey, Özdemir Bey ve yakın arkadaşlarının şehrin düşmesi hâlinde orada kalmalarının doğru olmayacağını belirterek "kemal-i hürmet ve teessürle" mektubuna son verir.¹⁶⁶ Aynı gün "*Muhterem Ayıntap Eşrafına*" da bir mektup gönderir. Selahattin Bey hakkındaki, Antep'e yeterli yardım ve destek sağlamadığı ithamları için bizzat kendisinin TBMM'ye başvuracağını ifade etmektedir. Ancak Anteplilere şu konuları da açıklıkla yazma gereği duyar:

Aylardan beri yalnız muhitini değil bütün Anadolu'yu,
Türklüğü, kahramânlıklarıyla yükselten, vazîyet-i müşki-

¹⁶⁴ Zayıat askerî literatürde sadece şehit demek değildir. Yaralı, firar ve kayıp da zayıat içinde görülür.

¹⁶⁵ Kolordu Komutanı 30/31 Ocak gecesi yapılan, yeterli desteği sağlamadığı için hainlikle suçlandığı başarısız huruç harekâtındaki zayıatı söylüyor olmalı.

¹⁶⁶ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı*, s. 314-316.

lesiyle dağdâr-ı teessüf eden kasabanızın gerek fedâkârlığı ve gerek aklıktan mütevellid ıztırâbâtı karşısında azamî derecede müteessir ve müteellim olan ve buna çâresâz olmak için sa'y[i] fevkinde [takati üzerinde] çalışan kolordumun yazdığınız ithâm altında kalmasını kabûl edemem. Ve kumandan bulunmak sıfatıyla bu vazifede bana tâalluk eden hâlini, iktidarını Özdemir Bey'in pek âlâ bildiği, kolordum her teşebbüsünü talep ettiğiniz kati azimle ve azamî istitâati ile yapmıştır. Vesâitin fıkhdânı, zamânın killeri, ahvâl-i hevâiyenin adem-i müsaadesine [vasıtaların yokluğu, vaktin azlığı, hava şartlarının izin vermemesine] rağmen mevcûdu bazan kasaba müdâfiîni mikdârına bâliğ olmayan kolordum, kasabanın mahsûr kaldığı 70 gün zarfında; üçü tabur kumandanı olan 5 şehîd ikisi kezâ tabur kumandanı olmak üzere 15 zâbit yaralı vermiş ve efrâd zâyîâtı 150 şehîd 400'den fazlası mecruh olmak üzere takriben 600'e bâliğ olmuştur. Yapılan harekâtın nümâyîşten ibâret olmadığına ve hatt-ı muhâsarayı yarmak için azimle çalışıldığına şu rakamlar en belîğ bir bürhandır. Teessüf olunur ki kısmen sizce malûm olan ve kısmen meçhûl kalan esbâb-ı muhtelifeden dolayı millet, Ayıntâb'ın fedâkâr evlâdlarına lâayık olduğu hizmet ve muâveneti ifâya vakit bulamamış ve yapamamıştır. Bundaki kusûrun Kolordu'ya âid olmadığını zamân ve ahvâl [isbât edecek]. Ve inşaallâh bugün harâbesiyle Türklüğe şeref bahşeden kasabanız Türk bayrağı altında yine eski mamûriyetini alacaktır.¹⁶⁷

Anteplilerin 2. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in Antep'e yeterli destek sağlamadığı yönündeki şikâyetleri Ankara'da yankı bulmuş görünmektedir. Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa yazdığı bir mesajla kolordu komutanının elinden gelen her şeyi yaptığını belirtir:

Salâhaddîn Âdil Beyefendi ordumuzun en güzide ve en nezîh kumandanıdır. Müşârunileyhi dilgîr edecek tarzda vâki olan müracaatlarınızda pek iyi takdir [ettiğim] Ayıntâb vaziyet-i elîmesinden duyduğunuz teessürün sâik-i

¹⁶⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, a.g.e., s. 316.

yegâne olduğunu kaviyyen ediyorum. Ayıntâb [vaziyetin-den] sizin kadar vîcdânen müteessir ve sizi tahlîs için geceli gündüzlü askerin başında[dır].¹⁶⁸

Bu mesajın, yürekleri yanan Antepilileri olmasa bile askerliğin gereklerini yerine getiren Selahattin Bey'i birazcık teselli ettiğini söyleyebiliriz.

Huruç konusunda şubat ayında ilk emir 2/3 Şubat gecesi verilmiştir. Bu emre göre¹⁶⁹ düşman kuşatması şehrin doğusunda Sacur ve Babirge istikametinde yapılacaktır. Sadece silahlı muharip unsurlar harekâta katılacaktır. “Hurûç kuvveti meyânında ahâlî ve kadın, çoluk ve çocuk bulunması hareketinizi işgâl ve hattâ mânî olur.” Huruç harekâtına katılacak kuvvetlerin arasında sadece “siyaseten şehirde kalmaları caiz olmayan” kimseler bulunacaktır.¹⁷⁰

Huruç harekâtında düşman mevzilerinin gerilerine sessizce yaklaşılacaktır. 5 ve 9. Tümenler şehrin etrafında şehirden çıkacak kuvvetleri düşmana karşı himaye edecektir. Şehirdeki sanatkârlar ve imha edilmeyecek önemli yazışmalar harekâttan önce kuryelerle şehir dışına çıkarılacaktır. Harekât 4/5 Şubat gecesi alaturka saatle 8'de [akşam ezanından 8 saat sonra] icra edilecektir. Ayrıca “hurûcun zamân ve istikâmetinin ve hattâ katî hurûç yapılacağıının mahrem tutulması” rica edilmektedir.

Bu emre rağmen şehirdeki mücahitler emri yerine getirmemişler, huruç yapılamamıştır. Bunda, anlaşıldığı kadarıyla Özdemir Bey ve çevresinin şehri terk etmemeyi tercih etmeleri asıl faktördür. Huruç harekâtından yedi yıl sonra bile subaylara verdiği bir konferansta Özdemir Bey, “son kurşunu” sıkıncaya kadar şehirde kalma ve “sonra makedderata boyun eğme” düşüncesinde olduğunu ifade etmiş-

¹⁶⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 322.

¹⁶⁹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 318.

¹⁷⁰ Bu kişiler şehirde harbi yürüten sivil kadrolardır. Heyet-i Merkeziye ve gayret ve hamiyet sahibi önemli diğer kimselerdir.

tir.¹⁷¹ Zaten Kolordu Komutanı 6 Şubat tarihli emrinde Özdemir Bey'den "hissiyatınıza mağlup olmamanızı rica" ederken sanıyorum muhاریplerin şehri terk etmek istememelerini kastetmektedir. Aynı emirde "bu gece de yarıp çıkmadığınız takdirde" artık size dışarıdan bir yardım gelmeyecektir, denilmiştir.

6/7 Şubat gecesinde verilen bir emirdeyse o gece yapılacak harekâtın topçu ateşleriyle destekleneceğinin ve tümenlerce himaye edileceğinin ayrıntıları verilmiştir. Huruç harekâtının alaturka saatle 6'da [akşam ezanından 6 saat sonra] başlaması emredilmiştir.¹⁷²

Özdemir Bey ve müdafiler, resmî görevliler ile halktan 200 kişi 7 Şubat sabahı şehrin kuzeyinden Beylerbeyi istikametinde çıktılar. Polis, jandarma ve halktan oluşan ikinci kfile ise şehrin batısından İbrahimli istikametinde şehri terk ettiler.^{173,174} 8 Şubat günü Özdemir Bey ve muhاریplerin şehirden ayrıldığıının belli olması üzerine şehirde kalanlardan önde gelen 70-80 kişi, hastane olarak kullanılan Şeyh Camisine toplanıp Fransızlardan mütareke istemeye karar verdi. Bunun üzerine hastane doktorları teslim şartlarını görüşmek üzere Fransızlara mektup yazıp "mülakat" istediler. Fransızlarla görüşmek üzere Dr. Mecit Barlas ve Dr. İbrahim Söylemez dâhil altı kişilik bir heyet seçildi.¹⁷⁵ Mecit Barlas anılarında, Fransızlarla teslim şartlarını görüştüklerini, bu şartları halk ile de görüşmek için 24 saat mühlet istediklerini söylemektedir. Kendilerini görüşme heyeti olarak seçenlerin teslim şartlarını uygun bulduklarını ve kendisini de şehre mutasarrıf seçtiklerini, 9 Şubat'ta da teslim anlaşmasının imzalandığını ifade etmektedir.¹⁷⁶

¹⁷¹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cep-heler Kumandanlığı**, s. 456.

¹⁷² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 320.

¹⁷³ Pamuk, Bilgehan, **Antep Savunması Kronolojisi 1918-1921**, s. 77.

¹⁷⁴ Heyet-i Merkeziye'nin 9 üyesi şehri terk etmemiştir: Pekdoğan, Celal, "Bir Şehrin Filmi (5)", **Gaziantep Haber Ajansı Bülteni**, (03.2018).

¹⁷⁵ Barlas, Uğuroğlu, "Antep Harbinde Sağlık Hizmeti", s. 295-296.

¹⁷⁶ Barlas, Emre, **Dr. Mecit Barlas'ın Anıları**, s. 43-44.

Teslim anlaşmasının yapıldığının ertesi günü 9. Tümen Komutanı Hayri Bey tarafından yazılan harp raporunda şehre Fransız askeri ve Ermenilerin sokulmadığı ve ahaliye karşı ılımlı davranıldığı ancak bunun halkı kazanmaya yönelik bir taktik olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁷

Antep düşman eline geçince, sancak merkezi düşman nüfuzundan uzakta Halfeti'ye taşınmış, hükûmet işleri oradan görülmüştür. Daha sonra şehre 40 kilometre yakınlıktaki Nizip nahiyesi sancağın resmî işlerinin görüldüğü merkez olmuştur. Tıpkı İzmit işgal edilince mülki işlerin Geyve'de devam ettirilmesi gibi.

8 Şubat 1921 günü Antep açlık ve cephanesizliğe teslim olduktan sonra bir Fransız dergisi şehrin savunmasıyla ilgili şunları yazıyordu: “Antep'te 70 bin nüfus yaşıyordu. Türk milliyetçileri burada kendilerini inatla savunacakları çok güçlü bir mukavemet merkezi kurmuşlardı.”¹⁷⁸

Antep'in tesliminden sonra Ermenilerle beraber Türklerle savaşan Amerikalı bir misyoner doktorun “Milliyetçi hareket şimdi Avrupa'ya Türkiye'nin hayatta olduğunu ve parçalanmaya izin vermeyeceğini ispatlamaya uğraşiyor”¹⁷⁹ şeklinde değerlendirme yapması ilgi çekicidir.

Millî Mücadele'ye ilişkin ciddi akademik eserler vermiş olan Sina Akşin, Antep'in Fransız kuşatmasına aslanlar gibi direndikten sonra teslim olduğunu ifade etmiş; bu hadisenin Çukurova'da üst üste yenilgiye uğrayan Fransızlar için “karizmayı kurtaran” bir gelişme olarak görüldüğü ve onları Türklerle uzlaşmaya daha yatkın bir psikolojiye getirdiği değerlendirmesini yapmıştır.¹⁸⁰ Son zamanlarda yapılan bir çalışmada da şehrin düşman eline geçtiği

¹⁷⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı**, s. 384.

¹⁷⁸ “La Prise d'Aïntab”, **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 257, 1921, s. 226.

¹⁷⁹ Shepard, Lorrin, “Fighting the Turks at Aintab”, C. XIV, **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, (07.1921), s. 590.

¹⁸⁰ Akşin, Sina, **Savaş ve Etnik Temizlik**, s. 172.

dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın dirayetli rehberliğinde yürüyen, Anadolu'daki Millî Mücadele açısından ülkenin genel manzarası şu şekilde tasvir edilmiştir:

Antep açılığa teslim olduğunda, Anadolu'da ayaklanmalar bastırılmış, Anadolu'nun kuzeyinde Kuvayı Milliye, doğusunda nizami birlikler hâkimiyeti sağlamış, güneyinde ise nizami birlikler tarafından desteklenen Kuvayı Milliye birlikleri, Fransızların planlarını bozmuştu. TBMM hükûmeti, artık iç hat stratejisinin gereği olarak, en tehlikeli düşman olan Yunan kuvvetlerine karşı daha güçlü yüklenebilirdi.¹⁸¹

Diğer taraftan Antep merkezinin Fransız kuvvetlerinin eline geçmesine rağmen şehir dışında işgal gücünün bir ağırlığı yoktu. Şehrin yakın köylerinde bile, mukavemet yapan unsurların sözü geçmekteydi.¹⁸²

Öte yandan Antep'in Fransızların eline geçmesi mücavir sahada moral bozukluğu yaratmış görünmektedir. 19 Şubat 1921 tarihinde Maraş milletvekilleri Hasib ve Arslan Beylerin "Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" çektikleri telgrafta bu husus dikkat çekicidir. Telgrafta "vatanın kurtarılmasına matuf fedakârlıklarına rağmen Ayıntab'ın vaziyet-i ahire üzerine ahalide hâsıl olan teessür"den bahsedilmektedir. Ancak Antep'in düşmesinin bölgedeki yarattığı moral bozukluğunu ortadan kaldırmaya yönelik olarak TBMM'den bir heyetin Maraş'a gönderilmiş olmasının yarattığı olumlu intiba ile "Adana-Halep hudutlarında mallarını ve canlarını feda eden ahali yalnız malen değil işbu vatani vazifenin hitamına memleketin halas gününe kadar fedakârlık göstermeye hazır" denilmektedir.¹⁸³

¹⁸¹ Özaslan, Ali, "Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayı Milliye (Gaziantep Örneği)", s. 274.

¹⁸² Yetkin, Hulusi, "Gaziantep Savunması ve Ermeniler", **Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı**, Gaziantep, ODTÜ Gaziantep Mühendislik Fakültesi, 1985, s. 59.

¹⁸³ Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, **Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar**, 2. bs, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu,

GAZİ AYINTAP

Antep açlık ve cephanesizlik yüzünden düşerken TBMM şehre gazi unvanı verdi. Bu haber, şehir içinde kuşatılmış mücahitlerin kuşatmayı yarıp çıktığı günde, 7 Şubat 1921 günü Müfide Ferit Hanım tarafından *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin ilk sayfasında kamuoyuna duyuruldu. Gazetenin sağ sütununa boydan boya “Gazi Ayıntap” başlıklı bir yazı yazarak şehrin kahramanlarını kutladı:¹⁸⁴

“Türkler, hürmetle eğiliniz Ayıntap karşısındasınız!” cümlesi ile başlayan yazı dokuz aydır milletin Anteplilerin zafer destanlarına her gün yeni bir yiğitlik sayfası ilave ettiğini gördüğünü ifade etmektedir. Güney bölgesinde halkın kendi önlerinde eğileceğini sanan Fransız işgalcilerin “kafile, kafile akın, akın getirdikleri bütün askerleri” yutan Antep savunmasının Fransız ordusunu durdurduğunu yazan Müfide Ferit Hanım, Türk vatanseverliği ve İslam imanının en önemli dayanak noktaları olduğunu vurgulamaktadır.

Yazar 30 Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi'nden itibaren yapılan muharebelerde Antep'in şeref ve övünme payına sahip olduğunu belirtirken bu savunmanın 1877 Plevne savunması ve 1915 Çanakkale zaferi seviyesinde olduğunu vurgulamaktadır. Müfide Hanım, çetin Millî Mücadele günlerinde Antep'in bütün millet için teselli ve ümit kaynağı olduğunu beyanla “Dünyada bir Türk kaldıkça senin ismin mukaddes tanınacak, dünya durdukça senin gazi kalen, Türklüğün ebedî bir timsali olacaktır” diye yazısını sonlandırmaktadır.

Antep destanının bilfiil kahramanlarından Lohanizade Mustafa Nurettin'in ifade ettiği gibi Müfide Ferit Hanım, Antep'in gaziliğini kamuoyuna ilan eden ilk kişi olmuştur. Mustafa Nurettin'e göre

2020, s. 278.

¹⁸⁴ [Tek], Müfide Ferit, “Gazi Ayıntap”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (07.02.1337).

Müfide Hanım, Gaziantep'in isim validesidir.¹⁸⁵ Ancak daha 30 Aralık 1920 tarihinde imzasız yayımlanan bir yazıda, çetin şartlarda muharebe eden Ayıntap için bir unvan verilmesi teklif edilmiştir. Bu teklifin gerekçesi olarak Anteplilerin sergiledikleri kahramanlık gösterilmiştir. Antep'e bir unvan verilmesinin onun bütün millet tarafından takdiri olacağı dile getirilmiştir: "Bir ünvan bir âbide kadar pâyidâr olmazsa zaten ünvan olmaz. Ayıntablılara nişâne-i takdir ve şükran olarak bir mertebe-i fahr u iclâl tayini, mensup olduğu milletin onu hakkıyla tanıdığını göstereceğinden lüzumsuz addolunmasa gerektir."¹⁸⁶

Müfide Ferit Hanım "Gazi Ayıntap" yazısını, 6 Şubat'ta Meclis'te Fevzi [Çakmak] Paşa'nın¹⁸⁷ teklifi üzerine oy birliği ile kabul edilen 93 sayılı kanunla şehrin isminin Gazi Ayıntap'a çevrildiği gün yazmış olmalıdır. Zaten yazısının sonlarındaki "hükûmet bugün senin yaralı ve asil göğsüne gazi nişanını takarken" ifadesi de işin perde arkasından haberdar olduğunu gösterir. Meclisin bu kararı aldığını da muhtemelen kocası Ferit Bey'den öğrenmiş olduğunu kabul edebiliriz.

Dönemin Resmî Gazetesi olan *Ceride-i Resmîye* bu kanunu 7 Şubat 1921 tarihli sayısında, yani *Hâkimiyet-i Milliye*'de Gazi Ayıntap makalesinin çıktığı günkü tarihle yayımlamıştır. Ancak *Ceride-i Resmîye* 7 Mart 1921 günü yayımlanmıştır. Bu bakım-

¹⁸⁵ Lohanizade, Mustafa Nureddin, **Hubb-i İstiklal'in Abidesi Gazi Ayıntab Müdafaası**, İstanbul, Matbaa-i Milli, 1340, s. 13.

¹⁸⁶ **Devrin Yazarlarının Kalemîyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal-1**, s. 408.

¹⁸⁷ Fevzi Çakmak bu teklifi yaptığı sırada İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) ve Millî Müdafaa Vekilidir (Bakanıdır). Çetin şartlarda savunma yapmış bir şehrin hak ettiği gaziliğin Millî Müdafaa Vekili tarafından teklif edilmesi anlamlıdır. Diğer taraftan şehir içinde açlık ve cephanesizlikten ötürü mukavemet imkânı kalmamış olan mücahitlerin düşman kuşatmasını yararak "huruç" harekâtı ile Antep'ten çıkmaları daha tamamlanmamışken bu teklifin yapılması, Antep'in kısa bir süre sonra düşman eline geçeceğinin öngörüldüğünü ve kahraman şehrin manen mükâfatlandırılmasının hedeflendiğini de gösterir.

dan Müfide Hanım'ın Mustafa Nurettin Bey tarafından Antep'i gazi unvanıyla isimlendiren ve kutlayan ilk kişi olarak görülmesi yerindedir.

Diğer taraftan gazilik unvanının Antep'te şehrin düşmesi ile mevcut yıkım ve moralsizlikten ötürü bazı yayınlara göre yoğun bir sevinçle karşılanmadığı anlaşılmaktadır. TRT Gaziantep Müdürü Adil Dai Antep Harbi'ne katılmış bir mücahide konuyu sorduğunda, taş taş üstünde kalmamış, her evde bir iki şehidin çıktığı şehirde “Herkes dumanları tüten evinin önünde, şehidinin, yaralısının başında ağlaşıyor... Kim düşünür gaziliği, kim ister rütbeyi? Meclis takdir etmiş, vermiş. Biz aylar sonra duyduk gazilik haberini” cevabı aldığını aktarmaktadır.¹⁸⁸

ANTEP NİÇİN DÜŞTÜ?

Antep'in şüphesiz gösterilen kahramanlık ve fedakârlığa rağmen Fransızlara teslim olması memlekette bir moral bozukluğuna da sebep olmuştu. Meclis'in 14 Şubat 1921 tarihindeki gizli oturumunda Antep'in düşüşü hararetli şekilde tartışılmıştır. O zaman Millî Müdafaa Vekâletini üstlenen Fevzi Çakmak Paşa şehre dışarıdan askerî birliklerce yeterince yardım yapılamamasını izah ederken “ordumuz henüz teessüse başlamıştır” demiştir. Fevzi Paşa gayrinizami birliklerden yani Kuva-yı Milliye döneminden düzenli ordu dönemine geçilirken 1921 yılı başlarındaki gelişmelere işaret etmiştir. Bu dönemde Antep'in imdadına sevk edilecek yeterli sayı ve seviyede nizami birlik olmadığı, mevcut birliklerin de daha öncelikli ve önemli görülen yerlerde kullanılmasının düşmanın birlik üstünlüğüne karşı Antep havalisinde dengesizlik yarattığı ifade edilmiştir. Fevzi Paşa'ya göre bölgedeki düşman gücü şöyleydi:

¹⁸⁸ Dai, Adil, “Gaziantep Savunmasının Sonuçları ve Gazilik Unvanı”, **Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı**, Gaziantep, ODTÜ Gaziantep Mühendislik Fakültesi, 1985, s. 68.

Fransa'nın Kilikya'da ve Suriye'de bulundurdıkları kuvvet, kendi ifadelerine göre, 70 bine baliğ oluyor ve buna da General Goro 100 milyon tahsisat almıştı. Bundan maada Ermenilerden istifade ediyor, Lübnanlılardan istifade ediyor. Asuri bakayasından istifade ediyor, jandarma teşkilatı yapıyor.¹⁸⁹

Milli Müdafaa Vekili Paşa'ya göre Antep savunmasında düşmanın Amerikan Koleji civarındaki kuvvetlerini ateş altına alarak bunların püskürtülmesini sağlayabilecek ağır topçu 1920 Aralık ayında hazır edilmesine rağmen düşmanın birliklerini takviye etmesiyle bu maksadın gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Yine Akçakoyunlu ile Antep arasındaki ve Antep civarındaki muharebelerde de düşmanın sayıca üstünlüğü ve Türk kuvvetlerinin ikmal noksanlıklarının giderilememesi yüzünden geriye çekilme mecburiyeti doğmuştur. Fevzi Paşa, Fransızların Antep önlerinde mağlup edilemeyeceği anlaşıncı onları derinlikte uğraştırmak üzere Rakka, Mümbiç ve Bab taraflarından Halep'in doğu ve güneyine "Halep'in bağ ve bahçelerine kadar sokulduk" demektedir. Aynı zamanda bir akıncı kolunun Fransız karşıtı Arap milliyetçileri ile birleşip Hama hizalarına kadar ulaşıp derinlikte Fransızlar için büyük güçlükler yaratıldığını söyleyen Paşa, düşmanın bölgeyi emniyete almak için Antep'ten bazı birliklerini çekmeleri üzerine dışarıdan Antep'e tekrar hücum edildiğini söylüyor. Ancak düşmanın Antep'teki kuvvetlerinin bir kısmını çekmesine rağmen şehirde 300 makinalı tüfeği olması, şehrin etrafındaki mühim tepeleri tahkim etmesi ve tel örgülerle kapatması ve birliklerimizin hazırlıklı mevzilere taarruz eğitimini yapmamış olmaları yüzünden birliklerin taarruzu sonuç alıcı olmamıştı. Çünkü düşmanın tuttuğu tepelere yaklaşan birlikler top ve makinalı tüfek ateşleriyle zayıt vererek, ilerlemeleri önlenmişti.

¹⁸⁹ TBMM GCZ, C. 1, s. 425.

Antep'i takviye etmek üzere El Cezire cephesinden bir kısım birliklerle Anadolu'da yeni askerî mükellefler 20 günlük kritik ateşkes döneminde hedeflenen bölgeye muharebeye girecek şekilde ulaşamadılar. Zaten dış takviye olmadan Antep'in mevcut hâliyle mukavemete devamı mümkün değildi:

Ayıntap bir kale değildir ki, mahzenlerinde erzak bulunabilsin. Bir çok erzak sarfına mecbur oluyorlardı. Bu suretlerlelerinde ne kadar erzak varsa bunları yediler, bitirdiler. Arzettiğim tel örgülerin aralarından efradın geceleyin sırtında kaçıracağı pek cüz'i erzak ile geçinmek mümkün olmadığı gibi kasaba dâhilinde fıstıka taayyüş [beslenme] gibi bir kalenin son günlerini andıran bu hâl devam edemezdi.¹⁹⁰

Fevzi Paşa bu durumda düşmanın ikmal kollarını vurmak için İkizkuyu muharebesinin yapıldığını, düşmanın Akçakoyunlu'yu tahliye etmek mecburiyetinde kaldığını belirtmektedir.

Antep'in düşman eline geçmesinden önce 20 Aralık 1920'de bir soru önergesine cevap verirken de Fevzi Paşa, Antep'e yardıma gönderilecek takviye birliklerin Viranşehir ve Bozkır'da çıkan ayaklanmalar üzerine sevk edilemediğini ifade etmişti.¹⁹¹

Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, şehrin Fransızların eline geçmek üzere olduğu son dönemdeki hadiseleri şöyle izah ediyordu:

Kilis üzerinden büyük şose, cadde bulunduğu için köprülerini tahrip ettik ve buraya gelen kuvvetleri tehdit etmek üzere kuvvetler ikame ettik. Bir kaç defa dâhil ve haricin iştirakiyle Fransızlara taarruz yaptık. Birincisinde ihtiyat kuvvetleri çıktı. Muhasara yarılama. İkincisinde siperlerin bir kısmı yarıldı, mahsurinle birleşildi ve bunların bir kısmı dışarı çıktı. Üçüncüde; gene bir kısım yarıldı, gene bir kısmı dışarı alındı. Fakat bu yarıldıktan sonra orada durmak mümkün olmuyordu. Çünkü yarılan yerler müşterek teşkil edecek veçh ile takip edildiği için toplanmaya bütün kuvvetini tevcih ediyordu ve ihtiyatlarıyla yaptığı

¹⁹⁰ A.g.e., s. 426.

¹⁹¹ TBMM ZC-6, s. 447-448.

mukabil taarruzlar bizi zayiata duçar ediyordu, barındırmıyordu.¹⁹²

Fevzi Paşa'nın fikrince dengeyi lehimize değiştirmek için El Cezire denilen Fırat doğusundan birlik takviyesi gerekiyordu. Düşman bunu anladığı için kendi birliklerini takviye etti. Ancak Türk akıncıları Fransız kuvvetlerinin gerisinde harbi sagir yani gerilla mücadelesi yürüttüler:

... bizim kuvvetlerimiz Halep bahçelerine İdlip, Cisişuğur cihetlerine kadar yayılmıştır. Düşman bunlara karşı sahra muharebatı yapamıyordu. Çünkü akıncı idiler. Üzerlerine gittikleri vakitte çekilip kaçıyorlar, saklanıyorlar, muharebe yapmıyorlardı. Gerilerinde yaptığımız bu harbi sagir ile onları iz'âç ediyorduk. Fakat tayyareleriyle keşif yaptılar ve onların karargâhlarını keşfettiler, zayıat verdirmeye başladılar. Şüphesiz orada başa çıkamadılar, çekildiler.¹⁹³

Buna rağmen Antep havalisinde durumun kötüleştiğine dikkat çeken Fevzi Paşa'ya göre düşmanın Kilis yolunu kapatan kuvvetlerimizi atarak Antep'e yaklaştığında artık işin sonu gelmek üzereydi. Şehir 9 Şubat 1921'de artık Fransızların eline geçiyordu:

Bundan sonra Ayıntab'a gelmeye başladılar. Ayıntab'ın vaziyeti artık son derecede muzlimleşti. Ya oradaki müdafin, bu kuvvet geldikten sonra büsbütün tazyik olunacak ve yahut esir düşecek veyahut dışarı çıkacak idi. İaşe imkânı kalmamıştı. Mamafih verilen talimatta eğer iaşe imkânı varsa bizim bir iki haftaya kadar kuvvetlerimiz gelecek. Kati tertibat yapılacak denilmişti. Bunu müteakip sekiz dokuz tarihlerinde bazı köylüler çıktılar ve aynı zamanda Ayıntab'da top ve tüfek sedası işitiliyordu.¹⁹⁴

Fevzi Paşa'nın beyanında şehrin gıdasızlık ve cephane yetersizliğinden ötürü önce muharip kuvvetlerin peyderpey düşman

¹⁹² TBMM GCZ, C. 1, s. 426.

¹⁹³ A.g.e., s. 427.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 427.

kuşatmasını yararak huruç harekâtı ile başlarında Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanı Özdemir Bey olduğu hâlde şehri terk ettiklerini söylemiyor. Muharip unsurların şehri terk etmesi Ankara'nın emri ve planlaması ile icra edilmesine rağmen Millî Müdafaa Vekili Paşa'nın huruç harekâtı yapan muharip unsurları "bazı köylüler çıktılar" diye anlatmasının taktik bazı mülahazalardan kaynaklandığını düşünebiliriz. Dönemin kaynakları İngilizlerin Meclis'in gizli celse oturumlarından dahi haberdar olduklarını yazdıklarına göre Fevzi Paşa huruçtan hemen sonra Antakya havasisine geçecek olan gözü pek gayrinizami harp subayı Özdemir Bey'in Antep'ten ayrıldığını beyan etmek istememiş görünüyor.

Millî Müdafaa Vekili Antep'in düşmanın eline geçmesinden sonra Fransızların halkın gönlünü kazanmak için iyi muamele ettikleri görüntüsü vermeye çalıştıklarını, ahaliyi teskin edecek bazı beyanlarda bulunduklarını söylüyor. Ancak bunların propaganda faaliyeti kapsamında olduğunu da söylemektedir.¹⁹⁵

Millî Müdafaa Vekili, Antep müdafilerine yardım gönderilmediği ithamına karşı şehre dışarıdan birlik, silah ve mühimmat gönderilmemiş olsaydı şehrin 6 ay önce yani Ağustos 1920'deki çatışmalarda düşmanın eline geçeceğini söylemiştir.¹⁹⁶ Diğer taraftan Fevzi Paşa, Antep'in açık bir şehir olmasına rağmen düşmanı aciz bırakmasını da şehre dışarıdan yapılan yardımla izah etmiştir:

Harbi Umumide [Birinci Dünya Savaşı'nda] müdafaa edilen kaleler patır patır düştüler. Hâlbuki biz Harbi Umumide muhasaraya uğramış kalelerden ziyade, Ayıntap açık şehir olduğu hâlde, düşman burada aciz kaldı. Orada uğraştığımız, Fransızları aciz vaziyete soktuğumuzla kaimdir. Fransızlar aciz vaziyete düşmüşlerse o da harici kuvvetlerin yapmış olduğu tesirdendir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ A.y.

¹⁹⁶ A.g.e., s. 431.

A.y.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
9 ŞUBAT'TAN 25 ARALIK'A

ANTEP DÜŞTÜKTEN SONRA

Antep'in Fransızlara teslim olmasından sonra Meclis'in 12 Şubat 1921 tarihli oturumunda Abdurrahman Lami Bey Meclis'e bir önerge vererek Kılıç Ali Bey'in geniş yetkilerle Gaziantep'e gönderilmesini talep eder. Kılıç Ali'den beklentiler çok yüksektir ve gerçekçi olmaktan uzaktır. Bu önerge çerçevesinde Antep'in düşman eline geçmesinde yetkili makamların, sorumlulukları yerine getirip getirmedikleri konusunda şiddetli tartışmalar da olur. 14 Şubat'ta Kılıç Ali Bey ve üç milletvekili arkadaşının Antep cephesine gönderilmelerine Meclis karar verir.¹ Gaziantep cephesinde "teşkilata memur" Kılıç Ali 30 kişilik bir süvari müfrezesini de emrine alarak bölgeye hareket eder.² Ancak kısa bir müddet sonra, 17 Nisan 1921 tarihinde Kılıç Ali ve arkadaşları Ankara'ya geri dönerler. Beklenen teşkilatlanma ve binlerce Kuva-yı Milliyecinin toplanması konusunda en küçük bir başarı bile elde edilememiştir.

Antep'in açlık yüzünden Fransızlara tesliminden birkaç ay sonra şehirde misyoner olarak görev yapan Dr. Lorrin Shepard, bir dergide Antep savunmasına ilişkin kısa bir değerlendirme yazısı yazmıştır. Keskin Türk karşıtlığına rağmen Dr. Shepard, Mustafa

¹ **A.g.e.**, s. 424-432.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919 - 1923, 3. Cilt**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995, s. 424.

Kemal Paşa'nın rehberliği ile yürütülen Millî Mücadele'nin ülke çapında daha başarılı olup olmayacağını kestirilemediği bir zamanda Antep Harbi'nin Türkiye üzerindeki muhtemel sonucunu isabetle değerlendirebilmiştir.³ Aşağıdaki satırlar yayımlandığında Türk ordusu Kütahya-Eskişehir muharebelerinde bozguna uğramış, Sakarya doğusuna çekilmektedir.

Türk milliyetçileri bütün enerji ve teşkilatlanma kabiliyetlerini Antep savunmasına yığmışlar, onların çabaları başarılı olmamasına rağmen onlar hareketin gerçek hedefini elde etmişlerdir: Avrupa'da Türklerin geniş askerî kaynaklara ve muazzam kararlılığa sahip olduğu izlenimi yaratmak. Bu izlenimi şimdi kendi lehlerine kullanıyorlar...

Bu değerlendirme, Antep savunmasının Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasında nasıl bir moral, motivasyon ve dış dünyaya yönelik kamu diplomasisinde nasıl önemli bir rol oynadığının, işgalci düşmanın iş birlikçisi Ermeni hayalperestleri canla başla savunan bir kalem tarafından itirafı olarak kabul edilebilir.⁴

NİSAN 1921'DEN İTİBAREN

Antep'in Fransızlara tesliminden sonra yaralıların bulunduğu Maraş'tan TBMM'ye, Antep muhtacini denilen yardıma muhtaç harp mağduru yoksullarına yardım edilmesi için dilekçe gönderilir. Bu dilekçe üzerine mart ayında yapılan oturumlarda milletvekil-

³ Shepard, Lorrin, "Fighting the Turks at Aintab", s. 590-593.

Vehbi Koç Ansiklopedisi'ne göre Dr. Lorrin Shepard misyoner bir ailenin çocuğu olarak 1890'da Antep'te doğmuştur. Babası da Antep Amerikan Hastanesinin kendisinden önceki başhekimiydi. Annesi de doktor olmasına rağmen şehirde ebelik ve hemşirelik yapmıştır. Shepard 1926 yılına kadar Gazi-antep'te çalışmaya devam etmiş, 1927 yılında İstanbul Amerikan Hastanesi Başhekimisi olarak göreve başlamış, uzun yıllar burada görev yapmıştır: "Shepard, Lorrin A(ndrews) - VKV", (27.06.2021), (Çevrimiçi) [https://ansiklopedi.vkv.org.tr/Kategoriler/Kisiler/Yoneticiler/Shepard,-Lorrin-A\(ndrews\)](https://ansiklopedi.vkv.org.tr/Kategoriler/Kisiler/Yoneticiler/Shepard,-Lorrin-A(ndrews)).

leri, Anteplilerin kahramanlığını dile getirerek muhtaçlara yardım yapılması teklifini yürekten kabul ederler.⁵

Antep'in harp malulü yoksullarına yapılan yardım üzerine Gaziantep Heyet-i Merkeziyesi Reisi Vekili Ahmet Bey, TBMM'ye teşekkürname telgrafı gönderir. Bu telgraf 4 Nisan'da Meclis'te okunur:

Tarih üstü ve mümkünler üstü bir kahramanlıkla milletin yoluna kurban olmayı borç bilen Gaziantep muhtacine karşı muhterem Meclisimizin gösterdiği yeni alâkadarlığı ve maaşlarından teberrüatta bulunan bütün mebuslarımızı minnet ve şükranımızın iblâğını arz ve istirham ederiz.⁶

Ancak Maraş, Malatya ve Urf'a'ya dağılmış Antep muhtacininin yaklaşan Kurban Bayramı'nda yürekler acısı perişanlığına karşı 17 Mayıs 1921'de Heyet-i Merkeziye Reisi namına İshak Refet Bey TBMM'ye başvurur. Ankara'dan havale gelmediğinden ve Maliye de para vermediğinden harp mağdurlarının acıklı ve perişan hâlinin dikkate alınmasını istirham eder.⁷ Antep muhtacininin sefalet içinde yaşadığı günlerde ordu Kütahya-Eskişehir bozgunu arifesindedir. Üç ay sonra da zaten memleketin bütün varının yoğunun ortaya konulacağı ölüm kalım mücadelesi olan Sakarya Melhame-i Kübrası başlayacaktır. Anlaşılan, Antep yoksullarının işi Allah'a kalmış görünmektedir.

Ancak Sakarya Harbi zaferle sonuçlanıp Gaziantep'te Türk idaresinin yeniden tesisine başlandığı günlerde, 5 Aralık 1921 günü, TBMM "Gaziantep muhacirin ve muhtacine yardım için yüz yirmi bin liralık tahsilat kabul etmiştir." Bu paranın altmış bin lirasının şehre dönecek fukaranın sevk ve iâşesine, kırk bin lirasının da harap olan hanelerin tamirine sarf olunması öngörülmüştür.⁸

⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İctima:2, Cilt 9, 2. bs, Ankara, TBMM, 1954, s. 23-25.**

A.g.e., s. 337.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İctima:2, Cilt 10, Ankara, TBMM, 1958, s. 294.

Açıksöz, 7 Aralık 1921: Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, Millî Mücadelede

Antep'in Fransızlara teslim olduğu dönemle ilgili, bir Fransız kaynağı⁹ Çukurova bölgesindeki önemli sayıda düzenli ordu birliğinin Yunan cephesine çekildiğini¹⁰ ancak Antep ve Maraş bölgesinden düzenli ordu için asker toplanmadığını güvenilir bir haber kaynağına dayanarak değerlendirmiştir. Yazıya göre bu iki bölgede bulunan Türk kuvvetleri takviye bile edilmişti. Bu durum Türklerin Fransızlarla harp için hazırlık yaptıklarının emareleri olarak değerlendirilmeliydi. Fransız dergisinin yaptığı değerlendirmenin isabetli olduğunu mücadelenin bundan sonraki safhaları kanıtlayacaktır.

Sancak merkezinde Fransız işgali sürerken 2 Haziran 1921 günü TBMM Hükûmetinin resmî yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde "Gaziantep Türkiye'den Ayrılamaz" başlıklı bir yazı yayımlanır. Bu yazıda, artık şehirde barınamaz hâle gelen şehrin bazı eşraf ve ayanı Maraş'tan Ankara'ya telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Antep'te Fransız idaresinin tercih edildiğine ilişkin imza toplanmasının halkın arzusunu yansıtmadığı, çıkarlarına hizmet eden birkaç şahıs dışında Anteplilerin Türkiye'nin bir parçası olduklarından şüphe duymadıkları ifade edilmiştir. Gazete çekilen telgraf metnini vermezden önce aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

Gazi Antep ahalisi birkaç adamın namus-ı sükun hareketini nefretle telin ediyorlar.

Muhasımlarımızın işgal altında takip ettikleri asılsız bir siyasetleri vardır. Bunu, zaman zaman Fransızlar, Yunanlılar

TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar, s. 211.

"La Situation Militaire", *Correspondance d'Orient*, C. 14, No: 269-270, 1921, s. 653.

Askerî değerlendirmede Çukurova bölgesinden düzenli birlikler Batı cephesine gönderilirken "gayrinizami çeteler" Fransız güçlerinin karşısında teyakkuzda kalarak mevzilerini güçlendirmişti, denilmektedir. Yani Güney cephesinin Ankara tarafından gözden çıkarıldığı şeklindeki Antep Harbi ile ilgili bazı popüler yayınlarda dile getirilen görüş, işgal güçleri açısından doğrulanmamış olmaktadır. Çukurova bölgesinden alınan birlikler Temmuz-Eylül 1921 döneminde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Harbi'nde savaşmışlardır.

işgal altında bulundurdıkları topraklarımızda yapıyorlar. Ve tazyik ile veyahut açlık tehlikesi karşısında para vermek suretiyle imza ve mazbata toplamak. Dünyanın her yerinde olduğu gibi bizde de millî ve vatanî menfaati tamamıyla idrak etmemiş adamlar bulunabilir. Fakat bunlar bugün tezahür eden millî hareket-i galeyan karşısında pek az sö-nüktürler. Zaten şimdiye kadar müteaddid defalar tecrübe edilen bir kısım emvalin hiçbir fayda vermesi yoktur. Yunanlılar Karesi ve Bursa'da, Fransızlar da Adana havalisinde böyle bazı imzalar topladılar. Bu imzaların ehemmiyeti olmadığı, o yerlerin bugün ana vatana iltihak etmek için gösterdikleri necip tezahürlerle sabittir. Oralarda yaşayan hakikî ruh, hakikî emel Türkiye Devleti içinde yaşamaktadır. Son günlerde Fransızlar, Gazi Antep'te öteden beriden getirdikleri yabancı birkaç adamdan imza toplamışlardır.

Gaziantep'in Türk olduğuna son müdafaası kadar şahit mi olur? Mamefih Gaziantep'in hakikî evlatları bu satılmış vic-dansızların emellerini atideki telgrafla protesto ediyorlar.¹¹

Hâkimiyet-i Milliye 29 Mayıs 1921 günü Tüccardan Abdi Ağazade, Heyeti-i Gaziye ve Meclis-i İdare Azasından Esnaf Kethüdası Evliyazâde Mehmet Tahir, Ahmet Hurşit ve Ali imzasıyla çekilen telgrafın metnini aşağıdaki hâliyle yayımlamıştır:

Gaziantepimiz'in mücadele-i meşrua-i hüdaparânesi esnasında düşman tarafını iltizamdan başka sükûnetten sonra Fransız memurlarını kabul ile zalim işgal kuvvetlerine hizmet ve bi'lumum Türklere ve bilhassa harekât-ı milliyenin hadimi bulunanlara zulüm ve hakaret eden ve esasen Halebli olan Seyyaf Abdo,¹² İstirazade Celil Kadri, Daizade Ahmet ve Hasan Sadık nam eşhas ise Fransızlar tarafından Antep'in terk ve tahliyesi ilan ve işaa edildiğinden beri ge-

¹¹ Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, **Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar**, s. 210.

Dr. Mecit Barlas şehrin tesliminden sonra getirildiği mutasarrıflık görevinden ısrarla ayrılmak isteyince 19 Mart 1921 tarihinde bu görevi Fransızlar Halep'ten getirdikleri bu şahsa vermişlerdir: Barlas, Emre, **Dr. Mecit Barlas'ın Anıları**, s. 44.

rek doğrudan doğruya kendileri ve gerek avaneleri yardımıyla işgal, tehdit ve sair vesaitlerden bi'l-istifade Gaziantepimiz'in Fransız memalikinin ecza-i gayı-i münfekisinden [Fransız toprağının ayrılmaz bir parçası] olduğuna ve terk ve tahliyenin ahalinin mağduriyetine mucib bulunduğuna dair birtakım takibât ve teşebbüsât ile imzalar toplanmakta ve mazbata şeklinde paçavralar tertip eylemektedirler. Şimdiye kadar Türk kalmış, Türk yaşamış, Türklerin yolunda hayatını ve her şeyini feda etmiş din ve millete sadık bilumum Antepliler namına bu namus-şıkar hareketi telin eder ve Türklüğün bir abide-i hamaseti olan Antepimiz'in ana vatanın cüz-i la-yenfek [ayrılmaz parçası] olduğunun efkâr-ı ecanibe iblağına delaletinizi [yabancı kamuoyuna duyurulmasına aracılık etmenizi] yüz binlerce balığ olan Gaziantep sancağı ahalisi namına arz ve istirham eyleriz.¹³

Yukarıdaki protesto telgrafında dile getirilen, Fransızların halktan kendi idarelerini istediklerine ilişkin imza toplama işlemlerinin daha Antep'in tesliminden hemen sonraki günlerde başladığı anlaşılmaktadır. 15 Şubat 1921 günkü *Hâkimiyet-i Milliye* konuya ilişkin haberinde bu işlemin “cebir ve tehditle” yapıldığını yazmıştır.¹⁴

İŞGAL BİTERKEN

İşgal altında bulunan şehir için kurtuluş ümidi ordunun Sakarya'da Yunan saldırısını püskürtmesine bağlıydı. Antep Mıntıkâ Kumandanı Talat imzasıyla Sakarya Muharebesi arifesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” gönderilen 15 Ağustos 1921 tarihli telgrafta “mıntıkada mevcut bilumum amirler ve subaylar ile erlerin tebriklerini arz ettikleri muvaffakiyetler ve muzafferiyetler temennisinde” bulundukları bildirilmiştir.¹⁵

¹³ Özçelik, İsmail, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, s. 211.

¹⁴ Özçelik, İsmail, *a.g.e.*, s. 208.

Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çe-*

12 Eylül 1921 günü ise Millî Mücadele'nin dönüm noktası olan Sakarya muharebesinin Türk ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanması üzerine Gaziantep'ten Başkumandan'a çekilen tebrik telgrafında zafer kutlanırken "...son zamanlarda işgal kuvvetleriyle dâhildeki alçakların birçok zulümlerine maruz kalan ve şu anda köyleri, evleri harap edilen yetim ve kimsesiz ailelerimizin de bir an evvel kurtulmasını Hakk'tan ve Hakk için çarpışan kurtarıcı ordudan niyaz ederiz Paşa Hazretleri..." denilmektedir. Ankara'ya, düşman çizmesi altındaki Ayıntap'ı unutmayın diyen bu telgrafın altında "Gaziantep Heyet-i Merkeziyesi Reisi Ahmet Hurşit" imzası bulunmaktadır.¹⁶

Şehir 9 ay önce düşerken Özdemir Bey sevk ve idaresindeki muharip unsurlarla şehir savunmasının önde gelen şahsiyetleri huruç harekâtı ile Fransız muhasarasından cebren çıktıklarından Antep içinde kalanlardan Ahmet Hurşit Bey Heyet-i Merkeziye Reisliği görevini tedvir etmiş görünmektedir.

Ancak Şubat 1921'e kadar Antep savunmasını yürüten teşkilatın başındaki Ferit [Arsan] Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya Rumkale'den çektiği tebrik telgrafında "Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Gaziantep Merkez Heyeti Reisi" sıfatını kullanacaktır. Ferit Bey'in telgrafı Millî Mücadele'nin ve Antep Harbi'nin felsefesini yansıtan bir niteleme ile başlamıştır: "Türkler artık mahvolmuştur, nazarıyla bakan kâinata karşı giriştiğiniz istiklâl ve millî hâkimiyet davası..."¹⁷ Ferit Bey bu ifadeleriyle Türkleri önce Avrupa'dan silme ve sonra İstanbul ve Anadolu'da da söndürmeyi hedef alan Şark meselesinin durdurulduğunu ifade etmiştir.

Sakarya muharebesinin Türk ordusunun zaferi ile sonuçlandırılmasının hemen ertesi günü TBMM Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından 14/15 Eylül gece yarısından itibaren bütün vatanda genel seferberlik ilan edilmiştir. "Mağlup düşmanı

kilen Telgraflar, s. 182.

¹⁶ Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, **a.y.**

Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, **a.g.e.**, s. 183.

Anadolu içerisinde en son neferine kadar imha için ilan edilen bu seferberlik” hedefine varıncaya kadar, hâlen silahl altında bulunan mükelleflerden başka yeni celplerin de askere alınacağını ifade edildiği emir, sancak merkezi düşman elindeki Antep’in Mıntika Kumandanlığına da gönderilmiştir.¹⁸ Antep savunmasını üstün gayretle yürüten mücahitlerin ihtiyat zabitleri zaten düşmanla boğuşmak için Sakarya’ya muharebeden önce ulaşmışlardı. Şimdi şehir merkezi dışındaki Antepliler de öncelikli tehdit Yunan’ı yenip memleketten atmak için silah başı yapacaklardı. Yaptılar...

Bu çerçevede artık Ankara’ya TBMM Hükûmeti ile anlaşma için Fransız yetkilileri de gelmiş olduğundan Antep cephesinde düşmanla muhasamatın fiilen bittiği kabul edilebilirdi. Bu yüzden bölgedeki mevcut mühimmat Batı cephesine 1921 Eylülünde gönderilmeye başlandı.¹⁹

Anadolu’da seferberlik sürerken şehrin kurtulmasının netleştiği zamanda Antep merkezinden de Ankara’ya, Gaziantep Heyet-i Merkeziyesi Reisi Ahmet Hurşit imzasıyla 21 Ekim 1921 tarihinde tebrik telgrafı çekilmiştir:

Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Vekillere, Riyaset-i Aliyeye

Millî mevcudiyetimizin ve siyasi hâkimiyetimizin muhafazasını kendisinden beklediğimiz büyük ve azimkâr ve kilerimizin mesai-i vatanperveranelerinin faal semeresini görmekle mutluyuz. Halis tebriklerimi gözyaşlarıyla arza cesaret eylerim, efendiler.²⁰

Yine Gaziantep mebusu Abdurrahman Lami Bey de aynı tarihlerde TBMM Riyasetine teşekkür ve tebrik telgrafı çekmiştir.

¹⁸ Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, s. 408.

Timur, Cevdet, **Türk İstiklal Harbi-VII İdari Faaliyetler**, s. 338.

²⁰ Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, **Millî Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar**, s. 183.

Abdurrahman Lami Bey, “Allah’ın inayeti ve temiz toprağında yatan temiz şehitlerimiz ve din büyüklerinin manevi imdatlarıyla” fethedilen Antep’te yüz binlerce İslam nüfusunun şükür secdesine kapandığını ifade etmiş, “Gazi Başkumandanımızın cihan tarihine örnek teşkil edecek olan şu fatihane muvaffakiyet”i için tebriklerini sunmuştur.²¹

Antep’te Fransız işgalinin sona ermekte oluşu Ermeni yanlısı çevrelerde telaş ve ümitsizlik yaratmıştır. Bu çevrelerden Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğun Türk karşıtı propagandanın merkezi isimlerinden Viscount Bryce 1921 Kasımında yazdığı bir yazıda, Doğu Kilikya dediği Antep toprağının “Kemalistlere” verilmesinin Ermenilere Suriye’ye kaçma veya katledilme dışında bir seçenek bırakmadığından yakınmaktadır. Bryce kışkırtıcı bir tarzda, Suriye’ye kaçmayan Ermenilerin, kâğıt üzerinde Fransa’ya ne söz verilirse verilsin Türkler tarafından öldürüleceğini ileri sürmüştür. Ona göre zaten Kemalistler buldukları Hristiyanları öldürmekteydiler.²² Anlaşılan, Türk karşıtı İngiliz propagandası savaş dönemi boyunca yoldan çıkardığı ve felakete uğrattığı Ermenileri Türkiye’ye karşı kışkırtmaya devamı tercih etmiştir.

The New Armenia’nın Fransız işgalinin Antep ve çevresinde sona ermekte olduğu sıralarda yayımlanan bir sayısında Fransız diplomasisinin bencil çıkarları için Ermenileri feda ettiği ileri sürülmüştür. Bahse konu yazıya göre Fransa Kilikya’yı²³ işgal ederken Ermeni lejyonlarını kullandığı için Türkler intikamlarını Ermenilerden alacaktı. Fransa, kurduğu Ermeni birliklerini Türklerin intikamına terk ediyordu. Ermeniler Müslüman fanatiklerin merhametine kalmış olacaktı.²⁴

²¹ Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, a.y.

Bryce, O.M. Viscount, “The Christians and the Franco-Kemalist Treaty”, C. 13, **The New Armenia**, (12.1921), s. 85.

Ermeni kaynaklarında bazen Antep de Kilikya içinde gösterilmektedir.

“Current News”, C. 13, **The New Armenia**, (12.1921), s. 96.

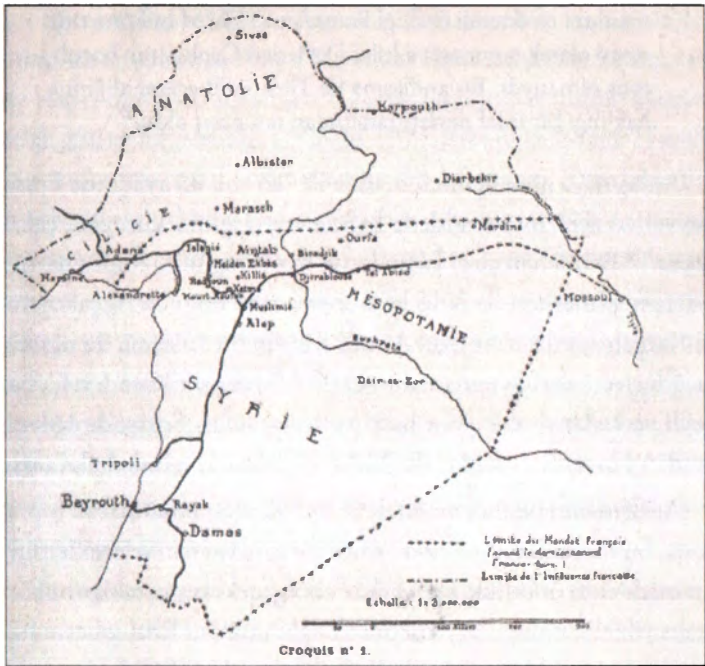
Ancak sürecin Fransa'nın sonuç alamasa dahi yeteri kadar kendi çıkarına kullandığı Ermenileri bir yerde terk edeceğine ilişkin bazı bilgiler diplomatik yazışmalara daha 1920 yılı içinde yansımış görünmektedir. Bazı Fransız yetkililer tarafından Ermenilerin silahlandırılmasının faydaları dile getirilmişse de dönemle ilgili bir çalışmada aşağıdaki tespit yapılmıştır:

Fransız generalleri ve subaylarının büyük çoğunluğu Ermeni Lejyonu'ndan bezmişlerdir. Fransa'ya çektikleri mesajlarda, bu lejyona mensup Ermenilerin sadece intikam hisleri ile davrandıklarını, Türk köylerini yakıp yıktıklarını, böylece Fransız aleyhtarlığının süratle yayıldığını bildirmişlerdi. 1920 Ocak ayının ilk günlerinde Fransız komutanı General Gouraud, Paris'e çektiği telgrafta, Ermeni Lejyonu'nun dağıtılmasını, bu lejyona sarfedilen paralara ve emeklere yazık olduğunu bildirmişti.

Ancak siyasi makamlar generalin yaptığı teklifi kabul etmemişti.²⁵ Bu teklif kabul edilmiş olsaydı muhtemelen Antep Harbi'nin bilinen sonucu farklı olmaz ama süreç her üç taraf için de daha acısız yürüyebilirdi, diyebiliriz.

Antep Harbi'nin dönüm noktalarından biri, işgali bitirecek olan Ankara İtilafnamesi de denilen, TBMM Hükûmeti ve Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanmış olan Ankara Antlaşması'dır. Daha 29 Mayıs 1920'de TBMM Hükûmeti ile ateşkes anlaşması yaparak onu fiilen tanıyan Fransa, bu anlaşma ile hukuken de tanımıştır.

²⁵ İltis, Erdal, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)**, İstanbul, Turan Yayıncılık A.Ş., 1995, s. 137.

Kroki- 8 Fransız nüfuz alanı ve 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'ndan önce Fransa'nın "manda alanı" olarak gördüğü araziyi gösteren kroki. Fransız nüfuz alanı Sivas'ın kuzeyinden geçmekte, "manda" hudutları Antep, Urfa ve Mardin'i de kapsamaktaydı.²⁶

30 Mart-1 Nisan 1921'de İkinci İnönü Zaferi, Fransızların Millî Mücadeleye karşı politikalarında bir dönüm noktası oldu. Fransa, Türk yetkilileri ile görüşme yapmak üzere tecrübeli politikacısı Franklin-Bouillon'u 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gönderdi. Franklin-Bouillon ile Mustafa Kemal arasındaki ilk görüşme 13 Haziran'da gerçekleşti. Uzun süren görüşmeler neticesinde 20 Ekim 1921'de Fransızlarla Ankara Andlaşması imzalandı. Ankara Andlaş-

²⁶ Kroki-1 Andrea, Colonel, **La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920-Mars 1921, Siège d'Aïntab.**

ması'nın en önemli özelliği Fransa'nın TBMM hükûmetini resmî olarak tanıması ve İtilaf Devletleri Cephesinin bozulmuş olmasıydı. Bu andlaşma ile Türk millî egemenliğinin haklılığı bir itilaf devleti tarafından tanınmış oldu.²⁷

Anlaşmaya göre üçüncü madde ile “en çok iki ay içinde Fransız kuvvetleri sekizinci maddede belirlenen çizginin kuzeyine çekilecektir.”²⁸ Belirlenen çizgi İskenderun hariç bugünkü hudut hattıdır. Gaziantep merkezi ile Kilis kaza merkezi ve doğuda Akçakoyunlu ve Kargamış kurtarılmıştır. Ancak Kilis'in bu anlaşma ile uğradığı mağduriyete ileride temas edilecektir. Meydan-ı Ekbez'den Çobanbeyli'ye kadar demir yolu hattı ve istasyonları Suriye'de kalacak, oradan Nusaybin'e kadar da Türkiye hudutları içinde kalacaktır.²⁹

Anlaşmanın beşinci maddesi ile de “Taraflar boşaltılacak topraklarda, bu toprakları işgal eder etmez bir genel af ilan edeceklerdir.”³⁰ Bu maddenin öncelikle Fransızların bölgedeki suç ortaklarını korumaya yönelik olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Ermenilerin harp esnasında işledikleri cürümleri affederek onlara Türkiye topraklarında kalmaları için bir şans verdiği de kabul edilebilir. Ermenilerin yanında Antep savunmasında Fransızlarla çalışan Türklerin de aftan faydalanmaları öngörülmüştür. Ancak bu son gruptan bazı kimse-lerin Lozan'dan sonra vatan haini ilan edilerek, 150'likler denilen listeye alınarak ülke dışına çıkarıldığı bilinmektedir.

Manda rejimi döneminde sınırın karşı tarafında kalan, Türk Millî Mücadelesi'ne destek vermiş Türk ve Araplara bu karşılıklı affın nasıl yansıdığı, tarafımızdan tespit edilememiştir.

²⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Mühabere Defteri**, s. 28.

²⁸ Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 50.

Belge no: 2937 ATBD, C. 47, s. 6-8, Ankara İtilafnamesi.

³⁰ Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)**, s. 50.

Diğer taraftan artık bu anlaşma ile Gaziantep'teki işgalin biteceği netleşince ay sonunda Antep Mıntıkası Komutanlığına Kurmay Albay Hayri Bey tayin edilmiştir.³¹ Zaten Fırat'ın batısından Mersin'e kadar güney bölgesinde 1 Kasım 1921 itibarıyla Adana Havalisi Kumandanlığı teşkil edilmiştir. Antep Mıntıkası Kumandanlığı da mücavir şehirlerdeki askerî birlikler gibi buraya bağlanmıştır.³² Bunun anlamı artık düşmandan kurtarılan havalide düzenli ordu teşkilatı ve uygulamalarının hâkim olacağıdır. Zaruretlerden kaynaklanan Kuva-yı Milliye dönemi bölgede artık tamamıyla kapanmıştır.

Ankara Anlaşması'nın sonuçlarından olarak Fransızlar güneyde İskenderun hariç işgali bitirirken 9 Kasım 1921 tarihinde Fransa'nın Şark Orduları Komutanı aynı zamanda Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri General Goro bir beyanname yayımladı. Bu beyanname bir kaynakta şu şekilde değerlendirilmiştir:

Bu beyannamede Mustafa Kemal Paşa'nın dirayeti övülürken, Türkiye'nin nihai barışı elde edebilmesi için anlaşma hükümlerinin gayrimüslimlerin hukukunu korumaya yönelik maddelerine uyulmasının şart olduğu iması yapılmaktadır. Ermenilere de Türk topraklarından ayrılmamaları ısrarla telkin edilmektedir. Fransa kendi çıkarları için kullandığı Ermenileri yüzüstü bırakırken onların haklarını her hâl ve şartta koruyacağını da ilan etmiş olmaktadır. General Goro'un beyannamesi EK-4 olarak sunulmuştur.

TBMM Reisi Mustafa Kemal 5 Aralık 1921 tarihinde, Fransızlarla yapılan anlaşmanın uygulanmasına yönelik potansiyel problemlerden kaçınılması için uzun bir beyanname yayımladı. Bu beyannamede hem Türklere hem de Ermenilere uyarılarda bulunarak, tahrik ve nefretten kaçınılarak bir arada yaşayışın sürdürülmesini samimi bir dille talep etti.³³

³¹ Timur, Cevdet, **Türk İstiklal Harbi-VII İdari Faaliyetler**, s. 336.

Belge no: 2938 ATBD, C. 47, s. 13.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, s. 420-422.

Bu beyanname Fransız basınında da ciddi bir yankı bulmuş görünmektedir. Yapılan değerlendirmeye göre Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa'yı incitmeyecek özenli bir dil kullandığını görmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa Adana, Urfa ve Antep bölgesi halkının uzun süren harp boyunca çektiği sıkıntı ve acılardan sonra ana vatana katılarak artık huzur ve güven içinde yaşayacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa tesis edilmekte olan yeni Türk idaresinin ırk ve din ayrımı yapmaksızın bütün halkın refah ve mutluluğunu gerçekleştireceğini belirterek kötü niyetli kimselerin aksi yöndeki kışkırtmalarına karşı bütün kamu görevlileri ve halkı uyanık olmaya çağırılmaktadır. Bu beyannamede Fransız İşgal Güçleri Komutanı General Gouraud'ya yapılan olumlu atıf da dikkat çekicidir.³⁴

Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından sonra birliklerini bölgeden çekerken Fransa'nın da Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için bazı jestler yaptığını bir Amerikan raporu ifade etmektedir. Aralık ayı başında bölgeyi ziyaret etmiş olan bir Amerikalı kaynak "Çukurova'yı tahliye etmekte olan Fransız birliklerinin Türklere çok sayıda askerî üniforma ile 20 bin çift postal" verdiklerini rapor etmiştir.³⁵

Gaziantep'in 25 Aralık 1921'de resmen tahliyelerinden önce bir Fransız dergisinde "Türkler Antep'te" başlığı ile kaleme alınan bir haberde 6 Aralık günü itibarıyla şehrin mülki idaresinin başı olan mutasarrıfın şehre gelerek göreve başladığı bildirilmiştir. Habere göre şehir içinde Türk polisi göreve başlamıştır ancak Fransız askerî karakolları da geçici olarak açıktır. Şehirde asayiş sağlaması için karma devriyeler de çıkarılmaktadır.³⁶

³⁴ "Proclamation de Moustapha Kemal", **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 276, 1921, s. 932-933.

Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", s. 331.

"Les Turcs à Aintab", **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 276, 1921, s. 932.

Ankara'nın yeni gönderdiği mutasarrıfın şehrin din adamları ve eşrafını toplayarak Ermenilere yönelik tehdit ve intikamcı eylemleri şiddetle cezalandıracağını açıklaması 8-10 Aralık 1921 günlerine ilişkin Fransız raporlarına yansımıştır.³⁷ Mutasarrıfın bu açıklamasının kendi şahsi tercihi değil, TBMM Hükûmetinin talimatı olduğu açıktır.

Fransızlarla Ankara Anlaşması'nın yapılması yumuşak bir geçiş sürecini başlatmış görünmektedir. Bu durumun TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından özellikle istenildiğini tahmin etmek güç değildir.

Mustafa Kemal Paşa, Güney cephesindeki Fransız işgalini askerî ve diplomatik yeteneği ile sonlandırırken henüz Anadolu'nun batısı, İstanbul ve Trakya'nın işgal altında bulunduğunu hiçbir zaman hatırdan çıkarmamıştır. Anadolu'dan Yunan işgal gücü askerî bir harekâtla sürülüp çıkarılırken Fransa'dan silah, teçhizat alındığı göz önüne alınırsa Fransa'yı diplomatik olarak İngiltere'den mümkün olabildiği kadar uzaklaştırmaya yönelik politikanın sonuç verdiği anlaşılabilir.

DÜŞMANLA İŞ BİRLİĞİ VE ANTEP ERMENİLERİNİN SONU

Ermeni kaynaklarına göre Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında Fransa, Mısır'daki siyasi temsilcisi marifetiyle Ermeni siyasi partisi ileri gelenleri ile görüşerek "Ermenistan'a tam siyasi adalet" sözü ile Türklere karşı savaşmak üzere Ermenilerden asker toplamıştır.³⁸ Bu çerçevede Legion d'Orient denilen Fransız Doğu Lejyonu çoğunlukla Ermenilerden teşkil ediliyordu. Bu birlikteki Ermeni askeri sayısı 5 bin olmuştur.³⁹ Bu birlikler İngiliz ve Fransızların Osmanlı

³⁷ Gauin, Maxime, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", **Review of Armenian Studies**, No: 25, 2012, s. 88.

"France and Armenia", C. 12, **The New Armenia**, (04.1920), s. 50: Bu durumda Fransa Ermenilere, işgal edeceği Türkiye'nin güney topraklarında Bağımsız Ermenistan sözü vermiş oluyordu.

A.g.e., s. 51.

ordularının mukavemetini kırmasında etkin rol oynamıştı. Dahası Fransa, Çukurova'yı bu birlikler yardımıyla işgal edecekti.⁴⁰

Türk Millî Mücadelesi'nde Ermenilerin işgal güçleriyle iş birliği daha Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girdiği tarihin üzerinden bir hafta geçmeden başlamıştır. 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa 6 Kasım 1918 günü Adana'dan gönderdiği telgrafta İngilizlerin İslahiye'de Ermeni çetelerini faaliyete geçirdiğini rapor ederek yakın gelecekte gerçekleşecek muhtemel hadiseler için İstanbul'un dikkatini çekmiştir.⁴¹

Türk Harp Tarihi neşriyatı da yukarıda işaret edilen türde Ermeni saldırganlığı ve yarattığı tepkilere işaret etmektedir:

İngiliz ve Fransızların yardımları ile Anadolu'ya sokulan ve daha önce göç ettikleri bölgelere yerleşen Ermenilerin silâhlanarak Türk halkına saldırılara başlaması, bu bölgedeki Türk halkının mal ve canını koruma yolunda birtakım savunma tedbirleri almalarını zorunlu kılmıştı. Bu nedenle kurulan millî teşkilât gün geçtikçe kuvvetlenmiş ve kendisini hissettirmeye başlamıştı.⁴²

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Ermeni meselesine bakışta, Millî Mücadele döneminde güney bölgelerinde yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermenilerin, dışarının himayesinden cesaret alarak bulundukları yerlerde Müslümanlara saldırdıkları görüşündedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa Maraş hadiseleri üzerinden Ermeni saldırganlığını şu şeklide izah etmektedir:

Ecnebi kuvvetleriyle birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi kadim bir İslam beldesini hak ile yeksan etmişlerdi. Binlerce aciz ve masum valide ve çocukları

⁴⁰ A.g.e., s. 50: Antep'te de Maraş ve Urfa gibi sancak merkezlerinin işgalinde de Ermeniler Fransız üniforması ile düşman iş birlikçisi oldular. Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine çekilen telgraf: Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, s. 19-20.

Ercan, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi**, s. 117.

kahr ü imha eylemişlerdi. Tarihte emsali namesbuk olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak muhafazai namus ve hayat kaydiyle mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardı. Yirmi gün devam eden Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu hadise hakkında İstanbul'daki mümessillerine çektikleri telgraf, facia müsebbiplerini gayrikabili tekzip bir surette tayin etmekte idi.⁴³

Fransız ordusu ile daha Antep'e girmelerinden önce Ermeni milisler şehir mülhakatında gelecekte neler yapacaklarını göstermeye başlamışlardı. Daha 1919 Ocak ayı sonlarında Fransız ordusuna gönüllü yazılmak üzere İngiliz birlikleri himayesinde İskenderun'a getirilen 400 Ermeni, Kilis'in Arzab mıntıkasında devriye görevindeki iki Türk jandarma neferini "Buralarda hiç Osmanlı askeri dolaşamaz" diyerek kulak, burun ve parmaklarını keserek boğazlamışlardı.⁴⁴

Ermenilerin ve işgal güçlerinin güneyde Çukurova, Maraş, Antep ve Urfa'daki siyaset ve uygulamaları birbirinin hemen hemen aynısı sayılabilecek şeylerdi. Bu yüzden Maraş örneğini Antep için de ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Erzurum'da yayımlanan *Albayrak* gazetesi 27 Kasım 1919 günü Antep'te Ermenilerin Fransız ordusuna gönüllü yazılmak istediklerine dair duyurular alındığını, bu durumun Türkler ve Ermeniler arasında şiddetli uzlaşmazlıklar yaratacağını bildirmiştir.⁴⁵

Ankara'da TBMM'nin açılmasından hemen sonra 1 Mayıs 1920'de yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa, Ermenilerin düşman iş birlikçiliğini izah ederken Ermenilerin Türklere karşı nefret ve düşmanlığı olduğunu, işgalcilerin bu yüzden Ermenileri Fransız üniformasıyla Müslüman ahaliye saldırıya kışkırttıklarını değerlendirmiştir. TBMM Reisi, esasen Ermenilerin gagesinin ya-

⁴³ Atatürk, Kemal, *Nutuk Cilt I*, s. 381.

⁴⁴ Pekdoğan, Celal, "Antep'te Türk - Ermeni İlişkileri 1895-1922", s. 151. *Albayrak gazetesi*, s. 131.

bancı desteği ve koruması ile Antep ve mücavir şehirlerde “*nerede bulurlarsa ahali-yi İslamiye’yi imha etmek*” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

TBMM’nin Ankara’da açılmasından kısa bir müddet sonra, 9 Mayıs 1920 tarihinde “Büyük Millet Meclisi’nin İslam Âlemine Beyannamesi” yayımlandı. Bu beyannamede Ermenilerin işgalci ecnebiyle nasıl iş birliği yaptığı hatırlatıldı: “Adana, Maraş, Ayıntap ve Urfa gibi en kadim İslam memleketleri Fransız zabitlerinin idaresinde Ermeni kin ve gayzına, Ermeni ruhunun müfteris gılat ve husumetine yenecek, parçalanacak bir av gibi terkedildi.”⁴⁷

Piyer Loti, Fransız ordusundaki Ermenilerin olumsuz rolüne dikkat çekmektedir. Yazarın ifadesine göre Ayıntap ve Urfa şehirlerinde, Ermeni Lejyonları her zaman Fransız üniforması ile korkunç suçlar işlediler. Bu cürümler İstanbul’dan Paris’e ayrıntılı şekilde raporlandı. Ancak kamuoyuna açıklanmadı. Ermenilerin sergiledikleri zulüm bölgede Türk halkında kitlesel mukavemeti artırmış ve silaha sarılmalarına sebep olmuştur. Çıkan çatışmalarda birçok ölü ve yaralı olmuştur. Ama bunların çoğu Ermeni değildi. Loti, bölgeye Türklerin “*yüksek sesle ve net olarak*” müttefik bir so-ruşturma komisyonu gönderilmesini talep ettiklerini, kendisinin de Türklere katıldığını ve hatta bu talebin kabulü için yalvardığını yazmaktadır.⁴⁸

1920 yılı Nisan ayı çatışmalarını değerlendiren Sarafian, Papaz Nerses Tavukçuyan’ın 25-27 Nisan 1920’de yazdığı mektupta “Biz Fransızları Türk saldırılarından korumak için onlara yardım ettik. Oysa onlar bizi savunamadı, hatta savunmayı arzu dahi etmedi” dediğini aktarmaktadır.⁴⁹

⁴⁶ TBMM GCZ, C. 1, s. 7.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)*, s. 324.

⁴⁸ Loti, Pierre, *La Mort de Notre Chère France en Orient*, s. 106.

Sarafian, Kevork A., *A Briefer History of Aintab*, s. 160-161.

Ermeni yanlısı görüşlerin sahibi Ümit Kurt da Ermenilerin Fransızlarla iş birliği yaptığını ifade etmektedir:

1 Nisan 1920'de başlayan ve Ermeni tarih yazımında "Ermenilerin Varoluş Mücadelesi" ve/veya "Antep Kahramanlık Savaşı" olarak adlandırılan şehirdeki Kemalist/millîci kuvvetler ile Fransız askerî güçleri arasında meydana gelen harpte Ermeniler son ana kadar tarafsız kalmalarına rağmen Fransızların zorlamasıyla onların yanında harbe iştirak ettiler. Bu harpte Fransızlara ciddi askerî ve lojistik destek sağladılar ve bu destek sayesinde Fransızlar Şubat 1921'de şehri tamamen kontrolü altına aldı.⁵⁰

Diğer taraftan daha 1920 başlarında Fransızların Güney cephesinde bölgeyi "*Fransız toprağı*" olarak görmelerinin Ermenilerde hayal kırıklığı yarattığı bilinmektedir. Saimbeyli'de bir okulda yapılan toplantıda bir Fransız subayının bu yönde konuşması üzerine protestolar olmuş, Ermeniler tarafından kargaşa ve kavga çıkarılmıştır.⁵¹ Marashlian'ın doktora tezine göre de Ermeniler bir "ihanete uğramışlık duygusu" yaşıyorlardı.⁵²

Fransız üniforması ile Antep ve mücavir sahada kullanılan Ermenilere Fransız yetkilileri övgü ve takdirlerini hemen her zaman bildirmişlerdi. Bu arada Ermenilerin cesaretlerinin meyvelerini "yakın gelecekte" toplayacaklarını da ifade etmişlerdir. Ancak mace-ranın sonunda Ermeniler sözü verilen "yakın geleceğin hiçbir zaman gelmediğini" derin bir hayal kırıklığı içinde itiraf edeceklerdir.⁵³

⁵⁰ "Tarihçi Ümit Kurt: 'Abi ne Ermenisi yahu! Antep'te Ermeni mi varmış' dedim, 'gitmişler' dedi", **Kronos Haber**, 20.04.2021, (Çevrimiçi) <https://kronos34.news/tr/tarihci-umit-kurt-abi-ne-ermenisi-yahu-antepte-erme-ni-mi-varmis-dedim-gitmisler-dedi/>, 31.07.2021.

Selehattin Sert, **Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı**, s. 399-400.

Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", s. 332.

Pattie, Susan Paul, **The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I**, s. 227-228.

Fransa'nın kendi çıkarlarını önceleyen politikası Ermeniler arasında bir hayal kırıklığı da yaratmıştı. Dönemin Ermeni propaganda dergilerinden birinde Son Ermenistan Krallığı'nın toprakları olan Kilikya'yı Fransa'ya vermek için Ermenilerin Maraş ve Antep'te 20 bin kurban vermekle "ödüllendirildikleri" dile getirilmiştir.⁵⁴

Antep'in 1918-1921 döneminde yaşadığı çetin süreçte en büyük kaybeden, Ermeniler oldu. Fransa, neticede işgal için geldiği bir bölgede tutunamadı, geri çekildi. Ancak Ermeniler açgözlülük ve kazanma hırsıyla "ya Ermenistan ya mezaristan"⁵⁵ diyerek kumar oynamış ve kaybetmişlerdi. Yüzlerce senedir huzur ve uyum içinde, müreffeh şekilde yaşadıkları Antep havalisinden silinmiş oldular. Bunun değerlendirilmesinden önce dönem içindeki Ermeni-Fransız ilişkilerini hatırlamak faydalı olacaktır.

Antep Ermenileri Türklere karşı Fransızlarla beraber savaşıma zorlanmışlardır.^{56,57} Bu tespitten bir yıl kadar sonra artık Antep Ermenileri için sonun başlangıcını haber veren Ankara Anlaşması'ndan sonra Katolik Ermenilerin dinî reisinin Paris'teki Ermeni Millî Delegasyonuna İskenderun'dan gönderdiği 29 Kasım 1921 tarihli mektup da aynı tespiti yineleyecektir: "Antep Ermenileri aylarca Fransız çıkarları için savaşmışlar. Türklerin gösterdikleri istek üzerine birkaç defa kendileriyle itibarlı barışlar yaptılar, dostluk tesis ettiler. Sonra yine Fransızların baskısı üzerine tekrar Türklerle mücadeleye girişmek mecburiyetinde kaldılar."⁵⁸

⁵⁴ "France and Armenia", s. 50.

Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 50.

⁵⁶ **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, C. XII, April-September 1920, s. 94.

Benzeri bir durum Maraş için de söz konusu olmuştu. 6 Ocak 1920 tarihinde Türklerin Fransızlarla iş birliği yapmayın, kardeşçe yaşamaya devam edelim teklifini Rahip Abraham Hartunian dikkate alabilecekken Fransızlar yüzünden reddettiklerini söylemektedir: Pattie, Susan Paul, **The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I**, s. 160-161.

⁵⁸ Pekdoğan, Celal, "Antep'te Türk - Ermeni İlişkileri 1895-1922", s. 159.

Ancak Ermeni kaynaklarına göre Fransa'nın çıkarları Ankara ile uzlaşmayı gerektirdiğinde Fransa Doğu Lejyonunda söz dinlemeyen bazı gönüllü Ermeniler, Fransızlar tarafından idam edilmişlerdi.⁵⁹ Ermeni yanlısı bir yayında da Fransızlar gözünde gönüllü Ermenilerin peyderpey "intikamcı" ve "güvenilmez" görülmeğe başladığı ifade edilmektedir.⁶⁰ Bizce bütün bunlar atasözünün işaret ettiği gibi öküzün ölmek, ortaklığın dağılmak üzere olduğunun emareleri olarak da okunabilir, fikrindeyiz.

Belki daha ilginç olan, Ermeni terör hareketini bölgede sevk ve idare eden Hınçak ve Taşnak örgütleri Marksist ve sosyalizan bir çizgide olmalarına rağmen sol jargonda emperyalist bilinen bir ülkeden, Fransa'dan yardım ummakta ve iş birliğinde bir ilke problemi görmemekteydi.

Antep Ermenileri Tarihini yazan Sarafian, işgalci düşmanla iş birliği yapıldığını hatırlatmadan "Kemal 1921'den sonra Aintab'dan bütün Ermenileri ebediyen kovdu" demektedir.⁶¹ Tabii aynı kitapta aktardığı "Yeryüzünde tek bir Türk kalmayınca kadar savaş sürecektir"⁶² diyen Antep Ermenilerine toz kondurmadan.

Bu sürecin son safhasını Ümit Kurt şöyle özetliyor:

4 Aralık 1921'de Fransız yetkililerin Antep'i tamamen tahliye edeceklerine ilişkin açıklaması şehirde kalan Ermeniler üzerinde büyük panik yaratmıştı. Bunlar kendilerini nihai imhaya götürecek Kemalist güçlerin eline teslim edilmiş olarak görüyorlardı. Aralık ayı başında kendi imkânlarıyla 8 bin Ermeni Antep'i terketti. Fransız yetkilileri ise göçü yasaklamış ve Ermenilerin Suriye ve Lübnan'a geçişini sağlayacak pasaport vermeyi reddetmişlerdi. Fransa 1 Ocak 1922'de Milletler Cemiyeti mandasında tuttuğu Suriye'ye

⁵⁹ "France and Armenia", s. 50.

⁶⁰ Pattie, Susan Paul, **The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I**, s. 110.

Sarafian, Kevork A., **A Briefer History of Aintab**, s. 50.

Erikan, Celal, **100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s. 164.

Ermenilerin girişini yasakladı. Bu durum Ermenilerde derin bir hayal kırıklığı, terkedilmişlik duygusu yarattı. Mal ve canlarının korunacağına ilişkin Fransız asker ve sivil yetkililerince verilen sözlerin tutulmamasının yarattığı tepkiler arasında Rahip Babayan'ın "Fransızlar Ermenileri düşmana feda etti" ifadesi dikkat çekicidir.⁶³

Ermenilerin Fransızların kendileri yerine Türkleri tercih etmesini infialle karşılamaları anlaşılabilir. Ama Fransa'nın Türkiye'de bir Ermeni azınlık bırakmaya çalışma siyasetini, üçüncü göz olarak baktığımızda Ermenileri Türklerin insafına bırakma olarak değil de kısa vadeli olmasa da orta ve uzun vadeli kullanılma potansiyeli olan bir manevra sahası olarak değerlendirmek mümkündür.

Kemalist rejim Kasım 1922'de üç ay içinde Türkiye'ye dönmeyen Ermenilerin mallarına el konulacağını ilan etti. Bu arada Fransız yetkililer tarafından daha önce Ermenilere verilmiş olan Suriye üzerinden geçiş maksatlı pasaportların da geçerli olmadığı açıklandı. Anadolu kökenli bütün Ermeniler Osmanlı vatandaşı sayılıyordu. Görünürde Ermenilerin Türk vatandaşlığını düşürmeden Cumhuriyet rejimi onların mallarına çok kolayca el koyabilecekti. Ermeniler oltaya gelmediler. Ankara Anlaşması çerçevesinde Kilikya Türk idaresine iade edilince en son Fransız birliği 4 Ocak 1922'de bölgeden ayrıldığında Ermeniler de bölgeyi terkettiler. Onlar çoğunlukla Suriye ve Lübnan'a yerleştiler. Bir yıl sonra 4 Ocak 1923'te Antep'te Ermeni nüfusu 80 kişiye indi.⁶⁴

Fransız raporlarına göre ise Antep Ermenileri şehri topluca terk etmediler. Münferit ve aile grupları hâlinde şehirden ayrılmışlardı. Bunların da çoğu işgal döneminde Fransızlara çalışan kimselerdi. Mart 1922'de Antep'te 5 bin Ermeni bulunmaktaydı.⁶⁵

⁶³ Kurt, Ümit, **The Armenians of Aintab**, s. 167-168.

⁶⁴ Kurt, Ümit, **a.g.e.**, s. 168.

⁶⁵ Gauin, Maxime, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", s. 88.

Diğer taraftan belgesi bulunmayan şifahi yaygın anlatılara göre Antep Harbi esnasında Ermeni azgınlığına alet olmayan bir kısım Ermenilerin Müslüman olup şehirde kaldıkları iddia edilmektedir. Heyet-i Merkeziye'nin de bu tercihe razı olduğu, muhtemel Ermeni karşıtlığına karşı bazı tedbirler alındığı söylenmektedir. Ancak bu ailelerden bazı kimselerin günümüzde cami yaptırma, sakal uzatma gibi mütedeyyin Müslüman görüntüsü içinde bilinçli olarak Türk-lüğe ve Türk kültürüne her fırsatta düşmanlık sergiledikleri iddia edilmektedir. İş hayatı ve siyasette öne çıkmış bazı isimlere ilişkin bu iddiaların çekememezlikten kaynaklanan iftiralar mı olduğu yoksa Türk düşmanlığını din hâline getirmiş kriptö Ermenilere mi işaret ettiği konusunda kesin bir yargıya varmanın güçlüğü meydandadır.

Ermeni yanlısı görüşlerini iç ve dış kamuoyunda her fırsatta dile getiren Akademisyen Ümit Kurt, kendisiyle yapılan bir görüşmede de sürecin sonunu Ermeniler açısından şöyle yorumlamaktadır:

Fransızlar Ankara'daki Kemalist hükûmet ile anlaşarak şehri millîci güçlere teslim etti. Bu Ermeniler için tabii hayal kırıklığının ötesinde ciddi bir yıkım idi. Fransızların bu diplomatik manevrasıyla Ermeniler şehirde bir anda kendilerini onları istemeyen, Antep'i terk etmelerini bekleyen ve bunun için zorlayan Türk-Müslüman cemaatle karşı karşıya buldular.

Fransız mandası altında bulunan Suriye ve Lübnan'a gitmek zorunda bırakılan Ermenilerin kendilerine verilen sözlere rağmen ne can ne de mal güvenlikleri sağlandı. Hatta Fransızlar bir süre buralara gidebilmek için gerekli olan pasaportları Ermenilere vermekten vazgeçti. Dolayısıyla bütün bu süreçler göz önüne alındığında Ermeniler açısından ciddi bir yalnız bırakılma ve kaderine terk edilme durumu söz konusuydu ve bunun müsebbibi olarak da "Hristiyan" bir büyük güç olan Fransızlar görüldü.⁶⁶

⁶⁶ "Tarihçi Ümit Kurt"

20 Ekim 1921 tarihli, Fransa ile yapılan anlaşmanın beşinci maddesi gereğince suçlular için genel af çıkarılacaktı. TBMM 5 Aralık 1921'de "Fransızlar tarafından işgal edilip 20 Teşrinievvel 1337 tarihli itilafname mucibince tahliye edilen arazide ika edilmiş olan bilcümle ceraim mürtekipleri hakkında affı umumi ilan edilmiştir."⁶⁷ Bu af kanunu, yaptıklarından korkarak Türkiye'den ayrılma eğiliminde olan Ermenileri caydırmaya yöneliktir.

Af kanununa rağmen Antepli Ermenilerin uzun asırlardır yaşadıkları şehri terk etmek zorunda hissetmeleri elbette acıdır. Ama daha Fransızlarla Ankara Anlaşması imzalanmadan 10 gün önce işgalin sonlanacağı şayiaları üzerine "Ayıntap ve Kilis'teki Fransız taraftarı" İslâmların da Ermeniler ile beraber güneye göçtükleri resmî raporlara yansımıştır.⁶⁸ Dahası Dr. Mecit Barlas gibi Antep savunmasına gönüllü doktor olarak Halep'ten gelerek katılan⁶⁹ vatansever bir kişiliğin dahi 25 Aralık 1921'den itibaren şehri terk etmek zorunda kaldığı ileri sürülmüştür. Sebep de doktorun 9 Şubat 1921'de şehrin tesliminden sonra Fransız kontrolündeki şehir idaresine katılmış olmasıdır. Şehir idaresine Dr. Mecit Bey'in katılmasının Antep'in kamu düzenini boşlukta bırakmamak gibi mücbir bir sebepten ileri geldiğini de unutmamak gerekir. Daha önemlisi Dr. Mecit Barlas, 1927 yılında Türk Ocakları Şube Reisi iken "Fransızlara mutasarrıflık yaptığı" gerekçesiyle "bir daha devlet hizmetinde bulunmama" gibi manevi yönü çok ağır bir yaptırıma uğratılmıştır. Dr. Mecit Bey, uğradığı ağır muamelenin birtakım şahsi gazezlerden kaynaklandığını belirterek daha sonra bu haksız işlemin iptal edildiğini söylemektedir.⁷⁰ Bizim için bugün önemli

⁶⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:2, Cilt 15**, Ankara, TBMM, 1958, s. 19.

⁶⁸ Belge no: 2961 **ATBD**, C. 47, s. 88: Ayıntap Mıntıka Kumandan Vekili'nin 10 Ekim 1921 tarihli raporu.

⁶⁹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Hastane Defteri**, s. 134.

⁷⁰ Barlas, Emre, **Dr. Mecit Barlas'ın Anıları**, s. 45.

olan husus, işgalci ile iş birliği yaptı ithamının isabetsiz de olsa şehrin kurtuluşundan sonra çok yüksek bir hassasiyet yaratmış olmasıdır. Bu çerçevede Dr. Mecit Barlas'a gösterilmeyen anlayışın Fransız iş birlikçisi Ermenilere şehir halkı tarafından gösterilmesini beklemek de Ankara'nın aldığı bütün tedbirlere rağmen pek gerçekçi sayılamaz.

Diğer taraftan Ermenileri felakete sürükleyen örgütlerin Antep Harbi'nin bitmesinden sonra Ermenilerden şehirden ayrılmak istemeyenleri de Antep'i terke zorladıklarına da işaret edilmesi gerekir.⁷¹ Çukurova'da da Ermeni iş birlikçisi Türkler Ermenilerle beraber ülke dışına firar etmişlerdi.⁷²

Çukurova'da da Antep'tekine benzer gelişmeler olmuştur. 4 Ocak 1922 tarihinden sonra bölgede kalacak Ermenileri Türklerin, kuracakları mahkemelerde yargılayacakları ve çıkış izni vermeyecekleri şayiaları Ermenilerin göçünü hızlandırmıştır.

Gaziantep ve civarı dâhil güneyde Fransızların bölgeyi tahliyesi döneminde *Temps* gazetesinde bir okuyucu mektubunda, Türklerin verdikleri söze sadık kaldıkları yazılarak Ermeni fanatikleri eleştirilmiştir:

Bölgenin boşaltılacağı haberi duyulur duyulmaz, bölgede, Ermeniler arasında sinsî bir propagandanın işlediği seziliyordu. Propagandanın amacı, onların endişelerini artırmak, onları akılsızca bazı hareketlerde bulunmaya itmek, böylece Ankara Anlaşmasını'nın sağladığı garantilerin güya yetersizliğini ortaya koymaktı.

Oysa, Türklerin ilan ettikleri sükûnet isteklerine tamamen uygun dürüst hareketleri, dünya kamuoyunu tahrik ederek boşaltma işini ve Ankara Antlaşması'nın tatbikini önlemek için şiddet hareketlerine bel bağlayan aşırı eğilimli politik komiteleri hüsrana uğrattı.⁷³

⁷¹ Güngör, M. Birol, **Antep Harbi**, s. 359-360.

Selehattin Sert, **Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı**, s. 573.

İlter, Erdal, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri**

Ermenilerin bölgeyi terkleri sırasındaki bazı olaylarda Türk idaresinin gösterdiği hassasiyet yukarıdaki tespitleri doğrulamaktadır. Fransız istihbarat raporlarına göre 1922 yılı Ocak ayında Maraş'tan Gaziantep'e gelmekte olan iki jandarma refakatinde çoğunluğu Ermeni bir katile 60 civarında soyguncu eşkıya tarafından yolda soyulur. İki jandarmanın silahları gasbedilir. Rapora göre soyguncu şebekenin elebaşı iki hafta içinde yakalandıktan sonra Türk idaresi tarafından yargılanıp idam edilmiştir.⁷⁴ Yine aynı dönemde bir Ermeni'ye şaplak atan iki Türk'ün mahkeme tarafından üçer ay hapse mahkûm edildiği Fransız diplomatik yazışmalarında bildirilmiştir.⁷⁵

İngiliz diplomatik belgeleri de aynı dönemde Türklerin Ermenilere karşı iyi niyetlerini gösteren karineleri kaydetmektedir. 7 Ocak 1922 tarihli bir rapora göre Antep'in yeni mutasarrıfı Münir Bey başta Türk yetkilileri Hristiyanlara (Ermenilere) uzlaşmacı bir tavır sergilemektedir. Hristiyan karşıtı eğilimleri olan Kilis kaymakamı da görevden alınmıştır.⁷⁶

Belki daha ilginç 22 Mayıs 1922 tarihli, Gaziantep Fransız konsolosunun raporundaki tespitlerdir. Rapora göre Şeyh Sunusi o ara şehirde bulunmaktadır. Cuma hutbelerinde halktan gayrimüslimlere hoşgörü göstermelerini ve kanunlara itaat etmelerini istemektedir.⁷⁷ Şeyh Sunusi Millî Mücadele'ye her anlamda destek veren ve Anadolu'ya da gelen büyük nüfuz sahibi şahsiyet olmalıdır. Şeyh'in derin ızdıraplar yaşamış şehir ahalisine bu telkinleri yapmasının arkasında Ankara'nın ricası olduğunu tahmin etmek güç değildir.

(1890-1923), s. 135-136.

⁷⁴ Gauin, Maxime, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", s. 88.

Gauin, Maxime, *a.y.*

Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", s. 494.

Gauin, Maxime, "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", s. 88.

Ancak Ankara'nın aldığı tedbirlere rağmen Ermeniler artık Antep'te barınamaz hâlde geldikleri kanaatine varıp şehri terk etmişlerdi. Ermeni partizanların "Kemal Ermenileri Antep'ten ebediyen kovdu" iddialarını Fransız belgeleri doğrulamamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele ve daha sonra Lozan'da Türkiye toprakları üzerinde Antep'in de dâhil olacağı bir nevi Küçük Ermenistan anlamına gelecek "Ermeni ocağı", "Ermeni yurdu" kurulması yönündeki taleplere ısrarla karşı çıkmıştır. Bunda bir tartışma yoktur. Ama Türkiye hudutları içinde kalan Antep Ermenilerinin ayrımcı herhangi bir muameleye uğramadan yaşamalarını temine uğraşmıştır.⁷⁸ Ancak buna rağmen bilinen sonuç değişmemiştir.

Güney Anadolu'dan 1921 sonundan itibaren Ermeni nüfusunun çekilmesi 20 Ekim 1921 tarihli TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında yapılan Ankara Anlaşması'nın bir yan ürünü olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre bölgede işgal gücünün jandarması ve milisi olarak kullanılan ve yaptıkları yanlışlıklardan ötürü Türklere karşı utanç hissedenden Ermeniler topluca bölgeyi terk etmişti. Türkler ve Fransızlar 1921 yılının Kasım ve Aralık ayları boyunca Ermenileri Türk hükûmetinin iyi niyetine iknaya çalıştırlarsa da Ermeniler eski Fransız efendileriyle beraber uzaklaştılar.⁷⁹ Ermeniler için Antep defteri kendi isabetsiz tercihlerinin sonucu olarak kapanmış oldu.

25 ARALIK 1921

Fransa artık güneydeki Türk topraklarını işgal altında tutmanın kendi çıkarlarına hizmet etmeyeceğini görünce Antep havalisinin

⁷⁸ Bir Ermeni kaynak herhangi somut örnek vermeden bu dönemde Türklerin Ermenilere "arada çok ince şekilde kapalı tehdit imasında" bulunduğunu ileri sürmektedir: Marashlian, Levon, "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", s. 332.

Güçlü, Yücel, "Turco-French Struggle for Mastery in Cilicia and the Ankara Agreement of 1921", *Belleken*, C. 65, No: 244, 2001, s. 1114.

Çukurova ile beraber tahliye hazırlıklarına girişti. TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında yapılan Tahliye Protokolü gereği 1 Aralık 1921'den itibaren Antep ve Kilis hükûmet binalarına Türk bayrağı çekilmesi kabul edildi.⁸⁰ Bu durumda Antep'teki işgal daha bitmeden üç hafta önce Türk bayrağı hükûmet binasına çekilmiş olmaktadır.

Aynı kapsamda 13 Aralık 1921 günü Gaziantep'te Türk mülki idaresinin yeniden tesis edildiği ve kamu düzeni için gereken tedbirlerin alınmakta olduğu, Anadolu Ajansına arfen *Hâkimiyet-i Milliye*'de kamuoyuna duyurulmuştur. Gaziantep'in eğitim, kültür ve nüfus bakımından en büyük kazası Kilis için de aynı duyuru 16 Aralık 1921 günü yapılmıştır.⁸¹

Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşması sonucunda Antep sancağının Türklere terk edileceğini Fransız İşgal Komutanlığı şehre tebliğ edince Ermeniler bu haberi tepki ile karşıladılar. Fransızlara küfür ve hakaret etmeye başladılar. Birçok Ermeni mallarını pazarda satarak şehirden çıkma hazırlıkları sergiledi. Fransızlar Antep'i tahliye ederken Ermenilerin çoğu da Fransız askerleriyle şehri terk ederek Suriye'ye gittiler. Şehirde kalan Ermeniler artık Türklere karşı iyi davranmaya başlamışlardı. 9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra Antep Ermenileri Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yağlı boya bir tablosunu yaptırarak, Antep Harbi'ni başarıyla yürüten Heyet-i Merkeziye'ye takdim etmişler ve evlerine Türk bayrakları asmışlardı. Ancak bütün bu kamu diplomasisi çabaları Antep halkında Ermenilerle gelecekte yine beraber yaşayacakları ümidini doğurmadı. Ermeniler 1922 yılından itibaren Antep'i terk ettiler.⁸²

⁸⁰ **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, C. XVI, April-September 1922, New York, New York Times Company, 1922, s. 218. Özçelik, İsmail, **Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, s. 212.

Yetkin, Hulusi, "Gaziantep Savunması ve Ermeniler", s. 59-60.

Sonuçta yüzlerce sene huzur ve uyum içinde Türklerle beraber yaşayan Antep Ermenileri beşte biri geçmeyen bir nüfusla, Türkiye'nin parçalanacağı yanlış hesabıyla bölgede Küçük Ermenistan rüyası görenlerin aleti oldu. Bölgeyi ve şehri işgal eden Fransızlarla, Türklere karşı iş birliği yaptılar. Bu da Antep halkına çok derin acılar da yaşatarak kendi trajedilerinin sebebi oldu.

Fransız işgalinin bitmesiyle Türk ordusu halkın sevinç gösterileriyle Gaziantep'e girdi.⁸³ Antep Harbi'ni çok çetin şartlarda kahramanca yürütmüş Heyet-i Merkeziye'nin fedakâr reisi Ferit Bey ile sancak mebuslarından Hafız Şahin Efendi "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Devletlû Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" teşekkür telgrafı gönderdiler. Telgraf, 2 Ocak 1922 günü Meclis'te okundu:

Vakayii kahramananesiyle muvakkat bir zaman için seneler iftirakı tesirini [yıllarca ayrılmış etkisini] vermiş ana vatanimızdan mehcur düşerek, Fransız kuvve-i şgalîyesinde bulunan sevgili Gaziantep'imizden bugün tamamiyle Fransızların çekilmesini mütaakıp zevali saat iki buçukta kahraman askerimiz tarafından işgal edildi. Asakirimizin vürudundan [askerlerimizin gelmesinden] haberdar olan bilumum ahalî, esnaf cemiyetleriyle mekâtib talebe ve tâlibatı [mekteplerin erkek ve kız öğrencileri] muzikalarla umumun ellerinde Türklüğü temsil eden hilâl temevvüc ederek [bayrağı dalgalandırarak], yekdiğeriyle müsabaka edercesine askerlerimizin istikballerine koşuyorlardı. Bir taraftan dedegân ve hanendeler, diğer taraftan memleketin genç kahraman müdafileri, memurin, eşraf, ulema ve mütehayyizan [önde gelen kimseleri], polis, jandarma, nimresmî heyet, efrat ve zâbitanî selâmlıyarak, yaşasın Kahraman Ordumuz! nidalarıyla dedegân ve ahalinin göz yaşlarıyla tekbir ve tehlil kâinatı titretiyordu.

⁸³ 25 Aralık 1921 günü saat 9'da 59. Alay 2. Taburu'nun mahallî hükûmet ve halkın düzenlediği kutlamalar ve samimi sevinç gösterileriyle Gaziantep'e girdiğini Adana ve Havalisi Komutanlığı Genelkurmay Başkanlığına rapor etmiştir: Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı**, s. 386.

Bu mübarek ve ilâhi merasim şehrin yarın saat kurbünde Maraş şosesi hattı mahallinde icra edilerek, Hükümet konağına kadar bir kütle-i kesireyi kaplıyan kırmızı ve beyaz bayraklar âdetâ gözleri kamaştırarak, halk birbirlerini tebrik ve tesid ediyorlardı. Hükümet, civarında talebe ve tâlibat tarafından hoşâmediyi mutazammın neşideler ve muzikalar terennüm ve ahali de **Yaşasın Mustafa Kemal Paşa! Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi! Yaşasın kahraman ordumuz!** nida ve alkışlarıyla Mutasarrıf Beyin dahi ahali ve askere hitaben böyle azimkâr ahali ve askerin hemahenk olarak daima mevcut oldukça daha büyük mesut günlere nail olacağız. Ve kumandan bey dahi aynı zamanda aynı mealde müfid ve muhtasar bir nutuk irat buyurmaları ve Müftü Efendi tarafından bir dua kıraat edilerek belediye dairesinde mukabil tebrikât yapılarak alay dağılmıştır.

Sabahtan akşama kadar devam eden bu alay tertibatından ahalinin fevkalâde vakar ve temkin ile kemali asayiş ve sükûneti muhafaza etmesi şayanı memnuniyet ahvaldendir. Şöyle tarihî bir yevmi müsaide nailiyetimizden dolayı bilumum ahali namına Meclisi Âli ve Hükümeti mübeccelemize teşekküratımızı takdime müsaraatle yakın zamanda muzaffer ve dilâver ordularımızın İzmir ve havalisinde de böylece eltafi ilâhiyeye mazhariyetlerini tazarru ve niyaz eyleriz efendim.⁸⁴

Diğer taraftan Fransız işgali şehri ve mülhakatını harabeye çevirmişken⁸⁵ Türk mabetlerine verilen zararı Gaziantep mebusu Abdurrahman Lami Efendi, şehrin kurtuluşundan bir gün önce 24 Aralık 1921 günü Meclis'e sunduğu kanun teklifinde dile getirmiştir:

Gaziantep'in on bir mah devam eden cehennemî muharebei zâilesinde en ziyade mutazarrır ve müteessir olan ceva-

⁸⁴ TBMM ZC-15, s. 286-287.

⁸⁵ Genelkurmay ATASE Başkanlığı arşivlerine dayanarak yazılan bir kaynağa atfen Antep ve Kilis'te toplam 56 köy ve çiftlik Fransızlar tarafından yakılmıştır: İltar, Erdal, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)**, s. 134-135.

mi ve mebanii vakfiyei sairesidir. Muharebei mezkûre esnasında şehirde mevcut olan otuz kûsur aded amudu suphu nurani gibi olan dilnişin minareler tamamen imha edildiği gibi, birçok cevami [camiler] ve namazgâhlar da fenapezir olmuştur [yok olmuştur].

Abdurrahman Lami Efendi Antep Harbi'nde cami ve vakıf binalarının en fazla hasara ve zarara uğradığını, şehirdeki otuz kûsur caminin⁸⁶ minaresinin tamamen imha edildiğini, birçok cami ve namazgâhların da yok olduğundan bahisle bunların tamir edilmesini talep etmektedir.⁸⁷ Kanun teklifinin görüşüldüğü 2 Ocak 1922 günü ise Lami Efendi, teklifini Meclis huzurunda savunurken şunları söyleyecektir:

Anteb muharebesinde Fransız toplarının istihdaf ettiği [hedef aldığı] camiler kâmilten haraboldu, Anteb'in otuz dört tane minarasi tamamiyle yıkıldı. Ne kadar mebanii diniye [dinî binalar] varsa hepsini tahribettiler. Bugün Ermeniler harabolan mebani ve kiliselerini kendi varidatı vakfiyele-riyle tamir ediyorlar. Fakat Müslümanların bu kadar tahri-bedilen camileri bugün hâli üzere harap duruyor.

Kanun teklifi, Gaziantep'e mahsus bir uygulama yapılamaz gerekçesiyle kabul görmeyince teklif sahibi tarafından geri çekilmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Bir kaynağa göre şehir merkezinde 1912 yılı itibarıyla 80 cami vardır. Bunların da 36 tanesi minarelidir: *Annuaire oriental* 1912, s. 1382.

⁸⁷ TBMM ZC-15, s. 293.

⁸⁸ A.g.e., s. 294.

Fotoğraf- 1 Düşman mermileriyle tahrip edilen Akyol Camisi.⁸⁹

KİLİS'İN MAĞDURİYETİ VE İZZİYE'NİN KAYBI

Fransızlarla 20 Ekim 1920'de imzalanan Ankara Anlaşması diplomatik bir başarı olarak Antep havalisinin işgalden kurtarılmasını da sağlamıştır. Ancak bu anlaşma ile Gaziantep'in ödediği bedel olarak Kilis'in uğradığı ağır mağduriyet ile artık hafızadan neredeyse silinmiş olan İzziye nahiyesinin elden çıkışına işaret edilmelidir.

Gaziantep düşman işgalinden kurtulurken en büyük kazası Kilis'in, Ankara Anlaşması ile hudut tespitiinde mağdur edildiğinin hatırlanması yerinde olacaktır. Kilis'in işgali sırasında gözlemlerini aktardığımız Kadri Bey'e göre İngiliz işgali ile Kilis'in geniş hududu hayli daralmıştı. Kilis'in en zengin ve verimli arazisi güneyde bırakıldı. Allenby Hattı diye bilinen bu hat Azez'i Suriye'ye bırakıyordu.

⁸⁹ 1931 yılında Türk Ocakları kapatılınca Kilis şubesinin de arşivleri telef oldu. Uzun yıllar sonra Osman Nuri Karabıyık adlı bir gayret sahibi, bu arşivin çok kıymetli bazı fotoğraflarını kamuoyu ile paylaştı. 2008 yılında haberdar olduğum bu fotoğraflar dolayısıyla kendisine yaptığı bu kültür hizmeti için şükranlarımı sunarım: "Osman Nuri Karabıyık Arşivi", 2008, (Çevrimiçi) www.muallimnurikutuphanesi.com, 09.12.2008.

Türkiye hududu Azez'in 5 km kadar kuzeyinden geçiyordu. Kilis'in bu güney hududu Ankara İtilâfnamesi'ne kadar devam etti.⁹⁰ Kilisli Kadri Bey açık olarak değil, imaen mütareke hattının Fransızlarla 20 Ekim 1921'de imzalanan anlaşma ile daha beriye çekildiğini söylüyor. Ankara Anlaşması'ndan 70 yıl sonra yazılan bir eserde ise açıkça Kilis'in mağduriyeti ifade edilebilmiştir:

Ankara Anlaşmasının çizdiği Türkiye-Suriye sınırı Kilis açısından hatalıdır. Anlaşmada "Kilis şehri Türkiye'de kalmak üzere" deyimine gereği, sınır çizgisi son binayı sıyrıp geçmiş, kentin güneyinde kalan tarlalar, köyler Suriye'de kalmıştı. 1918 yılında Kilis ilçesinde yer alan 400 parça en verimli köyler bir anda koparılıp Suriye'ye verilmişti. Belediye sınırları bile hesaba katılmamış böylesine bir sınır, dünya yüzünde ya hiç yok veya azdır...⁹¹

Kilisli dostlarımızdan da yıllar önce Harp Akademilerinin kurmay tetkik gezilerinin birinde subaylarımıza hudut hattını izah ederken, bu konu ile ilgili benzeri bazı anlatılar duymuştum. Son yıllarda akademik bir tebliğde bu bahse dair şunlar ifade edilmiştir:

4 Şubat 1919'da Kilis'e gelen bir İngiliz görevli, Azez köyü ile Com nahiyesinin kısmen olmak üzere Kilis'e bağlı 190 köyün İngilizlerin uygun görmesi sonucu Araplar tarafından işgal edildiğini söyledi. Ayrıca bölgedeki Türk memur ve jandarmaların geri çekilmesini ve ahalinin zor kullanılarak bu bölgeden Türk topraklarına göç ettirilmesini istedi. Yaşanan gelişme üzerine 12 Şubat 1919'da kaymakam İbrahim Bey'in başkanlığında bir sınır komisyonu kuruldu. Kaymakamın ve Kilisliilerin büyük çoğunluğunun itirazına rağmen bu komisyondaki bazı Kilisliilerin istekleri ve İngilizlerin de baskısı üzerine Türkiye-Suriye sınırının Kilis'in 1 km güneyinden geçmesine karar verildi. Bu duruma çok üzülen ve Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emri

⁹⁰ Kadri, Kilisli, **Kilis Tarihi**, s. 31-32.

Çolakoğlu, Şinasi, **Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930**, s. 313.

daima göz önünde tutmuş olan İbrahim Bey izin alarak Kilis'ten ayrıldı ve bir daha da geri dönmedi.⁹²

Son yıllarda yazılan bir monografide de sınırın şehrin 1 km yakınından geçmesinden ötürü Kilis'e ait en verimli araziler ile mülki teşkilatta Kilis'e bağlı 6 nahiye ve bunlara bağlı pek çok köy ve 30 bin nüfusun Suriye topraklarında kaldığı ifade edilmiştir. Bunların yanında Kilis merkeze ait bağ, bahçe ve zeytinlik gibi, halkın en temel geçim kaynaklarından üçte ikisi kadarı da güneyde kalmıştır.⁹³

Ankara Anlaşması'nın acı veren sonuçlarından biri de İzziye nahiyesinin ortadan kaldırılmasıdır. Prof. Dr. Mustafa Öztürk, konuya ilişkin bir makalesinde⁹⁴ literatüre değerli katkılar sunmuştur. Makaleye göre 16. yüzyılda Osmanlı idari rejimi, konargöçer aşiretleri kaza ve nahiye statüsünde değerlendirmekteydi. Bu çerçevede göçebe Türkmen ve Kürt aşiretleri idari, askerî, mali ve güvenlik açılarından kontrol edilmekteydi:

16. yüzyılda Kilis merkez olmak üzere, Halep, Birecik, Urfa, Samsat, Kahta, Gerger, Hısn-ı Mansur [Adıyaman] ve Amik Ovalarına yayılmış bulunan Ekrad cemaatleri [Kürt cemaatleri] de İzzeddinlü veya Ekrad Kazası olarak taksim edilmiştir. Bütün bu bölgeye yayılan cemaatler İzzeddinlü Taifesi olarak biliniyordu ve İzzeddin Bey de Mir-i Ekrad idi. Bu gelenek 19. yüzyıla kadar devam etti.

Öztürk'e göre 1865 yılında İslahiye ve Hassa kazalarıyla beraber modern anlamda İzziye kazası da kurulmuştu. Merkezi Cukanlı [Çalkaya] ve Sapkanlı köyleri olan kaza 1895'te yeni kurulan Mu-

⁹² Aydın, Nermin Zahide, "Kilis'te Millî Mücadele'de Bir Kahraman: Yüzbaşı Kâmil Polat Bey", **III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Tam Metin Kitabı**, Elazığ, ASOS Yayınevi, 2017, s. 326-327.

İnce, Halil İbrahim, **Millî Mücadele'de Kilis**, s. 186.

⁹⁴ Öztürk, Mustafa, "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri", s. 29-45.

sabeyli kazasına bağlı nahiye hâline getirilmiştir.⁹⁵ Halep'in düşman işgaline uğrayarak Türkiye'den kopmasıyla Kilis'in bir parçası hâline gelen İzziye, Antep mülhakatına dâhil olmuştur.

Halep-Maraş yaklaşma istikametinde önemli bir araziyi kontrol eden İzziye nahiyesi halkı Antep Harbi yıllarında düşmana karşı ilk direnişi de göstermişti:

Kilis ve İslahiye'nin işgali üzerine buralardan kaçan Müslüman halk İzzeddinli bölgesine sığınmıştır. Bu sıralarda Aşiret Reisi Sapkanlı köyünden Hacı Hannan Ağa, müdafanın ancak silahla mümkün olabileceğini ifade ederek, aşirette eli silah tutanların silahlarıyla birlikte toplanmalarını, silahı olmayanlara da Halep'ten silah satın alınarak silahlandırarak çete adı verilen müfrezeler kurdurmuş ve silahlı mücadeleyi başlatmıştır.

Şubat 1919 başlarında Tahtaköprü mevkiinde pusu kurmak üzere olan birkaç düşman askerine ateş açılarak biri öldürülmüş, ikisi de esir edilerek ilk çarpışmalar başlamıştır. "Hâkimiyet ve istiklâl hakkını müdafaa silahı, ilk önce olarak Kürt Dağı'nın Okçu İzzeddin nahiyesinde aşiretin reisi Şeyh İsmailzade Hacı Hannan Ağa tarafından 335 Şubatının bidayetinde [1919 Şubatı başlarında] Tahtaköprü adlı yerde görülen üç Fransız zabıtine ateş etmekle patlatılmıştı."⁹⁶

Dönem boyunca İzzettinlilerin düşman kabilelerine saldırıları sürmüş, Hisar Harbi denilen mevkide bir düşman taburu bozguna uğratılmıştır. Bu muharebede Kürtdağı mücahitlerine yardıma gelen Kilis'in Şahin Bey'i denilmeye layık Sakıp Bey şehit düşmüştür.

Türk İnkılap Tarihi Arşivine atfen Okçu İzzettin nahiyesi Kilis'e bağlı iken Ankara Anlaşması ile lağvedilmiş ve köylerinin bir

⁹⁵ Öztürk, Mustafa, *a.g.e.*, s. 29, 35.

⁹⁶ Öztürk, Mustafa, *a.g.e.*, s. 40-41.

kısmı Suriye'de kalmıştır.⁹⁷ Antep mülhakatından İzzıye'in arazisi ve nüfusunun çoğu artık Türkiye hudutlarının dışında kalmıştır.

Ankara Antlaşması'nın imzalandığının ertesi günü, 21 Ekim 1921 günü İzzettinli Aşireti Reisi Hannan Ağa TBMM'ye bir dilekçe gönderir. Bu dilekçede “mukaddes hilalin himayesinden ayrılmamak maksadıyla her yerden evvel müdafa-i vatan ve hâkimiyet yolunda” işgalin başlangıcından itibaren mücadele ettikleri hatırlatılmıştır. “Türk hâkimiyetinden ayrılmamaya ahd ve misak etmiş olan ve bu uğurda bunca fedakârlık sahneleri gösteren aşiretim ecnebi himaye ve idaresine giremez ve girmeyecektir” denilerek İzzettinli köylerinin Fransız idaresinde bırakılmamasını TBMM'den istirham eder.⁹⁸

Hannan Ağa, TBMM'ye dilekçesinde ikinci istirhamında, Suriye'de kalan aşiret köylerinin yağma ve soygunlara maruz kaldığını, bunların önlenmesi için “hududumuzun muhafazası ve emvalimizin korunması için” teşkilat icrasını “vatanın yüksek menfaatleri adına talep ve istida” etmiştir.⁹⁹ Ancak diğer öncelikler yüzünden Hannan Ağa'nın aşiret köyleri için hudut tashihi ve Suriye'de İzzettinlilerin hukukunu koruyacak teşkilatlanma taleplerine olumlu cevap verilmez.¹⁰⁰

Kilis'in verimli bazı arazileri ile İzzıye'yi hudut dışında bırakan Ankara Antlaşması onay için Büyük Millet Meclisinde görüşülürken de bir hayli tartışılmıştır:

Özellikle Katma istasyonunda tebliğ edilen Ateşkes sınırları, Kilis-Akçakoyunlu Demiryolu hattına çekiliyordu. Bu ise Misak-ı Millî sınırlarının daraltılması anlamına geliyor-

⁹⁷ Beşe, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, s. 361.

⁹⁸ Öztürk, Mustafa, “İzzıye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri”, s. 43.

Beşe, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, s. 361.

¹⁰⁰ Ancak 1938 yılında Türkiye ile Fransa arasında Hatay meselesi çıktığında İzzettinliler var güçleriyle Türkiye taraftarlığını bedel de ödeyerek sergilemekten kaçınmazlar: Öztürk, Mustafa, “İzzıye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri”, s. 44-45.

du. Üstelik Hatay konusu ayrı bir pürüz olarak kalıyordu. Barak Türkmenlerinin bir bölümü ile Kilis'in verimli Türk köylerinden bazıları elden gidiyordu. Bütün uluslararası ilişkilerde çıkarların karşılıklı dengelenmesi temel yöntemdir. Ankara Anlaşması da buna bir istisna değildi.¹⁰¹

Diplomatik açıdan da büyük ölçekten bakılırsa Gaziantep ve mücavir sahanın İskenderun hariç Fransızlar tarafından tahliyesi sonucunu doğuran Ankara Anlaşması'nın, sonuçları itibarıyla Türk diplomasisinin müttefik cephede açtığı bir gedik olduğu söylenebilir. İşgal güçleri arasında görüş ayrılıklarını derinleştirdi. Fransa'nın 26 Ağustos 1922'de ülkenin nihai kurtuluşunu sağlayacak Büyük Taarruz'dan önce Türk ordusuna silah, araç ve gereçleri satma fırsatı yarattı. Bu çerçevede Büyük Taarruz'dan iki ay kadar önce Fransa'nın Gaziantep'te Fransız mezarlığına yapıldığını iddia ettiği hasarla ilgili TBMM Hükûmeti, diplomasinin gereklerini yerine getirdi. 16 Haziran 1922 günü hasar gördüğü iddia edilen mezarlıkta Türk merasim kıtası Fransız bayrağını selamladı ve bando da Fransız millî marşını çaldı.¹⁰² Duygusal reaksiyonların ülkenin hak ve çıkarlarına zarar vermesinin önüne geçilmiş oldu.

ANTEP TEK BAŞINA MI?

Antep savunmasında şehrin tek başına savaştığı, dışarıdan yardım almadığı arada ileri sürülmektedir. Bu kapsamda Kurucu Lider Mustafa Kemal Atatürk'ün şehrin 15. kurtuluş yıl dönümünde gönderdiği tebrik mesajındaki "Bu tek Türk şehri, hiç bir yerden maddi yardım görmeksizin kendi kahramanlığı ile kendini kurtardı" ifadesi¹⁰³ de hatırlatılmaktadır. Fikrimizce Atatürk, bir bayram

¹⁰¹ Güngör, M. Birol, **Antep Harbi**, s. 361-362.

¹⁰² **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, C. XVI, April-September 1922, s. 907.

¹⁰³ Gaziantep'in kurtuluşunun 15. yıl dönümü dolayısıyla Ankara'da milletvekilleri Nuri Conker ve Ali Kılıç'a gönderilen yazı: Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, s. 578-579.

gününde kutlama mesajında Gaziantep'in kahramanlık ve fedakârlığına vurgu yapmak istemiştir. Yoksa Antep Harbi boyunca bizzat kendisi Heyet-i Temsiliye ve TBMM Reisi olarak şehir için dışarıdan neler yapıldığını en iyi takdir edecek konumdadır. Kitap boyunca da Reis Paşa'nın, Ayıntap savunması için şahsi girişimlerinin pek çok örneğini vermiştik.

Yukarıdaki tebrik mesajından Antep'in harp boyunca yalnız ve sähipsiz bırakıldığı şeklinde bir genellemeye gidilmesinin isabetli bir değerlendirme olmadığını sanıyoruz. Zaten daha önceki bölümlerde şehir dışından yardım ve destek konusunda yeteri kadar örnek verdiğimiz kanaatindeyiz. Ancak Antep Harbi ile ilgili mahallî resmî kayıtların ortaya konulduğu bir monografide eseri yayına hazırlayanların konuya ilişkin değerlendirmelerini de burada aktarmayı tercih ediyoruz:

Antep savunmasıyla ilgili belgelerden anlaşıldığı üzere, Antep savunması kurmay bir heyet tarafından yönetilmiş askerî ve sivil halkın birlikte elde ettiği bir zaferdir. Savunma iddia edildiği gibi sadece yerel güçlerin tek başına ortaya koydukları bir müdafaa değildir. Her ne kadar savışan ve yöneten kesim Antep'te bulunsa da savunma esnasında Ankara ve ilgili askerî birliklerle düzenli bir yazışma mevcuttur. Düzenli ordunun da elinden geldiği kadar yardımcı olduğu ve bizzat Ankara'nın içinde bulunduğu bir savunmadır. Antep savunması, Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat dikkatlice takip edilmiştir. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi [Çakmak] ve Büyük Millet Meclisi ikinci başkanının, Dâhiliye Vekâletinin Antep'e gönderdiği yazılar bu duruma delil teşkil etmektedir. Büyük Millet Meclisi, Antep savunmasının devam ettiği günlerde, yoğun olarak Batı Cephesine ağırlık verdiği için, daha lokal kalan Antep'e fazla bir şey yapamamıştır; fakat savunmayı idare eden komuta heyetini bizzat görevlendirmiştir. Heyet-i Merkeziye yazıştığı kişi ve kurumlardan her zaman istediği destek ve çabaları görememiştir. O zamanlar

memleketin içinde bulunduğu sıkıntılar ve yetersizlikler, bazen, isteklerin yerine getirilmesine engel olmuştur.¹⁰⁴

Rahmetli Birol Güngör'ün ifade ettiği gibi "Kolordunun savaşın sadece son kuşatmayı yarma girişiminde, 3'ü tabur komutanı olmak üzere, 5 subay ve 150'den fazla er şehidi vardı."¹⁰⁵

Antep savunmasında şehrin yalnız bırakıldığına ilişkin iddiaları değerlendirmek için Dr. Celal Pekdoğan tarafından yazılan makale de benzeri gerekçeleri ortaya koymuştur:

Antep Müdafaasını bizat yürüten Yüzbaşı Asaf Bey [Kılıç Ali], Yarbay Ali Şefik [Özdemir Bey], Teğmen Şahin [Mehmet Sait], Jandarma Üsteğmeni Yusuf Rıza [Arslan Bey] ve Yüzbaşı Yörük Selim, Mustafa Kemal tarafından gönderilmişlerdir ki, Antep Müdafaasına katılan komutanların hemen hemen tamamı Birinci Dünya Savaşına katılmış, Kafkas, Filistin ve Çanakkale cephelerinde harp etmiş subay ve yedek subaylardır. Antepli muharip ve mücahitler ile Mustafa Kemal arasında oldukça güçlü bir ilişkinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal'in emriyle kurulan Güney Cephesi'nin ayrılmaz bir parçası olan Antep Müdafaası, Türk Genelkurmayının programı, stratejisi ve icraatıyla gerçekleşmiştir. Tam anlamıyla bir cephe savaşı olan Antep Müdafaası sırasında, Urfa, Maraş, Malatya illerinden ve bu illerin ilçelerinden Antep'e her türlü yardım yapıldığı gibi Halep, Sivas, Harput ve Aziziye'den de Antep'e gerekli yardım gönderilmiştir. Antep'te cereyan eden her hadise ve her harekâtan TBMM haberdar edilmiş ve TBMM tarafından da Antep'e her türlü yardım yapılmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cephele Kumandanlığı**, s. 10, 459.

¹⁰⁵ Güngör, M. Birol, **Antep Harbi**, s. 363.

¹⁰⁶ Pekdoğan, Celal, "Yalnız Bırakılmayan Şehir: Antep", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 4, No: 1, 2001, s. 246-247.

MARAŞLILAR VE DİĞER KOMŞULAR

Antep Harbi münhasıran sancak merkezi ve mülhakatının verdiği bir mücadele olarak görülmemelidir. Komşu Maraş ve Urfa'nın Fransız işgalini büyük fedakârlıklarla sonlandırmaları Antep müdahileri için moral ve motivasyon kaynağı olmuştur. Antep Mutasarrıfı Celal Bey'in Maraş mücadelesinin çetin şartlarda henüz devam ettiği bir dönemde 7 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgraf, Antep'in komşu Maraş'ı nasıl gördüğünü göstermektedir:

Ayıntap Müslümanları komşuları bulunan Maraş'ın hâl-i hazırı elemi ve kendilerinin maruz kaldıkları dinî ve şahsî tecavüzatı gözleriyle gördüklerinden dolayı artık hissiyat-ı muhafazakârielerini kaybedebilmek ve bin-netice Ayıntap sahası da Maraş muhit-i fecîine dönmek ihtimali altında pek muzdarip bulunmaktadır.¹⁰⁷

Maraş'ın 12 Şubat 1920'de kararlı bir mücadele sonucu işgalden kurtulması Antep savunması için ümit ve moral sağlamıştır. Bu moral ve daha önce zikrettiğimiz teşviklerle Antep'te Fransızlar ve iş birlikçi Ermenilere karşı şehir içi savaş 1 Nisan 1920 itibarıyla başlatılmıştır.

Maraşlıların Antep savunmasına katkıları teşvik ve moral destekten ibaret kalmamıştır. Kendi şehirlerini düşmandan kurtaran Maraşlıların bir kısmı Antep savunmasına bilfiil iştirak etmişlerdir. Kendi şehirlerini kurtaran Maraşlıların Antep başta düşmanla uğraşan topraklara yardıma gitmekte olan çetelerini teşkilatlandırmak üzere Kolordu Komutanı Albay Selahattin Adil Bey Maraş'a geldi. Emir komutayı ele aldı. Bu çerçevede 300 kişilik bir kuvvet hazırlanarak Antep'e sevk edilmiştir. Bu arada düzenli birlikler için teşkilatlanmalar da yapılmaktaydı.¹⁰⁸ Bu çerçevede Antep'in yardımına gidecek 2. Kolordu'nun iki tümeninden biri, Maraş Tümeni

¹⁰⁷ Efe, Aydın, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", **A.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi**, No: 53, 2015, s. 246.

¹⁰⁸ Karadağ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşında Maraş**, s. 63.

diye de bilinen 9. Tümen'in er kadrosu yoğunluklu olarak Maraş havalisinden meydana geliyordu. Antep savunmasında Fransızlarla muharebe eden bu tümenin muvazzaf topçu subaylarından birisi de ileride Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci cumhurbaşkanı olacak olan Cevdet Sunay olmuştur.¹⁰⁹

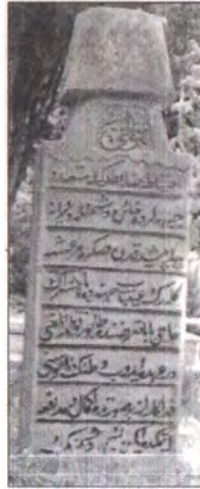
Antep'e yardıma gelen Maraşlı mücahitlerin bir kısmı çatışmalarda şehit olmuş ve epeyi de yaralanmıştır. Antep Harbi'nde şehit olan Maraşlı bir ihtiyat subayının mezarı hâlen memleketinde bulunmaktadır. Bu kahraman subayın mezar taşı dâhil işgal döneminde düşmanla savaşırken can veren kahramanların mezar taşlarının fotoğraf ve izahlı çevrim yazılarıyla hazırlanmış bir eser son yıllarda literatüre kazandırılmıştır.¹¹⁰

Bu kaynağa göre İhtiyat Zabiti Eşbahzade Osman Nuri Efendi, Maraş'tan Antep Harbi'ne katılarak 27 Kasım 1920 günü Hacıbaba Taarruzu'nda şehit düşmüştür. Cenazesi memleketine götürülmüştür. Nuri Efendi, mezar taşına göre şehadetinde Tabur Komutanlığına da vekâlet etmekteydi. Antep Harbi'ne destek için gelmeden önce Antep mücahitleri için yardım kampanyası ile önemli miktarda destek toplamıştı. Kahraman şehidin babası Eşbahzade Muhammed Efendi de Maraş savunmasında çete reisliği yapmış kahraman bir şehittir.¹¹¹

¹⁰⁹ Erdem, Şerafettin Can, "Türk Siyasetinde Etkin Bir Genelkurmay Başkanı: Cevdet Sunay", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 123, No: 242, 2019, s. 158.

¹¹⁰ Kanadıkırık, İbrahim, **Bâb-ı Ukbâ Kahramanmaraş Şeyh Adil Mezarlığı Tarihi Mezar Taşları (1722'den 1949'a)**, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2018. Bu çalışmadan şahsımızı haberdar etme ve imzalayarak gönderme nezaketinde bulunan meslektaşım İbrahim Kanadıkırık'a müteşekkirim.

¹¹¹ Kanadıkırık, İbrahim, **a.g.e.**, s. 85-87, 263-264.

Fotoğraf- 2 Şhit İhtiyat Zabiti Eşbahzade Nuri Efendi'nin mezar taşı.¹¹²

Yine aynı yıl Antep Harbi'nde şehit düşen bir başka Maraşlı Karakızzade Turan Efendi oğlu Mehmed Zeki Efendi'nin de aynı kaynakta mezar taşı bilgileri bulunmaktadır. Zeki Efendi de Birinci Dünya Harbi'nde ihtiyat zabiti olarak görev yapmış, Mondros Mütarekesi ile ordu dağıtılınca memleketine dönmüştür. Maraş'ta işgale karşı savaşı planlayan ve icra eden teşkilatın kurucularındandır. Maraş'ta çete reisliği yapmış ve çatışmalarda yaralanmıştır. Maraş'ın kurtulmasından sonra Antep Harbi'ne katılmış, Antep'te 18 Ocak 1921'de aldığı ağır yaranın tesiriyle Maraş'a getirilirken yolda şehit olmuştur.¹¹³

Maraş mücahitlerinden Antep'in yardımına koşan bir diğer subay Muharrem Bayazıt'tır. Muharrem Bey Antep savunmasından sonra topçu üsteğmeni olarak katıldığı Sakarya Harbi'nde ağır yaralanmıştır.¹¹⁴ Muharrem Bayazıt'ın muvazzaf subay olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹² Kanadıkırık, İbrahim, **a.g.e.**, s. 85.

¹¹³ Kanadıkırık, İbrahim, **a.g.e.**, s. 181, 264.

¹¹⁴ Kanadıkırık, İbrahim, **Şehîd Evliyâ Efendi Destânı**, Ankara, Cümle Yayınları, 2021, s. 174.

Maraşlıların Antep savunmasına destekleri şüphesiz bu iki kahraman subaydan ibaret değildir. Rütbesiz mücahit olarak komşu sancağa yardıma gelenlerden malul, yaralı ve şehit sayılarını maa-lesef bugün tam olarak bilmiyoruz. İsmi bilinenlerden Hüseyin'in dört yerinden yaralandıktan sonra can verdiğine ilişkin notlar, Maraşlı'nın kahramanlık ve şehadetinin tanığı Kilisli Arslan Bey tarafından imzalanarak Ankara Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne teslim edilmiştir.¹¹⁵

Yine 1920 yılının Ağustos ayındaki çatışmalarda Pazarcıklılardan meydana gelen bir müfreze Antep'te Fransızların işgal ettiği Koleje 10 Ağustos'ta taarruz ile buranın bir kısmını ele geçirmiştir.¹¹⁶

Ancak Antep Harbi esnasında tutulan hastane kayıtlarına göre şehir savunmasına Maraş'tan yardıma gelenlerden 44 kahraman yaralanmıştır.¹¹⁷ Bu rakam Maraş'tan Antep savunmasına fiilen yardıma gelen mücahitlerin sayısı konusunda bir fikir verebilir.

Maraş dışında Antep savunmasına katılıp yaralananlar yine hastane defterine göre şehir mülhakatından Kilis'ten 12, Rumkale'den 14, Nizip'ten 16 ve İslahiye'den 4 olmak üzere 46'dır. Mücavir alandan Besni'den 7, Malatya'dan 5, Bahçe'den 1, Osmaniye'den 2, Urfa'dan 3, Adıyaman'dan 2 ve Diyarbakir'den 1 olmak üzere muharip çatışmalarda yaralanmıştır. Muhtemelen Antep ve civarında askerî birliklerde hizmet yaparken harpte yaralananlar arasında Erzurum'dan 4, Sivas'tan 5, Bitlis'ten 3 ve Aziziye, Dikhisar, Kayseri, Arapkir, Diyarbakır, Giresun, Harput, Ermenek, Ankara, Muş, İzmir, Koçhisar ve Trabzon'dan birer yükümlü bulunmaktadır. Yaralananlar arasında bugünkü Türkiye hudutları dışından Bab'lı bir mücahit de bulunuyor.

¹¹⁵ Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 262-263.

¹¹⁶ Akbıyık, Yaşar, **a.g.e.**, s. 265.

¹¹⁷ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Hastane Defteri**, s. 109.

Daha önemlisi Fransız ordusundayken firar ederek din kardeşi Antepli mücahitlerin safına geçen kahramanlardan 3 Tunuslu, 1 Senegalli, 1 Sudanlı ve 1 Cezayirli de hastane defterlerine göre, yaralanıp tedavi görmüştür. Deftere göre Antep Harbi'nde yaralananlar arasında birer Kosovalı, Dağıstanlı ve Arabistanlı da bulunmaktadır.¹¹⁸ Kosovalı ve Dağıstanlının Türk ordusunda askerlik yapan mükellefler olduğunu kabul edebiliriz.

Antep savunmasına Maraşlılar, can ve kanları dışında mallarıyla da destek sağlamışlardır. 19 Ekim 1920 tarihli Antep Heyet-i Merkeziye kayıtlarına göre Antep fukaralarına Maraşlıların 300 timin (yaklaşık 6.000 kilo) un ve bulgur tedarik ettikleri görülmektedir.¹¹⁹

Antep savunmasına sadece Maraşlılar değil, diğer komşu şehirler de her sahada fedakârlıkla destek sağlamışlardır. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa 21 Ağustos 1920 günü Antep havalisindeki askerî gelişmelerle ilgili bilgi verirken 18 Ağustos'ta Fransız kuşatma hattının şehrin doğusundan yarılarak şehre girildiğinden bahsederken mücavir kasaba ve şehirlerin Kuva-yı Milliye unsurlarından takdirle bahsetmiştir. Urfa milletvekili Hacı Hayali Efendi Antep'te Fransız kuşatmasının yarılmasında "Cepheyi yaran bilhassa Birecik ve Nizip Kuva-yı Milliyesidir. Bunların zikrini istirham ederim" diye Reis Paşa'dan mücavir sahanın fedakârlığını dile getirmesini talep etmiş, Reis Paşa da aşağıdaki beyanı yapmıştır:

Efendim, oraya, arz ettiğim gibi Birecik Kuva-yı Milliyesi geldi, Nizip Kuva-yı Milliyesi geldi ve Cerablus'taki Kuva-yı Nizamiye de geldi. Elcezire Cephesi kumandanlığından Kuva-yı Nizamiye de gelmişti ki, piyade ve süvariden ve topçudan ibaret idi ve bu hareketi icra eden, Kuva-yı Milliye ile Kuva-yı Nizamiye de beraberdir. Urfa havalisi Kuvayı Milliye kumandanı Pehlivanzadeden bana da bir telgraf vardır. 18 Ağustosta yazıyor. Orada "Allahın inayeti

¹¹⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, a.g.e., s. 135.

¹¹⁹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 320.

Birecik ve Nizip Kuva-yı Milliyesinin şedit taarruzları neticesi olarak kahraman Kuva-yı Milliye'miz kasabaya dâhil olmuştur" diyor. Bu zat orada bulunan Kuva-yı Milliye kumandanlarından birisidir. Bunun gibi daha bir çok kahraman kumandanlarımız vardır.¹²⁰

Birecik, Nizip'le beraber Ayıntap mülhakatından sayılabilir ancak Urfa, Fırat doğusundan *elviye-i selase*'nin batı ucundaki sancak merkezine çetin zamanlarda yardıma koşmuştur.

1920'nin son günlerinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa Meclis'te Antep Harbi hakkında bir soru önermesine cevap verirken Malatya milletvekili Fevzi Efendi söz almış, Antep'te mücahitlerin gayretlerine kendi şehrinin nasıl destek verdiğinin somut bir örneğini dile getirmiştir:

Ayıntap hakkında bazı malûmat alıyoruz ve bendenize bir kaç da telgraf gelmiştir. Arkadaşımız Hacı Bedir Ağa Ayıntap'a efradiyle giderek ayağından hafif bir surette vuruldu.¹²¹ Berayı tedavi Urfa'ya geldi. Tedaviden sonra hanesine gidip ailesi efradını görmek ve avdet ederek bir daha Fransızlarla çarpışmak üzere gideceğini bendenize telgrafla yazıyordu. Yine oranın eşrafından Emin Ağa diyorlar gayet cesur adamdır, o da onunla beraber gidiyor. Malatya'dan Hasan Ağa, Mehmet Ağa, Ali Ağalar maiyetlerinde beşer yüz efratla beraber üç güne kadar çıkacaklarını iki gün evvel telgrafla bendenize tebşir ediyorlardı. Ben de size tebşir ediyorum.¹²²

İş maddi fedakârlığa gelince gerek Antep mülhakatı gerekse mücavir komşu şehirler Antep Harbi'ni yürüten kahramanların taleplerine duyarlı davranmışlardır.

¹²⁰ TBMM GCZ, C. 1, s. 369-370.

¹²¹ Hacı Bedir Ağa, 300'den fazla aşiret mensubu ile Antep savunmasına yardıma gelmiş, kendisi yaralanmış, 20 kadar adamı da şehit olmuştur: Gündüz, Mehmet, "Hacı Bedir Ağa'nın Millî Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 35, No: 100, 2019, s. 425.

¹²² TBMM ZC-6, s. 448-449.

Antep Heyet-i Merkeziyesi'nden 6 Ekim 1920 günü Malatya ve Urfa Heyet-i Merkeziyeleri ile Rumkale [Halfeti], Behisni [Besni] ve Birecik Heyet-i İdarelerine yazılan bir yazıda, yaklaşan kış şartlarında “müdafaa-i vatan uğruna göğüs geren” fedakârlara kışlık gıycek ihtiyacı bildirilmiştir. Altı aydır düşmana arslanca mukavemet gösteren Ayıntaplıların din ve millî namus yolunda ellerindekini sarf ettiklerinden bahisle diğer merkezlerden yardım talep edilmiştir.¹²³

Antep'ten Malatya teşkilatına yazılan 16 Ekim 1920 tarihli yazı, komşu şehirler arasındaki münasebetleri ve aynı gayeye hizmeti gösterecek mahiyettedir:

Malatya Heyet-i Merkeziye Riyâset-i Celîlesine

Her gün için binlerce fişenk sarfiyatımız olduğu cümlece müsellemdir. Mıntıkamızdan vürûd eden fişenkin idâre etmediği gibi yevmiyyede 2000 guruşdan karz-ı hâricden iştirâ edilmektedir. Ma'atte'essüf İngiliz Rus fişengi burada kat'iyyen bulunmuyor. Mevcûd tûfenglerimiz ise burada yigirmisi İngilizdir ve bu sırada kat'i bir ta'arruz edileceği cihetle 10-15 bin İngiliz fişengine eşedd ihtiyâcımız vardır. Lütfen tarafınızdan bil-iştirâ her ne kadar İngiliz fişengi ile Rus fişengi alınır ise bedeli tarafımızdan tesviye olunmak üzere serî' bir sûrette gönderilmesi selâmet-i vatan nâmına istirhâm olunur efendim.¹²⁴

Bu taleplerin komşu Malatya ve mülhakatından cevap bulduğu anlaşılmaktadır. Erzurum'da yayımlanan bir gazeteye Şark Ordusu Kumandanlığı yani Kazım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordusu 14 Şubat 1921 günü bir ilan vererek Malatya ve kazası Adıyaman'ın mağdur Anteplilerin ihtiyaclarını karşılamak için gönderdiği 60 ton zahire ile 500 lira nakdî yardımı kamuoyuna haber vermiştir: “Gaziantep kahraman halkının tehvin-i ihtiyacı için Malatya ahalisi

¹²³ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 314.

¹²⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 316.

tarafından kırk bin ve Hısnımansur ahalisi tarafından yirmi bin kilo zahire cem olunmuş ve ayrıca Hısnımansur ahalisi Elcezire cephesinde asker kardaşlarına verilmek üzere elli bin kuruş teberru eylemiştir.”^{125,126}

Antep ve mülhakatı dışında harpten sonra madalya alanların listesine baktığımızda da şehirde madalya alanlar arasında Maraşlı, Elbistanlı, Vanlı, Azezli, Adıyamanlı, Bitlisli ve hatta Revanlı şahsiyetlerin bulunması¹²⁷ Antep savunmasında, adı geçenlerin de fedakârlık ve gayretinin bulunduğunu göstermektedir.

ANTEP DESTANININ KAHRAMANLARI

Şehrin yüz akıyla düşmana karşı koyması çok büyük bir fedakârlık ve sebatla mümkün olabilmıştır. Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idarecileri ile Heyet-i Merkeziye talimatıyla kurulan teşkillerde çalışan bütün personelin adlarını teker teker burada anamasak da hepsini Antep Harbi'nin kahramanları olarak yâd etmek gerekir.

Harbin yürütülmesinde şehir dışındaki 2. Kolordu'nun kuvvesindeki subay ve erler ile şehir içinde çok az sayıdaki muharip subayı saymazsak işin yükünü mülhakatıyla beraber Antep şehir halkının çektiğini kabul etmeliyiz. Şehir içinde semt reisleri, bir kısmı Seferberlik'te yetişmiş ihtiyat zabitleri, dirayetli çavuşlar ve bunların emrinde nefer ve çete olarak çalışmış Antepliler ile bir kısmına önceki bölümlerde temas ettiğimiz mücavir şehirlerden gelmiş kahramanları hatırlamalıyız.

27 semt reisinin isimleri ve sorumlu oldukları semtler daha önceki bir bölümde şema hâlinde gösterilmişti. Ali Nadi Ünler,

¹²⁵ Albayrak gazetesi, s. 467.

¹²⁶ Albayrak gazetesi bu ilanın altına mülhakatıyla beraber “ibraz-ı hamiyet eyleyen Malatya ahalisine biz de teşekkürü vecibeden addederiz” notu koymuştur.

¹²⁷ Yakar, Halil İbrahim, **Antep Direnişinin İlk Kıvılcımı Şehitkâmil**, s. 95-98.

Antep savunmasında aralarında liyakatli çavuşların da bulunduğu ihtiyat zabiti [yedek subay] olarak görev yapanların isimlerini alfabetik olarak aşağıdaki şekilde sıralamıştır.¹²⁸

1. Abdullah (Basmacızade), Teğmen
2. Abdullah Göğüş, Teğmen
3. Abdürrahman (Fadlacızade), Asteğmen
4. Abdürrahman (Kara Hacızade), Milis Asteğmeni
5. Ahmet (Zeytçizade), Asteğmen
6. Ali Akınal (Çavuş)
7. Ali Nadi Ünler, Teğmen
8. Ali Ziya, Teğmen
9. Arif Çavuş, Milis Asteğmeni
10. Bedreddin Hacıhanefioğlu, Teğmen
11. Celal Kadri Barlas, Teğmen
12. Emin Kılıç Kale, Üsteğmen
13. Fazıl Reşit Ataç, Teğmen
14. Rumevlekli Hacı Ağa, Milis Asteğmeni
15. Hakkı Taşcıoğlu, Levazım Teğmeni
16. Hanefi Koçum, Asteğmen
17. Hanefi Çavuş, Milis Asteğmeni
18. Hasan Şemsi Efendizade, Teğmen
19. Nalbant Hasan Çavuş, Milis Asteğmeni
20. Hüseyin İncioğlu, Milis Yüzbaşı
21. Hayri Altunöz, Teğmen
22. Hayri Tuna, Asteğmen
23. Kâmil Hazinedar, Teğmen

¹²⁸ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 158-166.

24. Kâmil Karamahmet, Kabkabcızade, Üsteğmen
25. Mahmut Söylemez, Teğmen
26. Mehmet Çavuş
27. Mehmet Topuz, Milis Asteğmeni
28. Mehmet Tekin (Eski Vakıflar Müdürü)
29. Mehmet Ali (Attar Ökkâşoğlu), Teğmen
30. Mehmet Ali Çavuş (Arıllı), Milis Asteğmeni
31. Mehmet Ali Çavuş (Yazmacı), Milis Asteğmeni
32. Mehmet Fehmi Kayaalp, Teğmen
33. Mehmet Sait (Deli Vaizzade), Teğmen
34. Mehmet Sait Çavuş (Şerbetçizade)
35. Memik Boyno (Milis Asteğmeni)
36. Mustafa Fevzi Akdoğan, Üsteğmen
37. Mustafa Ciğerli, Milis Asteğmeni
38. Mustafa (Kahvecizade), Asteğmen
39. Mustafa Nureddin (Lohanlı), Milis Teğmeni
40. Mustafa Çavuş (Körükçü İzzetoğlu), Milis Asteğmeni
41. Mustafa Şefik, Milis Teğmeni
42. Mustafa Yavuz, Teğmen
43. Nuri Ceydeli, Teğmen
44. Ökkâş Çavuş (Fedai Ökkâş)
45. Ökkâş Bahrî Günenç, Asteğmen
46. Sakıp Esen, Teğmen
47. Sait Kileci, Teğmen
48. Salih Terzi, Teğmen
49. Şakir Güceylioglu, Asteğmen
50. Tevfik Songur (Şevketzade)
51. Tevfik Üner Hocasade, Maraşlı

52. Zeynel Çavuş

53. Derviş Efendi, Kıdemli Çavuş

54. Mehmet Ali Çavuş (Bostancı Koca Osmanoglu)

55. Mustafa Çavuş (Külekçizade)

Bu listede milis asteğmeni veya milis yüzbaşısı olarak ifade edilen rütbe sahipleri Seferberlik senelerinde subay talimgâhlarında yetişmiş ihtiyat zabitleri değildir. Yetenek ve liyakatleriyle Antep Heyet-i Merkeziyesince rütbe verilip subaylığa nasbedilen dirayetli kimselerdir. Buradan Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin aynen TBMM gibi ama küçük ölçekte yasama ve yürütme yetkilerini kullandığını görebiliriz.

Diğer teğmen ve asteğmen diye zikredilen subaylar ise Harbiye 1914'ten itibaren eğitime ara verdiğinden subay talimgâhlarında yetişen Antepli ihtiyat subaylarıdır. Bu kişiler ağırlıklı olarak İstanbul ve Baalbek Subay Talimgâhlarında eğitimlerini tamamlayıp, savaşan orduya subay nasbedilmiştir.

Genelkurmay Harp Tarihi belgelerine atfen Antep Harbi'ne destek için gelen birlikler ve komutanları şu şekildedir:¹²⁹

-24'üncü Piyade Alayı: Komutanı Binbaşı Fikri

-Kilis Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Polat Bey¹³⁰

-Birecik Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Birecikli Hasip Bey

-Nizip Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Nizipli Hasip Bey

¹²⁹ Beşe, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, s. 291.

¹³⁰ Halk arasında Polat Paşa olarak da bilinen, işini Kilis ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak ciddiyet ve tevazu ile yapmış olan, dönemin Süvari Yüzbaşısı Kâmil'dir. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş ve Antep havalisine gönderdiği üç subaydan birisidir. Diğer iki subaydan birisi Şehit Yüzbaşı Yörük Selim, diğeri Üsteğmen Asaftır [Kılıç Ali]: Özalp, Yalçın, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar: 1919-1920)**, s. 246. Adı Antep Harbi sonrasında yolsuzluk ve nüfuz ticareti gibi lekeleyici töhmetlere konu olmamış, mütevazı bir hayat sürmüş, Süvari Albaylığından emekli olmuştur.

- Pazarcık Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Pazarcıklı Paşo Ağa
- Besni Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Besnili Hasan Ağa
- Urfa Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Bnb. Pehlivanzade Nuri
- Suruç Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Seyfettinzade Salih Bey
- Orul Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Osman Ağa
- Yamaçoba Kuva-yı Milliyesi: Komutanı Yamaçobalı Dede
- Beziği Aşireti: Başkanı Bekir Ağa
- Barak Aşireti: Başkanı Mustafa Reis

Bu listeye ATASE belgelerine göre 28 Ekim 1920 günü Antep güneyinde Fransızlarla yapılan çatışmalarda yaralanan “Kahta ve Hısn-ı Mansur [Adıyaman] Kuva-yı Muavenesi [Yardım Kuvvetleri] Kumandanı” Rışvan aşiretinden Hacı Bedir Ağa’yı da ilave etmek gerekir.¹³¹

Burada 24’üncü Piyade Alayı dışındaki gayrinizami birliklerin tamamı Antep mülhakatı ve mücavir sahadandır.

¹³¹ Belge no: 2912 **ATBD**, C. 46, s. 48.

Fotoğraf- 3 Özdemir Bey'in Gaziantep Asri Mezarlıktaki mezarı.
Özdemir Bey Gaziantep'e gömülmeyi vasiyet etmişti.¹³²

Şehir savunmasında bilfiil hizmet eden, Antep nüfusuna kayıtlı olmayan muvazzaf, milis ve ihtiyat subaylığı görevi yapmış kimseler ise Ali Nadi Ünler'e göre aşağıdadır:¹³³

¹³² Gaziantep'te görev yapan Alb. Erhan Özsoy yoğun mesaisinden fırsat bularak 4 Haziran 2021 günü benî Özdemir Bey'in kabrine götürmüş ve tarafıma rahmetli hakkında çok kıymetli bilgiler vermişti. Fotoğrafı da kendisi çekti. Kendisine müteşekkirim.

¹³³ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 167-170.

1. Şahin Bey^{134,135}, Üsteğmen
2. Özdemir Bey¹³⁶
3. Kılıç Ali Bey (Asaf Bey), Üsteğmen
4. Hamdi Bey, Binbaşı
5. Recep Bey, Binbaşı
6. İrfan Bey,¹³⁷ Kurmay Yarbay
7. Esat Bey, Yüzbaşı
8. Kartal Bey (Kilisli Mehmet Zühtü), Teğmen
9. Rahmi Efendi, Teğmen
10. Hikmet Efendi, Teğmen
11. Muharrem Bey (Şamlı), Teğmen
12. Kemal Bey (Jandarma Merkez Bölük K.), Üsteğmen
13. Abdullah Efendi (Maraşlı), Teğmen
14. İhsan Efendi (Jandarma Teğmen)
15. Behiç Efendi (Şamlı), Teğmen

¹³⁴ Antep Harbi ile ilgili kaynakların büyük çoğunluğu Şahin Bey'in Antep'in Bostancı Mahallesi'nden olduğunu ifade etmektedir. Ancak listeyi aktardığımız şehir savunmasına ihtiyat subayı olarak katılmış ve Şahin Bey'in şehadetine kadar yardımcılığını yapmış olan Ali Nadi Bey onu şehir dışından hizmete geçmiş kahramanlar arasında sayıyor. Rahmetli Şinasi Çolakoğlu da Elbeyli Türkmenlerinin yaşlılarından Şahin Bey'in şimdi Türkiye hudutları dışında kalmış olan Bab kazası Zilif köyünden olduğunu duyduğunu söylemektedir: Çolakoğlu, Şinasi, **Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930**, s. 87.

¹³⁵ Şahin Bey'in nerede doğduğuna ilişkin sözlü görüşme yaptığım *Elbeyliler Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı* Faik Akyılmaz da yukarıdaki dipnottaki bilgiye paralel şeyler söylemiştir.

¹³⁶ Milis yarbayı.

¹³⁷ İrfan Bey, 1915'te Antep'teki Askerlik Daire Başkanlığına, Birinci Dünya Savaşı sürerken yine Antep'te Menzil Mıntıka Müfettişliği ile daha sonra Antep ve Maraş Havalisinde Eşkuya Takibi'ne memur edilmiştir. 1920'de tekrar Antep Askerlik Daire Başkanlığına getirilmiş, Antep merkezi düşman eline geçince Antep Mıntıka Komutanlığı görevi yapmıştır: Efe, Aydın, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", s. 229-230.

16. Abdülvahap Efendi (Şamlı), Teğmen

17. Halit Efendi, Çavuş

18. Zeki Efendi, Teğmen

Bu listede teğmen diye gösterilenlerin tamamı 1914'ten itibaren talimgâhlarda yetiştirilen askerlik mükellefi ihtiyat zabitleridir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi muvazzaf subay yetiştiren Harbiye kapalıdır. İfade edilmesi gerekli başka bir husus da muvazzaf ve ihtiyat subaylarının ordu hiyerarşisi içerisinde görevlendirme ve tayin ile şehir içindeki savunmada rol aldıklarıdır.

Ünler'in hazırladığı listeye daha önce bahsettiğim, komşu Maraş'tan yardıma gelip şehit olan ihtiyat zabitleri Osman Nuri ve Mehmet Zeki Efendileri ilave etmemiz gerekir.¹³⁸ Yine Antep Harbi'ne ihtiyat zabiti olarak katılan Muharrem Bayazıt'ı da hatırlamamız gerekir.¹³⁹

Listeye fikrimizce bölgeden sorumlu 2. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Adil Bey'in de dâhil edilmesi gerekir. Şehir merkezi dâhil cephede fiilen dirayetle varlık göstermiş bir şahsiyettir.

Ünler'e göre aşağıdaki kişiler de kendi gayretleriyle çeteler [müfrezeler] teşkil etmişlerdir. Yukarıda Genelkurmay Harp Tarihi evrakına atfen Antep Harbi'ne desteğe gelenler arasında da adı geçenleri sildikten sonra çizelge şu şekildedir:¹⁴⁰

-Nizipli Habeş Efendi

-Halfetili Yasin Bey

-Nizipli Hacı Mehmet Efendi

-Karayılan¹⁴¹

¹³⁸ Kanadıkırık, İbrahim, **Bâb-ı Ukbâ Kahramanmaraş Şeyh Adil Mezarlığı Tarihi Mezar Taşları (1722'den 1949'a)**, s. 85, 181, 264.

¹³⁹ Kanadıkırık, İbrahim, **Şehîd Evliyâ Efendi Destânı**, s. 174.

¹⁴⁰ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 171.

¹⁴¹ Karayılan'ın yetimlerine 1928 yılında, şehadetinden itibaren geçerli olmak üzere milis üsteğmenliği maaşı bağlanmıştı: Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı**, s. 418.

- Boyno Oğlu Memik Ağa¹⁴²
- Arıllı Mehmet Ali Çavuş
- Rumevlekli Hacı Ağa
- Mülklü Hacı Ağa¹⁴³
- Güceygeli Ahmet Kâhya
- Çavdarabalı Çavdar Ağa
- Türkmen Aşireti Reisi Kel Muhammet¹⁴⁴
- Nuveyran Ağa¹⁴⁵
- Mezereb Halil Ağa (Kup Halil)
- Burçlu Terzi Ahmet
- Hacı Halit Ağazade Sadık Efendi¹⁴⁶
- Mezereli Fayad Ağa
- Topal Memo¹⁴⁷

Kilis'te mücadele senelerinde önde gelen kahramanlar olarak aşağıdaki şahsiyetlerin adı geçmektedir:¹⁴⁸

- Polat Bey (Kâmil Polat), Süvari Yüzbaşı

¹⁴² Ayrıntılar için bkz: Pamuk, Bilgehan, "Antep Savunması ve Kuva-yı Milliye Mücahidi Boyno Memik'in Faaliyetleri", s. 130-143.

¹⁴³ Gavur Hacı adıyla da tanınır. Şahin Bey'in yakın çevresinden birisiyken basit sayılabilecek bir şahsi konu üzerine Fransızlara sığınıp düşmanla iş birliği yapmıştır. 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması düşman iş birlikçilerine de af getirmesine rağmen Türkiye'ye dönmemiştir.

¹⁴⁴ Halep kuzeyi Türkmenlerindendir, şifahi anlatıda Kel Muhammet diye de bilinir. 1921 yılından sonra da Suriye'de kalan Türklerin haklarını savunmak için muhtelif girişimlerde bulunmuştur.

¹⁴⁵ Suriye hududunda Türkmen aşiret reisi Nuveyran Oğuz.

¹⁴⁶ Gaziantep güneyinde İstiklâl Madalyası ile taltif edilen üç kahramandan birisi, Sadık Koçak.

¹⁴⁷ Besni ilçesine bağlı Suvarlı köyünden: Gömeç, Sadettin, **Milli Mücadelede Gaziantep**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1989, s. 35. Suvarlı şimdi Adıyaman ilinin Besni ilçesinin beldesidir.

¹⁴⁸ Beşe, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, s. 380-405.

-Şehit Sakıp Bey¹⁴⁹

-İslam Bey¹⁵⁰

-Müslüman Bey

-Hasan Kâmil Bey¹⁵¹

-Kaymakam İbrahim Süreyya Bey

-Ahmet Rami Bey

Bir Fransız kaynağında Antep havalisinde “önemli çete reisleri” olarak Tilbaşar’dan Sadık Efendi [Koçak], Nizip’ten Habeş ve Muhammed Efendiler ve Mezere’den Fayat Ağa isimleri geçmektedir.¹⁵² Aynı eserde Sadık Efendi’nin 400 kadar çeteyi sevk ve idare ettiği ifade edilmiştir.¹⁵³

Şüphesiz önde gelen bütün Antep Harbi kahramanlarının tam bir listesini sunmak pek kolay değildir. Bu listeye Akçakoyunlu’da Fransız birliğine çeteleriyle katılan ve yüksek cesaret gösteren Bozgeyikli Silo [Süleyman] Dede’yi¹⁵⁴ de ilave etmek yanlış olmayacaktır. Zaten kendisi İstiklâl Madalyası bahsinde dile getirdiğimiz gibi Antep güneyinde Kilis hariç madalya verilen üç kahramandan birisidir. Havalinin güneyindeki Arap aşiretlerinden Ges’lere mensup

¹⁴⁹ Kilis mülhakatından Okçu İzzettinli ve İzziye de denilen, önceki dönemlerde kaza daha sonra nahiye olan bölgenin Kürtdağı Hisar mevkiinde İslahiye istikametinde sevk edilen bir tabur kadar Fransız kuvvetine Millî Mücadele’ye gönül vermiş vatansever Kürtlerin saldırısına destek için Kilis’ten yardıma gelenlerin başındadır. 25 Mart 1920 günü düşman birliği bozguna uğratılırken Sakıp Bey şehit olmuştur. Sakıp Bey’in naaşı şehadetinden 15 yıl sonra 1935’te Fransızlarla yapılan bir anlaşma ile Kilis’e getirilmiş ve törenle defnedilmiştir: Beşe, İbrahim, **a.g.e.**, s. 176-186, 383.

¹⁵⁰ Milis yüzbaşısı.

¹⁵¹ İhtiyat zabiti.

¹⁵² Andrea, Colonel, **La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920-Mars 1921, Siècle d’Aintab**, s. 154.

¹⁵³ Andrea, Colonel, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁵⁴ Bozgeyik, Burhan, **İstiklâl Harbinde Gaziantep**, 3. bs, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 1998, s. 120.

Aley [Ali] de düşmana karşı kendi çeteleriyle mücadele etmiş bir diğer kahramandır.¹⁵⁵

ANTEP SAVUNMASININ CAN BEDELİ

Şehrin destansı savunmasının ağır bir bedel ile mümkün olabildiği açıktır. Ancak tarih yazımında üzerinde mutabık kalınan bir rakam yoktur. Millî Mücadele boyunca şehirlerin verdiği zayıat sayılarını veren bazı kaynaklar mevcuttur. Bunlardan biri, Gazeteci Yazar Sabahattin Selek'in 50 yıl kadar önce yayımlanmış bir araştırmasıdır. Bu yayına göre 1918-1922 döneminde tüm Türkiye'nin verdiği kayıpla ilgili değerlendirme şu şekildedir: "Dört yıl süren Millî Mücadelede ordunun insan kaybı, kazanılan zafere ve mevcuduna kıyasla hafiftir. Bütün cephele dâhil, muharebe meydanlarında 9167 kişi (662 subay, 8505 er) şehit olmuştur. Aldıkları yaradan daha sonra ölenler ise 53 subay ve 1665 erdir."¹⁵⁶

Selek, verdiği bu rakamların muharebelerde düşman ateşleriyle verilen kaybı gösterdiğini yazıyor. Bu rakamlara çeşitli hastalıklardan hastanelerde vefat edenlerle asker alma mıntıkaları ile kıtalarda muhtelif sebeplerle hayatını kaybedenleri ilave edince toplam şehidin 980'i subay, 36 bin 239'u ise erbaş ve erdir. Yaralı sayısı ise düşman ateşi ve süngüsü ile subay ve er toplamı 33 bin 685 olmaktadır. Harpten malul çıkanlar ise 159 subay ve 1.284 er olmak üzere 1.443'tür.

"Anadolu İhtilali"nde bu bedelin bugünkü vilayetlere göre dağılımında Gaziantep'in payına Kilis dâhil 40 şehit düşmüş görünmektedir. Ayrıca İslahiye ve Rumkale'den de toplam 32 olmak üzere genel toplamda 72 şehit hesaba katılmaktadır.¹⁵⁷ Ancak bu bilanço sadece Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenistan harekâtı ile

¹⁵⁵ Ayşe Saygılı ile 21 Ağustos 2021 günü yapılan görüşme.

¹⁵⁶ Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, 5. bs, İstanbul, Örgün Yayınları, 1981, s. 110.

¹⁵⁷ Selek, Sabahattin, **a.g.e.**, s. 110-112.

Batı cephesindeki muharebeleri dikkate almıştır. Antep Harbi başta Güney cephesindeki harekâtın can bedelini hesaba dâhil etmemiştir. Bu yüzden Millî Mücadele'nin bedeli olarak açıkladığı rakamlar tam değildir.

Gazeteci Yazar Şair Özdemir İnce de bir okuyucusunun “Genelkurmay Başkanlığı verilerinden yararlanarak hazırladığı” illere göre şehit listesini yayımlamıştır. Bu listeye göre toplam şehit sayısı 15 bin 55'tir. Bu rakamın 412'si Gaziantep'in şehit sayısıdır. Bu listeye Güney cephesi zayıatının katılmadığı ifade edilmiştir.¹⁵⁸ Bu listedeki verilerin eleştiriye değmeyecek kadar güvenilirlikten uzak olduğu kanaatindeyiz.¹⁵⁹

Tabii ki Gaziantep'liiler açısından şehrin verdiği şehit sayısı, şehir nüfusuna kayıtlı olanların şehir savunması dışında verdiklerinin çok çok üstündedir. Antep Harbi'ne ihtiyat zabiti olarak katılan Yıldırım Taburu'nda Bölük Komutanlığı da yapmış olan Lohanizade Mustafa Nurettin, görebildiğimiz kadarıyla topluca şehit ve yaralı sayısını ilk defa 1924 yılında yayımladığı eserinde ifade etmiştir, şehrin “On bir mah sekiz gün şiddetli bombardıman altında binlerce hanesi baykuş viranesi olan ve on mah yedi gün esarette inleyen ve bu uğurda yüzbinlerce lira sarfederek 11 bin küsur şehit ve yaralı

¹⁵⁸ İnce, Özdemir, “Kurtuluş Savaşı Şehitlerimizin İllere Göre Dağılımı”, **Hürriyet**, (28.08.2009), (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/kurtulus-savasi-sehitlerimizin-illere-gore-dagilimi-12363678>, 16.05.2021.

¹⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığının bugüne kadarki yayınlarında Millî Mücadele şehitlerinin doğum yerlerine göre sayıları mevcut değildir. Bu yüzden Genelkurmay verilerinden Genelkurmay ATASE Arşivlerine gitmeden faydalanmak mümkün olabilecek bir şey değildir. Diğer taraftan bu arşiv çok yakın bir döneme kadar profesyonellikten çok uzak bürokratik gerekçelerle araştırmacıların kolayca erişebildiği bir kurum değildi. Mesela bu satırların yazarına tam da bu listenin yayımlandığı dönemde Kurmay Albay rütbesiyle Harp Akademilerinde Harp Tarihi Bölüm Başkanı görevindeyken doktora teziyle ilgili çalışması için istediği bazı evraktan hiçbiri gösterilmemişti. Birkaç yıl sonra söz konusu evrakı kurumda çalışan birisi kendi adına bir kitap yayınında kullanmıştı. Böylesi bir kurumda kimliğini açıklamayan birisinin illere göre ayrıntılı şehit listesi hazırlaması inandırıcı görünmemektedir.

vererek akıttığı kanıyla ve kahramanlığıyla gazi unvanını” hakkıyla kazandığını yazmıştır.¹⁶⁰

Diğer taraftan Antep savunmasını yaşayan tanınmış dil bilimci Ömer Asım Aksoy da şehit sayısı konusunda bir değerlendirme yapmıştır. Şehrin düşman işgalinden kurtuluşunun 15. yıl dönümünde Ankara Radyosu ve Halkevinde yaptığı bir konuşmada zayıf miktarına da temas eden Aksoy şunları söylemiştir:

Dört kilometroluk bir daire içinde bulunan bir avuçluk Türk Antebin üzerine düşmanın savurduğu top mermilerin sayısı 70 bini bulmuştur. Bu rakam, o zaman şehirde bulunan Türk nüfusunun üç katıdır; bir Türk üç mermiye hedef olmuş demektir... Sayısı bundan binlerce defa fazla olduğuna şüphe edilmeyen kurşun mermilerle bombalar bu hesabın dışındadır.

Şu basit hesap, on bir ay Antebin üzerine nasıl ateş ve kan yağdığını tasavvur ettirmeye kâfidir. Bu badiredeki şehitlerin miktarını ne tahmin edersiniz? İki kasabaya nüfus olacak kadar çok: altı bin şehit, yaralı ve malûl sayısını da buna nisbet ederek anlayabilirsiniz. Bazılarının havsalası bu sayıyı almıyor. Fakat harbin nasıl şartlar içinde devam ettiği düşünülürse o vakit bu acı hakikatin sarahati derhâl teslim olunur.

Düşmanların Antep harekâtı hakkındaki yazılarına göre onların telefâtı 1200'dür. Bu 1200 kişi müsallâh ve talimli askerdi. Fransızların Antepteki kuvveti muhtelif zamanlarda değişmiş olmakla beraber son muhasarada 12000 insan ve 6000 hayvan idi. ...Bizim silâhlı yekûnu ise 1500'e bile ulaşmamakta idi.

¹⁶⁰ Mustafa Nureddin, Lohanizade, **Hubb-i İstiklalın Abidesi Gaziyıntab Müdafası**, İstanbul, Matbaa-i Millî, 1340, s. 379.

Fotoğraf- 4 Merkez Komutanı Arslan Bey ve küçük mücahitler.¹⁶¹

Arslan Bey'in sağında ayakta duran Kilis Yolu Komutanı Şehit Şahin Bey'in oğlu Hayri,¹⁶² solundaki bir başka Antep savunması şehidi Yolağası'nın oğlu Mehmet Ali'dir. Dizüstü cinde mavzer tutan İsmail de şehir savunmasında şehit düşecektir.¹⁶³ Arslan Bey'in kardeşi Şemi Bey de şehrin bir başka şehididir.¹⁶⁴

¹⁶¹ "Gaziantep Kent Arşivi", Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, 2021, (Çevrimiçi) <http://kentarsivi.gaziantep.bel.tr/?arama=&detayliArama=&alanSablon=&konu=Gaziantep%20Foto%C4%9Fraf%20ve%20Kartpostal&tur=&gorunum=metin&sno=1#katalog>, 22.04.2021.

¹⁶² Antep'liler tarafından Şahin Hayri diye hatırlanmaktadır.

¹⁶³ Mustafa Nureddin, Lohanizade, **Hubb-i İstiklalin Abidesi Gaziantep Müdafaası**, s. 154.

¹⁶⁴ Sakioğlu, Ş. Mehmet, **Gaziantep'e Ait 60 Yıllık Tarihi Panorama (Antep**

O silâhlı, cephaneli, vesaitli, talimli, muntazam ordudan 1200 kişi telef olmuşsa, bu şerait altında vuruşan, on bir ay mütemadiyen bombardıman edilen ve her bir nüfusuna üç top mermisi savrulan 25-30 bin sivil Türk'ten 6000 şehit olmaz mı?¹⁶⁵

Ömer Asım Bey, Antep Harbi'nde kendi ailesinden de misal vererek hemen her aileden zayıat verildiğini ifade ederek, 6 bin şehit sayısında abartma olmadığını vurgulamaktadır:

Gaziantep'te hiçbir aile yoktur ki bu boğuşmada birkaç şehit veya yaralı vermiş olmasın... Size gözlerinizin önündeki şahıslardan misaller göstermek için arz- edeyim ki bu sözlerimi hazırlarken tesadüfen yanımda bulunan birkaç hemşerinin vaziyetini düşündüm: ikisi bizzat yara almış, birisinin anası ve kardeşi, diğerinin babası şehit düşmüştü. Akrabalarından daha birçoklarının yaralı ve şehit olduğuna şüphe yoktur, lâkin kendilerinden sormadım. Ben kendi aileminkini tafsilât ile sayabilirim: Benim ailem içinden ikisi şehit olmuş, birisi aldığı yaralar üzerine ameliyat edilerek evvelâ bir bacağı, sonra bir kolu kesilmiş; nihayet kurtulamayarak ölmüş; bir meme çocuğu, karnına isabet eden misketle bağırsakları dışarı dökülerek yine ölmüş; ve iki kadınla bir erkek de yaralanmıştır. Bunlar seçme misaller değildir. Her bir Antepli için vaziyet budur ve bunun için altı bin şehidimiz vardır!¹⁶⁶

Gaziantep'in yetiştirdiği diğer bir kültür insanı Hulusi Yetkin de 1971 yılında "Gaziantep savunması Antepli'ye kaç mal oldu?" ara başlıklı bir yazısında Lohanizade Mustafa Nurettin ile Ömer Asım Aksoy'un ifade ettiklerinin benzerlerini yazmıştır:

Gaziantep savunması Gaziantepililere çok pahalıya mal olmuştur. Yalnız şehir içi savaşlarında verilen 6.000 şehit, Sakarya ve Dumlupınar meydan savaşlarında Türk ordusu-

Harbi'nin İç Yüzü), s. 337.

¹⁶⁵ Aksoy, Ö. Asım, **Halkevi Konuşmalarından**, Gaziantep, Gaziantep Halkevi, 1938, s. 173-174.

¹⁶⁶ Aksoy, Ö. Asım, **a.g.e.**, s. 175.

nun verdiği şehitlerden daha fazladır. Antep şehri 80.000 top mermisi ile devamlı bombardıman edildiğinden 8.000 bina harap olmuş ve bir o kadar bina da hasara uğramıştır. Halkın kendiliğinden Antep Heyet-i Merkeziyesine verdiği altın lira, defter kayıtlarına göre 232.000 adetten fazladır. 1971 yılı parası ile 232.000 altın lira 35.000.000 TL değerindedir. Antep Türk halkının mal olarak bağışları ise bugünkü değeri ile 150.000.000 TL olarak hesap edilmiştir.¹⁶⁷

1970'li yıllarda Antep Harbi'nin hayattaki kahramanlarıyla görüşmeler yapan tarih araştırmacısı Burhan Bozgeyik, Ali Sarıbal adlı bir gazinin şehir savunmasında yapılan fedakârlığa ilişkin "Biz 18 arkadaşlık, 2 kişi sağ kaldık. 16 arkadaşımız şehit oldu" beyanını aktarmıştır.¹⁶⁸ Muharip gazinin aktarılan ifadesi yukarıda dile getirilen Antep savunmasının can maliyetine ilişkin değerlendirmeleri teyit edecek yöndedir.

Ancak diğer taraftan Antep Harbi şehit sayısı olarak literatürde sıkça 6.317 rakamı ifade edilmektedir. Bu sayı ilk defa, Sahir Uzel tarafından yazılan, Antep savunması ile ilgili dolgun muhtevalı eserinde geçmektedir:

Bu savaşta, 6317 şehit verildi. Şehrin küçüklü, büyüklü 8000'e yakın yapısı yerle bir oldu. Geriye kalanlar içinde de top mermilerde, kurşun ve bomba yaralarda sakatlanmamış olanı hemen hemen yok gibidir. ...Şehir içinde kol-suz, bacaksız harp sakatları, bu facianın birer şahidi, birer canlı hatırasıdır.¹⁶⁹

Millî Savunma Bakanlığının Millî Mücadele'de ve Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Kadınlarımız adlı bir yayınında Millî Mücadele döneminde isimleri bilinen 62 şehit kadının 57'sinin

¹⁶⁷ Yetkin, Hulusi, "Gaziantep Savunması Antepliye Kaça Mal Oldu?", C. 13, **Gaziantep Kültür**, (10.11.1971), s. 118-119.

¹⁶⁸ Bozgeyik, Burhan, **İstiklâl Harbinde Gaziantep**, 3. bs, Gaziantep, Şehitkâmil Belediyesi, 1998, s. 7-8, 107.

¹⁶⁹ Uzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, s. 335.

ve 165 gazi kadının da Antep'ten olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰ Bu yayındaki veriler tam olmamasına rağmen Antep'in ödediği ağır bedele işaret etmektedir denilebilir.

Antep Harbi'ne ilişkin birinci el kaynakları yayına hazırlayan Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar da 6.317 sayısında bir abartma olmadığını, gerçek rakamın daha fazla olduğu kanaatinde. Yakar bu kanaatini ifade ederken mesela Şehit Kâmil ailesinden üç şehit olduğunu dönemin vesikalarına atfen söylemektedir. Hemen her evde bazen birden fazla şehit ve yaralının olması hasebiyle bu rakamın fazla görülmemesi gerektiğini beyan etmektedir.¹⁷¹

Ermeni kaynaklarının verdiği rakamlar da Uzel'in verdiği sayıyı doğrulamış görünmektedir:

Antep Harbi Fransa'ya iki milyar franka mal olmuştur. Ermeniler de milyonlarca dolar değerinde ev, mağaza, bağ ve bahçeleriyle diğer değerli varlıklarını harp yüzünden kaybetmiştir. Türklerin maddi kayıpları bilinmiyor. Ancak çok fazladır. Fransa'nın toplam insan kaybı 245 ölüdür. Bunun 55'i Fransız, geriye kalan 191'i Tunus, Cezayir ve Senegal'den toplanan askerlerdir. Ermenilerin toplam zayıyatı harbin sonunda 100'e ulaşmıştır. Türk kayıpları doğru olarak verilmemiştir. Ancak Türklerin insan kaybı bir sıhhiye görevlisine göre 4.000, Belediye rakamlarına göre 8.282 olmuştur.

Tabiatıyla Türklerin yüksek kayıp vermeleri harbin başlangıcından itibaren taarruzi harp icra etmelerinden kaynaklanmıştır. Ermeniler ise savunma savaşı için hazırladıkları duvar ve taş barikatların gerisinden evlerini savunmuşlardır. Fransızlar da başlangıçta savunma taktiklerini tercih etmişler, zaman zaman taarruz ve yıpratma savaşı da icra etmişlerdir.¹⁷²

¹⁷⁰ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Hastane Defteri**, s. 134.

¹⁷¹ Yakar, Halil İbrahim, **Antep Direişinin İlk Kıvılcımı Şehitkâmil**, s. 49.

¹⁷² Sarafian, Kevork A., **A Briefer History of Aintab**, s. 173-175.

Fotoğraf- 5 Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi ve Garb Cephesi Kumandanı Müşir Fevzi Paşa ve Beşinci Kolordu-yu Süvari Kumandanı Ferik Fahreddin Paşalar Hazratını istikbalc gelen Gaziayıntab Darüleytam talce ve talebatı 5 Mayıs 39 Cumartesi saat 4 sonu.¹⁷³

Son yıllarda yayımlanmış olan, Antep Harbi'ne ilişkin hastane kayıtları savunmanın hasta, yaralı ve malullerine dair birinci elden bilgiler sunmaktadır. Yayımlanmış bulunan Hastane Defteri'nin "Mülâhazat" kısmında hastanede ve hastaneye getirilirken şehit düşen kişiler belirtilmiştir. Hastane Defteri'nde 319 erkek, 69 kadın şehit yer almaktadır.¹⁷⁴ Aynı deftere göre Şeyh Fethullah Camiinde resis edilen hastaneye getirilen yaralı ve hasta sayısı 2.023'tür.¹⁷⁵

Bu yaralıların 229'u kadın, 37'si çocuktur.¹⁷⁶ Yaralı kadınlardan Yazıcık'ta düşman makinalı tüfek ateşi ile yaralanmış Fatma'nın

¹⁷³ Şehre gelen Mareşal Fevzi Çakmak ve Fahrettin Altay Paşa'yı karşılayan Gaziantep Yetimhanesi talebeleri, 5 Mayıs 1923: "Gaziantep Kent Arşivi"

¹⁷⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Hastane Defteri**, s. 112.

¹⁷⁵ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁷⁶ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 103-107.

kimliği ile ilgili “Halepli Arap Kala Hayik kızı” denilmektedir.¹⁷⁷ Bu kayıttan, Türk mahallesinde bulunan Hayik’in Müslüman olmuş ve kaderini Türklerle birleştirmiş Ermeni asıllı bir vatandaşımız olduğu sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir.

Savunmada her yaş grubundaki kişilerin değişik sebeplerle yaralandığı görülmektedir. 4 yaşındaki çocuktan 99 yaşındaki yaşlılara kadar pek çok kişi yaralanmıştır. Evlerde ve çarşılarda bulunan sivil halk, Fransız toplarının veya maki-nalı tüfeklerin ateşine maruz kalmıştır. Şehir içi veya dışın-da cephelerde savaşılan askerlerin doğum tarihleri farklılık arz etmektedir. Savaşılan askerlerin yaşları 18 ila 50 yaş arasında. Semt efradından eli silah tutan herkesin savaştığı görülmektedir.¹⁷⁸

Defterde şehit ve yaralı olan çocuklar da bulunmaktadır. Sayıları 67 olan çocuk yaralılarından şehit olanlar da olmuştur. Sivil yerleşim merkezlerine atılan bombalar sonucu veya Fransız askerlerinin açtığı ateşle yaralanan veya şehit olan çocukların yaşları 4 ila 13 arasında değişmektedir.¹⁷⁹

Ancak bu kayıtların bütün yaralı ve malulleri kapsadığını iddia edebilmek mümkün değildir. Çünkü hastane defterlerinin bugüne kadar tam metin neşri mümkün olmamıştır. Araştırmacı Uğuroğlu Barlas henüz yayımlanmamış ikinci bir defterde 3.075 kişinin bilgilerinin olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁰ Hâlen ortaya çıkarılmayan defterlerin gün yüzüne çıkması daha sağlıklı rakamların görülmesini sağlayacaktır.

¹⁷⁷ Özgün defterde 1540 sıra numarasında: Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 272-273.

¹⁷⁸ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁷⁹ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁸⁰ **A.y.**

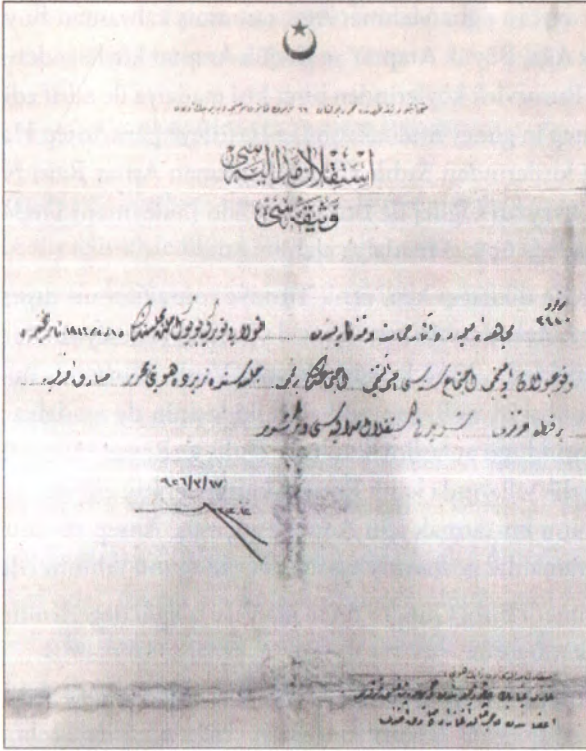
Fotoğraf- 6 Antep Harbi'nin malul gazilerinden bir grup.¹⁸¹

Ancak Uzel 6.317 sayısını nasıl tespit ettiğine dair bilgi vermemişse de bu rakam literatüre yerleşmiştir. 2020 Ekim ayında Prof. Dr. Ahmet Şimşek'ten, şehit sayısının güvenilir kaynaklarla tespit ve teyidine yönelik grup çalışması yapılmakta olduğunu duymuştuk. Bu çalışmanın tamamlanması her türlü tereddüdün ötesinde, şehir müdafaasına ilişkin sağlam bir veriye kavuşma imkânı sağlayacaktır, umundayız.

GAZİANTEP'İN İSTİKLÂL MADALYASI

Şehrin kurtarılmasından sonra Gaziantep'e İstiklâl Madalyası verilir verilmediği tartışılmıştır. Komşu Maraş'a fedakârlığının karşılığı olarak TBMM tarafından madalya verildiğine göre Gaziantep'e de verilmiş olması gerektiği konusunda fikir yürütülmüş, hatta verilen madalya ve beratının zayi edildiği ileri sürülmüştür. Dr. Celal Pekdoğan bu iddiaların dayanaksız olduğunu göstermiştir.

¹⁸¹ "Gaziantep Kent Arşivi"

Fotoğraf- 7 Heyet-i Merkeziye İdare Heyeti azası ve Antep güneyinde Çete Reisi Halitzade Sadık [Koçak] Efendi'ye Gazi Mustafa Kemal imzasıyla verilen 17 Mart 1926 tarihli İstiklâl Madalyası.

Gaziantep'ten eski milletvekili Süleyman Kuranel'in TBMM kayıtlarından çıkardığı bilgilere göre 343 kişiye İstiklâl Madalyası verilmiştir. Bu madalyaların büyük çoğunluğu Gaziantep ve Kilis şehir merkezi nüfusuna aittir. Madalya alanların arasında milletvekilleri, Halk Fırkası idarecileri, şehir savunmasına katılmış subaylar, semt reisleri, polis amir ve memurları ile eşraf dikkat çekmektedir. Kilis ve köyleri hariç Antep mülhakatından çok sınırlı sayıda kişi madalya alabilmiştir. Bunların arasında Nizip'ten iki kişi, Antep'in kuzey ve doğusundaki köylerden Şehit Karayılan'ın biraderi Mamo

Ağa ile amcası oğlu Mehmet Ağa, tanınmış kahraman Boynoğlu Memik Ağa, Büyük Araptar ve Küçük Araptar köylerinden üç kişi, Arıl ve Rumevlek köylerinden birer kişi madalya ile taltif edilmiştir. Gaziantep'in güney mülhakatından ise listeye göre Antep Harbi'nin önemli kişilerinden Sadık Efendi, Türkmen Aşiret Reisi Nuveren Ağa [Nuveyran Oğuz] ile Bozgeyikli Silo [Süleyman] Dede olmak üzere sadece üç kişi madalya alabilmiştir.

Listede dikkat çeken, artık Türkiye topraklarının dışında kalmış olan Azez'den Ahmet Roto da İstiklâl Madalyası alanlardan görünmektedir. Yine listede Maraşlı, Vanlı, Elbistanlı üç kişi ile Bitlis muhaciri ve Revan muhaciri iki kişinin de madalya almaya layık görüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁸² Bitlis ve Revan muhacirlerinin Seferberlik yıllarında kanlı Ermeni komitelerinin elinden canını ve namusunu kurtarmak için Antep'e göçmüş, Antep savunmasında da kahramanlık göstermiş şahsiyetler olduğunu tahmin edebiliriz.

Rahmetli Birol Güngör'ün madalyalarla ilgili değerlendirmesine biz de katılıyoruz:

İstiklâl madalyası verilirken Antep Harbi'nde milis olarak savaşan Semt Teşkilatlarındaki ve çetelerin içindeki kahramanların pek çoğu bu madalyalardan alamadılar. İstiklâl madalyası ile ilgili kanunda, ordu mensupları dışındakilerin 3 altın lira berat harcı vermeleri gerektiğinden, bu madalyayı hak eden pek çok Antep Harbi'ne katılan gazi, başvurudan kaçınmışlardı. Onlar, kentin Gazilik unvanı ile yetinmek onur ve olgunluğunu gösterdiler.¹⁸³

2008 yılında Gaziantep milletvekilleri Fatma Şahin ve 9 arkadaşının girişimi ile 5734 sayılı "Gaziantep'e İstiklâl Madalyası Verilmesi Hakkında Kanun" 7 Şubat 2008 tarihinde kabul edilmiş ve 8 Şubat 2008 gün ve 26781 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre "Kurtuluş Savaşı esnasında

¹⁸² Yakar, Halil İbrahim, **Antep Direnişinin İlk Kıvılcımı Şehitkâmil**, s. 95-98.

¹⁸³ Güngör, M. Birol, **Antep Harbi**, s. 375.

verdiği destansı mücadele ile büyük kahramanlık gösteren Gaziantep'e İstiklâl Madalyası verilmiştir.”¹⁸⁴

ERMENİ HAFIZASINDA ANTEP

Antep Harbi bittikten sonra Antep, Ermeni hafızasında Yahudilerin Kudüs için söyledikleri “Eğer seni unutursam, sağ elim hünerini unutsun... Eğer seni anmazsam... dilim damağıma yapışsın”¹⁸⁵ misali bir yer edinmiştir dersek hata yapmış olmayız. Los Angeles'ta Union of the Armenians of Aintab [Antep Ermenileri Birliği] tarafından ilk iki cildi 1953'te, üçüncü cildi 1994'te yayımlanan, 3.000 sayfa hacminde Ermenice *Antep Ermenileri Tarihi* adlı eser¹⁸⁶ Antep'in Ermeni hafızasındaki önemine işarete yeterlidir, diyebiliriz

Zaten Ramazan Erhan Güllü'nün yazdığı gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde Türkiye'nin birçok yerinden olduğu gibi Antep'ten de göç edip buraya yerleşmiş Ermeniler bulunuyordu. Bunlar ciddi bir nüfusa da ulaşmışlar ve çeşitli dernekler kurmuşlardı.

Amerika'nın Boston kentinde “Antep Ermenileri Eğitim Derneği” (1915-1924) adıyla bir de dernek kurmuşlardı. Yeni gelen göçmenlerin de katılımıyla bu dernek 1924 yılında “Amerika'daki Antep Ermenileri Birliği” adıyla daha geniş bir organizasyon hâline getirildi. Zaman zaman organizasyondan ayrılanlar tarafından daha başka dernekler de kurulmakla beraber bu organizasyon 1954 yılına kadar faaliyetine devam etti.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Arslan, Mukaddes, “Gaziantep'e İstiklâl Madalyası Verilmesi ve TBMM'de Yapılan Çalışmalar”, *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Ankara, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, s. 811-832.

¹⁸⁵ Mezamir-137: *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit-Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil*, s. 618.

¹⁸⁶ Kurt, Ümit, *The Armenians of Aintab*, s. 254.

¹⁸⁷ Güllü, Ramazan Erhan, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri”, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 297.

Ermenistan Ermenilerinin hafızasında ve günlük hayatında da Antep çok önemli bir yer işgal etmektedir. Ermenistan'ın Ararat ilinin Türkiye sınırına yakın büyük bir köyünün adı Ayıntap'tır. Burası daha önce [Türkçe] Tazekend adını taşıyordu.¹⁸⁸

Daha ilginç Ermenistan'da Sovyet rejimi daha bitmeden dev bir "Antep Nefsi Müdafaa Savaşı Abidesi" inşa edilmiş ve 1983 yılında açılışı yapılmıştır. Anıtla ilgili fotoğrafın bulunduğu site, görselin kopyalanmasını kesin olarak yasakladığını ifade ettiğinden görüntüsünü buraya koyamadığımız dev abidenin ortasında büyük bir haç yerleştirilmiştir.¹⁸⁹ Henüz komünist rejimin hiçbir gevşeme emaresi vermediği bir dönemde mezarlıklarda bile haça izin verilmezken burada izin verilmesi ilginçtir.

Son yıllarda Erivan'a akademik bir faaliyet çerçevesinde giden bir eğitimci Esra Saygılı, Erivan'da hemen her semtte Antep lahmacunu pişirilen lokantalar gördüğünü söylüyor. Gaziantep mutfağının önde gelen yiyeceği lahmacunun adının ve lezzetinin de korunduğunu anlatan Saygılı'nın aktardıkları ilgi çekicidir:

Sundukları yemekler Türk mutfağından, tabii ki tüm bunların kendi yemekleri olduklarını iddia ediyorlar. İçli köfteyi, lahmacunu ve baklavayı tadararak bile sadece kendilerini avuttuklarını anlamak için benim gibi bir Gaziantep'li olmaya ihtiyaç yoktur.¹⁹⁰

¹⁸⁸ "Ayntap, Armenia", **Wikipedia**, 16.07.2021, (Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Ayntap,_Armenia&oldid=1033943264, 28.08.2021.

"Self-defense Battle of Aintab Memorial, Armenia", (28.08.2021), (Çevrimiçi) https://www.armenian-genocide.org/Memorial.10/current_category.52/memorials_detail.html.

¹⁹⁰ Ermeni hafızasında neredeyse kendi kimliklerinin negatif dayanağı hâline getirilmiş Türk karşıtlığı ile ilgili olarak da 10 gün süreyle Ermenistan'da kalmış olan Esra Saygılı şunları yazmıştır: "Erivan'da geçirdiğim süre zarfında, sorulduktan sonra Türk olduğumu söylediğimde kimisi hiçbir ses etmeden yanımdan uzaklaştı, kimisi suratını ekşitti ve gitti. Sohbet etme fırsatı bulduğum Ermenilerin yüzündeki öfkeli ve hüznünlü ifade, Ermeni tehcirinden ötürüydü.": Saygılı, Esra, "Erivan'dan İzlenimler", **Türk Yurdu**, (05.2017), s.

Ermeni tarih yazımında Antep Harbi “Ermenilerin varlık mücadelesi” ya da “Ermenilerin nefsi müdafaa savaşı” olarak görülmüştür.¹⁹¹ Nitekim A. Gesar adıyla Antep Harbi’ne dair kitap yazan bir Ermeni’nin kitabı da Türkçeye *Antep’in Varoluş Mücadelesi* olarak çevrilmiştir.¹⁹²

Yine Ermeniler için Antep Harbi’ne “Kahramanlar savaşı” [Hero-samard] olarak bakılmaktadır. Antep Ermenileri Tarihini yazan Sarafian, kitabında bir bölümü bu şekilde adlandırmıştır.¹⁹³ Yine Türkçeye “*Ayıntap’ın kahramanca harbi*” diye çevrilebilecek, bir diğer Ermeni eseri de aynı vurguyu yapmaktadır.¹⁹⁴ Antep Harbi’ne aktif olarak katılmış Başrahip Nerses Babayan’ın Türkçeye çevrilen günlüğünün bir bölümü “Antep’in Kahramanca Kendini Savunması Sırasında” adını taşımaktadır.¹⁹⁵ Bölüm başlığına göre şehirde savaşan iki toplum değil, şehrin sahibi Ermenilerin Antep’i kahramanlıkla savunmaları söz konusudur. Antep demek Antep Ermenileri demektir. Bu anlayış azınlık bir nüfusla bölgede neye mal olursa olsun Ermenistan kurma hülyasının da dışı vurumu olsa gerektir.

Tabii söz konusu kahramanlar ve kahramanlıklar, okuyabildiğimiz metinlere göre münhasıran Ermenilere aittir, Türklere muharebede atfedilecek olumlu bir nitelik söz konusu olamaz.¹⁹⁶ Hâlbuki harbin eli kalem tutan karşı tarafın muhاریpleri açık olarak Ermenilerin gösterdiği fedakârlık ve kahramanlığı yazmakta sakınca görmemişlerdi.

80-81. Antep Harbi’ne temas eden Ermeni tarih yazımı tabiatıyla işi tehcirle beraber izah etmektedir. Ermeni tehcir anlatısında da Antep ağırlıklı bir yere sahiptir.

¹⁹¹ Baboian, Kevork, *The Heroic Battle of Aintab*, s. XX.

¹⁹² Gesar, A., *Antep’in Varoluş Mücadelesi*.

¹⁹³ Sarafian, Kevork A., *A Briefer History of Aintab*, s. 149.

¹⁹⁴ Baboian, Kevork, *The Heroic Battle of Aintab*.

¹⁹⁵ Babayan, Der Nerses, *Günlüğünden Sayfalar*, çev. Kurt, Ümit, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, s. 38-63.

¹⁹⁶ Oysa Antep’te Türklere savaşan Fransız subaylarının Türklere hakkında takdirkâr ifadeleri çoktur. Mesela Yarbay Abadie’nin savaş ile ilgili kitabını ithaf ettiği arkadaşına “11 aylık Türk Verdün’ünde” müşterek mesailerine vurgu yapması gibi: Abadie, M., *Les Quatre Sièges d’Aintab*, s. kapak sayfası.

DEĞERLENDİRME

Antep savunması, On Yıllık Harp denilen 1912-1922 dönemi- nin parlak bir örneğidir. Düşman işgali, işgalciye ve yerli iş birlikçi- lerine mukavemet, gayrinizami ve düzenli kuvvetlerin etkin şekilde kullanılması ve bunların hepsinin gerisinde şehir halkının merkez ve çevresi ile destansı fedakârlığı öne çıkmaktadır.

Antep Harbi daha ilk dönemlerden itibaren Heyet-i Temsili- ye'nin kontrolünde yürümüş, önemli kararların tamamı Mustafa Kemal Paşa'nın inisiyatif ve talimatı ile yürütülmüştür. 23 Nisan 1920'den itibaren Meclis'in açılması ile de Antep müdafaası en yüksek siyasi otorite olan TBMM'nin iradesi ile Millî Mücadele'nin bir parçası olarak başarıya ulaştırılmıştır.

Bu mücadele esnasında aynen ülke çapında uygulandığı gibi hiçbir grup ve zümrenin dışlanmadan, ötekileştirilmeden şehrin bütün potansiyelinden faydalanma yoluna gidilmiştir. “Sönme- sin İslam'ın aziz yıldızı” ve “Sönmesin Türklüğün parlak yıldızı” şiarı harbin yürütülmesinde çok önemli vazifeler üstlenmiş olan muhterem Özdemir Bey'den Mamo oğlu kahraman şehit Molla Karayılan'a kadar hemen herkesin ilkesi olmuştur. Artık Türkiye dışında kalmış İzziye nahiyesinin Kürdağı'nda pusuya düşürülen düşman taburunun imhasında çeteleri gayrete getirmek maksadıyla ön safta zılgıt çeken Fat-i Rinde'den [Güzel Fatma] “mukaddes hilalin himayesinden ayrılmamak için” TBMM'ye istida gönderen Okçu İzzettin Aşireti Reisi Hannan Ağa'ya kadar hemen herkesi birleştiren ortak değerler Antep Harbi'nde önemli rol oynamıştır.

Bu çalışma sırasında işgalci Fransa ile suç ortağı Ermenilerin bazı davranış kalıplarında benzerlikler görünmektedir. Türk kadınlarının iffetine yönelik saldırılar Maraş'ta olduğu gibi Antep ve Kilis'te de gözlenmiştir. Bu tarz onursuz girişimler hemen her yerde Türklerin düşmana karşı mukavemet duygusunu artırmıştır. Ermenilerin iş-

galci güçten destek ve teşvik gören küstah ve aşağılayıcı davranışları Türkleri kendileriyle topyekûn hesaplaşmaya zorlamıştır.

Antep Harbi sırasında Şehit Kâmil, Şahin Bey, Mustafa Yavuz, Karayılan, Sakıp Bey gibi şehitler yanında Maraş'ta mücahitlerle beraber muharip çete kıyafeti giyerek silahlı mücadelede yerini alan Merzuka [Selcen, Selcanoğlu] Hanım gibi Antep havalisinde Yirik Fatma ve yukarıda adını andığımız Fat-i Rinde gibi kahraman kadınlar da öne çıkmaktadır.

Savunmanın başarı ile tamamlanmasında mücadelede etkin roller üstlenen muvazzaf subay, ihtiyat subayı, küçük zabıt denilen astsubay, kıta çavuşları ve dirayetli neferlerin Cihan Harbi'nde kazandıkları sebat, tahammül ve tecrübe çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Seferberlik'te yaşanan felaket, bozgun, başarı ve zaferler Antep müdafaasını yapacak olan asker-sivil kadronun ateşte pişmesini sağlamıştır. Onların ve bütün Anteplilerin "Düşünme arkadaş, Allah büyüktür/ Alamazlar bir taş, Allah büyüktür" diye sebat ve mukavemet etmesinin arkasında, kısa bir süre önce geçirilmiş olan çetin imtihanı zikretmek gerekir.

Düşman iş birlikçisi aile ve şahıslar dışında bütün Antep sancağında köylü-şehirli, zengin-fakir, eğitilmiş-eğitim görmemiş, gayri-nizami güçler-düzenli birlikler, devlet memurları-vatandaş rekabeti yerine müşterek dava için ana çizgi olarak karşılıklı yardımlaşma ve fedakârlık esas olmuştur.

Antep savunması şehir merkezindeki halkın ağır fedakârlığı yanında mücavir sahadaki diğer Antep sancağı mülhakatının da katkısıyla mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada Fransız ana ikmal yollarından Kilis yolu yanında, Nafak üzerinden şehre yaklaşan Akçakoyunlu yolundaki muharebe ve çatışmalara da işaret edilerek Antep Harbi'nin tarih yazımında unutulmaya yüz tutmuş yönlerine de dikkat çekilmiştir. Bu meyanda Antep'in ateşle imtihan zamanlarında emek ve üstün gayreti bilinen ancak literatürde isimleri pek fazla anılmayan şahsiyetler de 100 yıl sonra kamuoyuna hatırlatılmıştır.

Antep savunmasındaki emekler şehrin mülki taksimatındaki ahalinin gayretiyle de sınırlı olmamıştır. Mücavir şehirlerden Maraş, Malatya, Adıyaman, Urfa ve Hatay beden ve malen kayda değer destek sağlamıştır. Bugünkü Türkiye hudutlarının dışından da Antep Harbi'ne fiilen katılan, bazılarına İstiklâl Madalyası verilen kahramanların tamamını hatırlamalıyız. Fransız müstemleke ordusunun Müslüman askerlerinden Antepli kardeşlerinin safına geçerek düşmanla savaşırken yaralanan yiğitlerin de yüzyıl sonra olsun anılması kadirbilirlik sayılmalıdır.

Diğer taraftan Antep Harbi'nin yüzlerce senedir şehrin sakini Ermenileri için şehirden silinmek gibi ağır bir bedel ödettiğini söylemeliyiz. Ama bu trajik sonuçtan, müreffeh bir azınlık olarak itibar gördüğü topraklarda homojen Ermeni ulus devleti yaratma yani Türk ve Müslüman nüfusunu imha hesabına dayanan hayalperest siyasetler sorumlu olmalıdır. Ermenilerin, Türk ve Müslüman nüfusunu tarihî coğrafyasından arındırma hesabı kendisine ağır bir bedel ödetmiştir. Basit ifade ile terör örgütlerinin ve ecnebi siyasetlerin nüfuzundaki Ermeniler bilerek ve isteyerek bir kumar oynamışlar ama sonucunda kaybetmişlerdir.

Ancak işlerin bu kerteğe gelmesinin yani Antep Harbi'nin her iki taraf için doğurduğu ağır maliyetin derinlerde yatan sebebini de vurgulamak ihtiyacı duyuyoruz. O da 19. yüzyılın ortalarından itibaren bütün Osmanlı memalikinde olduğu gibi Ayıntap'ta da sosyal dengenin Ermeniler lehine, Türkler ve Müslümanlar zararına bozulmaya başlamasıdır. Eğitim, kültür, ticaret, sanat, iş hayatı, dış dünya ile temas sahalarında Ermeni azınlık toplum ortalama-sının çok üzerinde gelişme kaydetmiştir. Bu durum Ermenilerin Türkiye'nin sadık vatandaşları olarak yaşama tercihinin zayıflatmış; eğitimde, kültürde, sanatta, ticarete ve tabii zenginlikte ve dış destekte kendilerine aşırı bir güvene dayalı olarak Ermenistan rüyaları gördürmüştür.

Belki şu kadarını da söylemek mümkündür. 1850'lerden itibaren Antep'li de Ermeni hemşehrileri seviyesinde sosyal gelişme kaydedebilselerdi Antep Harbi'nde çok ağır bir can bedeli ödeme ve şehirlerinin harap olması gibi bir felaketle karşılaşmayacaklardı. Bizim iddiamız, Ermeni tehcirinin de Antep Harbi'nin de derinlerde yatan ama pek yüzleşilmek istenmeyen sebebi iki toplum arasında sürdürülemez bir dengesizliğin ortaya çıkmasıdır.

Ancak bu durum Türk tarih yazımında yeterince ele alınmamıştır. Yabancı diplomatik misyonların komplo ve nüfuzlarına yoğunlaşma, iç dinamiklerin gözden kaçırılmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti çökerken, kestirmeden söylersek Türk ve Müslümanların sosyal hayatta Ermeni azınlık kadar sosyal gelişmeden pay alamamış olmaları Antep'te de ağır bir bedel ödemelerinin sebebi olmuştur.

Diğer taraftan Ermeniler diğer uzlaşmazlık konularında olduğu gibi Antep Harbi konusunda da kendilerinin melek, Türklerin ise iblis olduğu standart bir kalıp içinde meseleyi akademik ve popüler olarak yaygın bir şekilde anlatmayı sürdürmektedir. Türklerin münhasıran Ermenilerin mal ve servetlerine el koyma maksadı ile Ermenilere karşı savaştıklarını ileri sürmektedir. Türk kamuoyu, aşağılayıcı Ermeni iddialarının bile çoğunlukla farkında görünmemektedir. Hamaset ağırlıklı, belli yıl dönümlerinde saman alevi tarzında kendisini tekrar eden bir söylem dışına çıkma pek düşünülmemektedir.

Diğer yandan Ermeni literatürü Antep Harbi sırasında savaştığı düşmanı o dönem ağırlıklı olarak Türk kimliği içinde tasvir ederken, günümüzde yayımlanan eserlerde mümkün olduğu kadar Türk dememeyi, Müslüman demeyi tercih etmektedir. Ama aynı kaynaklar iş kendilerine gelince Gregoryan, Katolik ve Protestan değil Ermeni demekle ısrar etmektedir. Bu bilinçli ama tutarsız yaklaşımın Antep'i "Küçük Ermenistan" yapma hülyasını başarısızlığa uğratan toparlayıcı, kuşatıcı kimliği göz ardı etmeye ve önemsizleştirmeye yönelik bir çaba olduğu değerlendirilebilir.

Fotoğraf- 8 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz'la Eskişehir ve Afyon'un düşmandan kurtarılması münasebetiyle Türk Ocağı tarafından yapılan bir miting.¹⁹⁷

Fotoğraf- 9 İngilizler tarafından yapılan sulh teklifini [muhtemelen Sevr Andlaşması'nı] protesto etmek için Kilis'te yapılan heyecanlı bir miting.¹⁹⁸

¹⁹⁷ "Osman Nuri Karabıyık Arşivi"

¹⁹⁸ A.y.

Fotoğraf- 10 Gaziantep'in düşman işgalinden kurtuluşunun 50. yılında 25 Aralık İlkokulu 5. Sınıf öğrencilerinden Hasip Saygılı (25 Aralık 1971).

EKLER

EK-1 ANTEP SAVUNMASININ BAŞLANGICI İLE İLGİLİ
BİR MİTOLOJİ

EK-2 İNGİLİZ İŞGAL GÜÇLERİNİN ANTEP HALKINA YAYIMLADIĞI 8 MART 1919 TARİHLİ BEYANNAME

EK-3 AYINTAP HEYET-İ MERKEZİYE REİSİ FERİT BEY'İN
TBMM REİSLİĞİNE 16 EYLÜL 1920 TARİHLİ TELGRAFI

EK-4 ANKARA ANLAŞMASI SONRASI FRANSIZLARIN ANTEP, KİLİS VE ÇUKUROVA HALKINA YAYIMLADIĞI BEYANNAME

EK-5 GAZİANTEP İÇİN SÖYLENENLER

EK-1 ANTEP SAVUNMASININ BAŞLANGICI İLE İLGİLİ BİR MİTOLOJİ¹

Millî Mücadele’de Antep savunmasının ağırlıklı olarak gayrinizami kuvvetlerle yürütüldüğü ve daha Sivas Kongresinden itibaren Mustafa Kemal Paşa’nın emir ve talimatlarıyla yürütülüp başarıya ulaştığı bilinmektedir. Ancak bilinen bu olguya ve birçoğu yayımlanmış özgün belgeler koleksiyonuna rağmen Antep savunmasının temelini daha Mondros Mütarekesi imza edilmeden, 7. Ordu/Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın talimatı ile başladığını ileri süren, görebildiğimiz kadarıyla sorgulanmamış anlatılar da mevcuttur.

İddianın Kaynağı Falih Rıfkı’nın 1926 Yılında Yazdıkları

Bu yöndeki iddiaların anlaşıldığı kadarıyla kaynağı, 1926 yılında Falih Rıfkı [Atay] Bey’in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde aktardığı, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın anılarıdır. Bu anıları Atay 1955 yılında *Atatürk’ün Bana Anlattıkları* adıyla kitaplaştırmıştır.² Burada konumuzla ilgili Antep savunması hazırlıklarının daha 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalanmadan Atatürk’ün talimat ve girişimi ile başlatıldığı ileri sürülmektedir. Atay’a göre Gazi Mustafa Kemal Paşa kendisine, *Hâkimiyet-i Milliye*’de yayımlanmak üzere hatıralarını anlattığı bir günde yanlarında bulunan, o zaman Ticaret Bakanı olan Ali Cenani Bey söze karışmış, “bir hatırasını” anlatmıştır. Buna göre 1918 Ekim ayının sonlarında Ali Cenani Bey, Katma demir yolu istasyonunda karşılaştığı Mustafa Kemal Paşa’dan “millî mukavemet teşkilatı” için “Teşkilat yapın, millî bir kuvvet vücuda getirin, kendinizi müdafaa edin. Ben istediğiniz

¹ Bu bölüm akademik bir süreli yayında yayımlanmıştır: Saygılı, Hasip, “Gaziantep Savunmasının Hazırlık ve Teşkilatlanmasını Ali Cenani Bey mi Yaptı?”, *Journal of History and Future*, C. 7, No: 2, 2021, s. 805-817.

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, *Cumhuriyet* gazetesi, 1998.

silahı veririm” talimatını almıştır. Falih Rıfkı’nın kanaatine göre “Filhakika o zaman Gazi Paşa’nın emri üzerine Antep’e verilen silahlar, meşhur müdafaa teşkilatının nüvesini teşkil etmiştir.”³ Atay bu anlatısında Atatürk’ün Ali Cenani’nin ileri sürdüğü, 8 yıl öncesine ilişkin “hatıraya” ne dediğini yazmamaktadır. Ancak bu anlatı gazetede yayımlanmıştır. Bu önemli iddiayı Falih Rıfkı Atay, Çankaya adındaki meşhur eseri ve Atatürk’ten Hatıralar 1915-1919 kitabında da tekrarlamıştır.^{4,5}

Yasin Kutluğ’un İddiası

Atay’ın ve ondan aktaranların iddialarını değerlendirmeden önce aynı yönde Gaziantep’ten de bir iddia gelmiştir. Bu iddianın kaynağı Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele’de hizmetleri bilinen Mehmet Yasin Sani [Kutluğ] Bey’dir. Yasin Bey Birinci Meclis’te Ayıntap milletvekili olarak da görev yapmış ve yaşadığı dönem boyunca hizmetlerinden ötürü itibar görmüş bir kişilik olarak bilinmektedir.⁶ Bu kitabın yazarı da ortaokul öğrencisi iken rahmetlinin 1973 yılında Gaziantep’te düzenlenen cenaze törenindeki yoğun katılımı hatırlamaktadır. Kutluğ’un 1940 yılında Gaziantep’te İstihbarat Amiri olarak görev yaptığı sırada şehirde Halkevi yayın organı olan Başpınar dergisinde parça parça yayımlanan hatıralarının ilk bölümünde Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın Halep’ten çekilirken orduya “Vilâyeti şarkiye efradını silahlar ile ve götürebilecekleri cephaneye ile terhis ediniz” emrini verdiği ileri sürülmektedir.⁷

³ Atay, Falih Rıfkı, **a.g.e.**, s. 72.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul, Bateş, 1980, s. 112-113; Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk’ten Hatıralar 1915-1919**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1965, s. 73-74.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**; Atay, Falih Rıfkı, **a.g.e.**, s. 112-113; Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk’ten Hatıralar 1915-1919**, s. 73-74.

Şavklı, Cengiz, “Birinci Dönem TBMM’de Antep ve Maraş Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)”, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 133-166.

Kutluğ, Yasin, “Millî Mücadeleye Tekaddüm Eden Günlerde Antepten Hatı-

Mustafa Kemal Paşa Orduyu Emir Vererek Dağıtır mı?

Bu iddia önemlidir. O günkü şartlar içerisinde böyle bir emir verilir mi sorusunun cevabı üzerinde durulmayı hak etmektedir. Bir komutan seviyesi ne olursa olsun, takım komutanından ordu komutanına, yapılan harekâtın cinsi ne olursa olsun sevk ve idare ettiği birliğin bütünlüğünü korumayı esas alır. Zaten askerî anlamda bozgun dediğimiz felaketler komutanların kendi birliklerini kontrol altında tutamamaları ve dağılmasıdır. Yoksa birliğin toptan imhası değildir. Komutan, birliğine emir komuta edemez hâle gelince işi bitmiş olur. Birliğin bütünlüğü ve harp kabiliyetini sürdürmek için emir komutayı muhafaza etmek, personeli iâşe etmek kadar önceliklidir. Bu yüzden Medine müdafî Fahrettin Paşa'dan Filistin ve Suriye cephesindeki her seviyede komutan birlik bütünlüğünü korumak için çok ağır yaptırımlarla firarın önünü kesmeye çalışmışlardır. Başka türlüünü de zaten düşünmek mümkün değildir.

Bu çerçevede bir ordu komutanının geri çekilme esnasında birliklerini düşmanın imhasına meydan vermeden, güvenli bir bölgeye düzen ve intizam altında çekme yerine “herkes başını kurtarsın, silah ve cephaneyi de alın kaçın gidin” anlamına gelecek bir emir vermesi akla ve mantığa aykırıdır. Bir komutanın görevi kriz zamanlarında ne pahasına olursa olsun firarların önüne geçmektir. Firariler kurşuna dizilmek dâhil ağır yaptırımlara uğrarlar. Mesela Antep Harbi sürerken Sakarya Meydan Muharebesi (Ağustos-Eylül 1921) esnasında firarilerin kurşuna dizildiği tepenin adı İnfaz Tepesi'dir. Bu yüzden üst seviye bir komutanın daha harp bitmemişken şark vilayetlerinden neferlerin silahları ile serbest bırakılmasına ilişkin emir vermesi düşünülemez. Mütareke ordularımızın terhis edilmesini öngörmesine rağmen Harbiye Nezareti ve o günkü Genelkurmay Başkanlığının terhis işlemlerini mümkün olduğunca ağırdan almaya ve geciktirmeye çalıştığı bilinmektedir. Zaten Antep cephesinin de içinde bulunduğu Millî Mücadele liderliği, Sultan

ralar”, C. 2, **Başpınar**, (07.1940), s. 11.

Reşat'ın 1914 yılında ilan ettiği Seferberliğin hâlen devam ettiği⁸ gerekçesini ileri sürmüştü; bu gerekçeye dayanarak, terhisleri durdurarak asker kaçağı ve firarileri ile diğer askerlik mükellefi sayılanları gönüllü veya cebren askere alarak⁹ ordu yeniden ayağa kaldırılmıştır. Bu sayede memleket düşman işgalinden kurtarılabilmektedir.

Bu gerçekler ışığında Yasin Kutluğ'un iddiasının gerçeği yansıtmadığını söylemeliyiz. Muhtemelen Falih Rıfkı'nın 1926 yılında yazdıklarından ilham alarak "Ebedî Şef" Mustafa Kemal Atatürk'ün ne kadar ileri görüşlü bir kişilik olduğunu vurgulamak için gayretkeşlikle bu çürük iddia ifade edilmiştir.

Uluğ İğdemir Ne Diyor?

Ancak bu tarz Antep savunmasının ilk girişiminin daha 1918 Ekiminde Dünya Savaşı sürerken Kurucu Lider Atatürk tarafından silah ve cephane verilerek başlatıldığı iddiasını Falih Rıfkı Atay'dan sonra sadece yukarıda zikrettiğimiz Yasin Kutluğ ileri sürmüş değildir.

Uzun yıllar Türk Tarih Kurumu Genel Müdürlüğü yapmış, birçok ciddiye alınır çalışmaya imza atmış Uluğ İğdemir de benzeri bir iddiayı ihtiyatlı bir dil ile ifade etmiştir: "Atatürk'ün Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'ndan ayrılarak İstanbul'a gitmeden önce de Adana'da terhis edilen askerlere, nasıl olsa düşman eline geçecek olan, at ve silahları dağıttığı söylentileri vardı."¹⁰ İğdemir bu iddianın kaynağı olarak herhangi bir referans vermemiştir.

⁸ Keskin, Nuray Ertürk vd. (ed.), **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928**, C. 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2012, s. 240. 8 Haziran 1920'de 21 Temmuz 1914'te ilan edilmiş olan umumi seferberliğin fiilen devam ettiğine ilişkin 24 numaralı TBMM kararı.

Antep savunmasını incelediğimiz dönemde mesela Denizli Reddi İlhak Heyeti daha 18 Temmuz 1919'da vatan müdafaasına iştirak etmeyen ihtiyat zabıtlarının idam edileceğini ilan etmiştir. Keskin, Nuray Ertürk vd., **a.g.e.**, C. 1, s. 107.

¹⁰ İğdemir, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı**, C. I, 2. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 136.

Düşmanın Çukurova'yı işgalinden yaklaşık iki ay önce silahların halka dağıtılması ihtimali pek makul değildir. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın Grup Komutanlığından ayrılıp Adana'dan ayrıldığı 7 Kasım 1918 tarihine kadar da pek terhis işlemi yapılmış değildir. İstanbul'da hükûmetin İngilizlerin ağır baskısıyla vermek mecburiyetinde kaldığı terhis emirlerini komutanlar mümkün olabildiği kadar ağırdan alarak geciktirmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede zaten terhisler 1919 baharına kadar da devam etmiştir. Ali Fuat Cebesoy anılarında, Mustafa Kemal Paşa ile bu dönemde sürmekte olan "terhisleri derhâl durdurmak" kanaatinde mutabık kaldıklarını yazmaktadır. Esasen Mustafa Kemal Paşa ile onun kolordu komutanlarından birisi sıfatıyla muhtemelen 5 veya 6 Kasım 1918 tarihinde Adana'da yaptığı görüşmede İngilizlerin Türk ordusunun süratle terhisi maksadını güttükleri ve bu maksadı gerçekleştirmek için emrivakiler yapmakta oldukları hususunda hemfikir olduklarını ifade etmiştir.¹¹ Bu yüzden düşman emeline hizmet edecek, bozgun dan arta kalan birliklerimizin süratle elden çıkarılması anlamına gelen terhisin daha ayrıntılı uygulama talimatı gelmeden erlere silah ve teçhizatın da verilerek gerçekleştirildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Kılıç Ali'den Andrew Mango'ya İddialar Sürüyor

Yukarıda zikrettiğimiz ve kabulünü mümkün görmediğimiz, Falih Rıfkı Atay merkezli iddiaların bir benzerini de Mehmet Ali Cenani Bey'e atfen Antep savunmasında emeği olan Kılıç Ali,¹² anılarında ileri sürmüştür.^{13,14} Kılıç Ali, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi'nden

¹¹ Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 37, 29.

¹² Güllü, Ramazan Erhan, "Kılıç Ali Bey ve Milli Mücadele'deki Faaliyetleri", C. 1, **Çelebi**, (12.2020).

Kılıç, Ali, **Atatürk'ün Sırdası Kılıç Ali'nin Anıları**, ed. Hulûsi Turgut, 9. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2007, s. 96-98.

Ali Kılıç - Erkinlik Savaşı Kağırmanlarından, Gaziantep, Gaziantep Halkevi, 1938.

önce Halep kuzeyinde Ali Cenani'yi Katma'ya çağırarak Antep savunması için talimat verdiğini Cenani'ye atfen anlatmaktadır.

Nakledilen anlatıya göre önce Mustafa Kemal Paşa Halep önlerinde düşmanı durdurduğu zamanlarda zaten Ali Cenani de Adana'da kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne Antep temsilcisi olarak üye sıfatıyla katılmıştır. Katma'da Mustafa Kemal Paşa, Ali Cenani'ye yakında Türk beldelerinin kendilerini savunmak zorunda kalabileceğinden bahisle ordunun elindeki silahları askerlik şubelerine verileceğini söylemiş, bu silahlara “sahip çıkın, hazırlıklarınızı bunlara dayandırın” demiştir. Bu çerçevede de ordu envanterinden Antep'e 4 bin mazeret, 26 makinalı tüfek ve 8 top verilmiştir. Daha önemlisi bu silahların depolanması için Ali Cenani Bey'e gizli emir de verilmiştir. Ayrıca yakında mütarekeyi kabul mecburiyeti olabilir, siz protesto ve mitinglere devam edin, demiştir. Atatürk'ün yakın çevresinden Kılıç Ali'nin¹⁵ beyanına göre Antep savunması daha Mondros Mütarekesi'nden önce Ali Cenani delaletiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından ordu demirbaşından verilen silahlarla yapılmıştır. Kılıç Ali'nin anlatısı benzeri içerikle Enver Behnan Şapolyo tarafından Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi adlı popüler kitapta da tekrar edilmiştir. Şapolyo'ya göre Mustafa Kemal Paşa, Cenani'ye “Teşkilat yapın, millî bir kuvvet vücuda getirin, kendinizi müdafaa edin. Ben istediğiniz silahı veririm.” demiştir. O zaman Paşa'nın emri üzerine Antep'e verilen silahlar, meşhur müdafaa teşkilatının nüvesini teşkil etmiştir.¹⁶ Enver Behnan Şapolyo'nun anlatısı neredeyse aynı kelimelerle Falih Rıfkı'nın yazdıklarıdır.¹⁷ Bu iddialar kaynak gösterilmeden, bir dönem Atatürk'ün Genel

¹⁵ Sabahattin Selek, Kılıç Ali'nin gördüğü itibarı izah ederken 1932 yılının ilk yarısında Atatürk'ün Başbakan İnönü ile 17 defa görüşürken, Kılıç Ali ile 49 defa görüşüğünü ayrıca aynı kişiyi 7 defa evinde ziyaret ettiğini yazıyor. Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, s. 726.

¹⁶ Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. bs, İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958, s. 222, 224.
Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, s. 112-113.

Sekreterliğini de yapmış olan Hikmet Bayur tarafından 1963 yılında yayımlanmış, Atatürk'le ilgili kitabında da tekrarlanmıştır. Bayur'a göre Mustafa Kemal Katma'da Antep eşrafından Ali Cenani'ye rastlar ve ona teşkilat kurma öğüdünü verir, silah verdireceğini de söyler. "Gaziantep savunmalarının böylece temeli atılmış olur."¹⁸

Bayur'dan birkaç yıl sonra Falih Rıfkı'nın aktardığı anlatı, Uluğ İğdemir tarafından da tekrarlanmıştır.¹⁹ Dahası Atatürk hakkında ciddi bir monografi kaleme alan Andrew Mango tarafından aynı iddialar, Uluğ İğdemir kaynak gösterilerek bir daha tekrarlanmıştır.²⁰

Mango önceki aktarımlardan farklı olarak şunları da kaydetmiştir: "Ne var ki Mustafa Kemal'in yerel Müslümanlara dağıttığı ya da iç kesimlere gönderdiği silahlar, daha doğuda Ali İhsan Paşanın aldığı benzer önlemler gibi, İtilaf devletlerinin Kilikya ile Yukarı Mezopotamya'yı işgal etmesini engelleyemedi."²¹ Yani Mustafa Kemal Paşa'nın daha o zaman halka silah dağıtmasında bir kuşku yoktur. Ama bu silahlar daha sonraki işgallere mâni olamamıştı.

Antep Harbi tarih yazımında çokça kullanılan yukarıda zikrettiğimiz kaynakların yanında Gaziantep şehir tarihçisi Cemil Cahit Güzelbey'e atfen Ali Cenani'nin oğlu Ekrem Cenani'nin notları arasında, babasının yukarıdaki anlatıların kaynağındaki iddiaya benzer beyanlar bulunduğuna işaret etmek de gerekir.²²

¹⁸ Bayur, Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri-I Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, s. 188.

İğdemir, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı**, C. I, s. 135-136.

²⁰ Mango, Andrew, **Atatürk**, çev. Doruker, Füsün, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000, s. 191.

Mango, Andrew, **a.y.**

"Oğlu Ekrem Cenani'nin notları arasında, babasının Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği günlerde İstanbul'dan Antep'e dönerken Kilis'in güneyinde Atatürk ile görüşerek elde ettiği 4.000 silahı Antep'e ve köylerine dağıttığı, Adana ve Maraş'ı da kapsayan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kuranlar arasında bulunduğu kaydedilmektedir": Şavkılı, Cengiz, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 7, No: 2, 2008, s. 409.

Bütün bu anlatılanlar –Bayur, İğdemir ve Mango gibi isimler tarafından aktarılanlar dâhil- kendi içinde tutarsızlıklar ile askerliğin temel mantığına aykırı iddialarla doludur. Dahası üzerinde tereddüt bulunmayan olgulara da uymayan iddialardır. Antep savunmasının nasıl teşkilatlandığını net olarak görebilmek için mitolojiye bulunan anlatıların sorgulanması ve sağlam bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi lüzumuna inandığımız için son aktarılan iddialarla ilgili de tespit ve görüşümüzü açıklayacağız.

Olgular Neyi Anlatıyor?

Mondros Mütarekesi bilindiği gibi 30 Ekim 1918’de imzalanmıştır. Bir sonraki gün Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilmiştir.²³ Mütarekeden önce, iddia edildiği gibi bu makamda olması mümkün değildir. Kılıç Ali’nin işgale karşı 1918 Ekim sonlarında bölgede protesto ve mitinglere devam edilmesine dair talimat verilmesi iddiası kronolojik olarak doğru olamaz. Çünkü bu tarz eylemlerin 1919 Eylülünden itibaren Mustafa Kemal’in Heyet-i Temsiliye namına verdiği talimatlarla ortaya çıktığı bilinmektedir.²⁴ Yine Kılıç Ali’nin Ali Cenani’nin Ekim 1918’de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine Antep temsilcisi olarak üye olduğu iddiası da boşlukta kalmaktadır. Bu dönemde böyle bir teşkilat yoktur. Bu cemiyet daha iki ay kadar sonra, 21 Aralık 1918’de kurulacaktır.²⁵

Askerlik açısından ise bir komutanın birlik demirbaşında bulunan silahları ileride size lazım olacak diye güvendiği birisine teslim etmesi düşünülebilecek bir konu değildir. Silah ve teçhizat teslimi resmî makamlar arasında olsa bile bu işlem tutanak ve senetle yapılır. Ağır bir mesuliyet ve yaptırım gerektirecek böylesi bir işlemin

²³ Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1970, s. 1.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**.

Kocaoğlu, Bünyamin, **Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması (1918-1920)**, İstanbul, Temel Yayınları, 2006, s. 275.

sadece şifahi bir emirle yerine getirilebileceğini varsaymak makul değildir. Esasen sözü edilen zamanlarda Ayıntap'ta Askerlik Şube Başkanı olarak Yarbey İrfan Bey adında dirayetli bir subay vardır.²⁶ Usul, norm ve protokole özen gösteren Mustafa Kemal Paşa gibi bir şahsiyetin ordunun bilinen kural ve teamüllerini çiğneyerek, askerî hiyerarşi içinde Yarbey İrfan Bey yerine, bahsi geçen devirde bütün felaketlerin müsebbibi olarak görülen İttihat Terakki'nin bölgedeki mutemedi Ali Cenani Bey vasıtasıyla geleceğe yönelik işleri yürütmesi akla ve mantığa uyacak bir şey değildir.

Diğer taraftan yaklaşık 40 gündür Filistin Nablus'ta bozgunu yaşayan Ordular Grubunun 7. Ordu komutanının adı Mustafa Kemal Paşa olsa bile, ileride size lazım olabilir diye, kendi sorumluluğunda bulunan önemli sayıda silahı resmî bir sıfatı bulunmayan bir kişiye devredebileceğini kabul etmek akla yatkın görünmüyor.

Antep Askerlik Şubesi Başkanı İrfan Bey, Antep savunması ile ilgili anılarını el yazısı ile kaleme alarak Harp Tarihi Arşivine teslim etmiştir. Askerlik Şube Başkanı, bizzat içinde yaşadığı dönemde kendi kontrolündeki depolarda 400 civarında mavzer bulunduğunu ve bunların Fransız işgal döneminde güvenli bir şekilde şehir dışına çıkarıldığını ifade etmektedir. Hâli vakti yerinde olan herkesin, bedelini ödeyerek güneydeki yerleşim merkezlerinden tüfek satın almaya teşvik edildiğini yazan İrfan Bey, Ali Cenani delaletiyle gizlice depolanan silahlardan söz etmemektedir.²⁷

Bütün bu değerlendirmelerin yanında dönemle ilgili birinci el kaynaklarda arşiv belgeleri dâhil yukarıdaki, Falih Rıfkı Atay merkezli iddialarını doğrulayacak bir bilgi hatta karineyle karşılaşıldığına dair bir emareye rast geldiğini, bilebildiğimiz kadarıyla kimse ileri sürmüştür değildir. Mesela Antep savunmasına dair, daha 1924 yılında bizzat harbe subay olarak katılmış olan Mustafa Nu-

²⁶ Efe, Aydın, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", s. 221-253.

Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Hatıraları-Belgeler**, Ankara, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2015, s. 344.

rettin Bey'in kaleminden çıkmış meşhur kitabında Ali Cenani'nin Ermeni mahallesindeki evinden başka kendisine ve hizmetlerine bir atıf mevcut değildir.²⁸ Literatürde Antep savunmasına dair birinci el kaynaklara dayanılarak yazılmış Şahir Uzel'in monografisinde de Cenani ismi, görebildiğimiz kadarıyla geçmemektedir.²⁹ Yine Antep savunmasına ihtiyat subayı olarak katılmış, Kilis yolu cephesinde Şahin Bey'in yardımcılığını yapmış olan, dürüstlük ve hakşinaslığı ile bilinen Ali Nadi Ünler'in esaslı kitabında yukarıda zikrettiğimiz evi dışında Ali Cenani ile ilgili tek bir cümle görülmemektedir.³⁰

Diğer taraftan İngiliz arşiv belgelerine göre Ali Cenani Malta'ya sürülmezden önce 8 Temmuz 1920'de İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliğine verdiği dilekçede, mütarekeden 20 gün önce Antep'e gitmek için ayrıldığını ve mütarekeden bir hafta sonra da İstanbul'a gitmek üzere Antep'ten ayrıldığını ifade etmektedir.³¹ Esasen Kasım 1918'den itibaren Antep'in geçirdiği işgal ve savunma dönemlerinde sancak ve mülhakatında Ali Cenani'yi gördüğünü söyleyen kimse de yoktur. Bu durumda 1918 Ekim ayının son günlerinden şehirden ayrılmasına kadar bir hafta ile 10 gün arası bir zaman zarfında Ali Cenani'nin halka silah dağıtması ve Antep savunması için teşkilatlanma yapması maddeten mümkün değildir. Zaten Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın resmî bir sıfatı bulunmayan bir kimseye ordu envanterindeki silahları devretmesinin kesinlikle mümkün olmadığını yukarıda değerlendirmiştik.

Ermeni Anlatısına Göre Ali Cenani

Ama diğer taraftan Ermeni ve Ermeni taraftarı yayınlara gelince Ali Cenani'nin Antep Harbi'ndeki rolü en yüksek seviyededir. İncelediğimiz dönemle ilgili "1920'li yılların başında Antep'te Ke-

²⁸ Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, s. 92-93.

Uzel, Şahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**.

³⁰ Ünler, Ali Nadi, **Gaziantep Savunması**, s. 62.

Yeghiayan, Vartkes, **Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası**, s. 292.

malist hareketin en nüfuzlu şahsiyetidir. 1922'de şehirde kalan son Ermenilerin de sürülmesinin arkasındaki en önemli figürdür.”³² Türk karşıtı Ermeni tezlerini savunan bir yazar da önceki cümlede alıntılıdığımız ifadeleri aynen tekrar etmekte, ayrıca Ali Cenani'nin mütarekeden sonra şehirde gizli milis gücü kurduğunu ama İngilizlerle de irtibatını sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Cenani'nin Müslüman halka silah dağıttığı da yazarın bir başka iddiasıdır.³³ Bu iddianın kaynağı, Malta'da sürgün bulundurulmuş İttihatçı asker, mülki idareci ve aydınların uğradıkları hukuk dışı muameleye dayanak olmak üzere hazırlanan “*Türk Savaş Suçluları Dosyası*”ndaki kanıtsız ve tutarsız beyanlardır.³⁴ Mesela bu kapsamda dosyaya göre Ali Cenani Antep'ten göç ettirilen ve dörtte üçü öldürülen 25 bin Ermeni'nin mağduriyetinin baş sorumlularından birisidir.

Bu belgelerin tanzim edildiği dönemde Anadolu'da Millî Mücadele zemin tutmuş, hedefine adım adım ilerlemektedir. Millî Mücadele'nin ülke çapında teşkilatlanması ve elde ettiği başarı için İngilizler tarafından gerekçe aranırken Ali Cenani de İttihatçı bilindiğinden bölgede halka silah dağıttığı gibi iddialara yer verilmiş olmalıdır.³⁵ Ama bu iddiaların herhangi bir kanıtı söz konusu değildir, dayanaksız spekülasyonlar olmaktan öte anlamı yoktur. Ali Cenani'nin Antep'te milis gücü kurduğuna ve halka silah dağıttığına dair, dönemle ilgili kaynaklarda bir kayıt hatta ima görmediğimizi burada ifade etmeliyiz.

³² Tachjian Vahé, “The Expulsion of Non-Turkish Ethnic and Religious Groups from Turkey to Syria During the 1920s and Early 1930s”, **Mass Violence&Resistance**, [online], Published on:5 March, 2009, Accessed 17/05/2021, <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/expulsion-non-turkish-ethnic-and-religious-groups-turkey-syria-during-1920s-and-early-1930s.html>.

Kurt, Ümit, “The Curious Case of Ali Cenani Bey”, s. 71.

³⁴ Yeghiayan, Vartkes, **Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı “Türk Savaş Suçluları” Dosyası**.

Yeghiayan, Varteks, **a.g.e.**, s. 292-299.

Ümit Kurt, Falih Rıfkı Atay kaynaklı malum iddiayı kaynak göstererek Ali Cenani'nin 1919-1921 döneminde Antep ve Adana'da Fransızlara karşı mukavemet hareketlerinin teşekkülünde merkezî rol oynadığını yazmaktadır.³⁶ Fikrimizce Ermeni yanlısı literatür, Ali Cenani'nin Ermeni tehcirinde şahsi çıkar elde ettiğine yönelik iddialarla onun Millî Mücadele'nin Güney cephesindeki rolünü abartarak hatta bazen yoktan üreterek öne çıkarma eğilimindedir. İddianın ilk kısmının su götürür yanı olabilir. Ama ikinci kısmı tamamen bir mitolojidir. Ancak Türkiye karşıtı Ermeni propagandasının Türklerin işgalci güçlere karşı verdiği, emsalsiz fedakârlıklarla dolu On Yıllık Harp'teki ölüm kalım mücadelesini Ali Cenani'nin şahsında çapulculuk, şahsi nüfuzla servet kazanma, moral değerlerden yoksunluk gibi olumsuz niteliklerle resmetmek istediği^{37,38,39,40} anlaşılabilir. Ermeni taraftarlarının Atay'ın iddiasını benimsemelerinin pratik pragmatik gerekçesinin burada saklı olduğu çıkarsanabilir.

Ali Cenani Niçin Konuşmamış?

Kendi şahsı etrafında Antep savunmasının ilk teşkilatlanması ve hazırlıkları çerçevesinde kendisine Mustafa Kemal Paşa'nın talimat verdiği Falih Rıfkı tarafından 1926 yılında ileri sürülen Ali Cenani bu iddiayı teyit ve tekrar etmemiştir. Önemli bir iddianın merkezindeki bu şahsın doğrudan konuşmamasını anlayabilmek için hayatındaki önemli kırılma noktalarına bakmak faydalı olacaktır.

³⁶ Kurt, Ümit, "The Curious Case of Ali Cenani Bey", s. 72.

Kurt, Ümit, "The Curious Case of Ali Cenani Bey", s. 58-77; Kieser, Hans-Lukas vd. (ed.), **The End of the Ottomans: The Genocide of 1915 and the Politics of Turkish Nationalism**, London, New York, vd, I.B. Tauris, 2019, s. 43, 269, 279-280, 291-293.

³⁸ Kieser, Hans-Lukas, **Talaat Pasha: Father of Modern Turkey, Architect of Genocide**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2018, s. 383, 412.

Spier, Troy E., Poladian, Arpi, **The Great Crime: An Aintab Diary**, 2020, s. 109-110, 110, 112, 126, 135-136, 147.

⁴⁰ Gesar, A, **Antep'in Varoluş Mücadelesi**, s. 8-9.

Bilindiği gibi Ali Cenani önemli siyasi bir şahsiyettir. Zaten Osmanlı Meclis-i Mebusan'da 1 ve 2. Dönem Halep, 3. Dönem Ayıntap milletvekili olarak bulunmuştur. Ayıntap'ta da İttihat Terakki'nin önde gelen bir siması olarak görülmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz Ermeni yanlısı literatür ve benzerleri de Ali Cenani'yi çok ağır ithamlarla Antep Ermenilerinin tehcir ve mağduriyetinin baş sorumlusu olarak göstermektedir. 1919 yılında da Heyet-i Temsiliye'nin desteği ile Antep'ten Meclis-i Mebusan'a milletvekili seçilmiştir. 1920 yılında diğer İttihatçılarla beraber Malta'ya sürülmüştür.⁴¹ Malta sürgünleri üzerine İngiliz belgelerini de kullanan duayen diplomat tarihçi Bilal N. Şimşir, Ali Cenani hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Ali Cenani Bey İttihatçılar iktidardayken koyu İttihatçı kesilmişti. Talat Paşa'ya yanaşmıştı. Ama aslında yalnız iyi gün dostuydu. İttihatçılığı, bölgesinden mebus seçilebilmek içindi. Seçilmişti. Antep yöresinde altı yedi köyün sahibiydi. Zengindi. Çokçası İstanbul'da, Nişantaşı'nda yaşırdı. Kurtuluş Savaşının başında Kuvvayı Milliyeci gözüktü. Yine mebus seçildi. Müdafaa-i Hukuk Grubu mebusu olarak son Osmanlı Meclisine girdi. Ama Barış Antlaşmasıyla köylerinin Suriye'de kalacağını sezinledi. İşgalcilere, Hürriyet ve İtilafçılara kaydı. Ermeni sürgününden zengin olduğu söyleniyordu. İngiliz arşivlerinde onun hakkında oldukça lekeli bir dosya var.

İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmedi. İşgal kuvvetleriyle dostluk ilişkileri kurmaya çalıştı. Nişantaşı'ndaki evinde Ermeni zenginlerine, Fransız, İtalyan subaylarına davetler veriyordu. Amerikan Yüksek Komiserinin dostu olduğunu söylüyordu.⁴²

⁴¹ Şavklı, Cengiz, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri", s. 405-425.

Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, 2. bs, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 317-318.

Bilal Şimşir'in anlattıklarını İngiliz arşiv kaynakları da doğrulamaktadır. Buna göre Ali Cenani Nişantaşı'nda son derece görkemli bir şekilde yaşamaktadır. Eşi ve kızı 1919 yılı boyunca "sık sık Amerikan, Fransız ve İtalyan subaylarıyla sivillerini çay partilerinde, yemek davetlerinde eğlendirmektedirler."^{43,44}

Duayen diplomat tarihçi Bilal Şimşir, Ali Cenani'nin işgal güçlerine sergilediği bu davranışlarına rağmen İstanbul'un işgalinden dört ay sonra İngilizler tarafından tutuklandığını yazmaktadır. Arapyan Hanı'nda İngiliz Yüksek Komiserliğine 7 Temmuz 1920 tarihinde bir dilekçe verdiğini ifade etmektedir. Bu dilekçede Ali Cenani şunları beyan etmiştir:

Ben hiçbir zaman Talat ve Enver Paşaların dostu olmadım... Beni milliyetçi diye suçluyorlar... Onların savaşına katılmaya asla niyetim yok. Antep'in geleceği Müttefiklerce saptanıncaya kadar tarafsız kalmayı yeğ tutuyorum. Parlamentoda milliyetçilere katılmadım. Onlara açıkça karşı çıktım. Parlamento üyelerinin çoğu Anadolu'ya geçti ve Kemal Paşa'ya katıldı. Ben İstanbul'da kaldım. Kemalistler benim köylerimi yağma ettiler. Milliyetçilerin saldırılarından korkan yakınlarımların çoğu Halep'e kaçtılar.⁴⁵

Şimşir'in değerlendirmesine göre Ali Cenani'nin "tutarsız sözleri, dönekliği, çıkarıcılığı İngilizlerce de not edilmişti." Ancak "Kemalistleri İngilizlere jurnal etmekten çekinmeyen Ali Cenani Bey, Malta'dan bir Kemalist kahraman gibi döndü. TBMM'ne girdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında bir süre Ticaret Bakanı da oldu..."⁴⁶

⁴³ Yeghiayan, Vartkes, **Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası**, s. 295.

Ermeni Patriği Zaven hatıralarında işgal yıllarında bazı Türklerin İstanbul'da müttefik ülke temsilcileriyle onur kırıcı ilişkiler kurduğunu ileri sürmektedir: Georgelin, Herve, "La Renaissance and the Aftermath of World War I", **Armenian Constantinople**, UCLA Armenian History and Culture Series, California, Mazda Publishers, 2010, s. 426.

Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, s. 318.

Şimşir, Bilal N., **a.y.**

Ali Cenani'nin Falih Rıfkı tarafından yaratılan ve neredeyse literatüre yerleşen, Millî Mücadele'de Antep cephesinde ilk planlama ve teşkilatlanmayı daha 1918 yılında Atatürk'ün talimatıyla yaptığı algısını kendisinin niçin doğrudan bir anlatıyla tekrar etmediği sorusunun muhtemel cevabı 1924-1926 yıllarında yapmış olduğu Ticaret Bakanlığı sırasında adının makamı ile ilgili akçalı işlere karışması ile suçlanıp yargılanarak “vazifeyi suiistimalden” hapse mahkûm edilmesi^{47,48,49} olmuş olabilir.

Ancak bu mahkûmiyete rağmen Ali Cenani, “uygunsuz işlere son vermemiş” ve neredeyse öldüğü zamana kadar akçalı işlerde dürüstlikle bağdaşmayan kötü bir profil çizmiş⁵⁰ ve bu durum kamuoyuna yansımıştır.⁵¹ Bütün bu gelişmeler de Cenani'nin Falih Rıfkı'nın efsanenin başlangıcı olan 1926'daki iddiasını tekrarlayıp kendi adına Atatürk'ü referans göstererek Antep Harbi'nde aslan payının kendisine ait olduğu anlamına gelecek iddiayı tekrarlayacak ortamı bulamamış olmasının diğer sebebi sayılabilir.

Sonuç

Adlarını andığımız Yasin Kutluğ ve Kılıç Ali'nin Antep savunmasına hizmetlerinin geçmesi yukarıda dayanaksız olduğunu gösterdiğimiz iddiaların günümüzün yaygın deyimıyla şehir efsanesi hâline gelmesine katkı sağlamış olmalıdır. Bu tarz gerçeküstü anlatıların

⁴⁷ Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919 - 1923**, 3. Cilt, s. 427.

⁴⁸ Afşar, Erkan, “Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923–1950)”, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2013.

Kocaman, M. Aydın, “Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa”, İzmir, 9 Eylül Üniversitesi, 2006, s. 13-48.

⁵⁰ Yazar, *Cumhuriyet* gazetesinde Ali Cenani ile ilgili yayımlanan olumsuz haberleri de zikretmiştir: Kurt, Ümit, “The Curious Case of Ali Cenani Bey”, s. 73-74.

Yapılan bir doktora çalışmasında Ali Cenani'nin mahkûmiyetinden sonraki dönemde hakkında çıkan olumlu bir haber olmadığı, dönemin gazeteleri *Hâkimiyet-i Milliye*, *Vakit* ve *Akşam* gazetelerindeki haberler değerlendirilerek verilmiştir: Akan, Hatice, “Mehmet Ali Cenani Bey'in Hayatı ve Parlamento Faaliyetleri (1872-1934)”, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2018, s. 188-193.

literatürde sorgulanmamasının başat sebebi de bütün anlatıların Türkiye Cumhuriyeti'nin dirayetli kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'e, hiçbir ihtiyaç yokken öngörülerinin ne kadar isabetli olduğunu gösterme gayretkeşliğinden olsa gerektir. Diğer taraftan Kılıç Ali ile Falih Rıfkı Atay'ın Atatürk'ün çok yakın çevresinden kimseler olmaları da aktardıkları anlatıların yarattığı gerçek dışı algıya bir nevi dokunulmazlık sağlamış da denebilir. Basitçe Mustafa Kemal Paşa anlatının içinde mevcutsa gerçekliğinden kuşkuya gerek kalmaz, tarzında yaygın kabulün efsanenin inşasını ve yaşamasını sağladığını kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Tarih metodolojisine özen gösterme lüzumu duymayan popüler ve hatta bazı akademik yazımda Antep Harbi veya Millî Mücadele'nin başlangıcı anlatılarında bu tarz bağlama ve kaynağa dayanmayan hatırat kaynaklı iddiaların sorgulanmadan gerçek olarak kabul edilmesi fikrimizce isabetli değildir. Diğer taraftan Türkiye karşıtı Ermeni çevrelerin Ali Cenani'ye, hak etmediği itibarı kendi tezlerine dayanak olarak kullanmakta olduklarına da işaret edilmesi gerekir.

EK-2

İNGİLİZ İŞGAL GÜÇLERİNİN ANTEP HALKINA YAYIMLADIĞI 8 MART 1919 TARİHLİ BEYANNAME⁵²

İ'ân

- 1- General Alenbi hazretlerinin İstanbul'da Türk hükûmetine tebliğ eylemiş olduğu evâmirin [emirlerin] üçüncü mâddesi mûcibince Ayıntâb şehri ahâlîsinin yedinde bulunan esliha [silahlar] toplanılacaktır.
- 2- Bu emrin mevki-i icraya vaz' edilmesi [uygulamaya konulması] için 335 senesi Mart sekize müsâdif Cumartesi günü zevali sâ'at dört sonradan ya'nî bugün öğleden sonra alaturka sâ'at ondan i'tibâren Ayıntâb şehri İngiliz idâre-i 'örfiyesi [sıkıyönetimi] tahtında bulundurulacaktır.
- 3- Zırde [aşağıda] ta'dât edilen [sayılan] eslihadan ahâlî yedinde bulunanları teslim etmelidirler.
 - a- Her hangi nev' harp silâhları ya'nî mavzer, martin, maden, kara, İngiliz martini ve sâire
 - b- Revulvar, mavzer, kolt ve bravnik otomatik tabancalar
 - c- Süngü, kasatura ve hançer nevinden olan âlât-ı cerhiye [kesici aletler]
 - d- Birinci mâddede ta'dât edilen eslihaya âit fişenkler
 - e- Her nev'i bomba ve dinamitler

Av tüfekleri talep edilmeyeceklerdir.

- 4- Mezkûr eslihanın [sayılan silahların] 335 senesi Mart ayının dokuzuna müsâdif [9 Mart 1919] Pazar günü zevâlî sâ'at sekizden başlayarak öğleden sonra sâ'at üçe kadar ya'nî sabâhın alaturka sâ'at ikisinden öğleden sonra sâ'at dokuzuna kadar

⁵² Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri**, s. 32.

zîrdeki mahallerde bulundurulacak İngiliz kuvve-i askeriyesine teslim edilip makbûz alınacaktır.

a- Belediye Hanı

b- Kalealtı

c- Kürt Tepe

5- Eslihanın teslimi için bâlâda [yukarıda] ta'yîn edilen vakit hitâmında [bitiminde] lüzûmu görülen hâneler taharri edilecektir [araştırılacaktır].

335 senesi Mart ayının dokuzuna müsâdif Pazar günü zevâlî sâ'at üç sonradan ya'nî öğle sonu sâ'at dokuzdan [saat 15.00'ten] sonra her hangi bir adamın yedinde silâh bulunursa mezkûr şahıs Ayıntâb'ta İngiliz zâbitânından müteşekkil dîvân-ı harb huzûrunda muhâkeme edilip a'zamî cezâ hâlinde yüz adet altın lira cezâ-yı nakdî ile berâber i'dâma hükm edilecektir.

6- Polis ve jandarmalara 'âit olan esliha talep edilmeyecektir.

7- 335 senesi Mart ayının sekizine müsâdif Cumartesi gününden başlayarak zevâlî sâ'at altıdan ya'nî akşamın sâ'at on ikisinden sabâhın zevâlî sâ'at beşine ya'nî sabâhın on birine kadar olan vakitte hiçbir kimse dışarda sokaklarda bulunmayıp haneleri dâhilinde bulunacaklardır. Mezkûr vakit zarfında dükkânlar ve kahvehaneler kapatılacaklardır.

8- Ayıntâb şehrinden hârice çıkan bilcümle eşhâs idâre-i 'örfiye devâm ettiği müddetçe taharriye tâbi' tutulacaktır.

9- İngiliz kuvve-i askeriyesine 'adem-i itâ'at [itaatsizlik] zuhûr etmediği takdirde gerek cân ve mâl husûsunda hiçbir tehlike olmadığı ve korku ve endîşe için hiçbir vesile bulunmadığı hakkında ahâlîye kafi teminât veriliyor.

Bu beyânname 335 senesi Mart ayının sekizine müsâdif Cumartesi günü tarafımdan imzâ edilmiştir.

**Ayıntâb'ta İngiliz Kuvve-i Askeriyesi
Kumandanı Kaymakam V.A.S. Kili**

EK-3

AYINTAP HEYET-İ MERKEZİYE REİSİ FERİT BEY'İN TBMM
REİSLİĞİNE 16 EYLÜL 1920 TARİHLİ TELGRAFI⁵³

On binlerce masûmenin âvâzen canhıraş yığın yığın şehidlerin cesed-i mübarekleri önünde ağlamakdan aç ve bî-ilaç binlerce ailelerin hücum-ı mütevâlisine [art arda hücumlarına] ma'rûz kalan bizler artık son defa olarak âsitâne-i aziminize [yüce eşiğinize] yüz sürüb bu mazlum şehrin kat'i kararını tebliğ cür'et-yâb oluyoruz [cesaret ediyoruz]. Hak ve hukuk tanımayan en basit kavâ'id-i insâniyeden bile çekinmekten zevk duyan düşmanın topları ve mitralyözleri altında inleyen herkesi kurûn-ı vustâ [orta çağ] insanları gibi mağaraların yüzlerce senelerden beri yüzü görmeyen o râbıt-ı tıv medhallerinde [girişlerinde] ağlayarak sizden bir ümid beklemektedir. Bu ümid herkesin kalbinde yaşayan muhabbet-i vataniyenin [vatan sevgisinin] namusu korkusunun eseridir ki allı kırmızı bayrağımızın altında yaşamak Anadolu'nun vatana hürriyet bahşedecek mücâdelesini muvaffakiyyete makrûn kılmak [erişmek] azmimizden başka birisi değildir.

Milyonlarca liralarla meydana getirilemeyecek binlerce haneler mahv ve nâbûd [perişan] yetim ve yetmelerin mikdarı binlere bâliğ olmuştur. Hiçbir hâne yokdur ki mesâib-i harbiyeden [savaşın zorluklarından] hisse-mend [hissesi] olmasın. Kapılarımıza hücumla gelen halk eğer kurtaracak kuvvet kalmadı ise şehrin ve dâhildeki askerlerin süngüleriyle bizleri parçalamakda namus ve iffetimizle ölelim, böyle hayâta vedâ edelim, sonra cenaze namazımıza gelenler ölülerimizi kurtarsınlar diyorlar. 8/10 topa malik hariç kuvvetlerimiz bize 4/5 saat uzakda dürbünleriyle seyirci kaldıkları hiçbir faaliyet göstermeyerek bazen kırılmak suretiyle Maraş'a gönderilen bazen de hevâsı [ayarıları] bozulmak süreriyle atıl [işlevsiz] kalan

⁵³ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, a.g.e., s. 178-179.

toplarımızı görünce en teyîn [sağlam] vatan-perverâne bile ahâli-yi âtiden kat’-i ümid etmemektedirler [ümit kesmemektedir].

Kuvâ-yı gayr-i muntazamanın [düzensiz kuvvetlerin] hariçde yiyib içmekden üzerlerine düşman vardığında bile heman kaçmaktan başka işleri olmadığı her nere yapılmış olsa afvınıza mağrûren [güvenerek] nafîle olduğunu söylerler. Düşmana layık olduğu darbe-i kafiyei uracak azimkâr bir kuvâ-yı muntazamadır. Her an bu husûsdaki feryadımız bilmem neden kabul edilmiyor. Bil’akis dört topuyla elimizde bulunan Kenan Bey’in kuvvetleri de Cerablus’a alındı. Toplarımız bu hâlde mermi yok cebhâne az. Tüfenk isteriz o da yok. Bu hâller karşısında biz ne yapalım. Ayntâb bugüne kadar târîh-i beşerde bir misline daha tesâdüf edilmeyecek derecede kahramanca müdâfaâtda bulundu. Bu müdâfaa Mısır’ın o büyük muhterem evlâdı Mısırlı Özdemir Bey’in tertibât-ı kıymet-dârân-ı [değerli önlemlerinin] emr-i kumandasına mevdu [emanet] şehrimiz evlâdlarının sebât-ı şîrâzesi [sağlam temeli] sayesinde vuku bulmakda ve bu şanlı müdâfaanın kahraman âmili Özdemir Bey’in himmetiyle vâki bu kadar canlı müdâfaa-i dâhiliyemize rağmen yazıklar olsun ne hârice emir buyurulmakda ne bir yardım görmekdeyiz ve ne de Kuvâ-yı Muntazama.

Buradaki toplar her gün bozulmakda işe yaramaz bir hâldedirler. Hâl böyle iken Malatya’daki müteaddid [çok sayıda] Gurûb [Krupp] toplarının ve tayyarelerin ve külliyetli cebhâne ve tüfenklerin nerede ve ne için saklandığını bilmiyoruz. Daha ziyâde tahdîd-i muâvenete [belirli bir yardıma] mukadder olmayan bizlere şu birkaç gün zarfında eğer mikdâr-ı kâfi hiç olmaz ise beşer yüz mevcudlu bin kişilik Kuvâ-yı Muntazama yetişmez ise uçurumlara doğru gider, bu şehir ebedî olarak gidecek ve kurtulamayacaktır. Cevâb-ı âlinize makine başında muntazır [bekleyen] bulunan on binlerce halk artık maneviyatı takviye edecek sözleri değil faal muâvenetler muvâcehesinde [aktif yardımlar karşısında] bulunulmaz ise maalesef bunca fedakârlıklardan sonra şehrin kapularını alçak bir düşmana

karşı açık bulunduracaktır. Zîrâ mukavemete müstaid [hazır] hâlimiz kalmadı. Şehrimizin muntazıran fecâati [kötü hâlini] görmek ma'rûzâtımızın sıdkını [doğruluğunu] isbâta kâfidir. Bu vaz'iyet-i elîmemizin [acı durumumuzun] cihân-ı beşeriyete protesto edilmesi keyfiyetini Büyük Millet Meclisimize terk ederiz efendim.

EK-4

ANKARA ANLAŞMASI SONRASI FRANSIZLARIN ANTEP, KİLİS
VE ÇUKUROVA HALKINA YAYIMLADIĞI BEYANNAME⁵⁴

Umûm-ı Şark Orduları Kumandanı ve Fransa Cumhuriyeti'nin Suriye ve Lübnân komiser-i âlîsi General Goro'dan Kilikya sekenesine ve Ayıntâb ve Kilis ahâlisine

Nazar-ı ıttıl'ınıza [görüş ve bilgilerinize] vâsıl oldu ki fi 10 Ağustos 1920 târihinden beri Fransa, mahzâ [yalnız] Türkiye'ye sulh ve müsâlemetin i'âdesi ârzu-yı hayr-hâhânesinden [iyilikseverliğinden] nâşi Mondros'ta mün'akid mütâreke şartlarına izâfe edilen [dayandırılan] mevâd [maddeler] mûcibince işgali altında bulundurduğu mukâta'ât-ı kadîmeden biriyle saltanat arâzisine tâbî Türk şehirlerinden ikisini Osmânlı hükûmetine i'âdeye karâr verdi.

Telgraf haberleri size bildirdi ki sulh-perverâne [barış yanlısı] ârzularını tatmînen harbin mesâibine [zorluklarına] tûl-i müddet [uzun süre] kurbân olan umûm ahâlînin âmâlini hayr-ı hakikate îsâl eder [ulaştırır] kanâ'atiyle Fransa hükûmeti 20 Teşrin-i Evvel târihinde murahhas-ı âlîsi [yüce delegesi] esnâ-yı harbdeki sâbık vüzerasından [vezirlerinden] Mösyö Franklin Boyon cenapları vâsıtasıyla fehâmetli Mustafâ Kemal Paşa ve Ankara Meclis-i Millisi arasında ittifak akdetti ki bu ittifak Fransa ve Türkiye arasında harbe nihâyet vermiştir.

Bu harbin hitâm-pezir olması [son bulması] ve bunun nihâyet bulmasıyla şekâvet-kârâne [haydutça] ihtilâl-cûyâne [asice] a'mâl ve harekâtın dahi bertaraf edilmesi Asya-yı sugrânın [küçük Asya'nın] alâkadar olan ahâlîsinin endîşelerini izâle edecek ve diğerleri de gıpta edecektir.

Bilirim ki yanlarında Araplar ve Türkler olduğu hâlde Hristiyan ahalî menâtık-ı muhtellenin [işgal edilmiş bölgelerin] emr-i

⁵⁴ Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, a.g.e., s. 28-30.

terakkisindeki mesâi-i hasenesinden [iyi işlerinden] nâşi Fransız kuvâ-yi işgâliyesinin müteşekkiri idiler ve onlarla ahâlî-i mezkûre arasında samimî ve vedâd-kârâne [dostça] münâsebât tesis etmiş idi. Bunlardan bazıları endişe-nâk olarak müstakbeldeki hâdisâtan mütevehhim [evhamlı] yek-diğerlerine acaba kuvâ-yi Osmaniye'nin avdetini intikâm-cûyâne harekât takip eder mi diye suâl ederler.

Bu tevehhüm ve endişeyi izâle için Fransız hükûmetinin imzâsı ve Türkiye'nin büyük bir kısmına sulhü iade etmesiyle yalnız büyük bir kumandan değil belki aynı zamanda büyük bir dâhî-i siyâset olduğunu da ispât eden fehametli Mustafâ Kemâl Paşa'nın imzâsını zikredebilirim. Ancak bu husûsta umûmun akd ve dirâyetini hüküm tutarak derim ki:

Afv-ı umûmî ilân edilmiş akalliyette [azınlıkta] bulunanların hukuku büyük harbin intihâsında [bitiminde] Avrupa'da ittifâkât-ı mümâsilede [benzer ittifaklarda] vaz edilen aynı esâslar üzerine tespît kılınmıştır. En ziyâde ehemmiyete şâyân nukâtı [noktaları] itibariyle bunun ma'nâsız mezhep, cins [ırk], lügat [dil], tâbiyet, mahall-i vilâdet [doğum yeri] tefrik etmeyerek Ankara hükûmeti bi'l-umûm ahâlîye hayâtlarını, hürriyetlerini, mâllarını muhafaza için himâye-i kâmileyi tamâmen i'tâ ettiğini [verdiğini] taahhüt etmektedir. Âsâyiş-i umûmiyeye ve ahlâka hâl-i îrâs etmemek [sebebiyet vermemek] üzere husûsi olsun sûret-i umûmiyede olsun bütün sekene îmânlarının, dînlerinin mu'tekadâtlarının ferâizini [farzlarını] hürriyetle edâya mazhar olacaklar. Kânûn huzûrunda müsâvi tutulacaklar. Cins ve lügat ve mezhep tefrik olunmaksızın siyâsi, medenî aynı hukuku ihrâz edeceklerdir.

Dîn ve mu'tekadât ve mezhep ihtilâf hukuk-ı medeniye ve siyâsiyeye taalluk eden mevâdda ve bilhâssa vezâif-i umûmiyeye ve şerefli makâmâta kabûlde muhtelif harf ve sanâyiin te'âtisinde teb'a-i Osmâniye'nin kim olursa olsun hiç kimseye zarâr îrâsını îcâp etmez.

Kezâ gerek ictimâ'ât-ı umûmiyede veya matbû'atta ve mesâil-i dîniyede ve gerek alâkât-ı husûsiye ve ticâriyede istediği lisânı is-

timalde [kullanmada] bütün teb'a-i Osmâniye hiçbir kayda tâbî olamaz.

İki taraf kumandanlarının ittifâkıyla vazedilen şerâit-i esâsî üzerine keyfiyyet-i tahliye ta'yîne Fransız ve Türklerden mürekkeb muhtelit [karma] bir komisyon memûr edilecektir.

Ahiren haberdâr oldum ki fehâmetli Mustafâ Kemâl Paşa 20 Teşrin-i Evvel ittifakı mücebince îade edilen araziye Osmanlı hük-münü ircâ' [geri döndürmek] için güç ve güzel işbu vazifeye lâıyk ricâl ta'yîn eyledi. Bunlar mâlik oldukları bütün hüsn-i idâre ile bu vazifeyi edâya kıyâm ederek bu ittifâkın bütün aksâmını tenkiz edecekler [inceleyecekler]. Nizâmı ihlal edebilen her şeye mukavemete tekiden azm eyleyeceklerdir. Ve bilirim ki bunlar tahliye müddeti esnasında Fransız askerî kuvvetleri ve düvel-i ecnebiye konsolosları ile ittifak-ı râm üzere oldukları hâlde ifa-yı vazife edeceklerdir.

Binâ-berin [bunun üzerine] birkaç hafta sonra intizâmı muhâfaza etmek mesuliyetini Osmânlı kuvâsı deruhde edeceklerdir [üstleneceklerdir]. İşbu kuvvetler âsâyişi muhâfaza ve yeniden kan dökülmesini, intikâm-kârâne harekâtı men' için bütün mevcudiyetleriyle sarf-ı mesâi eyleyeceklerdir ki bunun hilafını zannetmek bir âkil için mümkün değildir.

Aks-i ahvâl yalnız Ankara hükûmetinin ve reisinin şerefini imhâ değil musâlahata dahi zarâr irât eder [getirir]. Çünkü Fransız-Türk ittifakı yarım sulhtan başka bir şey olmayıp Türkiye bir gün tek-mil-i sulhu müzâkere mecbûriyetinde bulunacaktır. O hâlde kim i'tikât eder ki fehâmetli Mustafâ Kemâl Paşa ve Ankara Meclisi deryâ-yı muhâtarâne [tehlikeli] binerek envâ'-i intikâmı ve katli cerâimi [öldürme suçlarını] irtikâb edenlere iğmâz-ı ayn eylesinler [görmezden gelsinler]. Bu surette Fransız hükûmetinin meveddetini [dostluğunu] gâib edecekleri gün mazinin kanlı ıztırâbâtının avdetini nazar-ı gazab ile görecektir. Avrupa'dan Amerika'ya kadar bütün âlemin nazar-ı nefretini de üzerlerine celb eyleyeceklerdir.

Bu memleketlerde mümessili bulunmak şerefiyle mübâhî bulunduğum [şeref duyduğum] ve asırlardan beri .../afafât-ı şeref-perverânesiyle sedası muhterem olan Fransa hükûmeti nâmına hangi dîne mensup olurlarsa olsunlar hakîkî vatanperverlere beni dinlemelerini ve sükûnu muhâfaza etmelerini kendilerini ikinci defa tarik-i hicret ve sefaletle sürükleyecek akılsız bir harke [ateşe] sâlik olmamalarını ant verdim. Zîr-i hicret ettikleri hâlde müessir bir mu'âvenet elde edebilmeleri de şüphelidir.

Fransız hükûmeti ekalliyette kalanların hukukunu muhâfaza için ne lâzımsa onu icrâ eyledi ve hîç şüphe etmez ki bunlar aynı zamanda maslahatlarının murââtı [gözetmesi] neyi müstelzime akl-ı nâtıkın [mantıklı aklın] ilhamatı dâiresinde onu îfâ edeceklerdir.

O hâlde evlerinizde oturunuz ve tarlalarınızda işlerinizde kalınız. Sizi himâye etmeyi alenen taahhüt eden Osmânlı hükûmeti zamanında da müttehid bulununuz ve emîn olunuz ki Fransa dâimâ sîzleri mezid-i taattufâtıyla [bol şefkatıyla] meşmûl bulunduracaktır [kuşatacaktır].

Hicrette akıbeti humûd olmayı bilen muhâtırâta [tehlikelere] göğüs germeye ma'rûz bulunmak var. Yurtlarınızda kalmakta sulh içinde Kilikya, Kilis ve Ayntâb'ın ümrânını tâzelemek için ecdadın yorgunluklarının semeretanı muhâfaza eylemek vardır.

Beyrut fi 9 Teşrin-i Sâni 1921

EK-5

ANTEP İÇİN SÖYLENENLER

Ayıntab'taki kahraman dindaşlarımızın daima bahsettikleri bir şey var ise o da memleketlerini düşman ayakları altında bırakmamak ve memleketlerine tecavüz cüretini gösteren düşmanı, kendi kuvvetlerine istinat ederek, daima kahrü tedmir ve mağlup ve tardetmektir. Ayıntap ve havalisi ahalisinin vatan müdafaasında, izzetinefs ve namus ve istiklâl müdafaasında gösterdikleri tavru hareket cidden şayanı takdir ve şayanı imtisaldır. (21 Ağustos 1920)⁵⁵

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa

Antep kahramanlarını selamlarız. Belkide Kartaca'dan beri bu kadar şanlı bir müdafa ile mütahassıs bir halk kitlesi görülüş değildir. Son harp esnasında Türk orduları muharebeler ve kahramanlıklar tarihine pek büyük ve pek şanlı hikâyeler verdiler. Fakat ne kadar olsa bunlar yine ordu hâlinde idiler. Mebzul vesait-i fenniyeleri olmamakla beraber kadroları, teşkilâtları, kumandanları, talim ve terbiyeleri olsun vardı; aylardan beri Antep etrafında kahramanca döğüşenler yalnız ve yalnız halktır, halk kitleleridir. Hem de ne halk, kadınıyla, erkeğiyle ve çocuğuyla harp eden, belkide silahsız ve yiyeceksiz hiçbir kumandanın vukuf ve lüzumunu hissetmeksizin, sırf vicdanlarından gelen bir emirle ve sırf oradan gelen kumandaya tabii olarak sefaletle boğuşan bir halk.

Fransızlar Antep'i işgal edip orada yerleşmek için bütün inatlarını sarf ediyorlar: ellerinde bulunan vesait-i fenniye ile Antep'i gömmek istiyorlar, fakat karşılarındaki bu fevkalade büyük ve misalsiz halk makamâtı onları takım takım eziyor, mahveyliyor. Babalar düşerse çocuklar kalkıyor, erkekler ölürse kadınlar ayaklanıyor, oğullar durursa, kızlar yürüyor silah elde ve gözler ufukta Antep

⁵⁵ TBMM GCZ, C. 1, s. 369.

daima ayakta yılmamaya azmeden kablel tufan bir kahraman gibi, o daima ayakta.

Türkler Antep'i selamlayınız, Antep'in emsalsiz halk kahramanı karşısında hergün kalpleriniz derin bir huşu ve hürmetle bir kere anılsın, bunu unutmayınız. (Ekim 1920)⁵⁶

Hâkimiyet-i Milliye

Ayıntab, kaç aydır en kavî düşmanlara vatanını vermemek için can feda ediyor. Orası âdetâ bir gazâ-yı İslâm'ın en müthiş ve en azametli bir yeri, timsâli, bir âbide-i ulûv-i şânı...

Orada eminiz ki, kadınlar ve çocuklar da kahraman ve büyük oldular. Onlarda da hiç hayalî olmayan bir kuvvet ve kudret var. Asıl nokta burada!

Vatan duygusu, milliyet duygusu, din ve îman duygusu görmek isteyenler Ayıntab müdâfilerini ziyaret etsinler, bu kâfidir... (30 Aralık 1920)⁵⁷

Hâkimiyet-i Milliye

Türkler, hürmetle eğiliniz Ayıntap karşısında! Onu, o aşk-ı vatan timsalini, kendi ezeli ve fîtrî [yaratılıştan gelen] kahramanlığını selâmlıyorsunuz!..

Ayıntap'ın dâsitân-ı zaferini [zafer destanlarını] millet dokuz aydır heyecanla takip ediyor ve dokuz aydır her gün Ayıntap kanıyla o dâsitane [destanlara] yeni bir sahife-i celâdet [yiğitlik süyfası] ilâve ediyor. Evet, dokuz ay oluyor: Frenkler garptaki muzafferiyetleriyle mağrur, Suriye'deki suhulet-i hulûllarıyla mutmain [kolaylıkla

⁵⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, Antep Kahramanları, Ekim 1920, Sayı 67: Özçelik, İsmail, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, s. 203-204.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal-1, s. 407-408.

girişlerinden tatmin olmuş] meşum Sevr muahedesinin [uğursuz Sevr Andlaşmasının] kendilerine çizdiği şimal [kuzey] hududunu işgal etmek istediler. Fethedilecek yerler askersiz, topsuz, tüfeksiz dört beş zavallı kasabacık idi: Osmaniye, Ayıntap, Urfa ve Mardin...

Fransız ordusu, başta mızıka, gezmeğe gider gibi alaylar, şakalar içinde yola dizildi. Onlar ilk merhalede, mavi gömlekli halkın kendilerini alıştırdığı gibi, bu havalide de Fransız ordusu gözükkür gözükmeyiz; yerlilerin hemen önlerinde rükû edeceğini [eğileceğini] zannediyorlardı. Ve hayallerinde girecekleri beyaz kalelerin üstüne rekzedilecek [asılacak] üç renkli bayrağa gülerek neşe içinde yürüyorlardı. Fakat bir gün fıstık ağaçlarının gölgesinde, billur ırmakların kenarında yürürken birdenbire bir mermi sağanağına tutuldular. “Kemalilerin hafif bir eşkıya çetesi olacak!” dediler. Hâlbuki Ayıntap karşısında idiler! Ve işte o zaman bu zamandır, o gün durdukları yerden bir adım ilerleyemediler. Dokuz aydır o küçük kasaba, dibi olmayan bir fıçı gibi Fransızların kabile, kabile akın, akın getirdikleri bütün askerleri yuttu. Frenkler karşılarında topu topu bir avuç insan görüyorlardı. Ve bu zavallıların kumandası yoktu. Topu, zırhı, silâhı yoktu. Hangi kabiliyetle, hangi mucize ile bu kadar zaman dayanabiliyorlardı.

O bir avuç ahaliyi ezmek için ne mümkünse hepsi yapıldı. Şehri muhasara ettiler [kuşattılar], demir tellerle ördüler, aç bıraktılar. Mahsur [kuşatılmış] halk, bahçelerindeki fıstıkların meyvesiyle karınlarını doyurdu. Fakat dallarıyla Frenkleri dövdü: Gazi Ayıntap!

O zaman Frenkler, Arap hudutlarını geçtiklerini, Türk toprağında olduklarını anladılar. Evet karşılarında bir avuç insan vardı! Evet, silâhsızdılar, müdafaasızdılar; azdılar. Evet bir avuçtular, fakat bir avuç Türktüler! Ve bu, muzaffer Fransız ordusunu tevkife [durdurmaya] kâfi geldi!

Fransa’nın başı, Türk vahdeti milliyesinin [millî birliğinin] kendi kendine hasıl olmuş fitrî, tabîî ve kahraman bir müdafaasına çarpı-

yordu. Fransa'nın şark hududunda Verdün Tul'u, Epital'ı, Belfor'u⁵⁸ ne ise bizim de cenup [güney] hududumuzda Ayıntabımız, Urfamız, Mardinimiz o oldu. Yalnız hafif bir farkla! Fransızların kahraman şehirleri yerleri kazmış, zırhlar içine girmiş, inerçikar müstahkem tabyalar [tahkim edilmiş mevziler] altına saklanmış birer ahenin [demirden] kalelerdi. Hâlbuki bizimkilerin bütün müdafaa tertibatı, göğüslerini dolduran Türk vatanperverliği ve İslâm imanıdır!..

Kahraman Ayıntaplılar! Yanmış, yıkılmış evlerinizin enkazını siper yaptınız. On kişi bir tüfeği bekliyorsunuz. Birinizin şehadetini müteakip hemen öbürü tüfeğini yakalıyor ve yine topların, tankların hücumuna karşı delik deşik göğüslerinizi hail yaparak [engel yaparak] kazandığınız mevki-i şerefi kimseye vermiyorsunuz.

Gazi Ayıntap! Sen bugün yalnız cenup hudutlarını müdafaa etmiyorsun; cenuptaki hukukumuzu ebedî bir surette tespit ediyorsun! Frenkler şark sulhunu istedilerse; İngilizleri o fikre imale ettilerse [kattılsa] başlıca sebep sensin. Çalınmış hukukumuzun iadesi ihtimalini kazandıran hep sensin! Sen bir abidesin, sen ikinci bir Plevne, ikinci bir Çanakkalesin! Plevne, 93'ün⁵⁹ o kanlı hezimetini [bozgunu] içinde nasıl her şeye rağmen Türk kahramanlığının ebedî olduğunu cihana tasdik ettirmişse, Çanakkale cihan harbinde Türkün fitrî ve ezeli feyz-i celâdetini [yiğitlik feyzini] nasıl dünyaya öğretmişse sen de kahraman Ayıntap, bütün bu elem günlerinin resellisi, bu necat [kurtuluş] günlerinin ümidisin! 30 Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi'nden itibaren yapılan muharebelerin şerefi, iftiharı oldun. Avrupa'nın çelik camit [donmuş] ruhunu gevşeten bir secaat [kahramanlık] ateşi oldun. Biz bugün senin yeşil ağaçlarının sakın gölgesinde millî tarihimizin en ulvî vakasını, en saf şaheserini, millî kahramanlığımızın ilâhi bir timsalini seyrediyoruz. Onun için hükûmet bugün senin yaralı ve asil göğsüne Gazi nişanını takarken, bütün millet karşında, huşû ile şükranla eğiliyor.

⁵⁸ Fransa'nın, Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı mukavemet ettiği mevkiiler. 1877-1878 Türk-Rus Harbi.

Gazi Ayıntap! Dünyada bir Türk kaldıkça senin ismin mukaddes tanınacak, dünya durdukça senin gazi kalen, Türklüğün ebedî bir timsali olacaktır. (7 Şubat 1921)⁶⁰

Müfide Ferit

Ayıntap gerçi bir kale değil, fakat oranın kahraman ahalisi orasını müstahkem bir kale gibi şeciane müdafaa ediyorlardı. Ayıntap ahalisinin yaptıkları vazife tarihte emsali olmayan bir kahramanlıktır. (14 Şubat 1921)⁶¹

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Müdafaa-i
Milliye Vekili Fevzi Paşa

İnşallah pek uzak olmıyan bir âtide hayat ve istiklâl-i katimizi temin edecek olan kahraman ordularımızın kumandanlarıyla zâbitan ve efradına ve kemali şan ve şerefle müdafaa-i milliyeye fiilen iştirâk eden ahaliye ve bilhassa vatanlarının müdafaasında müstesna kahramanlıklar gösteren Gaziantep ahalisine ve umumiyetle halkın başında vazife-i resmîyetlerini vatanperverane ve fedakârane ifâ etmekte bulunan memurini Hükûmete bütün milletin ve Heyet-i Celilenizin hissiyatına terceman olarak arzı minnettari eylemeği vecibe addederim. (1 Mart 1921)⁶²

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa

Ayıntab müstahkem bir belde değildir. Ayıntab şairane bir beldedir. Ayıntab'ın seması münevverdir, zemini muattar ve çiçeklidir. Müstahkem bir şehir değildir. Senelerden beri harp görmeyen bir memlekettir. Fakat onun kalbinde bir iman vardır, milletin doğurduğu bir iman, milletten husule gelen bir celâdet vardır. Ayıntab hiç

⁶⁰ [Tek], Müfide Ferit, "Gazi Ayıntap", s. 1.

TBMM GCZ, C. 1, s. 425-426.

TBMM ZC-9, s. 3-4.

bir zaman istilâ kabul etmedi, esâret kabul etmedi ve Fransızlara dur dedi, durdurdu. On aydır mücadele ediyor. Ayıntab'ın her kulesi, her bir mağarası bir istihkâm oldu. Her bir kadın kalbi, her bir erkek kalbi istihkâm oldu. Çünkü efendiler, biz müminleriz. Bizim iman gibi bir serhaddimiz vardır. Bizim serhaddimizi hiç kimse, hiç bir ecnebi kuvveti aşamaz. (5 Mart 1921)⁶³

Kütahya Mebusu Cevdet Bey

Bu harekât [Ekim 1920'deki Çınarlı cephesindeki muharebeler], Türklerin savunmada gösterdikleri ihtiyat ve enerjinin yanı sıra, sokak muharebesi ve evlerin savunma organizasyonundaki olağanüstü yeteneklerini bir kez daha göstermiştir. (1923)⁶⁴

Albay M. Abadie

Gaziantep müdafaası, düşmanın istilâ ordusunu üstüne çekmek suretiyle, Gaziantep'le birlikte bütün bu havaliyi de işgalden kurtarmıştır. (25 Eylül 1932)⁶⁵

Başvekil İsmet Paşa [İnönü]

On beş sene evvel Antep, ki sadece bir Türk şehridir, her nasılsa yabancı kuvvetlerin eline düşmüş bulunuyordu. Bu tek Türk şehri, hiç bir yerden maddi yardım görmeksizin kendi kahramanlığı ile kendini kurtardı ve “Gazi” unvanına bihakkın liyakat kesbetti. Gazi Anteplileri, o gün olduğu gibi bugün dahi, derin hürmetle takdir ederim.

⁶³ A.g.e., s. 41.

⁶⁴ Abadie, M., *Les Quatre Sièges d'Aïntab*, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1922, s. 95. Fransız komutan Antep müdafilerinin bugünkü askerî tabirle meskûn mahal muharebe yeteneğini takdir etmektedir.

Gaziantep Halkevi Broşürü, Gaziantep, Halk Fırkası Matbaası, 1935, s. 158.

“Türküm” diyen her şehir, her kasaba ve en küçük Türk köyü, Gaziantep’lileri kahramanlık misali olarak alabilir. En eski çağlardan beri tarihî Türk yurtlarında, Türklüğün yüksek varlığını kahramanlıkla tesbit etmiş olanlarla, şahsen beraber olduğumu beyan etmekten duyduğum zevk ve saadet yücedir. (25 Aralık 1936)⁶⁶

Atatürk

Gaziantep’in inkılap tarihimizde silinmez ve unutulmaz sayfa teşkil eden yüksek kahramanlıklarının 16’ncı yıldönümünün kutlanmakta olduğunu müjdeleyen telgrafınızı aldım.

Bundan duyduğum sonsuz zevk ve saadeti şimdi orada hazır bulunan bütün kıymetli, fedakâr arkadaşların bilmelerine delaletinizi rica ederim. Gaziantep ve Gaziantep’liler, cidden bütün Türkiye’nin en bahtlısıdır. Çünkü Türkiye’nin her köşesinde ihtilal ve inkılap, hakiki Türklüğe kavuşma mücadelesi olmuştur. Bu meyanda yalnız Gaziantep’in Büyük Türk Milletinin yüksek kamutayınca gazilikle, muhariplikle unvan almış bulunması için elbette sebepler vardır.

Yalnız ve yardımcısız bırakılmış olmalarına rağmen sadece mahdud Türk kahramanlarımızın Gaziantep’in yüksek kahramanları ile birleşmesiyle en kavi zanolunan hasım ordusunun çok faik ve mücehhez kuvvetlerinden kutsal yurtlarını kahramanca kurtarmış olmaları, işte bu, onlara manevi bir pırlanta kıymetinde şimdi taşıdıkları unvanı vermiştir.

O heyecanlı kahramanlık günlerini o gün cereyan ettiği gibi şimdi hatırlamakta olduğuma bu telgrafımı dinleyecek olan bütün yurttaşların emin olmalarını dilerim.

Eğer, bir gün millet, vatan ve cemiyetin yüksek menfaatları icap ettirirse o çevre kahramanlarının geçmişte olduğundan daha

⁶⁶ Gaziantep’in kurtuluşunun 15. yıl dönümü dolayısıyla Ankara’da millerterkileri Nuri Conker ve Ali Kılıç’a gönderilen yazı: Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, s. 578-579.

yüksek kahramanlıklar göstermeğe amade bulunduklarına da şüphem olmadığı bilinmelidir. Cümlenizin derin ve yıkılmaz güvenle gözlerinden öperim. (25 Aralık 1937)⁶⁷

Atatürk

⁶⁷ Gaziantep'in kurtuluşunun 16. yıl dönümü dolayısıyla Ankara Halkevinde Gaziantep sayı B. Kılıç'a çekilen telgraf: Atatürk, Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 592.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Abadie, M.: **Les Quatre Sièges d'Aïntab**, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1922.
- Akbıyık, Yaşar: **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- [Akgöl], Eyüp Sabri: **Esaret Hâtıraları: Bir Esirin Hâtıraları, Gaziantep'te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Türk Üserasına Zulüm ve İşkenceler**, çev. Sefercioğlu, Nejat, İstanbul, Tercuman, 1978.
- Aksoy, Ö. Asım: **Halkevi Konuşmalarından**, Gaziantep, Gaziantep Halkevi, 1938.
- Akşin, Sina: **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Cilt 3 İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, 4. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- : **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Cilt 4 Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Albayrak Gazetesi 1919-1921, Tıpkıbasım ve Yeni Türk Alfabetiyle**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2009.
- Ali Kılıç - Erkinlik Savaşı Kağırmanlarından**, Gaziantep, Gaziantep Halkevi, 1938.
- Alparslan, Yaşar, Yakar, Serdar: **Maraş-Fransız Harbi Belgeler-Hatıralar**, Kahramanmaraş, Öncü Basımevi, 2012.
- Andrea, Colonel: **La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920-Mars 1921, Siège d'Aïntab**, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1923.
- Annuaire Oriental 1891 du Commerce de l'administration et de la Magist-rature**, Constantinople, Cervati Freres & Cie, 1891.
- Annuaire Oriental 1912 Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Empire Ottoman**, Constantinople, 1912.

Arslan, Mukaddes: "Gaziantep'e İstiklal Madalyası Verilmesi ve TBMM'de Yapılan Çalışmalar", **Tarihten Günümüze Ayrıntab-Gaziantep**, Ankara, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, s. 811-832.

Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, 3 cilt, C. 3, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, 2017.

Atatürk, Kemal: **Nutuk Cilt I**, 10. bs, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1970.

———: **Nutuk Cilt II**, 9. bs, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1969.

———: **Nutuk Cilt III Vesikalar**, 19. bs, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938)**, ed. Arsan, Nimet, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1964.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, 3. bs, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Atay, Falih Rıfkı: **Atatürk'ten Hatıralar 1915-1919**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1965.

———: **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Cumhuriyet gazetesi, 1998.

———: **Çankaya**, İstanbul, Bateş, 1980.

Aydın, Nermin Zahide: "Kilis'te Millî Mücadele'de Bir Kahraman: Yüzbaşı Kamil Polat Bey", **III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Tam Metin Kitabı**, Elazığ, ASOS Yayınevi, 2017.

Babayan, Der Nerses, **Günlüğümden Sayfalar**, çev. Kurt, Ümit, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

Baboian, Kevork: **The Heroic Battle of Aintab**, ed. Sarafian, Kevork A., çev. Kurt, Ümit, London, Gomidas Institute, 2018.

Barkeley, Henry C.: **A Ride Through Asia Minor and Armenia: Giving a Sketch of the Characters, Manners, and Customs of Both the Mussulman and Christian Inhabitants**, London, John Murray, 1891.

Barlas, Emre: **Dr. Mecit Barlas'ın Anıları**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2010.

Barlas, Uğuroğlu: "Antep Harbinde Sağlık Hizmeti", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 287-296.

Bayaz, Hüseyin: **Antep Savunması Günlüğü**, İstanbul, Engin Matbaası, 1994.

Baykal, Bekir Sıtkı: **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1974.

Baykara, Tuncer: "Gaziantep Müdafaasının Tarihi ve Coğrafi Kökleri", t.y.

———: **Millî Mücadele (1918-1923)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

- : “Millî Mücadele’de Antep Etrafındaki Mücadelenin Tarihi Kökenleri Üzerine”, **Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep**, Ankara, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, s. 575-582.
- Baytok, Taner: **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Başnur Matbaası, 1970.
- Bayur, Hikmet: **Atatürk Hayatı ve Eseri-I Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990.
- Beşe, İbrahim: **İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921**, Ankara, Başak Matbaa, 2009.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik: **Türk İstiklal Harbi-I Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, 3. bs, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999.
- Bozgeyik, Burhan: **İstiklâl Harbinde Gaziantep**, 3. bs, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 1998.
- Bozkurt, Mehmet Fatih: **Tüfekçi Yusuf Usta-Çanakkale Cephesi ve Gaziantep Harbi’nde Alınları Dökmüş Bir Zanaatkar**, İstanbul, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, 2021.
- Bremond, Edouard: “La Cilicie en 1919-1920”, **Revue des Etudes Armeniennes**, C. 1, No: 1-4, 1920, s. 303-377.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953.
- Çağlayan, Kaya Tuncer: “Büyük Oyun (2)”, **Türk Ermeni İhtilafı**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2007, s. 441-451.
- Çam, Nusret: **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Çanlı, Mehmet: “Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji”, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Çay, Abdulhaluk: “Millî Mücadelede Gaziantep”, **Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı**, Gaziantep, ODTÜ Gaziantep Mühendislik Fakültesi, 1985, s. 19-24.
- Çelik, Kemal: **Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Çoker, Fahri: **Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919 - 1923**, 3. Cilt, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.
- Çolakoglu, Şinasi: **Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930**, Ankara, Feryal Matbaacılık, 1991.
- Dai, Adil: “Gaziantep Savunmasının Sonuçları ve Gazilik Unvanı”, **Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı**, Gaziantep, ODTÜ Gaziantep Mühendislik Fakültesi, 1985, s. 63-68.
- Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal-1**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Enç, Mitat: **Selâmlık Sohbetleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.

- Ercan, Tevfik: **Türk İstiklâl Harbi-II-2 Batı Cephesi**, 3. bs, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999.
- Erikan, Celal: **100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971.
- Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953.
- Erkmen, Cuma: "Erzurum'dan Ankara'ya Heyet-i Temsiliye", Kars, Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gaziantep Halkevi Broşürü**, Gaziantep, Halk Fırkası Matbaası, 1935, s. 158.
- Georgelin, Herve: "La Renaissance and the Aftermath of World War I", **Armenian Constantinople**, UCLA Armenian History and Culture Series, California, Mazda Publishers, 2010, s. 401-429.
- Gesar, A: **Antep'in Varoluş Mücadelesi**, çev. Kurt, Ümit, Uçaner, Murad, İstanbul, Belge Yayınları, 2015.
- Gezginci, Ali, Şahin, Ahmet: "Antep Savunması'nda Lohânizâde Mustafa Nureddin'in Faaliyetleri ve 'Hubb-i İstiklâlin Âbidesi: Gaziantep Müdafaası' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", **Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri**, Çankırı, Gençlik ve Spor Bakanlığı-Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2020, s. 199-228.
- Göğüş, M. Oğuz: **İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep**, Bilinmiyor, Kendisi, ty.
- Gömeç, Sadettin: **Millî Mücadelede Gaziantep**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1989.
- Görgülü, İsmet: **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1983.
- Güllü, Ramazan Erhan: "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri", İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Güllü, Ramazan Erhan, Dağ, Murat: **Ayntab Amerikan Koleji ve Son Başkanın Hatıraları**, Ankara, Şehitkamil Belediyesi, 2020.
- Günay, Nejla: "Maraş Ermenilerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", C. 3, **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2007.
- Güngör, M. Birol: **Antep Harbi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004.
- Güzelbey, Cemil Cahit, Yetkin, Hulusi, (ed.): **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Seçmeler, Miladi 1729-1825**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1970.
- Halil İbrahim Yakar, Ü. Gülsüm Yaprak Pusat: **Antep Savunması İlahe Satınalma Defteri: Bir Şehrin Dayanışması**, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 2017.
- Hatipoğlu, Süleyman: **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001.

- Hovannisian, Richard G.: **The Republic of Armenia - From London to Sevres February-August 1920**, 4 cilt, C. 3, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1996.
- : **The Republic of Armenia - From Versailles to London, 1919-1920**, 4 cilt, C. 2, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1982.
- İğdemir, Uluğ: **Atatürk'ün Yaşamı**, C. I, 2. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- : **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975.
- İlter, Erdal: **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)**, İstanbul, Turan Yayıncılık A.Ş., 1995.
- İnce, Halil İbrahim: **Millî Mücadele'de Kilis**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.
- İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle, 4. bs, Sivas, Sivas Belediyesi, 2014.
- Jaeschke, Gotthard: **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1986.
- : **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1970.
- Kadri, Kilisli: **Kilis Tarihi**, İstanbul, Bürhaneddin Matbaası, 1932.
- Kanadıkırı, İbrahim: **Bâb-ı Ukbâ Kahramanmaraş Şeyh Adil Mezarlığı Tarihi Mezar Taşları (1722'den 1949'a)**, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2018.
- : **Şehid Evliyâ Efendi Destânı**, Ankara, Cümle Yayınları, 2021.
- Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.
- Karadağ, Hüsameddin: **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin, Ata Çelebi Basımevi, 1943.
- Kerr, Stanley Elphinstone: **The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922**, 1. bs, Albany, State University of New York Press, 1973.
- Keskin, Nuray Ertürk vd., (ed.): **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928**, C. 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2012.
- Kılıç, Ali: **Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları**, ed. Hulûsi Turgut, 9. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2007.
- Kieser, Hans-Lukas: **Talaat Pasha: Father of Modern Turkey, Architect of Genocide**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2018.
- , (ed.): **The End of the Ottomans: the Genocide of 1915 and the Politics of Turkish Nationalism**, London, New York, vd, I.B. Tauris, 2019.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit-Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil**, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001.

- Kocaman, M. Aydın: "Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa", İzmir, 9 Eylül Üniversitesi, 2006.
- Kocaoglu, Bünyamin: **Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması (1918-1920)**, İstanbul, Temel Yayınları, 2006.
- Kurt, Ümit: "Karanlık Bir Tarihin Canlı Tanığı: Nerses Babayan ve Günlüğü", **Tarih Vakfı Yayınları**, (11.04.2021).
- : **The Armenians of Aintab - The Economics of Genocide in an Ottoman Province**, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 2021.
- Lohanizade, Mustafa Nureddin: **Hubb-i İstiklal'in Abidesi Gazi Ayıntab Müdafaası**, İstanbul, Matbaa-i Millî, 1340.
- Loti, Pierre: **La Mort de Notre Chère France en Orient**, Paris, Calmann-Levy, Editeurs, 1920.
- Macler, Frederic: **La Nation Armenienne son Passe, ses Malheurs**, Paris, Librairie, 1924.
- Mango, Andrew: **Atatürk**, çev. Doruker, Füsun, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000.
- Marashlian, Levon: "Finishing the Genocide, Cleansing Turkey of Armenian Survivors, 1920-1923", **Remembrance and Denial, The Case of the Armenian Genocide**, Detroit, Wayne State University Press, 1999, s. 113-146.
- : "The Armenian Question from Sevres to Lausanne: Economics and Morality in American and British Policies, 1920-1923", Los Angeles, University of California, Doktora Tezi, 1992.
- Merrill, John E.: **Pen Pictures of the Siege of Aintab**, ABCFM, 1920.
- Moumdjian, Garabet K.: "Cilicia Under French Administration: Armenian Aspirations, Turkish Resistance, and French Stratagems", **Armenian Cilicia**, Costa Mesa, California, Mazda Publishers, Inc, 2008, s. 457-489.
- Mustafa Nurettin: **Gaziantep Savunması**, İstanbul, Kastaş A.Ş. Yayınları, 1989.
- Oran, Baskın: **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, 6. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Özalp, Yalçın: **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar: 1919-1920)**, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Belediyesi, 2005.
- Özaslan, Ali: "Harp Prensipleri Işığında Güney Cephesinde Kuvayi Milliye (Gaziantep Örneği)", Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Özçelik, İsmail: **Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.
- Öztürk, Ayhan: **Millî Mücadele'de Gaziantep**, Kayseri, Geçit Yayınları, 1994.
- : "Millî Mücadele'de Gaziantep", **Türkler-15**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 820-829.

- Pamuk, Bilgehan: **Antep Savunması Kronolojisi 1918-1921**, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 2019.
- : **Bir Şehrin Direnişi: Antep Savunması**, Çağaloğlu, İstanbul, Anadolu Düşünce Grubu: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Pattie, Susan Paul: **The Armenian Legionnaires, Sacrifice and Betrayal in World War I**, London-New York, I.B. Tauris, 2018.
- Pekdoğan, Celal: “Antep’te Türk - Ermeni İlişkileri 1895-1922”, C. 3, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 3 cilt, Ankara, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 143-162.
- : **Gazi’den Gazi’ye Mustafa Kemal ile Muhâberat**, Ankara, Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti., 2014.
- Polat, Abidin, Gezgin, Ali: “Millî Mücadele Döneminde Antep’te İmalat-ı Harbiye Fabrikasının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri**, Çankırı, Gençlik ve Spor Bakanlığı-Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2020, s. 319-346.
- Redan, Pierre: **La Cilicie et le Problème Ottoman**, Paris, Imprimerie Gauthier-Villars, 1921.
- Sakioğlu, Ş. Mehmet: **Gaziantep’e Ait 60 Yıllık Tarihi Panorama (Antep Harbi’nin İç Yüzü)**, Gaziantep, Olay Yayıncılık A. Ş., 2003.
- Sarafian, Kevork A.: **A Briefer History of Aintab**, USA, Union of the Armenians of Aintab, 1957.
- Saral, Ahmet Hulki: **Türk İstiklal Harbi-IV Güney Cephesi: İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu’yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009.
- Saral, Ahmet Hulki, Saral, Tosun: **Vatan Nasıl Kurtarıldı, Nur Dağları (Amanoslar), Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa’da Yapılan Kuvayı Milliye Savaşları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.
- Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-1 Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne**, Ankara, Öğretmen Yayınları, 1986.
- Selehattin Sert: **Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı: Kilikya, 1918-1922: Haçin Ölüm Kampı**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2005.
- Selek, Sabahattin: **Anadolu İhtilali**, 5. bs, İstanbul, Örgün Yayınları, 1981.
- Selvi, Haluk, Cırık, Bülent: **Millî Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar**, 2. bs, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2020.
- Solmaz, Mehmet: **Karayılan**, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1964.
- : **Şehit Mahmut Söylemez**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1966.
- Solmaz, Mehmet, Yetkin, Hulusi: **Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1965.

- Sonyel, Salahi R.: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, 2. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Soysal, İsmail: **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1. Cilt (1920-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Spier, Troy E., Poladian, Arpi: **The Great Crime: An Aintab Diary**, 2020.
- Syria and Palestine**, London, H. M. Stationery Office, 1920.
- Şapolyo, Enver Behnan: **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. bs, İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958.
- Şavklı, Cengiz: "Birinci Dönem TBMM'de Antep ve Maraş Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)", Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Şimşir, Bilal N.: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 8 cilt, C. 1 (Nisan 1919-Mart 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973.
- : **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 8 cilt, C. 2 (Nisan-Aralık 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975.
- : **Malta Sürgünleri**, 2. bs, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Tansel, Fevziye Abdullah: **İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1991.
- Taşkın, Faruk: "Amerikan Misyoner Okullarından 'Merkezi Türkiye Koleji' (1876-1924)", Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1**, 2. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:1, Cilt 1**, 3. bs, Ankara, TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 1959.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:1, Cilt 3**, 3. bs, Ankara, TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:1, Cilt 6**, 2. bs, Ankara, TBMM, 1943.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:2, Cilt 9**, 2. bs, Ankara, TBMM, 1954.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:2, Cilt 10**, Ankara, TBMM, 1958.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:2, Cilt 15**, Ankara, TBMM, 1958.
- Timur, Cevdet: **Türk İstiklâl Harbi-VII İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1975.
- Toynbee, J. Arnold: **The Western Question**, London, 1923.
- Travels of Doctor and Madame Helfer in Syria, Mesopotamia, Burmah and Other Lands, Vol I**, London, Richard Bentley & Son, 1878.
- Türkgeldi, Âli: **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1948.
- Türkmen, Zekeriya: "Gaziantep'in Millî Mücadele Dönemi Kahramanlarından Milis Kaymakam Ali Şefik (Özdemir) Bey", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi**

- Sempozyumu 25 - 27 Aralık 2013 / Gaziantep Bildiriler**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 285-305.
- Ulusoy, Mümtaz: **İstiklâl Harbi'nde 2nci Kolordu (1918 - 1921)**, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2006.
- Umar, Ömer Osman: "Millî Mücadele'de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği", **Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25 - 27 Aralık 2013 / Gaziantep Bildiriler**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 815-840.
- Uras, Esat: **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. bs, İstanbul, Belge Yayınları, 1987.
- Uyanık, Feyzullah: "Antep'e Yabancı Gözüyle Bakmak: 19. Yüzyıl Seyyahlarının Antep İzlenimleri", **"Tarih Yolunda Bir Ömür" Prof. Dr. Hale Şıvgın'a Armağan**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2020, s. 1075-1086.
- Uzel, Sahir: **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Ankara, Doğuş Ltd. O. Matbaası, 1952.
- Ünler, Ali Nadi: **Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması**, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 1969.
- Yakar, Halil İbrahim: **Antep Direnişinin İlk Kıvılcımı Şehitkâmil**, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, 2018.
- Yakar, Halil İbrahim, Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, (ed.): **Antep Savunması Askerî İş Defterleri: Açlığın Günlüğü**, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Valiliği: Şehitkamil Belediyesi, 2017.
- : **Antep Savunması Hastane Defteri: Bir Şehrin Feryadı**, 2. bs, Gaziantep, Gaziantep Valiliği-Şehitkamil Belediyesi, 2017.
- : **Antep Savunması Hatıraları-Belgeler**, Ankara, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- : **Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri: Savunmanın Şifreleri**, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 2017.
- : **Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri: Sessizliğin Çığlığı**, 2. bs, Şehitkamil Belediyesi, Gaziantep Valililiği İl Kültür Müdürlüğü, 2017.
- Yavuz, Bige: **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Yeghiayan, Vartkes: **Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası**, çev. Değirmenciler, Julide, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.
- Yetkin, Hulusi: **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği, 1962.
- : "Gaziantep Savunması ve Ermeniler", **Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı**, Gaziantep, ODTÜ Gaziantep Mühendislik Fakültesi, 1985, s. 49-61.

MAKALELER:

- Afşar, Erkan: "Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)", Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2013.
- Akan, Hatice: "Mehmet Ali Cenani Bey'in Hayatı ve Parlamento Faaliyetleri (1872-1934)", Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2018.
- "Armenia for Armenians", C. 11, **The New Armenia**, (06.1919).
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi-103**, C. 46, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1997.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi-104**, C. 46, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1997.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi-105**, C. 47, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1998.
- Bryce, O. M. Viscount: "The Christians and the Franco-Kemalist Treaty", C. 13, **The New Armenia**, (12.1921).
- Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, C. XII, April-September 1920, New York, New York Times Company, 1920.
- Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, C. XVI, April-September 1922, New York, New York Times Company, 1922.
- "Current News", C. 13, **The New Armenia**, (12.1921).
- Doğan, Orhan: "Milli Mücadelede Sebil'ür-Reşâd Dergisi ve Eşref Edib'in 'Maraş ve Ayntablıların Kahramanlıkları' İsimli Makalesi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 4, No: 10, 2011, s. 1439-1474.
- Efe, Aydın: "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", **A.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi**, No: 53, 2015, s. 221-253.
- Erdem, Şerafettin Can: "Türk Siyasetinde Etkin Bir Genelkurmay Başkanı: Cevdet Sunay", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 123, No: 242, 2019, s. 157-182.
- "France and Armenia", C. 12, **The New Armenia**, (04.1920).
- Gauin, Maxime: "How to Create a Problem of Refugees: The Evacuation of Cilicia by France and the Flow of Armenian Civilians (1921-1922)", **Review of Armenian Studies**, No: 25, 2012.
- "Gaziantep Savunması", C. 10, **Gaziantep Kültür**, (10.01.1967).
- Güçlü, Yücel: "Turco-French Struggle for Mastery in Cilicia and the Ankara Agreement of 1921", **Belleten**, C. 65, No: 244, 2001, s. 1079-1114.
- Güllü, Ramazan Erhan: "Kılıç Ali Bey ve Milli Mücadele'deki Faaliyetleri", C. 1, **Çelebi**, (12.2020).
- Gündüz, Mehmet: "Hacı Bedir Ağa'nın Milli Mücadeledeki Rolü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 35, No: 100, 2019, s. 415-448.

- Güner, Zekai: "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, C. 3, No: 6, 2007, s. 49-66.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi-15**, C. 5, Ankara, E.U. Rs. Harp Tarihi Dairesi, 1956.
- Kurt, Ümit: "The Curious Case of Ali Cenani Bey: The Story of a Génocidaire During and After the 1915 Armenian Genocide", **Patterns of Prejudice**, C. 52, No: 1, 2018, s. 58-77.
- Kutluğ, Yasin: "Milli Mücadeleye Tekaddüm Eden Günlerde Antepten Hatıralar", C. 2, **Başpınar**, (07.1940).
- "La Prise d'Aïntab", **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 257, 1921, s. 226-227.
- "La Situation Militaire", **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 269-270, 1921, s. 653-654.
- "Les Français Réoccupent Aïntab", **Correspondance d'Orient**, C. 13, No: 240, 1920, s. 550.
- "Les Troupes Françaises aux Prises avec les Nationalistes Turcs", **Correspondance d'Orient**, C. 13, No: 162-163, 1920, s. 162-163.
- "Les Turcs à Aïntab", **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 276, 1921, s. 932.
- "Message du Général Gouraud aux Habitants de la Cilicie, d'Aintab et de Killis", **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 275, 1921, s. 880-881.
- Öztürk, Mustafa: "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Milli Mücadeledeki Yeri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, No: 37, 2005, s. 29-45.
- Pamuk, Bilgehan: "Antep Savunması ve Kuva-yı Milliye Mücahidi Boyno Memik'in Faaliyetleri", **Türkiye Günlüğü**, No: 145, 2021, s. 130-143.
- Pekdoğan, Celal: "Bir Şehrin Filmi (5)", **Gaziantep Haber Ajansı Bülteni**, (03.2018).
- : "Bir Şehrin Filmi (5) [6]", **Gaziantep Haber Ajansı Bülteni**, (03.2018).
- : "Yalnız Bırakılmayan Şehir: Antep", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 4, No: 1, 2001, s. 219-239.
- "Proclamation de Moustapha Kemal", **Correspondance d'Orient**, C. 14, No: 276, 1921, s. 932-933.
- Samne, George: "L' Effondrement de Fayçal", **Correspondance d'Orient**, C. 13, No: 243-244, 1920, s. 49-54.
- Saygılı, Esra: "Erivan'dan İzlenimler", **Türk Yurdu**, (05.2017).
- Saygılı, Hasip: "Balkan Harbi'nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi", **Türkiye Günlüğü**, No: 112, 2012, s. 136-146.
- : "Gaziantep Savunmasının Hazırlık ve Teşkilatlanmasını Ali Cenani Bey mi Yaptı?", **Journal of History and Future**, C. 7, No: 2, 2021, s. 805-817.
- Severoğlu, B. Sıtkı: "Şehit Şahin Bey ve Şehitler Abidesi", **Arulis**, (2020).

Shaw, Stanford J.: "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunun Tahribatı", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2002, s. 149-194.

———: "The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community in Cilicia", **The Armenians in the Late Ottoman Period**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2001, s. 155-206.

Shepard, Lorrin: "Fighting the Turks at Aintab", C. XIV, **Current History: A Monthly Magazine of the New York Times**, (07.1921).

Şavklı, Cengiz: "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 7, No: 2, 2008, s. 405-425.

[Tek], Müfide Ferit: "Gazi Ayıntap", **Hâkimiyet-i Milliye**, (07.02.1337).

Türkmen, Zekeriya: "Türk İstiklal Harbinde Milis Kaymakamı (Ali Şefik) Özdemir Bey'in Antep ve Musul Cephesindeki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme", **Türkiye Günlüğü**, No: 145, 2021, s. 161-171.

"Un Armistice en Cilicie", **Correspondance d'Orient**, C. 13, No: 240, 1920, s. 550.

Yerkin, Hulusi: "Gaziantep Savunması Antepliye Kaça Mal Oldu?", C. 13, **Gaziantep Kültür**, (10.11.1971).

WEB SAYFALARI:

"Ayntap, Armenia", **Wikipedia**, 16.07.2021, (Çevrimiçi),

https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Ayntap,_Armenia&oldid=1033943264, 28.08.2021.

"Gaziantep Kent Arşivi", Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, 2021, (Çevrimiçi) <http://kentarsivi.gaziantep.bel.tr/?arama=&detayliArama=&alanSablon=&konu=Gaziantep%20Foto%C4%9Fraf%20ve%20Kartpostal&tur=&gorunum=metin&sno=1#katalog>, 22.04.2021.

İnce, Özdemir: "Kurtuluş Savaşı Şehitlerimizin İllere Göre Dağılımı", **Hürriyet**, (28.08.2009), (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/kurtulus-savasi-sehitlerimizin-illere-gore-dagilimi-12363678>, 16.05.2021.

Kurt, Ümit: "Babayan'ın Tanıklığıyla Antep 1915-22", **Agos**, (09.05.2021), (Çevrimiçi) <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19686/babayanin-tanikligiyla-antep-1915-22>.

"Osman Nuri Karabıyık Arşivi", 2008, (Çevrimiçi) www.muallimnurikutuphanesi.com, 09.12.2008.

"Self-defense Battle of Aintab Memorial, Armenia", (28.08.2021), (Çevrimiçi) https://www.armenian-genocide.org/Memorial.10/current_category.52/memorials_detail.html.

- "Shepard, Lorrin A(ndrews) - VKV", (27.06.2021), (Çevrimiçi), [https://ansiklopedi.vkv.org.tr/Kategoriler/Kisiler/Yoneticiler/Shepard,-Lor-rin-A\(ndrews\)](https://ansiklopedi.vkv.org.tr/Kategoriler/Kisiler/Yoneticiler/Shepard,-Lor-rin-A(ndrews)).
- "Sür-dü-rü-le-mez!", **1+1 Express**, 28.05.2018, (Çevrimiçi) <https://birartibir.org/sur-du-ru-le-mez/>, 04.08.2021.
- "ŞAHİNBEY'İN FOTOĞRAFI", **Gaziantep Güneş Gazetesi**, (23.05.2021), (Çevrimiçi) <https://www.gaziantepgunes.com/makale/7106913/ibrahim-alisinanoglu/sahinbeyin-fotografi>.
- "Tarihçi Ümit Kurt: 'Abi ne Ermenisi yahu! Antep'te Ermeni mi varmış' dedim, 'gitmişler' dedi", **Kronos Haber**, 20.04.2021, (Çevrimiçi) <https://kronos34.news/tr/tarihci-umit-kurt-abi-ne-ermenisi-yahu-antepte-ermeni-mi-var-mis-dedim-gitmisler-dedi/>, 31.07.2021.
- Tachjian Vahé, "The Expulsion of Non-Turkish Ethnic and Religious Groups from Turkey to Syria During the 1920s and Early 1930s", **Mass Violence&Résistance**, [online], Published on:5 March, 2009, Accessed 17/05/2021. <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/expulsion-non-turkish-ethnic-and-religious-groups-turkey-syria-during-1920s-and-early-1930s.html>.

ALBÜM¹

Boyno Memik.

¹ Gaziantep Kent Arşivi'nden.

Antep Harbi'nin canlandırması.

Kılıç Ali, Dayı Ahmet Ağa ve Yıldırım Kâmil (soldan sağa oturanlar).

İhtiyat Zabiti Emin Kılıçkale.

İhtiyat Zabiti Mustafa Fevzi.

Milli Tabur Komutanı Fehmi Bey (Kayaalp).

Şehit İhtiyat Zabiti Mustafa Yavuz.

Şhrin genel görünümü.

Harpte harabe haline gelmiş bir bina.

Şehri savunan mücahitler.

Şehrin harap halini gösteren bir kartpostal.

Maraş yolu üzerinde Antep yakınlarında savaşta tahrip olmuş bir köprü.

Şehrin harp esnasındaki durumunu gösteren bir kartpostal.

Hacıbaba savunmasında düşman topunu ele geçirip şehre getiren mücahit.

İhtiyat Zabiti Ali Nadi Ünler.

Kilis Kuva-yı Milliye Komutanı Polat Bey (Süvari Yüzbaşı Kâmil Polat).

İhtiyat Zabiti Mustafa Nurettin.

İmalat-ı Harbiye ustaları

İhtiyat Zabiti Kartal Bey (Mehmet Zühtü).

Savaştan sonra muharip gaziler.

Melekoğlu İbrahim Çavuş

Harp esnasında bir manzara.

Savaştan sonra şehrin harp malulleri.

Yasin Kutluğ.

Özdemir Bey bir bayram sırasında.

Antep Harbi şhitlerinin kemiklerinin Çınarlı'ya nakli (25 Aralık 1935).

Antep Harbi şehitlerinin kemiklerinin Çınarlı'ya naklini gösterir fotoğraflar
(25 Aralık 1935).

Şahin Bey'in Kilis yolu üzerindeki mezarı.

DİZİN

1908 Meşrutiyeti 127

A

Abdurrahman Lami Bey 227,
234, 235

Acem 209

Adana Cephesi 178, 185, 190,
192

Adapazarı 95

Adıyaman 260, 269, 272, 277,
281, 300

Adil Dai 219

Ahmet Çelebi 192

Ahmet Rami Bey 126, 282

Ahmet Roto 294

Akçakoyunlu 46, 96, 140, 145,
158, 180-182, 190, 192,
202-204, 206, 220, 221,
238, 282, 299

Albayrak 107, 136, 153, 157,
158, 160, 169, 170, 183,
184, 190, 197, 205, 243,
273, 339

Albay Selahattin Adil Bey 168,
185, 192, 266, 280

Ali Cenani 13, 52, 59, 207, 306,
307, 310-321, 344, 348-
350

Ali Nadi Ünler 19, 21, 23, 77,
78, 99, 142, 154, 273, 274,
278, 315

Ali Sarıbal 288

Allenby Hattı 258

Amerika Birleşik Devletleri 136,
171, 175, 295

Amerikan Başkanı Wilson 37

Amerikan Koleji 20, 35, 39, 57,
149, 174, 220, 342

Anadolu 40-44, 46, 51, 61, 63,
64, 70, 73, 74, 76, 78, 81,
86, 91, 92, 107, 111, 113,
126, 128, 136, 147, 165,
168, 170, 172, 186, 197,
205, 211, 216, 221, 230-
234, 241, 242, 248, 252-
254, 283, 311, 316, 318,
319, 324, 332, 344, 345

Anadolu Ajansı 197

Anadolu İhtilali 283, 311, 345

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

- Hukuk Cemiyeti 46, 70,
73, 76, 91
- Ankara 7, 11, 32, 33, 34, 35,
40-49, 54, 56, 59, 61, 63-
65, 73, 74, 77, 86-88, 92,
93, 95, 98, 109-111, 114,
119, 130, 133, 137, 141,
142, 154-156, 159, 169,
170, 176, 177, 180, 185,
187, 199, 212, 216, 223,
227, 229, 230, 233, 234,
236-241, 243, 244, 246-
251, 253, 254, 258-260,
262-264, 268, 269, 281,
285, 295, 307, 309, 312-
314, 327-329, 337, 338,
340-350
- Annuaire Oriental* 25, 339
- Antep Harbi 5, 9, 11-14, 19, 24,
25, 31, 34-36, 38, 39, 42,
59, 70, 77, 91, 93, 96, 98-
100, 107, 122, 125, 126,
128, 130, 138, 140-142,
149, 150, 153, 155, 161,
163, 170-173, 176, 180,
194, 219, 228, 230, 233,
236, 249, 251, 254, 255,
257, 261, 263-271, 273,
276, 279, 280, 282, 284,
286-289, 290, 292, 294,
295, 297-301, 308, 312,
315, 320, 321, 342, 345
- Arapkir 269
- Arap Pınarı 104
- Arnold Toynbee 104, 105
- Arslan Bey 153, 154, 159, 160,
265, 269, 286
- Arzab 243
- Asi Hüseyin 46
- Asir 43
- Avusturya 25
- Ayşe Saygılı 141, 206, 283
- Azez 155, 161, 258, 259, 294
- Azez yokuşu 155
- Aziziye 265, 269
- B**
- Babakır 207
- Babirge 213
- Bahçe 269
- Balıkesir 95
- Balıklı 107, 150, 152, 196
- Balkan Harbi 23, 31, 35, 349
- Baskın Oran 36
- Batal Hüyük 155
- Batı Anadolu 91, 126, 136
- Bedri Bey 168
- Belediye Hanı 57, 95, 208, 323
- Besim Bey 52
- Besni 269, 272, 277, 281
- Bilgehan Pamuk 11, 144
- Binbaşı Ali Bey 112
- Binbaşı Mills 52
- Birecik 182, 260, 270-272, 276
- Birinci Dünya Savaşı 41, 55, 70,
71, 123, 161, 223, 235,
241, 279, 312
- Birol Güngör 11, 99, 265, 294
- Bitlis 40, 269, 294
- Bogos Nubar 37, 38
- Bostancık 145, 146
- Boyno Memik 157, 281, 349
- Boynooğlu Memik Ağa 294

Brémond 50, 51, 87, 152, 162, 178
 Bulaşıkzade Arif Efendi 78
 Bursa 64, 95, 231
 Büyük Araptar 6, 133, 134, 294
 Büyük Millet Meclisi 59, 216, 227, 232, 234, 244, 264, 271, 312, 318, 341, 348, 350
 Büyük Taarruz 263, 302
C-Ç
 Celal Bey 78, 79, 266
 Cemal Paşa 86, 115
 Cemiyet-i İslamiye 76-78, 106, 132, 137
 Cerablus 46, 104, 158, 180-182, 188, 270, 325
 Ceride-i Resmiye 218
 Cevdet Bey 90, 104, 336
 Cevdet Sunay 267, 348
Correspondance d'Orient 45, 135, 160, 168, 174, 215, 230, 240, 349, 350
 Çanakkale 122, 124, 200, 217, 265, 334, 341
 Çekiç Hanifi 207
 Çemişgezek 93
 Çıksorut 154, 209, 210
 Çınarlı 146, 152, 158, 189, 190, 198, 336
 Çiftçi Garafı 155
 Çukurova 7, 41, 45, 51, 87, 100, 111, 112, 115, 162, 177, 178, 215, 230, 240, 242, 243, 251, 254, 310

D

Dersim 93
 Dikhisar 269
 Diyarbakır 40, 86, 90, 110, 269
 Doğu Kilikya 235
 Dülük 162, 182

E

Elbistan 77
 Elcezire Cephesi 178, 188, 270
 Elmalı 142, 145, 146
 Emir Faysal 168
 Enver Koçak 206
 Erikliyan Oseb 137
 Erivan 296, 349
 Ermenek 269
 Ermeni 5, 6, 13, 19-27, 29-31, 33-42, 49-58, 61, 75, 76, 79, 93, 103-108, 112-114, 118, 124, 125, 128, 129, 131, 134-137, 141, 150, 152, 155, 157, 158, 163, 166, 173, 175, 176, 178, 179, 191, 228, 235, 236, 241-249, 251-254, 276, 289, 291, 294-297, 300, 301, 315-319, 321, 341, 344, 345, 347, 350, 351
 Ermeni Milli Delegasyonu 37
 Ermenistan 5, 14, 31, 34, 35, 37-41, 43, 70, 105, 241, 246, 253, 255, 283, 296, 297, 300, 301
 Erzurum 40, 48, 61, 72, 87, 88, 107, 110, 111, 136, 153, 161, 183, 243, 269, 272, 320, 339, 342, 345, 348

Erzurum Kongresi 48, 345

Esra Saygılı 296

Eşbahzade Osman Nuri Efendi
267

Eyüp Sabri Bey 52, 53

F

Fevziye Abdullah Tansel 159

Filistin 37, 43, 107, 165, 166,
169, 265, 308, 314

Fırat 14, 39, 46, 104, 152, 176,
178, 180-182, 222, 239,
271

Fransa 45, 63, 64, 87, 104, 113-
116, 123, 125, 163, 167,
170, 195, 220, 235-242,
246-248, 250, 253, 254,
262, 263, 289, 298, 327,
330, 333, 334

Fransız 5, 6, 9, 14, 22, 24, 25, 38,
41, 42, 47, 50, 51, 58, 62-
65, 79, 85-93, 96, 99-108,
113-116, 118, 121, 123-
126, 128-135, 138, 139,
141, 142, 144-146, 149,
151-153, 155-158, 160,
162-164, 166, 168-170,
173-175, 177-183, 185,
191, 194, 195, 197, 198,
201-203, 206, 207, 215-
217, 220, 222, 230-257,
261-263, 266, 270, 282,
289, 291, 297, 299, 300,
314, 318, 319, 328-330,
333, 336, 339, 342, 347

Fransız Doğu Lejyonu 241

G

Gazeteci Yazar Sabahattin Selek
283

Gaziantep 4, 6, 11, 14, 20, 21,
23, 30, 33, 37, 38, 44, 53,
54, 56-58, 59, 63, 76-78,
79-82, 85, 94, 97-99, 105-
108, 116-118, 122, 124-
126, 132, 134, 142, 143,
146, 150, 151, 153-156,
160, 161, 171, 177, 180,
190, 210, 214, 216, 218,
219, 227-234, 238-240,
246, 251-252, 254-258,
263-265, 273, 274, 278,
280-284, 286-288, 290,
292-296, 303, 306, 307,
310, 312, 314, 315, 335-
342, 344-351

Gazi Osman Paşa 209

General Allenby 37, 57

General Dufieux 162

General Gobo 193, 194

General Gouraud 45, 113, 236,
240

General Querette (Keret) 115

George Picot 5, 113

Giresun 40, 269

Güneyse 140

H

Hacıbaba 97, 183, 191, 209, 267

Hacı Hayali Efendi 270

Haçin 38, 43, 50, 345

Hafız Şahin Efendi 52, 255

Hâkimiyet-i Milliye 197, 217,
218, 230-232, 254, 306,

320, 332, 350

Hakkı Bey 52

Halep 30, 44, 46, 48, 49, 53, 55,
81, 98, 126, 136, 140, 163-
169, 171, 181, 191, 206,
216, 220, 222, 231, 250,
260, 261, 265, 281, 307,
311, 318, 319

Halep Arığı 206

Halil İbrahim Yakar 116-118,
124, 289, 342

Hameyli 208

Hamit Uras 78

Harnuba 206

Heyet-i Merkeziye 7, 13, 57, 58,
70, 71, 79-82, 85, 95-97,
115-118, 127, 132, 138,
142, 144, 147, 151, 152,
155, 159, 162, 173, 180,
185-189, 191, 193, 194,
196, 208, 213, 214, 229,
233, 238, 249, 254, 255,
264, 270, 272, 273, 293,
322, 347

Heyet-i Temsiliye 46, 59, 61,
62, 64, 65, 69, 70, 72, 73,
76, 78, 86-89, 91, 94, 109,
110-115, 128, 135, 154,
156, 163-165, 264, 276,
298, 313, 318, 340, 342,
343

Hicaz 22, 43, 45

Hovannisian 40, 50, 93, 104,
151, 343

Hulusi Yetkin 105-107, 125, 287

Hüseyin Bayaz 207

Hız. Musa 209

I-İ

Irak 43, 45, 166, 169

İbrahim Söylemez 119, 214

İhtiyat zabiti 282

İkizkuyu 6, 9, 192, 202-206, 221

İmalat-ı Harbiye Fabrikası 121,
122

İrade-i Milliye 74, 75, 90, 91, 343

İsfahan 140

İshak Refet Bey 229

İskenderun 37, 49, 165, 167,
238, 239, 243, 246, 263

İstiklâl-i Osmani 127

İstiklâl Madalyası 140, 281, 282,
292-295, 300

İstanbul 11, 20, 24, 25, 31, 35,
36, 38, 41, 46, 49, 50, 53,
56, 57, 59, 76, 79, 86, 87,
89, 90, 92, 98, 100, 103,
108, 110, 115, 116, 120,
122, 124, 125, 128, 136,
138, 150, 153, 167, 171,
178, 200, 209, 218, 228,
233, 236, 241-244, 247,
276, 283, 285, 295, 297,
306, 307, 309, 310-313,
315, 318, 319, 322, 339-
347

İtilaf Devletleri 89, 90, 91, 197,
238

İttihat Terakki 52, 314, 318

İzmir 42, 64, 136, 254, 256, 269,
320, 344

İzmit 95, 215

İzziye 6, 14, 103, 149, 150, 258,
260-262, 282, 298, 349

K

- Kadri Bey 101, 102, 258, 259
 Kafkas 24, 40, 61, 157, 265, 342
 Kaniye Kalesi 209
 Karabıyıklı 134, 161
 Kara Ökkeş 98
 Kara Vasıf Bey 59
 Kara Yusuf 98
 Kars 61, 157, 342
 Kazıklı 141
 Kazım Karabekir 110, 111, 272, 283
 Kel Hasan 141
 Kenan Bey 90, 325
 Kendirciyan Ohannes 137
 Kethüdazâde Hüseyin Cemil Bey 52
 Kılıç Ali 13, 99, 112, 151, 153-156, 159, 160, 185-187, 227, 265, 276, 279, 310, 311, 313, 320, 321, 343, 348
 Kilikya 38, 41, 50, 61, 64, 104, 113, 114, 124, 134, 136, 169, 172, 220, 235, 246, 248, 312, 327, 330, 345, 350
 Kilis 6, 7, 14, 37, 44-48, 54, 77, 80, 88, 94, 98, 101-104, 112, 116, 117, 126, 129, 135, 137, 139-142, 144-146, 149, 151, 153, 155, 156, 158, 160, 168-170, 175, 177, 178, 181, 182, 191, 202, 206, 207, 221, 222, 238, 243, 250, 252, 254, 256, 258-263, 269,

276, 279, 281-283, 286, 293, 298, 299, 302, 312, 315, 327, 330, 340, 341, 343

- Kirkor Usta 33
 Koçhisar 269
 Konya 42, 95, 110
 Kurbanbaba Tepesi 157, 161
 Kuva-yı Milliye 5, 70, 73, 80, 94-96, 98-101, 111, 112, 114, 117, 118, 129, 136, 137, 139-142, 146, 153, 157, 160, 161, 165, 168, 174, 184, 186, 191, 206, 219, 239, 270, 271, 276, 281, 349

- Küçük Araptar 294
 Kürkcü Hanı 162
 Kürtdağı 149, 261, 282, 298
 Kürt Hacı Ali Bey 53
 Kürt Hacı Osman Ağa 52

L

- Legion d'Orient 241
 Leonyan 137
 Leylekyan Kevork 137
 Lohanizade Mustafa Nureddin 107
 Lord Curzon 40, 42
 Lorrin Shepard 172, 173, 179, 227, 228
 Los Angeles 42, 50, 93, 295, 343, 344
 Lütü Bey 44, 73, 74, 90

M

- Madam Helfer 20, 33, 34
 Mağarabaşı 156, 192

- Mahir Bey 79
 Malatya 64, 161, 229, 265, 269,
 271-273, 300, 325
 Mamat Ağazâde Ali Efendi 52
 Marashlian 42, 136, 137, 175,
 240, 245, 252, 253, 344
 Maraş 24, 41-43, 45, 46, 50, 54,
 63-65, 74, 76, 86, 91, 97,
 103, 104, 110, 112, 114,
 115, 117, 121, 123, 124,
 128, 129, 133-135, 141,
 149, 151, 157, 159, 161,
 167, 168, 170, 182, 188,
 191, 195, 200, 205, 216,
 228-230, 232, 242, 243,
 246, 252, 254, 261, 265-
 269, 276, 279, 280, 292,
 298-300, 307, 312, 324,
 332, 339, 342-346, 348
 Mardin 43, 90, 93, 125, 181,
 237, 333
 Mardintepe 157, 161
 Mari Bedros 137
 Mark Bristol 136
 Mark Sykes 113
 Mecit Barlas 119, 120, 132, 214,
 231, 250, 251, 340
 Mehmet Lütü Bey 44, 74
 Merrill 39, 57, 131, 135, 149,
 174, 344
 Mersin 40, 42, 45, 115, 178, 239,
 343, 346
 Mesut Remzi 139
 Mevlevi Şeyhi Mustafa 137
 Meydan-ı Ekbez 238
 Mezere 207, 282
 Millet Hanı 95
 Milletler Cemiyeti 42, 247
 Milli Mücadele 11, 12, 14, 31,
 36, 41, 42, 44, 45, 54, 56-
 59, 63-65, 69, 71, 72, 74,
 86, 87, 91, 93, 94, 100,
 110, 122, 126, 134, 138,
 140, 142, 146, 153-155,
 159, 164, 169, 173, 178,
 180, 184, 187, 192, 205,
 215-217, 227, 228, 232,
 233, 242, 252-254, 260,
 282-284, 288, 298, 306,
 307, 309, 311, 316, 317,
 320, 321, 332, 339, 341,
 343-347
 Mimar Armenak 33
 misyoner 23, 131, 135, 149, 172,
 215, 227, 228
 Mısır 53, 55, 241, 325
 Mitat Enç 23, 24, 95
 Molla Karayılan 134, 161, 298
 Mondros Mütarekesi 14, 37, 45,
 46, 48, 49, 51, 59, 126,
 128, 172, 217, 242, 268,
 306, 310, 311, 313, 334,
 341
 Muharrem Bayazıt 268, 280
 Mustafa Güzelhan 30, 125
 Mustafa Yavuz 210, 275, 299,
 345
 Muş 269
 Mutasarrıf Sabri Bey 108, 186
 Müdafaa-i Hukuk 5, 46, 60, 61,
 69, 70, 72, 73, 76-78, 80,
 81, 86, 89, 91, 111, 233,
 273, 276, 311-313, 318
 Müfide Ferit 217, 218, 335, 350

Müftü Mehmed Arif 137

Mülk 146, 168

N

Nasır Feyzi Ocak 97

Nerses Tavukçuyan 244

Nizip 48, 153, 156, 158, 159,
171, 182, 185, 202, 215,
269-271, 276, 282, 293

Nusaybin 93, 238

Nutuk 46, 64, 65, 69-71, 72, 95,
112, 150, 167, 243, 340

Nuveyran Ağa 140, 281

O

Ohannes 137, 176

Okçu İzzettin 261, 298

Osmaniye 41, 91, 107, 141, 162,
165-167, 169, 170, 177,
269, 328, 333

Osmanlı İmparatorluğu 43, 45,
342

Ömer Asım Bey 287

Özdemir Bey 9, 38, 76, 121, 122,
132, 138, 164, 165, 169,
170, 180, 186, 187, 193,
194, 199, 201, 204, 211-
214, 223, 233, 265, 278,
279, 298, 325, 349, 350

P

Plevne 209, 217, 334

Pozantı 51, 176, 178

R

Ragıp Bey 78

Resulayn 93

Rumkale 233, 269, 272, 283

Rusya 63, 105

S-Ş

Sabri Bey 52, 53, 79, 108, 186

Sabun Hanı 121

Sacur 182, 213

Sahir Uzel 77, 150, 288, 315

Saimbeyli 38, 41, 43, 245

Sakarya Harbi 117, 229, 230,
268

Sakçagöz 112

Salahi Sonyel 169

Sarafian 35, 38, 39, 244, 247,
289, 297, 340, 345

Sarımsak Tepesi 161, 162

Sazanof 62, 63

Siirt 40, 93

Silo [Süleyman] Dede 282, 294

Sina Akşin 100, 215

Sis 43, 176, 178

Sivas 5, 14, 40, 42, 46, 59, 61, 64,
65, 69, 76, 78-80, 90, 91,
109, 110-113, 135, 237,
265, 269, 306, 343

Sivas Kongresi 5, 14, 46, 59, 61,
69

Son Ermenistan Krallığı 246

Stanford J. Shaw 61

Sulh ve Selamet 138, 141

Suriye İtilafnamesi 47, 64

Sütçü İmam 103

Sykes-Picot 47, 63

Suruç 104, 277

Suriye 37, 43-45, 47, 50, 64, 74,
75, 82, 92, 97, 113, 140,
142, 163-172, 183, 220,
235, 238, 239, 247-249,

254, 258-260, 262, 281,
308, 318, 327, 332
Şahin Bey 6, 98, 99, 137, 142,
144-146, 207, 261, 279,
281, 286, 299, 315, 349
Şam 44, 50, 164, 166, 169-171
Şehit Kâmil 103, 131, 133, 134,
173, 289, 299
Şehitler Abidesi 146, 349
Şeyh Sunusi 252
Şih Camisi 118, 120
Şimşek Taburu 153, 154

T

Tabakhane 152, 196
Tahmis Kahvesi 32
Talat 232, 318, 319
Taşcızâde Abdullah 52
Tazekend 296
TBMM 7, 31, 40, 41, 65, 78, 79,
92, 96, 111, 130, 147, 157,
159, 167, 175-178, 180,
181, 184, 186-189, 197,
204, 208, 211, 216, 217,
220-222, 227-234, 236,
238, 239, 241, 243, 244,
250, 253, 254, 256, 257,
262-265, 271, 276, 292,
293, 295, 298, 305, 307,
309, 319, 320, 324, 331,
335, 340, 341, 345, 346,
350
TBMM Hükûmeti 234, 236,
253, 254, 263
Tek Bıyık 98
Tel-abad 104
Tellal Sabri 54

The New Armenia 30, 39, 235,
241, 348

Tilbaşar 139, 206, 207, 282

Tilhabeş 207

Tiryaki Hasan Paşa 209

Topal Kerim 98

Topçu Binbaşı Mehmet Kemal
112

Trablusgarp 45

Trabzon 40, 269

Trakya 241

Tüfekçi Yusuf Usta 122, 124, 341

U-Ü

Uğuroğlu Barlas 121, 291

Union of the Armenians of
Aintab 35, 295, 345

Urfa 43, 46, 63-65, 74, 76, 86,
91, 92, 104, 107, 113-115,
125, 128, 151, 157, 166,
181, 195, 205, 229, 232,
237, 240, 242-244, 254,
260, 265, 266, 269-272,
277, 300, 332, 333, 344,
345

Ümit Kurt 50, 51, 55, 245, 247,
249, 317, 351

V

Viscount Bryce 235

Y

Yarbay Emrullah 111

Yarbay Flye Sainte-Marie 156

Yarbay Hayri Bey 200

Yarbay M. Abadie 156

Yarbay Mümtaz 111

Yarbay Şakir Nimet Bey 165

Yasin Bey 184, 280, 307

Yazıcıık 192, 290

Yemen 22, 23, 43, 45

Yeremyan 137

Yıldırım Ordular Grubu 307

Yıldırım Taburu 121, 153, 174,
176, 210, 284

Yirik Fatma 159, 299

Yüzbaşı Osman Tufan 112

Yüzbaşı Yörük Selim 112, 265,
276

Yüzükçü Hanı 95

Z

Zeki Savcı Bey 142, 207

Zeytun 38, 41, 43, 50, 107, 116

Zırambı 207

ANTEP HARBI'NE YENİDEN BAKMAK

Antep savunması her kesimden halkın fedakârlığı ile Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadele'nin bir parçası olarak başarıyla sevk ve idare edilmiştir.

Şehrin açlık ve ikmâlsizlik yüzünden tesliminden önce düşman kuşatmasını parçalayarak yapılan "huruç" dahi nizami birliklerin komuta kontrol ve desteğinde başarılmıştır. Huruç girişimlerinde şehir dışındaki nizami birliklerin bir gece içinde üç tabur komutanını şehit vermeleri de bunu göstermektedir.

Antep mücadelesi ağırlıklı olarak şehir halkının "seferberlik"te ateşle imtihandan geçmiş ihtiyat zabıtları ile erbaş ve erlerinin kahramanlığının eseridir. Ancak mücavir sahadan Kilis, Maraş, Malatya gibi şehirlerden gelen muharip unsurlar ve sağlanan maddi destek de önemlidir. Dahası harbi yürüten "Heyet-i Merkeziye"nin çabaları ile

Fransız ordusundaki Senegal, Cezayir ve Tunus gibi coğrafyalardan toplanan Müslüman askerlerin bir kısmı mücahit Türk kardeşlerine katılmıştır. Bunlardan bazıları da yaralanmıştır.

Diğer taraftan Antep savunması sadece Fransızlara karşı değil bölgede azınlık bir nüfusla "Küçük Ermenistan" kurma hevesine kapılan Ermenilere karşı da yapılmıştır. Sonuçta işgal ordusu söz ve desteğine bel bağlayan Ermeniler kaybetmiş, yüzlerce yıldır yaşadıkları Antep toprağından silinmişlerdir.

Prof. Dr. Hasip Saygılı, *Antep Harbi'ne Yeniden Bakmak* adını verdiği kitabını hazırlarken, bilinen Türk kaynakları kullanmakla yetinmeyip İngilizce ve Fransızca erişilebilen Batılı ve Ermeni kaynaklardan da istifade etmiştir.

TİMAS TARİH

timas.com.tr

timastarih

ISBN: 978-605-08-4532-7

9 786050 845327

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ